

I. TBMM'DE SİNOP MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ

KAŞIF ÖZKAN ÖZCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

I. TBMM’DE SİNOP MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ

KAŞIF ÖZKAN ÖZCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Prof. Dr. SÜLEYMAN BÜYÜKKARCI

SİNOP – 2021

..... /...../20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

[Tarih ve İmza]

Kaşif Özkan ÖZCAN

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Kaşif Özkan ÖZCAN tarafından hazırlanan “**I. TBMM’de Sinop Milletvekilleri ve Faaliyetleri**” başlıklı bu çalışma, **Tarih girmek için burayı tıklatın.** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

İmza
Başkan

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Üniversitesi / Fakültesi

İmza
Üye

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Üniversitesi / Fakültesi

İmza
Üye

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Üniversitesi / Fakültesi

İmza
Üye

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Üniversitesi / Fakültesi

İmza
Üye

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Üniversitesi / Fakültesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..... / / 20...

[Unvanı, Adı ve Soyadı]
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM COĞRAFİ VE TARİHİ ÖZELLİKLERİYLE SİNOP	
1.1. SİNOP İLİNİN COĞRAFİ YAPISI.....	6
1.2. SİNOP İLİ TARİHİ.....	9
1.2.1. Türk Hakimiyetine Kadar Sinop.....	10
1.2.2. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sinop.....	12
1.2.3. Osmanlılar Döneminde Sinop.....	16
1.2.4. İşgal Döneminde Sinop.....	28
1.2.5. I. TBMM Döneminde Sinop.....	36
İKİNCİ BÖLÜM ÇAĞDAŞLAŞMA VE I. TBMM	
2.1. OSMANLI'DA DEMOKRATİK VE ANAYASAL GELİŞİM.....	47
2.2. TBMM'NİN AÇILMASI VE YAPISI.....	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM I. TBMM'DEKİ SİNOP MİLLETVEKİLLERİ	
3.1. ABDULLAH KARABİNA.....	81
3.2. RIZA VAMİK URAS.....	83
3.3. MEHMET ŞERİF AVCIOĞLU.....	87
3.4. MEHMET ŞEVKET PEKER.....	97
3.5. HAKKI HAMİ ULUKAN.....	102
3.6. RIZA NUR.....	109
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MECLİS KONUŞMALARI VE FAALİYETLERİ	
4.1. ABDULLAH KARABİNA.....	118
4.2. RIZA VAMİK URAS.....	119
4.3. MEHMET ŞERİF AVCIOĞLU.....	120
4.4. MEHMET ŞEVKET PEKER.....	129
4.5. HAKKI HAMİ ULUKAN.....	140
4.6. RIZA NUR.....	156
SONUÇ.....	169

KAYNAKÇA.....	173
EKLER.....	190
ÖZGEÇMİŞ.....	228

ÖZET

Bu tezde I.TBMM'ye Sinop ilini temsilen seçilen milletvekillerinin meclisteki görev süreleri boyunca gerçekleştirdikleri faaliyetler üzerinde çalışılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Sinop'un inceleme dönemimiz açısından önemi öne çıkarılmış ve çalışmanın özellikleri paylaşılmış, birinci bölümde Sinop ilinin coğrafi özellikleri ve tarihi süreci hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye tarihinde anayasal gelişim süreci ile beraber I. TBMM'nin özellikleri, genel işleyişi ve yapısı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Sinop ilinden I. TBMM'ye katılan milletvekillerinin hayat hikâyeleri konu edinilmiştir. Dördüncü bölümde ise I. TBMM'de görev yapan Sinop milletvekillerinin meclis konuşmaları ve faaliyetleri yer almaktadır. Sonuç olarak çalışmada, kurucu meclis döneminin sonuna kadar görevlerini yürüten milletvekillerimizin Sinop ilini temsil etmek gayretiyle gerçekleştirdikleri faaliyetler ortaya konmuştur.

Bu araştırmada konuyu desteklemek için öncelikle Başkanlık Osmanlı Arşivi ve Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, TBMM Arşivi Meclis Zabıt Cerideleri kullanılmıştır. Bu belgelerin günümüz Türkçesinde sadeleştirilerek daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda konuyla ilgili Türkiye'de yayınlanmış araştırma eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili yayınlanan kitaplar, hakemli dergilerde yer alan makaleler, yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezleri, internet erişimi, ansiklopedik bilgiler kullanılmış, farklı kaynaklara dayanılarak konu zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sinop, Milletvekilleri, TBMM, Milli Mücadele, Seçim

ABSTRACT

In this thesis, the activities of the deputies elected to the 1st Turkish Grand National Assembly to represent the province of Sinop during their term in the parliament have been studied. The study consists of four parts. In the introduction part, the importance of Sinop in terms of our study period is highlighted and the characteristics of the study are shared, and in the first part, information is given about the geographical features and historical process of Sinop province. In the second chapter, along with the constitutional development process in the history of Turkey, the characteristics, general functioning and structure of the 1st Turkish Grand National Assembly are explained. In the third part, the life stories of the deputies from Sinop, who attended the 1st Turkish Grand National Assembly, are discussed. In the fourth part, the parliamentary speeches and activities of Sinop deputies serving in the 1st Turkish Grand National Assembly are included. As a result, in the study, the activities carried out by our deputies, who carried out their duties until the end of the constituent assembly period, with the effort to represent the province of Sinop are revealed.

In this research, primarily the Presidency Ottoman Archive and Presidency Republican Archive Documents, The minutes in Turkish Grand National Assembly Archive are used to support the subject. It is aimed that these documents are simplified and better understood in today's Turkish. At the same time, research works published in Turkey on the subject are used. In addition, published books on the subject, articles in refereed journals, unpublished master's and phd dissertations, internet access, encyclopedic information are used, and the subject is tried to be enriched based on different sources.

Keywords: Sinop, Deputies, Turkish Grand National Assembly, National Struggle, Election

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
D	: Dönem
DH	: Dâhiliye
DH.İ.UM.	: İdare-i Umumiyye
DH.MB.HPS.	: Hapishaneler Müdüriyeti
DH.SAİDd.	: Defterler
DH.ŞFR.	: Şifre Kalemi
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
GZC	: Gizli Celse Zabıt Ceridesi
H	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
HR.İM.	: İstanbul Murahhaslığı
İ.DUİT.	: Dosya Usulü
IJOEEC	: International Journal Of Eurasian Education and Culture
km	: Kilometre
M	: Miladî
m	: Metre
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı

MF.MKT.	: Mektubî Kalemî
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Öğr.	: Öğretim
Prof.	: Profesör
R	: Rumî
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
vb.	: Ve benzeri
ZC	: Zabıt Ceridesi

ÖNSÖZ

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu birinci dönemi 11 Ağustos 1923 tarihinde ikinci dönemin başlamasına kadar sürmüştür. Yeni Türkiye Devleti’nin kurucu rolünü üstlenen bu meclis beraberinde olağanüstü, milli, demokratik, halkçı özelliklerine sahip bir karakter ortaya koymuştur. Kuvvetler Birliği prensibini benimsemiş, yasama ve yürütme yetkilerini birlikte üstlenmiştir. Kurduğu İstiklal Mahkemeleriyle de yargı gücüne kavuşmuştur. Dönemin olağanüstü durumu sebebiyle yurdu işgal eden düşmanla mücadele ederken içeride kendi idare ve otoritesini kurmak amacıyla mevcut yönetimle ve isyanlarla uğraşmıştır. Saltanatın kaldırılması ile beraber devrimler sürecinin öncüsü olmuştur.

Kurtuluş Savaşı’nı yöneten I. TBMM’de Sinop ilinden seçilmiş altı milletvekili görev yapmıştır. Bu milletvekillerinin mecliste yapılan çalışmalarda alınan gerek ulusal gerekse Sinop ile ilgili yerel kararlara etkileri, komisyon veya inceleme heyeti görevleri, üstlendikleri delegelik veya bakanlık gibi vazifeleri, meclis kürsüsünden yaptıkları konuşmaları çalışmamızın konusunu oluşturmuştur.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Sinop ilinin tarihi ve coğrafi özellikleri, ikinci bölümünde Türkiye’de demokratik gelişim süreci ve I. TBMM’nin sahip olduğu özellikleri, üçüncü bölümde bu mecliste görev yapan Sinop milletvekillerinin özgeçmişleri, dördüncü bölümde bu milletvekillerinin meclis faaliyetleri konu edinilmiştir. Sonuç olarak Sinop milletvekillerinin I. TBMM faaliyetlerine katkıları ortaya konmuş, ekler bölümünde kullanılan belgelerin bazıları paylaşılmıştır.

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Süleyman BÜYÜKKARCI’ya sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Çalışmalarım boyunca maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan eşim Sayın Dr. Öğr. Üyesi Berna ERSOY ÖZCAN’a, sevgili kızım ve oğluma da sonsuz teşekkürler ederim.

Çalışmalarım boyunca yardımını hiç esirgemeyen, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış arşiv belgelerinin okunmasında yanımda olan, yazdığı kitaplarla Sinop tarihine katkıları büyük olan, eğitimimin başından itibaren beni teşvik eden kurum müdürüm Sinop Halk Eğitimi Merkezi Müdürü Sayın Turgay ALTUN’a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

“İki gün sonra da Seyit Lûtfullah, “esrarkeş ve meczup taifesinden, melekâtı akliyesine sahip olmayan, fakat bugünlerde serbest kalması da tehlikeli görülen” bir adam sıfatıyla Sinop’a gönderildi.

.....Bu ağır haberi ben âdeta korka korka Seyit Lûtfullah’a bildirdim. Fakat Sinop kalesinden aldığımız cevap hakikaten şaşırtıcı idi. Safranlı mürekkeple ve kargacık burgacık bir yazı ile yazılan bu mektupta siyasî menfî, Çeşminigâr’ın Sinop’ta gelip kendisini bulduğunu, bu itibarla endişelerimizin beyhude olduğunu, kendisinin sıhhatte olduğunu, Seyit Bilâl civarında Ümmi Gülsüm hazinesini aramakla meşgul olduğunu; yakında bulacağını, o zaman bütün istediklerinin tahakkuk edeceğini söylüyor.....”¹

Türk edebiyatının klasiklerinden “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” eserinde Ahmet Hamdi Tanpınar’ın kaleme aldığı Sinop hakkındaki bu satırlar şehrin tarihi ve kültürel değerlerini ön plana çıkaran pek çok özelliğini bir arada barındıran ifadelerdir. Şehrin bilinen dahası ilk akla gelen imgeleri; bir liman ve tersane şehri olması hasebiyle sahip olduğu müstesna mevkisinin Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’deki varlığı gibi tartışılır hale gelmesiyle eş zamanlı olarak tersane bölgesinde kurulan cezaevinin kazandığı haklı şöhrete ek olarak edindiği “Sürgün Şehri” unvanı, şehrin İslam ili oluşunun ve Müslümanların eline geçişinin timsali olan Seyit Bilal Cami, antik çağ ve Helenistik dönem yanında Roma ve Bizans devirleri zenginlikleri ile ilgili dedikodu olmaktan öte geçmiş hazinelerin varlığı ve söylentisi bir paragrafın içerisinde büyük bir ustalıkla nakşedilmiştir.

Yazarın tasvir ettiği büyük resmin bir parçasıdır kesinlikle. Sinop tarihinin incelenmesi amacıyla yapılan pek çok çalışma bu eski yerleşim yerinin tarih boyunca geçirdiği evreleri aydınlatmaya çalışmıştır. Ülke topraklarının kuzey kıyısında en uç noktasındaki Sinop gerek coğrafi özellikleri gerekse köklü geçmişiyle her dönem olduğu gibi bugün de konuşulmayı hak etmektedir. Türk hâkimiyetine girişi öncesi ve sonrası şartları doğal nedenlere bağlı olarak çok değişmemiş olsa da sahip olduğu

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Mart 2014, s. 74-75.

sınırlılıklara rağmen devirden devire kendini yenilemiş bir şehirdir. Selçuklu ve Beylikler devrinde, Osmanlı döneminde stratejik konumu sayesinde öne çıkmış beraberinde mütevazı, nezih bir Türk-İslam şehri niteliğini korumuştur.

Çalışmamızda inceleyeceğimiz dönem açısından değerlendirdiğimizde; Sinop milli mücadelede deniz-kara bağlantısının sağlanmasında aynı stratejik rolü oynamış, İstanbul ve Rusya'dan Ankara'ya mühimmat nakliyesinde görev düştüğünde sorumluluk almış, iktidar çekişmesi odaklı iç çekişme döneminde Ankara'dan yana tavır sergileyerek mücadele kararlılığını gösterirken millet meclisine bağlılığıyla güç vermiştir. Dengelerin kısa sürede devamlı değiştiği bu satranç tahtasında Anadolu idaresi için iki odak arasında oluşan rekabet ortamında Sinop halkı Ankara'ya inanarak gönül vermiş, İstanbul'un tutumunu benimsemeyerek dengenin Ankara lehine bozulmasına katkı sağlamıştır. Aydınlanma yolunda inkılâp ışığının yakıldığı toprakların önemli bir parçası olarak işgal altındaki topraklarda dara düşenlerin sığınacağı bir doğal liman, devrim sürecinde çıkarılan kanun ve alınan kararlara koşulsuz sahip çıkan bunun yanında en çabuk uyum sağlayan şehirlerden biri olmayı başarmış; insan kaynağının medeniliği, eğitim seviyesi ve çağdaşlığıyla, haritadaki konumuna atfen, Yeni Türkiye'nin deniz feneri olmuştur.

Sinop ilinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunda yapılan birinci dönem seçimleri akabinde il halkını temsilen Ankara'ya gönderilen milletvekillerinin hayat hikâyelerini, faaliyetlerini ve şehrin sorunlarına ne gibi katkılar sağladıklarını ortaya koymak istediğimiz bu çalışmamızın inceleme dönemini I. TBMM'nin kurucu meclis unvanıyla milli mücadeleyi yürüttüğü 23 Nisan 1920 ve 11 Ağustos 1923 tarihleri arası oluşturmaktadır. Sinop halkı tarafından seçilmiş, I. TBMM'de milletvekili olarak görev yapan; Abdullah Karabina, Hakkı Hami Ulukan, Mehmet Şerif Avcıoğlu, Mehmet Şevket Peker, Rıza Nur, Rıza Vamık Uras Beyefendilerin görevleri süresince gerçekleştirdikleri faaliyetleri araştırılmıştır. Üyesi olarak yer aldıkları komisyonlar, inceleme heyetleri ve bakanlık gibi yürüttükleri çeşitli görevleri üzerinde durulmuştur. Mecliste çeşitli konular üzerine yaptıkları konuşmalar, verdikleri kanun teklifleri ve önergeleri incelenmek suretiyle milletvekillerinin ülke ve bölge siyasetine etkileri tespit edilmek istenmiştir. Bu çalışmada TBMM Arşivi (Zabıt Cerideleri, Tercüme-i Hal Belgeleri, Seçim Mazbataları), Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başkanlık Osmanlı Arşivi, lisansüstü tez çalışmaları, web adresleri, kitaplar, makaleler yararlanılan kaynaklar

olmuştur. Araştırmanın kaleme alınmasında Türk Dil Kurumu noktalama işaretleri ve yazım kurallarına uyulmasına özen gösterilmiştir.

Araştırmamızın konusu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar vardır. 15-18 Mayıs 2013 tarihinde Sinop Üniversitesi tarafından düzenlenen Sinop İli Değerleri Sempozyumu'nda Melek Ulusoy tarafından “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem (1920-1923) Sinop Milletvekilleri*” adlı bir tebliğ sunulmuştur. Sempozyuma ait bildiriler kitabında tam metni görülen eserin milletvekillerinin kısa hayat hikâyelerinden oluştuğu, bazı vekillerin önemli bulunan konularda birkaç oturumda dile getirdikleri görüşlerine yer verildiği görülmüştür. Fakat meclis faaliyetleri, oturum konuşmaları ve Sinop ile ilgili çalışmaları konusunda ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bu katkıyı çalışmamızla gerçekleştirme gayretindeyiz. Başka bir makale Muzaffer Yardımcı tarafından Eylül 2020 tarihinde, “*İlk TBMM Binası ve Sinop Vekili Mehmet Şerif Bey’in Meclis Faaliyetleri*” adıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Mehmet Şerif Bey’in hayatı konu edinilmemiş, meclisteki tekliflerine dair tartışmalar ve konuşmalarının içeriği özetle sunulmuş, ülkenin geleceğine yönelik fikirlerine yer verilmemiştir. Bunun dışında Birinci TBMM’de Sinop milletvekilliği yapmış isimlerden Rıza Nur ve Hakkı Hami Beyleri konu edinen dört adet yüksek lisans tezi çalışması YÖK tez katalogunda mevcuttur. Rıza Nur Bey ile ilgili yapılan tez çalışmaları şunlardır; Sona Khachatryan tarafından 2015’te yazılan “*Dr. Rıza Nur ve Onun Türk Tarih Tezi ile İlişkisi*”, Buket Karalı tarafından 2001’de yazılan “*Dr. Rıza Nur Hayatı ve Kişiliği*”, Derya Sarı tarafından 1996’da yazılan “*Dr. Rıza Nur’un Hatıralarının bir Değerlendirmesi*”. Bu çalışmalar adlarından da anlaşılacağı gibi Rıza Nur Bey’in meclis faaliyetleri veya Sinop ile ilgili çalışmalarını konu edinmemiştir. Hakkı Hami Bey ile ilgili yapılan tez çalışması, Halid Kandemir tarafından 2019’da yazılan “*Hakkı Hami (Ulukan) Bey’in Birinci TBMM’deki Faaliyetleri*” adını taşımaktadır. Birinci mecliste muhalif kimliğiyle ön plana çıkan Hakkı Hami Bey’in özellikle bu yanını vurgulayan çalışma, onun ülkenin içinde bulunduğu durum ve savaş şartları içerisinde genel siyasete yönelik söylem ve faaliyetlerine yer vermiştir. Hakkı Hami Bey’in Sinop ile ilgili konulardaki talep, fikir ve faaliyetlerini konu edinmemiştir. Bu tezlerden çalışmamızda faydalanılmıştır. Rıza Nur ve Hakkı Hami Beyler mecliste en çok söz alan milletvekillerimizdir. Bu sebeple I. TBMM’yi konu edinen araştırma eserlerin hemen hepsinde adları, söylemleri yer almıştır. Fakat mecliste üç yıllık sürede hiç söz

almamış veya birkaç kez söz almış Abdullah Efendi, Rıza Vamık veya Mehmet Şerif Beyler hakkında gerekli bilgileri bulabilmek zor olmuştur. Bu zamana kadar TBMM ile ilgili yazılmış eserlerden ulaşabildiklerimizin ve I. TBMM’de görev yapan diğer illerin milletvekillerine yönelik kitap ve tez çalışmalarının içinde bulabildiğimiz tüm bilgilerden ayrıca yararlanılmaya çalışılmıştır.

I. TBMM dönemini konu edinen araştırma eserler arasında tüm araştırmalarda başvuru kaynağı olarak kullanılan kitaplar mevcuttur. Çalışmamızda kullandığımız bu eserler içinde en önemlisi; Fahri Çoker tarafından kaleme alınan *Türk Parlamento Tarihi* adlı üç ciltlik eserdir. Milli mücadelenin hazırlık ve örgütlenme dönemlerinde yaşananlarla başlayıp TBMM’nin yapısı, işleyişi, kararları, komisyonları hakkında bilgiler veren kitap, milletvekillerinin kısa hayat hikâyelerini de içermektedir. Mahmut Goloğlu’nun *Üçüncü Meşrutiyet*, İhsan Güneş’in *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Rıdvan Akın’ın *TBMM Devleti (1920-1923)*, Yavuz Aslan’ın *TBMM Hükümeti*, Mizyal Şengil’in *TBMM’nde Düşünce Akımları (1920)* adlı eserleri çalışmamıza kaynaklık etmiş; yine Ahmet Demirel tarafından kaleme alınan *İlk Meclis’in Vekilleri ve Birinci Meclis’te Muhalefet* adlı eserler, sunduğu istatistikler ve dönemin aydınlatılmasını sağlayan bilgilerle çok fayda sağladığımız eserler olmuştur. Hatırat türü eserlerden Yunus Nadi’ye ait *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’na ait *İlk Meclis*, Rıza Nur’a ait *Hayat ve Hatıratım*, Taner Lüleci tarafından hazırlanan Edirne milletvekili Mehmet Şeref Bey’e ait *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi* adlı kitaplar; dönemi farklı gözlerden görme fırsatını tanımıştır. Araştırma dönemimiz boyunca Sinop ilinde yaşananlarla ilgili en fazla yararlandığımız eserler olarak; İsmail Efe’nin *Sinop Tarihi* ve Ercan Kanbur’un *Sinop’tan Haberler* adlı kitaplarını mutlaka öne çıkarmamız gerekmektedir. İsmail Efe arşiv belgelerine ve araştırma eserlere dayanan kitabında milli mücadele döneminde Sinop’ta yaşananlara ışık tutmuştur. Ercan Kanbur Sinop gazetesinin 1922-1924 yılları arasındaki sayılarının Türk alfabesine transkripsiyonunu yayınlayarak dönemi çalışan araştırmacılara çok büyük bir kolaylık sağlamıştır. Ayrıca Mehmet Ali Ünal’ın *Osmanlı Devrinde Sinop* adlı değerli çalışmalarından da yararlanılmıştır. Sinop Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi’nde korunan Rıza Nur Bey’in şahsi evrakı ve albümleri de görülmüş, kütüphanenin vakfiyesinin görselleri kullanılabilmektedir.

Çalışmamızla ilgili bu bilgileri verdikten sonra, şimdi de birinci bölümde Sinop ilinin tarihi, coğrafyası ve kültürü vb. konular ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM COĞRAFI VE TARİHİ ÖZELLİKLERİYLE SİNOP

1.1. SİNOP İLİNİN COĞRAFI YAPISI

Son yıllarda ülkemize ait ulusal ölçekli resmi istatistiklere göre mutluluğun doyumuna ulaşılan bir şehir Sinop. Hiç şüphe yok ki insanların mutluluğuna etki eden en mühim faktörler arasında doğduğu ve doyduğu yerin, coğrafyanın özellikleri vardır. Şehre yüksek bir noktadan baktığınızda yoğunluğu hemen gözünüze çarpan yeşil ve mavi tonlar; sakinlik, huzur ve güvenin renkleridir. Yaşanılan coğrafyaya hâkim renkler, şekiller, uğraş ve alışkanlıklar insanın mutluluğunun yanında aidiyeti üzerinde de belirleyici olmuş ve olumlu etki etmiştir. Sinop tarihi süreç içerisinde doğal ve beşeri kaynaklarıyla Anadolu topraklarının zenginliğine önemli katkıları olmuş bir şehirdir. Binlerce yıldır farklı medeniyetlerin beşiği, göç ve ticaret yollarının köprüsü olan Anadolu'nun bu derinliği ve çok renkliliğinden nasibini alan bir yerleşimdir. Yani uzun bir tarihe sahiptir ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Bu güzel şehrin tarihsel ve güncel olarak gerek stratejik gerekse coğrafi anlamda büyük bir kıymeti olduğunu daha iyi anlatabilmek için haritayı biraz genişletmek gerekmektedir. Şehrin dâhil olduğu coğrafya yani Karadeniz'in dünya üzerindeki konumunu anlamak tarihsel bağlamda Sinop'u nasıl değerli kılıyor: “*Karadeniz'in coğrafi konumundan kaynaklanan stratejik önemi yanında; ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler içinde oynadığı rol de önemlidir. Özellikle sömürgecilik ve yayılcılık hareketleri açısından Avrupalı büyük devletlerin her zaman dikkatini çeken ve tek kapısı durumundaki Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile birlikte düşünülen bir konumdadır. Avrupalıların Doğu Sorununa yaklaşımı içinde daima bir yarış sebebi ve kendi aralarındaki paylaşımlarda bölüşülemeyen unsur olmuştur. Bunun sebebi ise Karadeniz ve Boğazlar bölgesine egemen olanın, gerçekte Ortadoğu ve Kafkaslara da egemen olabileceğidir. Hatta bölgeye sahip olan Asya politikasını da etkileyebilir.*”². Bu bölgenin en müstesna mevkilerinden Sinop'u da bu resimden ayrı düşünmek eksiklik olacaktır. İçinde bulunduğu bölge ve kıyısında yer aldığı denize hâkimiyeti bu şehre tarihin her döneminde bir rol atfetmiştir. Bununla beraber genel olarak Karadeniz

² Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.6. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s. 23-26.

bölgesinin bir parçası olan Sinop ilinin özelde hangi niteliklere haiz olduğunu da ortaya koymak elzemdir.

Sinop; Karadeniz kıyı şeridinin ortasında, kuzeye doğru sivrilerek uzanmış bulunan Boztepe Burnu ve yarımadasının en dar kesiminde kurulmuş bir kenttir. Anadolu'nun Karadeniz'e en çok girdiği ve İnceburun ile son bulan bölümüne doğudan birleşen küçük yarım adanın iki liman oluşturduğu berzah³ üzerinde yer alır.⁴ Sinop 5862 km²lik yüzölçümüyle Türkiye topraklarının % 0,8'ini⁵ kaplar. Şehir doğudan Samsun'un Alaçam, güneyden Samsun'un Vezirköprü, Çorum'un Osmancık, Kargı, Kastamonu'nun Taşköprü, batıdan Kastamonu'nun Çatalzeytin ilçeleriyle çevrilidir. 475 km uzunluğundaki il sınırlarının 300 km'si kara, 175 km'si denizdir.⁶

Anadolu Yarımadası'nın Karadeniz'e bakan kuzey kıyıları, denize paralel uzanan dik sıradağlarla kaplıdır. Bölgenin jeolojik oluşumundan kaynaklanan bu topografya, kıyı boyunca pek az yerde düzlük oluşmasına olanak tanımıştır. İstanbul Boğazı'nın doğusundan başlayan bu falezli yapı Sakarya Deltası'nda kesintiye uğrayarak Sinop'a kadar devam etmiştir. Arada yer yer dar kıyılar ve plajlar görünmekle birlikte Sinop'a kadar kıyılar genellikle dik uzanmıştır. Sinop'un doğusundan Gerze'ye kadar ise alçak bir kıyı topografyası egemen olmuştur. Gerze'den sonra tekrar dikleşen kıyı yapısı, Kızılırmak ve Yeşilırmak deltaları (Bafra ve Çarşamba ovaları) dışında Gürcistan sınırına kadar dikliğini koruyarak uzanmıştır.⁷ Bu elverişsiz ulaşım şartları ilk çağlardan itibaren önem arz eden şehri Anadolu'nun dış satım limanı olma özelliğinde hep Samsun'un gölgesinde bırakmıştır.⁸ İlimizin iç kısımlarla olan ilişkisinin sık ve devamlı olmamasından gelişip büyüyemediği görülmüştür.⁹

³ Sözlükte “iki şey arasındaki engel” mânasına gelen berzah kelimesi, eski bir coğrafi terim olarak “bir kara parçasının iki deniz arasında kalan dar kısmı (kıstak)” anlamında da kullanılmıştır. Erişim tarihi: 20.11.2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/berzah>.

⁴ Besim Darkot, “Sinop”, *İslam Ansiklopedisi*, C: 10, s. 683.

⁵ Kaynak eserde mevcut değer yazım hatasından dolayı “%8” şeklinde yanlış verilmiştir. Bugüne kadar aynı kaynağı kullanan Sinop ili hakkında yazılan kitap ve tezlerin bazıları da aynı hatayı tekrar etmişlerdir. Sinop Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğüne ait sinop.gov.tr/cografya adresinde veri düzeltilmiş haliyle verilmektedir.

⁶ T.C. Sinop Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, *Sinop İli 2004 Yılı Çevre Durum Raporu*, Sinop 2005, s. 3.

⁷ İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 30.

⁸ Bilge Umar, *Paphlagonia*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 74.

⁹ T.C. Sinop Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, s. 4.

Sinop, Türkiye'nin en tipik kıstak kentidir. Kentin kurulu olduğu yer, uzunluğu 1,5 km'yi bulan, en dar yerinde genişliği 300 m civarında olan, denizden 15-20 m yükseklikteki eski bir tombolodur.¹⁰ Çevredeki arkeolojik veriler, bu tombolonun tarihin çok eski dönemlerinden beri yerleşim alanı olarak seçildiğini gösterir. Buranın yerleşim alanı olarak seçilmesinde, hemen hemen her yönden esen rüzgârlara karşı koruma olanağı veren, Karadeniz'in en korunaklı limanı olması etkindir.¹¹ Hopa'dan başlayan ve İstanbul Boğazı'nda sona eren Karadeniz kıyılarının hiçbir yerinde Sinop'taki kadar koy ve körfezlerle korunmuş limanlara rastlanmaz.¹² Boztepe Yarımadası'nın sağında ve solunda yani güneydoğu ve kuzeybatısında yer alan bu iki doğal liman iç liman ve dış liman olarak isimlendirilmişlerdir. Yarımadanın güneydoğusunda bulunan limana Büyük Liman (iç liman), kuzeybatısında bulunan limana ise Akliman (dış liman) adı verilmiştir.¹³ Sinop kıyılarında, Köşk, Kayser, Karakum, Selamet, Boztepe, Sinop, Feryat Bozburun, İnceburun, Güllüsü, ve Usta adlarında birçok önemli burunlar bulunmaktadır. İnceburun aynı zamanda Anadolu'nun en kuzey noktasıdır.¹⁴ İldeki başlıca akarsular: Gökırmak, Tepeçay, Çatalzeytin, Ayardin Deresi, Karasu Çayı, Kanlı Dere, Kabalı Çayı, Ayancık Çayı'dır. İlin en önemli akarsuyu eskiçağda Amnias olarak adlandırılan Gökırmak'tır. Yaklaşık 199 km uzunluğunda olan bu ırmak Kastamonu'daki Eğriceova Dağı'ndan doğmaktadır. Sinop'ta kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda akan bu ırmak Durağan'dan sonra doğu-batı yönünde akışını sürdürür ve Kızılırmak'a ulaşır.¹⁵ Sinop'ta bulunan başlıca göller ise Sarıkum Gölü, Aksaz Gölü, Karagöl, Sülük Gölü ve Akgöl'dür. Bu göller küçük olmakla birlikte bataklık ve sazlık haldedir.¹⁶

Sinop ilinin coğrafi özellikleri arasında tarihten bugüne şayan-ı dikkat bir doğal kaynağı da ormanları ve sahip olduğu ağaç çeşitliliğidir. Osmanlı kaynaklarında Sinop ormanları için şu ifadeler kullanılmıştır: “*Müteaddid ve müteferrik kıt'aları havi olan*

¹⁰ Kısaca tombolo; bir adanın kıyı kordonuyla anakaraya veya bir adanın diğer bir adaya bağlanmasıyla oluşan şekiller olarak tanımlanabilir. Mehmet Akif CEYLAN, Türkiye Kıyılarında Üzerinde Şehir Yerleşmesi Bulunan Tombololara Genel Bir Bakış, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S: 23, OCAK - 2011, s. 353.

¹¹ Erdoğan Akkan, Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları*, No: 261, Ankara, 1975, s. 62.

¹² T.C. Sinop Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, s. 4.

¹³ Bekir Başoğlu, *Sinop İli Tarihi*, Ankara, 1978, s. 3.

¹⁴ T.C. Sinop Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, s. 5.

¹⁵ Hasan Tarkan, *Sinop Coğrafyası*, Marifet matbaası, İzmir, 1941, s. 21.

¹⁶ Osman Yalçın, *Sinop, Özyürek Yayınları*, İstanbul, 1980, s.8.

işbu ormanlarda asırlardan beri tarla açmak için tahribat eksik olmamış olduğundan bir vakit daha yasak olduğu halde haylisi mahvolmuştur. Maheza olan mevcut ormanları pek mühimdir. Giregöz ormanlarından çıkan Dişbudak nev'i gayet makbul olub senevi 800 metre ve 6 mik'ab Rusya'ya nakil olunur. Orman idaresince her sene bundan ziyade dişbudak fûruht ve ihale olunmaktadır. Ale'l umum ormanları teşkil eden nev'iler başlıca Kara ve Sarı Çam, Durağanda Çam ve Köknar ve Kayın ve Gürgen ve Kayacık ve Karaağaç ve Kızılık vesair nev'ilerden ibarettir. Senevi varidatı 6500 lira raddesindendir.” Anlaşıldığı üzere Sinop ormanları hem Sinop ili özelinde hem de Osmanlı ekonomisi genelinde artı değer sağlayan önemli bir gelir kaynağı olmuştur.¹⁷ Günümüze kadar korunabilmiş bu niteliğin şehrin değerine değer kattığı tartışılmaz bir gerçekliktir.

1.2. SİNOP İLİ TARİHİ

*“Git babana söyle Sinop şehrini şiddetle arzu ediyorum. Buna karşılık kendisine Filibe'yi vereceğim. Razi olduğu takdirde yakında orda buluşacağız.”*¹⁸ Bu satırları Cihan Şahı Fatih Sultan Mehmet Han Sinop şehrini ele geçirmeye karar verdiğinde şehri elinde bulunduran Candaroğulları beyine oğluyla haber gönderirken sarf etmiştir. Bu güzide şehre kıymet veren Sultan, belli ki zarar gelmemesi için takas yoluyla almayı düşünmüş, imtina ve nezaket göstermiştir.

Fatih Sultan Mehmet Han devrinde “*Ceziretü'l Uşşak*” yani “*Âşıklar Adası*” olarak adlandırılan Sinop iline eserlerinde yer veren pek çok yazar şehrin adına ve bu adın ortaya çıkış nedenine dair çeşitli iddialar kaleme almıştır. Açıkçası bu durum bile şehrin uzun tarihinde ne kadar farklı milleti yanı sıra kültürü bağrında misafir ettiğinin delili kabul edilebilir. Bu iddialardan yola çıkarak şehrin adının ilk hali olarak en kabul görenin “*Sinope*” olduğu söylenebilir, bunun dışında tarihte kullanılagelen hallerine bakarsak; *Sinopi*, *Sinova*, *Sinavur*, *Sen-Ha-Pi*, *Sinip*, *Sanub*, *Sinab*, *Sinub*, *Sinuwa*, *Sinopolli*, *Sinuessa*, *Teium*, *Sinopolis* şeklinde tabirlere kaynaklarda rastlanmaktadır.¹⁹

¹⁷ Fırat Küskü, *II. Abdülhamid Döneminde Sinop Sancağı'nda İdari ve Sosyo-Kültürel Hayat(1876-1909)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 7.

¹⁸ *Sinop İli 1967 Yıllığı*, İl Basımevi, Sinop, s.97.

¹⁹ Turgay Altun, *Türkiye'de Belediyecilik ve Sinop Belediyesi*, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları-11, Sinop, 2016, s. 65-67. Ayrıca bkz. Ünal, s. 27-35. Mehmet Ali Ünal'ın “Osmanlı Devrinde Sinop” adlı eseri Sinop ile ilgili en kapsamlı çalışmadır ve 496 sayfadan ibarettir.

1.2.1. Türk Hâkimiyetine Kadar Sinop

Sinop ili tarih öncesi devir incelemeleri göz önünde tutulduğunda ilk yerleşim izlerinin Maden Dönemi'ne rastladığını görmekteyiz. Fakat bu incelemelerde Taş Devri aletleri de ulaşılan buluntular arasındadır. Örneğin; M. Akif Işın'ın 1987-1990 yılları arasında gerçekleştirdiği kazılarda Erken Kalkolitik, Geç Frig dönemleri arası bulgularının yanı sıra sahil boyunca, ırmak ağzlarında ve iç kesimlerde vadiler boyunca Paleolitik aletlerin bulunduğu bilinmektedir.²⁰

Tarihi devirlere geldiğimizde; yörenin tarihi konusunda MÖ 2. binyıla ait tek yazılı kaynak Hitit metinleri olup bu metinlerden edinilen bilgiler arkeolojik buluntularla desteklenmiş değildir. Kesin olmamakla birlikte Sinop-Ordu arasındaki bölgede dağınık gruplar halinde yaşayan Kaşkaların (Gaşkalar) Hititler döneminde Sinop'a egemen oldukları söylenebilir.²¹ Gaşkalar kalabalık kabileler halinde yaşayan savaşçı bir kavim olarak tasvir edilmektedir.²² Sinop'un ilk kurucusunun Gaşkalar olduğu söylenmektedir. Gaşkaların yerleşim alanlarıyla ilgili çeşitli görüşler mevcut olsa da Sinop ve çevresinde yaşamış oldukları bütün görüşlerde ortak gibidir. Sinop'un denize bağlı, karadan kolayca korunan, yüksek sıradağlarla içerilerden ayrılma özelliğinin bulunması, burada bir Gaşka grubunun yaşaması için oldukça elverişli şartlardır.²³ Sonrasında Hititler ve Friglerin Sinop ve çevresine egemen olduğu düşünülmektedir. Yapılan kazılarda ele geçen buluntuların bu hâkimiyete kesin delil teşkil edebileceği tartışılmaktadır. Friglerle Kimmerler arasındaki savaşı MÖ 676 yılında kaybeden Frigler tarih sahnesinden silinmiştir.

Karadeniz sahillerinde hâkim olan Kimmerler Sinop'u başkent yapmıştır.²⁴ Sinop'un sonraki yerleşenleri Milet'ten gelen tüccarlar olmuş, Miletliler bir taraftan Anadolu içleri yolu ile Mezopotamya, diğer taraftan Karadeniz çevresi ile yaptıkları ticaret için burayı tahkim edilmiş bir üs olarak kullanmışlardır. Yakındaki ormanlardan

²⁰ Özhan Öztürk, *PONTUS Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, BRC Matbaası, Ankara, 2011, s.291.

²¹ Alpay Tırlı, *Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, s. 6.

²² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s.51.

²³ Elif Gümüş, *Eskiçağ'da Sinop*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2019, s. 24.

²⁴ İsmail Efe, *Sinop Tarihi Türk Hâkimiyetine Girişinden Cumhuriyetin İlanına 1214-1923*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, Kasım 2018, s.22.

temin ettikleri kereste ile donanmalarını kuvvetlendirerek Karadeniz kıyılarında başka şehirler kurmuşlardır.²⁵ Miletlerin ardından şehirde Lidyalılar hüküm sürmüştür. MÖ 546 yılında İran'dan gelen Perslerin, Anadolu'daki Lidya egemenliğine son vermeleriyle, Sinop Perslerin hâkimiyeti altında Perslere vergi veren serbest bir şehir haline gelmiştir.²⁶ MÖ 334-332 yıllarında Büyük İskender'in Pers ordularını mağlup etmesiyle Sinop bu sefer İskender İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir.²⁷

Sinop MÖ 220'de Pontus kralı II. Mithridates tarafından alınmıştır. Pontus krallığının baş şehirlerinden biri sayılan Sinop, bu devirde bir hayli gelişmiş, tersaneler, mabedler inşa edilmiş, parlak bir dönem sürdürmüştür. Sinop en parlak günlerini Sinop doğumlu Mitridat Evpator (VI. Mithridates) zamanında yaşamıştır. Mitridat Evpator, Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı karışıklıklardan yararlanıp, Bitinya ve Kapadokya'yı ele geçirmiş, daha da ileri giderek Yunan topraklarına girmiştir. Fakat sonunda Roma'ya yenilen Evpator, Sinop'a çekilip bazı başarılar kazandıysa da üzerine gönderilen Romalı General Lucullus'a yenilmiş ve Sinop MÖ 70'de Romalıların eline geçmiştir.²⁸ Mitridat Evpator'un oğlu Pharnakes Roma generalleriyle mücadele etmeye çalışmış, fakat o da MÖ 47'de Caesar'a mağlup olmuştur. Caesar MÖ 45 yılında Sinop'u Colonia Julia Felix Sinopensis adıyla Roma kolonisi saymış ve Küçük Asya'daki ilk Roma kolonisini Karadeniz'de kurmuştur.²⁹

MS 395 yılında Kavimler Göçü sonrasında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması neticesinde şehir Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Bizans döneminde Sinop'ta, günümüzde ayakta duran, 660 yılında inşa edilen Balatlar Kilisesi gibi önemli eserler yapılmıştır.³⁰ Şehirde Bizans hâkimiyeti XI. yüzyılda Anadolu'da Türk fetihlerinin başlaması ve genel olarak hâkimiyetin el değiştirmesine kadar devam etmiştir.³¹

²⁵ Orhan Okur, *H 1286 – H 1299 (M 1869 – M 1882) Yılları Arasında Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Sinop Sancağı'nın Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2019, s. 3.

²⁶ Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları-8, Sinop, 2015, s.18.

²⁷ Sinan Cenbeloğlu, Mehmet Cenbeloğlu, *Sinop İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara, 1972, s. 16.

²⁸ Okur, s. 4.

²⁹ Hüseyin Sami Öztürk, Karadeniz Tarihi, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, cilt 18, 2010, s.27.

³⁰ Efe, s. 23.

³¹ Emin Solak, *Candaroğulları Beyliği Döneminde Sinop*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2017, s. 7.

1.2.2. Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sinop

Dörtüncü gelip Uzak Asya'dan Akdeniz'e bir kısarak başı gibi uzanan bu memlekete 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Savaşı ardından geri dönüşsüz bir yerleşim başlatan Türk boyları tarafından fethedilen yerler zaman içerisinde ustalıkla birer Türk İslam iline dönüştürülmüştür. Şehirlerin Müslüman nüfusunun artırılması, Türk kültürünün kökleşmesi ve ticari yaşamın geliştirilmesi için bayındırlık yatırımları yapılmıştır. Bizans hâkimiyeti altındaki toprakların kapısı Türklere açılınca Anadolu sosyal yaşamında mühim değişimler gerçekleşmiştir. Sivas'tan Konya'ya, Sinop'tan Antalya'ya pek çok şehir onarılmış ve canlandırılmıştır. Sinop bu çalışmalar içinde Selçukluların, Anadolu'nun kuzeyinde bilhassa kurulan tersanesiyle, deniz hâkimiyetinde ileri karakolu rolünü üstlenmiştir. Deniz ötesi fetih teşebbüsleri için üs olarak kullanılmıştır.

Malazgirt zaferinin akabinde Sultan Alparslan'ın komutanlarına verdiği Anadolu'nun fethi emri, Sultan'ın ölümünden sonra da hızla yerine getirilmeye devam etmiştir. Tahta geçen oğlu Melikşah döneminde bu topraklarda fethi girişimlerden biri de 1075'te İznik'te Anadolu (Türkiye) Selçukluları Devleti'ni kuran Kutalmış³² oğlu Süleyman Şah'tır.³³ Bu dönem Bizans'ın siyasî durumundaki karışıklıklar Türk ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Bu durumdan faydalanılarak geçici bir süreliğine de olsa fethedilen yerlerden biri de Sinop şehridir. Sinop'un Türkler tarafından ilk olarak ele geçirilmesi Çankırı fatihi olarak da bilinen Emir Kara Tekin tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁴ Çankırı'nın fethinden sonra Süleyman Şah hazırlıkların tamamlanmasıyla 1085 tarihinde Kara Tekin'i Sinop'un fethiyle görevlendirmiştir.³⁵ Melikşah'ın Bizans ile yaptığı bir anlaşmaya dayanarak Kara Tekin'i Sinop'tan çıkmaya zorlaması sonrasında Haçlı Seferlerinin başlamasına bağlı gelişmeler Türk varlığının

³² Kutalmış; Sultan Alparslan'ın babasının amcazâdesidir ve kendisiyle giriştiği taht kavgası sonucunda öldürülmüştür. Faruk Sümer, Kutalmış, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 25.11.2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutalmis>.

³³ Ali Sevim, Süleyman Şah I, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 25.11.2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-sah-i>. Melikşah'ın Süleyman Şah'ın hakimiyetini kabul ettiği fakat aralarında bir bağılılık ilişkisi olduğu, Süleyman Şah'ın kendi adına para bastırma veya hutbe okutmasının kaynaklarda yer almadığı tespit edilmiştir.

³⁴ Muhammet Berberoğlu, *Beylikler Döneminde Sinop*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010, s. 10.

³⁵ Coşkun Alptekin, Sinop'un Fethi, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, İstanbul, 1988, s. 217.

şehirde kalıcılığını önlemiştir. 1204 yılında IV. Haçlı Seferi'nin akabinde İstanbul'un Latinler tarafından zaptı üzerine İstanbul'dan ayrılan Komnenoslu Aleksios ve David, Karadeniz'in doğu sahillerinde Trabzon Rum Devleti'ni kurmuşlardır. Bu arada Sinop ve Kastamonu bu devletin eline geçmiştir.³⁶ Bunun üzerine İznik Rum Devleti ile Trabzon yönetimi arasında başlayan çekişmeler Türk ticari hayatını da bozmaya başlamıştır.

Sinop şehrinde Türk hâkimiyetinin bir daha bölünmeyecek biçimde ihdası Anadolu Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus döneminde yaşanmıştır. Sultan, Karadeniz ticaret yolunu güvence altına alma hedefine yönelmiştir. Mısır ve Suriye'den başlayıp Kayseri ve Sivas yoluyla Sinop Limanına ulaşan ticaret yolu, buradan Kırım'a kadar uzandığından; Anadolu Selçuklularının Kırım ticaretini geliştirebilmesi ve Karadeniz'deki Hristiyan güçlerine karşı koyabilmeleri için Sinop gibi ticari ve askeri bir limana ihtiyaçları olduğu görülmüştür.³⁷ Sonuç olarak Sinop 28 Ekim 1214 tarihinde Anadolu Selçuklu idaresine geçmiştir.³⁸ Fetihden sonra İzzettin Keykavus valilere gönderdiği bir fermanla memleketin her tarafından zengin kişileri seçerek Sinop'a göndermelerini, malını mülkünü bırakıp gelmek istemeyenlerin gayrimenkullerini gönülleri alarak hazine adına satın almalarını emretmiştir.³⁹ Her şehirden Sinop'a hocalar, yapı ustaları getirilmiş, kiliseler camiye dönüştürülmüş, tersane yaptırılmış, Sinop ve çevresindeki köylerde yaşayan Türkler, şehre getirilip yerleştirilmiştir. Çepni Oymaklarından kuvvetli bir uç oluşturulmuştur. Abbasi Halifesi, İzzettin Keykavus'a Sinop'u fethinden dolayı "*Es Sultan ül-Galip*" unvanını vermiştir.⁴⁰ Halife ayrıca daha önceki halifelerin hiçbirinin hiçbir padişaha vermediği ölçüde kıymetli hediyeler ve bir fütüvvet şalvarı da göndermiş ve şehrin fethine özel bir önem verdiğini göstermiştir.⁴¹

³⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 393.

³⁷ Fuat Dereli, *Sinop "Kuzeyin Hırçın Güzeli Sinope"*, Şimal Ajans, Sinop, s. 29.

³⁸ Fatih Güldal, *Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 10.

³⁹ Ahmet Akşit, Selçuklular Devrinde Sinop'ta Türk İskânı ve Bir Kıpçak Beyine Dair Notlar, A. Tırıl, E. Sönmez, S. Özdemir ve H. A. Duyar (Ed.) *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 78-80), 15-18 Mayıs 2013, Ankara 2015, s. 79.

⁴⁰ Coşkun Özdemir, *Sinop'un Toplumsal Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2007, s. 27.

⁴¹ Mustafa Şahin ve Zekiye Tunç, Türkiye Selçuklularının Sinop'un Fethinde Gâşiye'yi Hâkimiyet Alameti Olarak Kullanmaları ve Fetih İçin Gönderilen Fütüvvetname, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 2018, 701-710, s. 708.

Daha sonra Antalya ve Alanya'yı da ele geçiren Selçuklular, Karadeniz ile Akdeniz'i karadan birbirine bağlamışlardır. Böylelikle Selçuklu sultanları İki Denizin Sultanı anlamına gelen “*Sultan-ül Bahreyn*” lakabını kullanmaya başlamışlardır. Bu deniz limanlarından Alanya ve Antalya'nın Selçuklu dönemindeki önemi çok iyi bilinirken, Sinop kalesi ve limanının tarihi bunların gölgesinde kalmıştır.⁴²

Aynı süreçte atılan bir başka adım da Sinop'un fethinin önemini vurgulamıştır. Alaattin Keykubat döneminde Sinop tersanesinde inşa edilen donanmayla çıkılan seferle, Türk devletinin ilk deniz aşırı seferi, Kırım sahilinde Suğdak Limanı fethedilmiştir.⁴³ O dönemde Anadolu Selçuklu ordusunun önemli kaynaklarından biri, Karadeniz'in kuzeyindeki köleler olmuştur. Köleler, bu dönemde Suğdak'ı ele geçiren Selçuklu komutanı Hüsamettin Çoban tarafından yönetilen Sinop ve Kastamonu şehirleri vasıtasıyla Selçuklu topraklarına ithal edilmiştir. Bunların bazıları yetenekleri ölçüsünde devlette önemli mevkilere gelebilmiştir.⁴⁴

1243 tarihinde Selçukluların Moğollara yenildiği Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu istilalar ve ağır vergiler altında ezilmiş, devlet adamları ihtiras mücadelelerine girişmiştir. Şiddetli Moğol istilasına Orta Asya medeniyeti için büyük sarsıntılara sebep olmuş bunun yanında bu ülkenin nihaî Türkleşmesinde mühim bir vesile olmuştur. Moğolların önünden kaçan Türkmen kitleleri çok büyük gruplar halinde Anadolu'ya akın etmişlerdir. Bu Türkmenler daha sonraları Bayburt, Erzincan'dan Sinop'a ve Antep'e kadar her tarafı istila etmişlerdir. Selçuklu saltanat mücadeleleri Muinettin Süleyman'ın zaferiyle 1261'de sona ermiştir.⁴⁵ Moğolları iyi idare eden ve onlara dayanan bu devlet adamı, IV. Kılıçarslan döneminde Trabzon Rum Devleti tarafından ele geçirilen Sinop'u geri almaya da muvaffak olmuştur. Sultan, kendisinin isteği üzerine 1266 tarihinde, dönemin meşhur tarihçisi İbn Bibi'nin kaleme aldığı bir

⁴² Mehmet Tütüncü, *Sultanü'l-Bahreyn İki Denizin Hâkimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu*, H. Çetin (Ed.), *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 99-120), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, s. 99.

⁴³ Suğdak fethini 1223 veya 1227 şeklinde farklı tarihlere dayandıran kaynaklar bulunmakla beraber fetih 1220 ile 1222 arasında gerçekleşmiş olmalıdır. A. C. S. Peacock, Çev. Murat Keçiç ve Ali Mıynat, *Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), ss. 243-265, Mayıs 2010, s. 252, Erişim tarihi: 26.11.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782117>.

⁴⁴ Peacock, s.255.

⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 300-303.

temliknameyle Sinop'u Muinettin Süleyman'a vermiştir.⁴⁶ Diğer taraftan Pervane ise kendisinin Selçuklu merkezinde görevli olması sebebiyle oğlu Muinettin Mehmet'i Sinop idaresine görevlendirerek Pervaneoğulları Beyliği'nin temelini atmıştır.⁴⁷ 2 Ağustos 1277 tarihinde Muinettin Süleyman Pervane'nin Moğol İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından öldürülmesi üzerine oğlu Mehmet Bey Sinop'ta bağımsızlığını ilan edip Pervaneoğulları Beyliği'ni kurmuştur.⁴⁸

Pervaneoğulları döneminde, ticari imkân ve nimetlerinden faydalanmak hevesine kapılan Cenevizlilerin Sinop'a koloni kurmaları dikkat çekici bir durum oluşturmuştur. Beyliğin Mehmet Bey'den sonra idaresini üstlenen Mesut Bey, bu nifak odağı ile mücadelede esir düşüp Kırım'a kaçırılmış ve yüklü miktarda tazminatla canını zor kurtarmıştır. Mesut Bey'in oğlu Gazi Çelebi ise döneminde bu güce karşı koyarak hem babasının intikamını almış hem de şehir tarihinde iz bırakan mücadelesiyle güvenliği sağlamaya muvaffak olmuştur. 1322 yılında av esnasında attan düşerek ölen Gazi Çelebi'nin ardından kısa bir süre kızı beyliği idare etmiş fakat Candaroğulları beyi Süleyman Bey Pervaneoğulları topraklarını ele geçirerek beyliğe son vermiştir.⁴⁹

Candaroğulları beyi Süleyman Bey'i tahtından eden oğlu İbrahim döneminde 1341 yılında Venedik ve Cenevizlilerle yapılan deniz savaşında birçok düşman gemisi ele geçirilmiştir. Bu savaş beyliğin denizcilikte ulaştığı seviyeyi gösterir bir hadise olmuştur. İbrahim Bey'den sonra amcasının oğlu Adil Bey döneminde ise Sinop'ta ilk Ceneviz ve Venedik ticaret kolonilerinin kurulmasına müsaade edilmiştir.⁵⁰ Adil Bey'in oğlu Bayezit (Kötürüm) döneminde ise Anadolu'da sivrilen Osmanlı Devleti ile kurulan iyi ilişkiler ve uzlaşma siyaseti ön plana çıkmıştır. Bunun en somut yansıması da iki aile arasında başlayan evliliklere dayalı akrabalık bağları olmuştur. İki aile arasındaki ilk evlilik I. Murat döneminde Kötürüm Bayezit ile Orhan Bey'in oğlu Gazi Süleyman

⁴⁶ Berberoğlu, s.19.

⁴⁷ Mevlüt Günler, Pervane Muinüddin Süleyman ve Pervaneoğulları Beyliği'nin Kuruluşu, H. Çetin (Ed.), *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011, Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 480-500), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, s. 489.

⁴⁸ Fahri Maden, Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği (1277-1322), H. Çetin (Ed.), *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 517-545), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, s. 523.

⁴⁹ Maden, s.527-534.

⁵⁰ Yaşar Yücel, Candaroğulları, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 30.11.2020, islamansiklopedisi.org.tr/candaroğullari.

Şah'ın Kızı Efenzed Hatun; ikincisi ise Bayezit Bey'in oğlu Süleyman Bey ile Gazi Süleyman Şah'ın diğer kızı Sultan Hatun arasında gerçekleşmiştir.⁵¹

Kötürüm Bayezit'in ölümü sonrası ikiye ayrılan Candaroğulları Beyliği topraklarının Sinop tarafına İsfendiyar Bey hâkim olmuştur. Sultan Hatun'un oğlu olması hasebiyle Osmanlı hanedanına mensubiyeti bulunan İsfendiyar Bey, Timur Anadolu'ya girdiğinde onu Erzincan'da karşılayanlar arasında yer almıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra Candaroğlu topraklarının tamamının İsfendiyar Bey'e bırakılması bunun bir itaat gösterisi olduğunu kanıtlamıştır.⁵² Fetret devri denilen taht mücadeleleri döneminde Mehmet Çelebi'ye karşı önce İsa sonra Musa Çelebi'yi destekleyerek Osmanlı'nın zor zamanında nüfuz elde eden İsfendiyar Bey, Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yapmış olan Şeyh Bedrettin'in de isyanı öncesinde Eflâk'a geçişine destek olmuştur.⁵³

Osmanlı Devleti'nin yeniden toparlanması sonrasında Fatih dönemine kadar dostane ilişkiler sürmüştür. Fatih'in İstanbul'u fethine destek veren Candaroğlu İsmail Bey, Kalkonydres'e göre İstanbul'un teslimi için imparatora elçi olarak gönderilmiştir.⁵⁴ İlim ve kültür sahasında önemli gelişmelere sahne olan Candaroğulları Beyliği'nin merkezi Kastamonu ve Sinop'ta pek çok cami, medrese, imaret, han, hamam, türbe ve çeşme inşa edilmiştir.⁵⁵ Sinop tersanesinde bu dönemde 900 tonilatoluk devrinin en büyük gemileri üretilenmiştir.⁵⁶

1.2.3. Osmanlılar Döneminde Sinop

“Kalenin 9 mil dışında Hristiyanların yaşadığı bölgeden şehre girdik, burada büyük bir evde bizi misafir ettiler. Taze balık, elma, incir, nar gibi çeşitli meyvelerin olduğu bir sofrada ağırlandık. Dağların yamaçları evler, yabani incir ağaçları, zeytin

⁵¹ Hüseyin Çınar, Osmanlı ve Candaroğulları Hanedanları Arasında Evlilik İlişkileri, H. Çetin (Ed.), *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 14-27), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, s. 18.

⁵² Meltem Albayrak, Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C: 4, S: 7, 2018, ss. 73-100, s. 87.

⁵³ Albayrak, s. 92.

⁵⁴ Sinop '93, Valilik Yayınları-11, PTT MGB.Matbaası, Ankara, s. 39.

⁵⁵ Tunay Karakök, Candaroğulları Beyliği Döneminde Sosyal-Kültürel Hayata Dair Bir Değerlendirme, H. Çetin (Ed.), *Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 79-98), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012, s. 93.

⁵⁶ Sinop 1973 İl Yıllığı, Önder Matbaa, Ankara, s. 7.

ağaçları ve çalılarla kaplıdır.....Sinop'un konumu çok iyi, İstanbul gibi denizin içine uzanan dil şeklinde bir burun, bu burunun ucunda kale yer alır. Duvarları, kuleleri, hendekleri ve iç kalesi ile çok büyük, güçlü bir kaledir ve iç kalesi silah doludur....” Bu izlenimler 1654-1666 yılları arasında yazılan Patrik Makarius'un seyahat notlarında Aleppolu (Halepli) Paul tarafından kayıt altına alınmıştır. Çağdaşı Kâtip Çelebi de benzer bir manzarayı: *“Karadeniz sahilinde kareyi andıran, tek yanı ile karaya bağlı kalesi ile güzel bir kenttir. Sinop'un kara kapısından girerek kaleye ve adaya varmak için ada kapısına gidilir, oradan da adaya geçilir. Bu kentin çevresi kumsallıktır, bol akarsularıyla güzel bir mesireliktir. Bostanı ve meyvesi boldur.”* şeklinde tasvir etmiştir.⁵⁷ İki ayrı medeniyete mensup iki ayrı seyyahın ortak ifadelerine göre Osmanlı şehri Sinop, ilk bakışta güvenli, korunaklı, doğal kaynakları bol, verimli ve yaşanılabilir bir memleketir. Osmanlı bu şehrin önceki dönemlerden kalan eserlerini muhafaza etmiş, halkının tüm unsurlarına sahip çıkmış, çok kültürlü toplum yapısını korumuş, stratejik özelliklerinden faydalanmış, pek çok alanda sağladığı kaynaklarını kullanmıştır. Osmanlı hâkimiyeti boyunca Sinop dönemsel özelliklere göre ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet 1461 yılında Karadeniz kıyılarına tamamen hâkim olmak için sefere çıktığında Sinop'u Candaroğlu İsmail Bey'den savaşmadan ele geçirmiş, ona da söz verdiği gibi Rumeli'de (Filibe) dirlik vermiştir. Bu şekliyle Sinop'ta Osmanlı idaresi kurulmuştur. İhtiyaca dayalı biçimde deniz savaşlarının önem kazandığı devirlerde ön plana çıkan Sinop, üretim kapasitesi bakımından Gelibolu ve Galata'dan sonra gelen tersanesiyle Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki başlıca üssü haline gelmiştir.⁵⁸

Fetihten sonra Sinop'u avarız vergisinden muaf tutarak halkı şehrin güvenliğiyle görevli kılan Sultan'ın, bu kararı sonraki yüzyılda da uygulanarak şehrin toparlanması ve gelişmesine vesile olmuştur. İdari taksimatta Anadolu Eyaleti'nin Kastamonu

⁵⁷ Süreyya Eroğlu ve A. Alev Direr Akhan, Seyahatnamelerde Sinop, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), ss. 257-272, Erzurum, 2013, s. 263-264.

⁵⁸ Mehmet Öz, Sinop, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 01.12.2020, islamansiklopedisi.org.tr/sinop.

Sancağı'na bağlı bir kaza olarak kaydedilen şehrin bu süreçte nüfusunun iki katına çıktığı görülmüştür.⁵⁹

II. Bayezit dönemine ait Kastamonu Vakıf Tahrir Defteri'ne göre 10 mescit, 6 zaviye, 2 türbe, 1 medrese yanında 23 vakıf bulunan Sinop'un zengin sosyal ve kültürel kurumlara sahip olduğu tespit edilmiştir.⁶⁰ Bununla beraber Anadolu'da boydan boya adalet ve asayiş bozan, toplumsal huzuru yıkan Celalî ve Suhte ayaklanmaları, 16. yüzyılda tüm Osmanlı memleketlerinde olduğu gibi Sinop'ta da tesir etmiştir.⁶¹ Bu isyanlar sırasında Sinop halkı asilerce haraca bağlanmış, yaşananlar neticesinde varlıklı aileler şehirden göç etmek zorunda kalmıştır.⁶²

15 ve 16. yüzyıllarda uzak yerlerden kervanların geldiği ve karşılıklı ticaret mallarının nakledildiği işlek bir liman halini alan Sinop, İstanbul'dan Karadeniz'e açılan ve Kırım'a gidenlerin durağı olmuştur.⁶³ Bu konumu Sinop'u her zaman ödüllendirmemiştir. Hırçın Karadeniz'in, gemicileri dar zamanlarında kollayan bu tek güvenilir kapısı karşı kıyıya gidenleri uğurladığı gibi ne yazık ki bazen davetsiz misafirleri ağırlamıştır. Karşı kıyıda gelen düşmanın gaddarlığını sergilemek için ilk uğrak yeri de Sinop'tur. Nasıl ki 1614 senesinde Sinop tarihinin en acı saldırılarından birine sahne olmuştur. Ukrayna Kozakları (Don Kazakları) Sinop'u baskın düzenleyerek yakıp yıkmışlar, erkekleri katlettikleri gibi kadın ve çocukları da kaçırmışlardır.⁶⁴ Bu ilk yağma ve talan saldırısı Kozakların pervasız hareketlerine devam için moral olmuş ve 1615'te İstanbul'a 80 gemiyle hücum edecek kadar gözlerini karartmıştır.⁶⁵ Çeyrek asır içinde aralıklarla uzun bir müddet Sinop ahalisini zora sokan bu barbarlık gösterisinin IV. Murat döneminde son bulduğu Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yazılmıştır.

⁵⁹ Özdemir, s. 30.

⁶⁰ Nazım Kuruca, 75 Numaralı Kastamonu Vakıf Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyıl Başlarında Kastamonu ve Sinop, A. Tırıl, E. Sönmez, S. Özdemir ve H. A. Duyar (Ed.) *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 95-101), 15-18 Mayıs 2013, Ankara 2015, s. 98.

⁶¹ Öz, Erişim tarihi: 02.12.2020, islamansiklopedisi.org.tr/sinop.

⁶² Özdemir, s. 30.

⁶³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II*, Barış Yayınevi, Ankara, 1999, s. 209.

⁶⁴ Darkot, s. 686.

⁶⁵ Hacı Murat Arabacı, Ukrayna Ortaokul ve Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler, *Turkish History Education Jurnal*, 8(1), 2019, s. 52, Erişim tarihi: 02.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/679774>. Günümüzde Ukrayna ders kitaplarında Kozaklar; "işgalci Osmanlı ordusunu zayıflatan Balkanlardaki Slav kardeşlerinin kurtarıcıları" olarak tanımlanmaktadır.

Sinop 18. yüzyılda Karadeniz'deki belli başlı dört gümrük alanından biri olmuş, kayıtlara göre Amasra, Ereğli gibi Sinop'un batısında, Bafra, Samsun, Ünye, Giresun gibi doğusundaki yerlerde bulunan iskeleler de ona bağlanmıştır.⁶⁶ Tüccarların Sinop gümrüğüne verdiği vergiler bir taraftan devletin malî gücünü artırırken diğer taraftan da "ocaklık" teşkiliyle bölgenin güvenliğini sağlayan insanların geçimliliğini oluşturmuştur. Bu dönemde Sinop Gümrük Emniyeti denetiminde bulunan önemli bir işletme, Sinop'taki kuyumculardan Kostandil'e iltizama verilen ve iş hacmi büyüklüğüyle dikkat çeken Mumhane'dir. Sinop Kala kapısı yanında Kaban Mahallesi oturanlarından Ahmet'e ait bir de Sabunhane vardır. Sinop ahalisi bu iki işletmenin sunduğu imkânlardan yararlanmıştır.⁶⁷ Ayrıca kendir üretiminin çok gelişmiş olması halatçılık sanatını önemli bir konuma getirmiştir.⁶⁸ Yüzyılın sonlarına doğru nüfusun 15 bine ulaştığı şehirde, Kırım'ın tamamen elden çıkmasıyla, bu yapı bozulmuş ve durumu kendi kabuğuna çekilir bir hal almıştır. İstanbul'un fethinden itibaren 18. yüzyılın sonuna kadar yabancı tüccar ve gemicilere kapatılan Karadeniz, bir iç pazar konumunda tutulmuş ve bu Osmanlı gövdesinin devleşmesine de önemli katkı sağlamıştır. "*Padişah, Karadeniz'i yabancılara açmakla haremini açmayı bir tutar!*" ifadesi bir düstur olarak görülmüştür.⁶⁹ Lakin Kırım Rusların eline geçince bu vaziyet çok farklı bir biçim almış, sonuçları itibarıyla ağır faturaları ortaya dökcek bir sorun oluşturmuştur.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı ve güneye inme siyaseti takip eden Ruslar arasında giderek kıymetlenen Karadeniz mücadelesinde Sinop'ta askeri hareketliliğin yaşandığı görülmüştür. Bu yüzyıl emperyalist Avrupa devletlerinin sömürgeci hedeflerle dünya pazarlarına yayıldıkları dönemdir. Osmanlı'nın yarı sömürgeleşme sürecine girdiği bu devir politikaları imparatorluğun ömrünü mümkün olduğunca uzatma esasına dayanmıştır. Batılı ülkelerle yürütülen denge siyaseti uyarınca artan ilişkiler sayesinde açılan konsolosluklar Sinop'ta da peyda olmuştur. Bunların iç işlere müdahalesi kadar aralarında yaşanan rekabet ve diplomatik çekişmeler de şehir yaşantısını etkilemiştir.

⁶⁶ Öz, Erişim tarihi: 03.12.2020, islamansiklopedisi.org.tr/sinop.

⁶⁷ İbrahim Güler, XVIII. Yüzyılda Sinop'un Sosyo-Ekonomik Yapısı, A. Tırıl, E. Sönmez, S. Özdemir ve H. A. Duyar (Ed.) *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 451-458), 15-18 Mayıs 2013, Ankara 2015, s. 455.

⁶⁸ Özdemir, s. 31.

⁶⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 321.

1803 yılında fırtına sebebiyle limana sığınan Rus gemilerinin Sinop âyanından⁷⁰ Gözübüyüköğlu tarafından kovulmasını, Rusya'ya güdülen husumet kadar Fransız konsolosunun tahriki de etkilemiştir. Olaylar sonucunda şehirdeki Rus konsolosluğu yakılmış, konsolos kaçmıştır.⁷¹ 1803-1809 yılları arasında Sinop'ta Fransız konsolosluğu görevini yürüten Fourcade iyi bir şekilde karşılandığını belirttiği Sinop'ta ilk andan itibaren sürekli engellemeleriyle karşılaştığı Rus konsolos Konuchenco'nun; idarecilerle ilişkilerinden konsolosluk binasının tahsisine kadar her işine müdahil olduğundan şikâyet etmiştir. Limana gelen Rus denizcilerin taşkınlıklar çıkardığından hatta 1806'da bir sefer Fransız konsolosluğuna saldırarak kadar ileri gittiklerinden bahsetmiştir. İlk raporlarında karşılaştığı en büyük engelleri; Avrupalı Hıristiyanlarla iş yapmaya alışkın olmayan Asyalıların önyargıları ve Rusların kıskançlığı olarak ifade etmiştir.⁷²

Bu dönemde Ruslarla mücadele Osmanlı idaresini de Sinop'ta bir takım tedbirler almaya zorlamıştır. 1827-1828 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Sinop kalesinde güvenliğin artırılması yanında asker sayısına takviye yapılmış ve hassa silahşorlarından Sinop Âyanı Kâvizâde Hüseyin Bey Kale Muhafızı olarak atanmıştır. Yine bu yüzyılda şehrin güneydoğusunda denizden gelebilecek tehditleri engellemek gayesiyle 11 top yatağına sahip Paşa Tabyası inşa edilmiştir.⁷³ Fakat tüm bu önlemler karşı kıyıda gelen zulme mâni olmaya yetmemiş, sur içine sıkışmış şehir halkını büyük katliamlara karşı koruyacak bir caydırıcılık teşkil etmemiştir. Sinop şehri, tarihinin en karanlık gününü yüzyılın ortasında cereyan eden bir Rus saldırısıyla yaşamıştır.

1853 sonbaharında baş gösteren harbin adı; Kırım Savaşı'dır. Bir Osmanlı şehri olan Kudüs'teki kutsal yerlerin kullanımı konusunda Fransızlarla anlaşmazlık yaşayan Rusya, Çar I. Nikola'nın Osmanlı topraklarının paylaşımı hususunda İngiltere'ye yaptığı teklifler reddedildiği için bu durumu tarihi emellerine ulaştırmakta bir fırsat

⁷⁰ Osmanlılarda şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad. Merkezî otoritenin zayıf oluşundan faydalanan âyanlar, taşradaki otorite boşluğunu dolduran eşraf, hanedan ve derebeyi aileleri memleketin birçok yerinde varlık ve üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Özcan Mert, Âyan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 03.12.2020, islamansiklopedisi.org.tr/ayan.

⁷¹ Sinop'93, s. 40.

⁷² Özgür Yılmaz, Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809), *CahiersBalkaniques*, Vol: 42, 2014, Erişim tarihi: 03.12.2020, <https://journals.openedition.org/ceb/5329>.

⁷³ Efe, s. 58.

görmüş ve Osmanlı topraklarına Eflak Boğdan cihetinden saldırıya geçmiştir. 4 Ekim 1853 tarihinde savaş ilanıya duruma mukabele eden Osmanlı yönetimi Batum'a harp malzemesi sevk edecek filoyu himaye için hafif teknelerden bir filo oluşturarak Karadeniz'e göndermek yolunu seçmiştir. Rus gemileriyle karşılaşıldığında galibiyet umudu görülmediği takdirde veya fırtınaya yakalanmak durumu oluştuğunda Sinop limanına sığınması talimatıyla yola çıkan filoya Patrona Osman Paşa ve Riyale Hüseyin Paşa'nın komuta etmesine karar verilmiştir.⁷⁴

Alınan talimata uyularak fırtına sebebiyle Sinop'a demirleyen bu filo 30 Kasım 1853 tarihinde Rus donanmasının baskınına uğramıştır. Bu baskın sırasında, limanda bulunan Türk gemileri tamamen tahrip edilip batırılmasına rağmen Ruslar, denize dökülen ve yüzerek ya da tahta parçalarına tutunarak kurtulmaya çalışan Türk leventlerine kancalar, balyozlar savurarak, uzaktakilere top ateşi açarak görülmemiş barbarlık örneği sergilemişlerdir. Filolardan denize atlayan gemicileri de öldürmüşlerdir.⁷⁵ Daha sonra gemilerinin toplarını şehrin Müslüman mahallesine çeviren Rusların top atışları sonucunda Sinop'ta büyük yangınlar çıkmıştır. 2500 kadar ev, 7 mescit, 2 okul ve 170 dükkân yanmıştır. Alaaddin Camii (Büyük Camii) yangından büyük zarar görmüş ve bir yıl içerisinde tamir edilmiştir.⁷⁶

Resmi kayıtlara göre 2989 kişinin görev yaptığı bu filodan İstanbul'a dönmeyi başaranların sayısı 958 kişi, kumandan Patrona Osman Paşa beraberinde Ruslara esir düşenlerin sayısı 125 kişi olduğuna göre Sinop Baskını'nda Osmanlı donanmasının şehit sayısı 1906 kişi olarak hesaplanmıştır.⁷⁷ Rus bombardımanı neticesinde 5 Müslüman ve 16 Hristiyan vatandaşı ölmüştür. Müslüman zayıyatının az olmasında Müslümanların bombardıman başlayınca kale dışına çıkmaları etkili olmuştur.⁷⁸ Baskını gerçekleştiren Rus filosu kumandanı Amiral Nahimov dönüş yolunda I. Nikola'ya yazdığı mektupta, Çarın emriyle gerçekleştirilen baskının başarıyla neticelendiğini

⁷⁴ Besim Özcan, Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 2007, ss. 7-18, s. 8-9, Erişim tarihi: 05.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/931022>.

⁷⁵ İlhan Akbulut, 160. Yıldönümünde Kırım Savaşı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, s: 208, Şubat 2014, ss. 333-350, s. 341, Erişim tarihi: 07.12.2020, <https://docplayer.biz.tr/13414382-160-yildonumunde-kirim-savasi.html>.

⁷⁶ Özdemir, s. 32.

⁷⁷ Besim Özcan, s. 13.

⁷⁸ Kerem Öztürk, *1932-1990 Yılları Arasında Sinop'ta Meydana Gelen Suç Olayları ve Diğer Önemli Olaylar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2016, s. 13.

müjdelerken Rus filosunun 1 subay ile 33 personelini kaybettiğini ve 230 yaralı olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Türk milletinin hafızasında yıllarca canlılığını koruyan bu facia edebiyatımızda; romanlara, destanlara, şiirlere konu olmuş, bu eserlerde Türk bahriye askerlerinin savaştaki kahramanlıkları dile getirilmiştir.⁸⁰ 1895'te basılan Rus Ansiklopedisi Entsiklopedičeskiy Slovar'ın Sinop maddesinde, şehrin bu savaştan çok etkilendiği ve halen durumunu düzeltemediği ifadesine yer verilmiştir.⁸¹ Konu ile ilgili Çarlık dönemi eserlerinin değerlendirmelerinde Çar I. Nikola'nın; "*Sinop Zaferi, askeri denizcilik tarihimizin en parlak sayfalarından biridir.*" sözü ön plana çıkarılırken SSCB dönemi anlatılarında iktidarın zamansız harbe girişi yerilirken askerlerin başarısı övülmüştür. Ruslar tarafından, Kafkasya'yı işgal ederek Müslümanlarla birleşmeyi düşünen Türk ordusunu durdurduğu iddia edilen bu baskın, 1995 yılında Rus meclisinin verdiği kararla milli anma günleri listesine alınmış ve Rusya'da zafer bayramı olarak kutlanmaya başlamıştır.⁸²

Sinop Baskını boğazda demirlemiş İngiliz ve Fransız donanmalarını harekete geçirmiştir. Boğazlar ve İstanbul'u tehdit eder hale gelen Rusların Karadeniz'e hâkim olmalarının önünde engel kalmamıştır. İngiliz politikalarına muhalif bu durum İngiliz ve Fransız gemilerinin Karadeniz'e açılmalarını kaçınılmaz kılmıştır.⁸³ Böylelikle Kırım Savaşı devrin en büyük devletlerini karşı karşıya getiren bir küçük cihan harbine dönüşmüştür. Neredeyse tüm Avrupa iktidarlarının Rusya'ya karşı birleştiği bu savaşın ilginç bir yanı da daha önce Sinop'a, benzer bir acıyı 17. yüzyılda yaşatmış Ukrayna Kozaklarının Rus baskısından kurtulmak hedefiyle Osmanlı'nın yanında savaşmayı yararlı görmeleri olmuştur.⁸⁴ Kırım Savaşı 30 Mart 1856 Paris Antlaşması ile son bulmuş ve Rusya mağlup olmuştur. Antlaşmayı imzalayan Avrupalı devletler Osmanlı

⁷⁹ Besim Özcan, s.15.

⁸⁰ Akbulut, s. 342.

⁸¹ Emre Özcan, *Cumhuriyet Döneminde Sinop Yangınları (1935, 1946, 1956)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018, s. 3.

⁸² Hacı Murat Arabacı, Rus Tarih Yazımında Sinop Muharebesi ve Bazı Hususların Mukayesesi, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C: 5, S: 11, Mart 2018, ss. 193-202, s. 194.

⁸³ Erdoğan Keleş, Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C: 23, S: 23, Aralık 2008, ss. 149 – 194, s. 171, Erişim tarihi: 08.12.2020, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13604.pdf>.

⁸⁴ Saadet Büyük, *Michal Czajkowski (Sadık Paşa) and his Cossack Cavalry Regiment / Michal Czajkowski (Sadık Paşa) ve Kazak Süvari Alayı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 39.

toprak bütünlüğünü garanti etmeyi menfaatlerine uygun görmüş ve Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişleme politikasına set çekmiştir.⁸⁵ Antlaşmanın en önemli maddesi Karadeniz'de hiçbir devletin donanmasının olmaması ilkesinin benimsenmesi olmuş, buna göre hem Rusya hem de Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında tersane inşa etmemeleri kararlaştırılmıştır.⁸⁶ Antlaşmanın bu kararı doğrudan Sinop'u etkilemiş, şehrin eski parlak günlerinden uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁷

Savaşın sonra Sinop'un yaşadığı elim olayın anısına kahramanca çarpışarak şehit olan askerlerimiz için bir Deniz Şehitleri Abidesi ve Şehitler Çeşmesi inşa ettirilmiştir.⁸⁸ Ayrıca Sinop Baskını hatırasına Sultan Abdülmecit tarafından Paris Darphanesinde; ön yüzünde padişahın portresi çevresinde “*Osmanlı İmparatoru Abdülmecid Han*”, arka yüzünde ölen denizcilerin temsili mezarına çelenk koyan bir kadın beraberinde “*Avrupa, onlar senin için öldü*” ve “*Sinope 1853*” yazılı bir madalya yaptırılmıştır.⁸⁹ Bu konuda ilk madalya çalışması Fransızlar tarafından savaş sırasında yaptırılmıştır. Sinop baskınından üç ay sonra İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasında 12 Mart 1854'te Ortodoks Rus yayılmacılığına karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma temelinde bir üçlü ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın onuruna Fransız Darphanesi tarafından basılan madalyanın önyüzünde; ortada Fransa kralı III. Napolyon, sağında İngiltere kraliçesi Viktorya, solunda Sultan Abdülmecit el ele vermiş başlarının üzerinde “*Tanrı Sizi Korusun*”, zeminde “*Uygarlık*” yazılmış bunun yanında Fransa kralı üstüne “*Katolisizm*”, İngiltere kraliçesi tarafına “*Protestantizm*” ve Sultan Abdülmecit tarafına da “*İslamizm*” şeklinde hükümdarların temsil ettikleri din ve mezheplerin isimleri nakşedilmiştir. Madalyanın arka yüzünde “*III. Napolyon ve Kraliçe Viktorya döneminde Fransa ve İngiltere Dünya Barışını sağlamak üzere birleşti.*” sözleri yer almıştır. İlginç olan Katoliklik, Protestanlık ve İslamiyet'i “Uygarlık” zemininde el ele gösteren bu madalya Fransa'da tepki çekmiş, kısa bir süre sonra din ve mezhep isimleri silinerek yeni bir madalya oluşturulmuştur. Ayrıca İngiltere kraliçesinin madalyadaki konumunu beğenmemesi sebebiyle kendisinin ortada

⁸⁵ Kemal Beydilli, Paris Antlaşması, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 08.12.2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/paris-antlasmasi>.

⁸⁶ Keleş, s. 187.

⁸⁷ Küskü, s. 19.

⁸⁸ Erhan Tütüncü, *Sinop Türk Ocağının Kuruluşu, Gelişmesi ve Faaliyetleri (1923-1931)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018, s. 35.

⁸⁹ Orhan Görgün, *Ben Sinop(e)*, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları-13, Sinop, 2017, s. 70.

olduğu, din ve mezhep isimleri yerine Türkiye, Fransa ve İngiltere yazılı bir başka madalya da İngiltere’de basılmıştır.⁹⁰ Görünen o ki şehrin hafızasında silinmez izler bırakan Sinop Faciası; dünya tarihinde bir ilk olarak medeniyetler ittifakının ortaya çıkmasına yanı sıra Avrupalılar tarafından Osmanlı ülkesi ve Türk milletinin Avrupalılığının ilk kez alenen tasdikine vesile olmuştur.

Kırım Savaşı sürerken Kafkas kavimlerine mensup toplulukların katılımıyla Osmanlı topraklarına yönelik, sonrasında devamlılık kazanacak bir göç hareketi başlamıştır. 1862’de hızlanan göç hareketi, 1864 yılında en yoğun dönemini yaşamıştır. Rus zorbalığından kaçanların çoğu kara yolu ile Kars ve Batum üzerinden gelmiş, deniz yoluyla İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize gibi bölgelere çıkmıştır.⁹¹ Osmanlı yönetimi Batum, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Akçakoca, Burgaz, Varna ve Köstence’de göçmenlerin kabulü için kamplar kurmuştur.⁹² 93 Harbi olarak Türk tarihine geçen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Kafkas göçleri tüm hızıyla devam ederken Balkan göçleri de başlamıştır. 1877-1892 arasında İstanbul’dan vilayetlere sevk edilen muhacir sayısının kayıtlı olduğu bir defterin istatistikî bilgilerine göre; 1878 tarihinde Kastamonu vilayetine dağıtılan 6990 kişiden ayrı, İstanbul’a uğramadan Varna ve Bergos’tan Samsun ve Sinop ve Trabzon’a doğrudan doğruya gidenler 55000 kişi, Sohum muhacirlerinden olup doğrudan doğruya Samsun ve Çarşamba taraflarına gidenler takribi 50000 kişi olarak verilmiştir.⁹³ Bu bilgilerle yüzyılın sonunda Sinop ve çevresinde gerçekleşen nüfus hareketliliği ve şehir hayatında yaşanan değişim tahmin edilebilir vaziyette ortaya konmuştur. Belirginleştirmekte yarar var ki acılarla dolu harplerin ardından Abhaz, Gürcü, Çerkes gibi Kafkasların Müslüman halkları yanında Balkanların vaktiyle o bölgeye iskân edilmiş Türk toplulukları Sinop ili sınırları içinde kendilerine yurt tutmuş, yaşantı ve kültürleriyle şehir mozağine zenginlik katmışlardır.

⁹⁰ Cengiz Özakıncı, *Kalemin Namusu/1 Türk, Savun Kendini Makaleler/2009-2019*, Otopsi Yayınları, Ekim 2019, s.427-430.

⁹¹ Ferhat Berber, 19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 31, Güz 2011, ss. 17-49, s. 21, Erişim tarihi: 08.12.2020, http://www.21mayis.org/content/pdf/exile/2011_Ferhat_Berber.pdf.

⁹² Sevinç Qasımova, XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C:4, S:13, Aralık 2017, ss. 589-624, s.601, Erişim tarihi: 08.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451357>.

⁹³ Berber, s. 40-42.

Aynı dönemde şehir hayatının bir rengi de şüphesiz çoğunluğunu Rumların oluşturduğu gayrimüslim tebaadır. 19. yüzyılın sonlarında Sinop nüfusuna kayıtlı Rumların oranı %4,85 ile %6,8 arasında değişmiştir. Sur dışında Varoş Mahallesiinde yerleşmiş olan Rumlar; iş hayatında ticaret, zanaat ve denizciliğin çeşitli kollarında kırkın üzerinde meslek alanında varlık göstermişlerdir. Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup olan Sinop Rum cemaati, Amasya Metropolitliğine bağlı olarak merkez ve kazalarda bu cemaate ait kiliselerde ibadetlerini sürdürmüşlerdir.⁹⁴ Yüzyılın ilk yarısında Mahalle-i Ermeniyan adıyla bir mahalle sahibi olan Ermenilerin ise daha sonra diğer gayrimüslim mahalleleri içinde karışarak bu niteliklerini kaybettikleri anlaşılmıştır.⁹⁵

Yüzyılın sonunda Doğu illerinde başlayan Ermeni şiddeti karşısında Anadolu ıslahatıyla görevlendirilen Sultan II. Abdülhamit'in Yâveriekremleri, Sinop'ta Seyit Bilal Camii haziresinde defnedilmiş olan, Müşir Ahmet Şakir Paşa; konu ile ilgili raporlarında alınan idari ve askeri tedbirler sonrasında Sinop ve Karadeniz'in diğer şehirlerinde olay meydana gelmediğini belirtmiştir.⁹⁶ İmparatorluğun ayrılıkçı hareketlerle kaynadığı 19. yüzyılda Sinop şehrinde müslim ve gayrimüslimlerin uğranılan felaketler veya haksızlıklar karşısında birlik olup karşılıklı ticari ilişkiler kurarak ciddi sosyal çatışmalar yaşamadığı tespit edilmiştir.⁹⁷

II. Abdülhamit döneminde modern anlamda ilk kez gerçekleştirilen sayımlar göz önünde tutulduğunda 120-150 bin arasındaki nüfusun cinsiyet dağılımında, 1877-78 Rus ve 1897 Yunan Harpleri esnasında erkek sayısının kadın nüfusa göre azaldığı görülmüştür.⁹⁸ 1899 Kastamonu Vilayet Salnamesi'ne göre Sinop merkezde; 11.140 erkek, 10.144 kadın Müslüman, 1.939 erkek, 1.764 kadın Rum, 168 erkek, 171 kadın Ermeni nüfus bulunmuştur.⁹⁹

⁹⁴ Cenk Demir, Sinop Rum Cemaati'nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2019, 14(27), ss. 111-142, s. 136-137, Erişim tarihi: 09.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/831162>.

⁹⁵ Selim Özcan, s. 54.

⁹⁶ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 69.

⁹⁷ Demir, s. 137.

⁹⁸ Küskü, s. 120.

⁹⁹ Efe, s. 84.

II. Abdülhamit döneminde “Sürgün Şehri” niteliği fazlaca ön plana çıkarılmış olan Sinop’un bu durumu da çeşitli yansımalarıyla şehre etki etmiştir. Bir yandan farklı şehirlerden gelen insanların taşıdığı kültürel farklılıkları, bir yandan suçluların aile ziyaretleriyle şehir ekonomisine katkıları, öbür yandan payitahtın sürdüğü muhaliflerin aykırı fikirleri; hepsi de Sinop sosyal yaşamında önemli izler bırakmıştır. 11 Haziran 1913 tarihinde öldürülen Osmanlı Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa suikastıyla ilgili Sinop’ta idadî binasına yerleştirilen sürgünlerden Refii Cevat Ulunay’ın hatıralarından bir bölümde şöyle yazılmıştır: “....Derhal ufak tefek ticaret başladı. Küçük küçük kızlar, parmaklıkta nöbet bekleyen süngülünün yanından yoğurt süt getirip satmaya başladılar. Tabii onlarca pahalı olarak görülen fiyat, İstanbul’da yaşayan bizler için pek ehemmiyetsizdi. Kızlar memnun gidiyorlar, geliyorlar....Mekteb-i idadînin önü çarçabuk bir pazar oluverdi.”¹⁰⁰ Görüldüğü gibi şehrin imgesine ürkütücü bir hava katan sürgünlük, halk için ayrı bir gelir kapısı açmıştır. Hiç şüphe yok ki bu idadî bahçesi beraberinde fikrî münakaşa ve alışveriş için de müsait bir mahal oluşturmuştur.

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı idari taksimatında yaşanan değişimler ilin idari durumunu farklılaştırmıştır. Kastamonu sancağı 1840’ta Ankara eyaletine bağlanınca Sinop kazası da bu eyalet dâhiline alınmıştır. 1842’de Kastamonu ile Sinop ayrı birer sancak olarak yeni kurulan Bolu eyaletine bağlanmıştır. Sonrasında 1846’da Kastamonu eyalete dönüştürülüp Sinop sancak olarak bu eyalet sınırlarına katılmıştır.¹⁰¹ 1865 yılında, 1864 Vilayet Nizamnamesi’ne istinaden, Kastamonu eyaleti “vilayet” olarak değiştirilmiştir.¹⁰² Sinop sancağı ise “liva” olarak adlandırılmıştır. Bu zaman zarfında Sinop içinde yaşanan mühim bir gelişme idadî (lise) mektebinin inşası olmuştur. Rüştîyelerin (ortaokul) kapatılarak idadîlerle birleştirilmesi kararıyla 1892’de rüştîye mektebi lağvedilerek yerine beş senelik livâ idadîsi kurulmuş ve 1892-1893 ders yılında 68 öğrencisiyle öğretime başlamıştır.¹⁰³ Bu kurumun mezun ettiği meşhur ve münevver Sinoplular hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde memleketlerini pek çok alanda

¹⁰⁰ Turgay Altun, *Mekteb-i İdadî’den Öğretmenevi’ne Bir Asır (1885-1985)*, Şimal Ajans, Sinop, 2012, s.50.

¹⁰¹ Selim Özcan, s. 35-36.

¹⁰² Turgay Altun, *Türkiye’de Belediyecilik ve Sinop Belediyesi*, s. 72.

¹⁰³ Turgay Altun, *Mekteb-i İdadî’den Öğretmenevi’ne Bir Asır (1885-1985)*, s.31.

başarıyla temsil etmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca Sinop'ta 1851'de kurulduğu bilinen bir özel kız (hususî inas) mektebi Cumhuriyet dönemine kadar hizmet vermiştir.¹⁰⁵ Bunun yanında şehirde ihtiyaç gereği 1915 yılında bir de darülmuallimin mektebi (erkek öğretmen okulu) açılmıştır.¹⁰⁶

20. yüzyıl başında Osmanlı yine bir savaşlar silsilesinin içinde kalmıştır. II. Meşrutiyet'in imparatorluk sınırları içine dağıtmış olduğu hürriyet rüzgârı, Mebusan Meclisi içindeki çok partili beyin fırtınalarıyla birleşip milleti parlak bir istikbale ulaştırma gayesiyle kuvvetli eserken emperyalist tuzaklara yenik düşmüş ve devlet toprakları büyük tahribata uğramıştır. 1911 Trablusgarp Savaşı ile Afrika, 1912-13 Balkan Savaşları ile Edirne'ye kadar Avrupa topraklarını kaybeden imparatorluğun üç kıtada sürdürdüğü hükmü sona ermiştir. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914'te ilan ettiği genel seferberlikle her yerde olduğu gibi Sinop halkından da pek çok insan askere alınmıştır. Durum böyleyken silâh altına alınanlardan bir kısmının geride kalan ailelerine bakacak kimselerinin olmadığı görülmüş ve Sinop mutasarrıflığının başvurusu üzerine Kastamonu valiliği muhtaç ailelere maaş bağlanması için işlemlerin hızlandırılacağını bildirmiştir.¹⁰⁷ Savaşta Rusya'nın düşman safında yer alması yine Sinop'u tehlikeye atmıştır. Örneğin; 11 Ocak 1915'te Kastamonu valisi tarafından İçişleri Bakanlığına yazılan bir belgeye göre Hamidiye muhribi ile Rus gemileri Sinop açıklarında çatışmış, Hamidiye'nin bir Rus gemisini vurup İstanbul'a kaçması üzerine Ruslar bir İtalyan yük gemisini batırarak 4 Ocak 1915 Pazartesi günü Sinop'u bombardımana tutmuştur.¹⁰⁸ Bu bombalamalarda şehirde bulunan siyasi ve adi sürgünler telaşa düşmüş, af edilmelerini olmazsa başka vilayete nakledilmelerini istemişlerdir.¹⁰⁹ Aynı tarihlerde Karadeniz kıyısındaki azınlıkların ve yabancı okul görevlilerinin Rusya ile haberleştiğine dair ihbarlar değerlendirilmiş fakat Sinop'ta yapılan aramalarda, kilise ve okullarda bir telgraf veya telsiz cihazına

¹⁰⁴ Çalışmamıza konu olan TBMM birinci dönem Sinop milletvekillerinden Hakkı Hami Ulukan ve Mehmet Şevket Peker Sinop İdadisi mezunudur.

¹⁰⁵ T.C. Sinop Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *Sinop İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Yılmaz Ofset, Sinop, 1998, s. 87.

¹⁰⁶ T.C. Sinop Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü, s. 75.

¹⁰⁷ Cenk Demir, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(2), 2019, ss. 443-474, s. 448, Erişim tarihi: 10.12.2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/892249>.

¹⁰⁸ BOA, DH.EUM.2.Şb, 3/61, leff 1, Belge tarihi: H 24.02.1333 (11 Ocak 1915).

¹⁰⁹ BOA, DH.EUM.1.Şb, 2/22, leff 1, Belge tarihi: H 03.03.1333 (19 Ocak 1915).

rastlanmamıştır.¹¹⁰ Bu olaylar şehrin sahip olduğu coğrafi, adli ve sosyal alandaki özel niteliklerinin, savaş dönemindeki genel durumuna yansımaları hakkında bilgi veren örneklerdir.

Osmanlı Devleti dört yıl süren savaş boyunca 2.850.000 kişiyi silâh altına almış, bunlardan 2.290.000'ini çeşitli sebeplerle kaybetmiştir.¹¹¹ Savaş memlekette bir yıkıma dönüşmüş, Çanakkale dışında tüm cephelerde kaybeden ordu ağır bir ateşkes imzalayarak teslim olmuştur.

1.2.4. İşgal Döneminde Sinop

“Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet ve Erkan-ı Harb Sadullah’tan teşekkür ettirilen heyet 24 Ekim 1918 gecesini Peyk-i Şevket savaş gemisi ile Bandırma’ya hareket etti. 25 Ekim’de ise trenle Bandırma’dan İzmir’e gidildi. Rauf ve yanındakiler takip eden gün de, Muzaffer romörkörü ile denize açıldı. Yolda Liverpool kruvazörü onları bekliyordu. Kuzeye rota çizen gemi aynı gün akşam dokuz civarında Midilli Adası’na ulaştı. Mudros veya Mondros denilen iskelede tarihe bu isimle geçecek olan Mütareke üzerinde görüşmelerde bulunuldu...30 Ekim 1918’de, Mondros Mütarekesi yürürlüğe girdi.”¹¹² İşbu antlaşma ile cihan harbi Osmanlı Devleti için sona ermiş ve devlet idaresi İtilaf Devletleri tarafından dikte edilen hükümler uyarınca tam teslimiyet göstermiştir. Savaş boyunca Osmanlı ülkesini kavgasız paylaşmak adına aralarında gizli antlaşmalar yapan müttefikler mütarekeyle planlarını hayata geçirmiş ve Rusya’dan yüzyıllarca sakındıkları bölgelerde kendileri hüküm kurmak amacıyla Karadeniz ve Kafkaslarda güçlenmeye çabalamışlardır. Bu durum 25 maddelik Mondros Mütarekesi’nin 11 maddesinin (1, 2, 3, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 15 ve 18) denizlerle ilgili olmasının¹¹³ amacını da açığa çıkarmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın maddeleri kontrol edildiğinde devletin egemenlik haklarına açık bir saldırı niyeti dikkat çekmiştir. Savunmasız bırakılan ülke topraklarının işgaline yönelik hiçbir tedbir alınamaması için silahsızlandırma, orduya

¹¹⁰ BOA, DH.EUM.6.Şb, 2/49, leff 1, Belge tarihi: H 19.02.1333 (6 Ocak 1915).

¹¹¹ Dursun Ali Akbulut, “Çöken Devlet”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (ss. 131-157), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 145.

¹¹² Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.7.

¹¹³ Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.53.

yönelik terhis, donanmanın alıkonulması, tersane ve limanların kontrolü, ulaşım ve haberleşmenin denetimi kararları Osmanlı'ya reva görülen sonun ikazı olarak görülmüştür. Ardından başlayan işgallere dayanak oluşturan 7 ve 24. maddelerin altına imza koyan Osmanlı yöneticileri devletin fiilen sona erişini kabullenmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ve onun gibi düşünen komutanlar bir çıkış yolu aramaktan kendilerini alamamış, en doğrusunun bu mücadeleyi Anadolu'dan başlatmak olduğuna kanaat getirmişlerdir.

Antlaşmanın “Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak ve Karadeniz’e serbestçe geçiş sağlanacak, Boğazlar İtilaf Devletlerince serbestçe işgal edilecek” şeklindeki birinci maddesi¹¹⁴ Sinop ve çevresinin düşman devletlerin kontrolüne bırakılacağına habercisi olmuştur. Yalnız Sinop değil tüm Karadeniz kıyılarına musallat edilen Rum çeteciliğinin aymazlığı da kara günlerin sancısını artırmıştır. İşte bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişliği vazifesiyle Samsun'a doğru yola çıkmasının esbabımucibesi de Rum çetelerinin sebep olduğu çatışma haline son vererek halkın elindeki silahların toplanması olarak açıklanmıştır.¹¹⁵ Oysaki buradan tüm yurda yayılacak bir kurtuluş ateşine ilk kıvılcımı yakmak gizli niyetini taşıyan Mustafa Kemal Paşa, gelişle tüm Anadolu halkına heyecan vermiştir.

Sinop için o günlerin heyecanını artıran ve şehrin hareketlenmesini sağlayan ilk isim yeni atanan Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey, Bandırma Vapuru'nun yolcuları arasında yer almıştır. Bu kısa yolculuk sırasında, Mustafa Kemal ile tanışmış, onun etkisi altında kalmıştır.¹¹⁶ 18 Mayıs 1919 tarihinde yeni atanan mutasarrıfı bırakmak için Sinop limanına yanaşan vapur taşıdığı “Anafartalar Kahramanı” unvanlı özel yolcusu sebebiyle büyük bir ilgi uyandırmıştır. Mutasarrıfa seyahat esnasında gizli telgraf haberleşmesi için şifre anahtarı¹¹⁷ veren Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gitmek için karayolunun uygun olup olmadığıyla ilgili bilgi istemiştir. Yol durumunun olumsuzluğu yönünde bilgi alınca da yolculuk şartlarından yaşadığı rahatsızlık sebebiyle, Sinopluların tüm ısrarlarına rağmen, karaya çıkmadan deniz yoluyla

¹¹⁴ Doğanay, s. 8.

¹¹⁵ Mustafa Balcıoğlu, “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (ss. 161-367), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 164-165.

¹¹⁶ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 213.

¹¹⁷ Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri: İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s. 25.

Samsun'a devam kararı vermiştir.¹¹⁸ Sinop coğrafi sınırlılığından kaynaklanan durumyla bu kez de milli mücadelede "İlk Adım" şehri olabilme fırsatını kaçırmıştır.

Milli mücadele yolunda Sinop'un tavrını gösterdiği ilk olay 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olmuştur. Bu durumu protesto etmek için tüm yurttaki olduğu gibi Sinop'ta da, 3 Haziran 1919'da Seyit Bilal Türbesi önünde, büyük bir miting düzenlenmiş ve alınan kararlar İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri temsilciliklerine gönderilmiştir.¹¹⁹ Yalnız bu mitingin bir takım art niyetli çevrelerce, kendi fikirlerini şehir ahalisine atfederek Sinop halkını olduğundan farklı göstermek için kullanıldığı da ortaya çıkmıştır. Mitingin karar metninde Türk halkının istikbaline yönelik sıkıntılı ifadeler bulunduğu Mustafa Kemal Paşa tarafından fark edilmiştir. O'nun dikkati çektiği; *"Türk ulusu, ancak kendi padişahının buyruğu ve egemenliği altında olmak koşuluyla, Avrupa'nın gözetim ve denetiminde kurulacak bir yönetim örgütü ile yaşayabilir."* şeklindeki satırlar, alenen mandacılık idaresine taraftar olduğuna kanıt teşkil etmiştir. Bu metni kendisine gönderen mutasarrıfa teessüfler içeren ifadelerden sonra Mustafa Kemal Paşa, metnin altındaki imzalarda söz konusu satırları yazdıran ruhu keşfettiğinden bahisle Hürriyet ve İtilâf Fırkası Sinop İkinci Başkanı'nı işaret etmiştir.¹²⁰ O dönemde bu görevi sürdüren Akif Bey'in durumyla ilgili konuya açıklık getirmek isteyen Rıza Nur Bey; ahaliden öğrendiği kadarıyla bu zatın cihan harbinde Trabzon'da Ermeni mallarını yağmalayıp Sinop'a geldiğini, parti teşkilatını kurduktan sonra ilin eşrafını kandırarak milli harekete karşı halkı kışkırttığını belirtmiştir. Bu vaziyette Sinopluların masum ve kandırılmış olduğunu da vurgulamıştır.¹²¹

Bu maksadını aşan metnin ortaya çıkmasıyla Bandırma Vapuru'ndaki nasihatleri boşa çıkararak Mustafa Kemal Paşa'yı üzen Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey, esasen

¹¹⁸ Görgün, s. 81. Falih Rıfkı Atay "19 Mayıs" adlı eserinde Mustafa Kemal'in kendisine *"....Sinop'a geldik. Kasabaya çıktım...Samsun'a kolaylıkla gidilebilecek yol olup olmadığını soruşturdum...Tekrar Bandırma Vapuru'na bindik."* şeklinde aktardığını yazmıştır. *Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt:3 (1919)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 100.

¹¹⁹ Efe, s. 191.

¹²⁰ Atatürk, Söylev (Nutuk)I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 16-17.

¹²¹ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım III. Cild*, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 572. Yazar, Belediye Başkanı Rasim Bey'den Akif Bey'in gençliğinde Trabzon'da kahvelerde köçeklik yaptığını duyduğunu eklemiş ve ondan *"şerir(kötü), deni(alçak), namussuz, hırsız biridir."* şeklinde bahsetmiştir. Nuhzade Akif (Akyüz) Bey 1926 yılında Sinop Belediye Başkanı, 1927'de Rize milletvekili seçilmiştir. Ayrıca Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası sahibidir. Altun, *Türkiye'de Belediyecilik ve Sinop Belediyesi*, s. 132.

böylesine sıkıntılı bir dönemde işini ciddiyetle yapmıştır. Gerek İngiliz ve Fransız baskısı gerekse Pontusçuluk faaliyetlerinin sürekli arttığı Sinop'ta vazifesini özveriyle sürdürmüştür. Gelişen olayları günü gününe Kastamonu valiliğine bildirmiş, önemli gördüklerinden derhal Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar etmiştir. Düşman varlığının git gide arttığı bu süreçte, Nisan-Mayıs 1919'da İnebolu ve çevresinden toplanan 968 silah ve 458 adet diğer savaş aleti, Samsun'daki İngiliz temsilcilerine teslim edilmiş ve bu malzemeye Sinop'taki silahlar da dâhil edilerek İstanbul'a sevk olunmuştur.¹²² Mütareke döneminde İngilizler adına Rawlinson Erzurum'da, Binbaşı Smith Trabzon'da, Yüzbaşı Slayt Kastamonu'da Ermeni ve Rumlara yardım etmek ve silah kamaları toplamakla görevlendirilmiştir. Bu kişilerden Smith ve Slayt'ın 1919 Temmuz ayı içinde İnebolu'da Rumlarla görüşükten sonra Sinop'a geldikleri görülmüştür. Sinop'ta, mütareke gereği silahlı tek kuvvetimiz, Köy Bekçileri Teşkilatını denetledikleri ve hapishanedeki Rum ve Ermeni mahkûmları ziyaret edip serbest bırakılmalarını talep ettikleri mutasarrıflıktan Kastamonu valiliğine çekilen 23 Temmuz tarihli bir telgraftan görülmüştür. Valilikçe verilen cevaba istinaden mutasarrıf isteği ret etmiştir.¹²³ İngilizler tarafından sürekli tahrik edilen Rumların Sinop'ta Pontus Cemiyeti şubelerini açmaları Yunan hayallerine kapıldıklarının göstergesidir. Bu cemiyetin temelleri Merzifon Amerikan Koleji'nde atılmıştır. Kolejin müdürünün desteği ile 1904 yılında kurulan Pontus Cemiyeti, Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti ile birleşip Ermenilerle işbirliği içinde Türklere karşı hareket etmiştir. Osmanlı'da 1863'ten itibaren herkese açık olarak eğitim veren okulun öğrenci kaynağını Ermeni ve Rumlar oluşturmuştur. Kolejde dışarıdan gelen öğrenciler yatılı bulunmuştur.¹²⁴ Bu okulun Sinop şehrine coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde yatılı öğrencileri arasında Sinop azınlıklarından kimselerin olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Samsun'a çıkışı sonrası Havza ve Amasya Genelgeleri ile hükümete ve işgale karşı tavrını netleştiren Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi sonrası Temsil Heyetini oluşturması arzu ettiği meşruiyet zeminini kendisine kazandırmıştır. Şüphesiz davasını millete dayandıran bir liderin bu tutumu, hiç değilse millet nezdinde, hem

¹²² Mehmet Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2006, s. 137.

¹²³ Peker, s. 38-40.

¹²⁴ Süleyman Büyükkarcı, *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Yelken Yayınları, Konya, 2004, s. 208.

meşru hem yasal kabul edilmiştir. Ardından Sivas'ta toplanacak milli kongre için çağrılarını artıran Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye temsilci istediği şehirlerden biri de Sinop'tur. Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Haziran tarihli şifreli telgrafla üç temsilci istenmiş, akabinde 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa imzalı 27 Ağustos tarihli telgrafta aynı talep tekrar edilmiştir. 31 Ağustos 1919'da bu kez mutasarrıfa özel gönderdiği telgrafla Ali Fuat Paşa, kongre için o ana kadar 25 kişinin Ankara yoluyla gönderildiğini ve Sinop'un kaldığını, acele edilmesini salık vermiştir. Nihayet Kastamonu İl Genel Meclisinde Sinop üyesi olan Tatlızade Nuri ve binbaşılıktan emekli Zeki Beyler Sinop'u temsilen Sivas Kongresi'ne gönderilmiştir.¹²⁵

Kongrenin bittiği günün gecesinde Sivas'ta Genel Kongre Heyeti imzasıyla 3, 13, 15, 20. Kolordu Kumandanlıklarına gönderilen telgrafla İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi isteği ifade edilirken ismi zikredilen telgraf merkezleri Ankara, Kastamonu, Diyarbakır ve Sinop olmuştur.¹²⁶ Bu, genel telgraf haberleşmesi ağı içinde şehrin ayrı bir kıymeti olduğunu ve Temsil Heyetinin kontrolünde olmasının üstünlük sağladığını göstermiştir.

Sinop halkının milli hareket dâhilinde tavrını en keskin biçimde sergilediği olay Sivas Kongresi toplantılarının devam ettiği günlerde yaşanmıştır. Sinop Olayı olarak bilinen gelişmelerin evveliyatı kongreden bir ay kadar önce 4 Ağustos 1919 tarihinde yaşanan olaylara dayandırılmıştır. O gün Samsun'da Rum metropolitenin isteğiyle İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülmek üzere İstanbul'a sevk edilen Samsun eski mebusu Osman Bey¹²⁷, vapurun Sinop'a uğramasını fırsat bilerek mutasarrıfla görüşmüş ve himaye edilmesini rica etmiştir. Hükümet tabibinden Osman Bey için seyahate engel hastalığı bulunduğu ve bir hafta istirahatına yönelik rapor alan Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey, iki gün sonra sormaya gelen İngilizlere iyileşince İstanbul'a sevk edileceğine dair imzalı bir yazı vermiştir. Akabinde Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgraf sebebiyle Osman Bey Sivas'a gönderilmiştir.¹²⁸

¹²⁵ Efe, s. 198-199.

¹²⁶ Atatürk, s. 96.

¹²⁷ Bu zatın ağabeyi Süleyman Necmeddin Bey, İngilizlerce sürgün edildiği Malta'dan döndüğünde 18.01.1922'de Sinop mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Efe, s.220.

¹²⁸ Fazıl Çifçi, *Mahalli Basın Işığında Milli Mücadele'de Kastamonu ve çevresi*, Kastamonu Belediye Başkanlığı, Kastamonu, 2006, s.83-85.

7 Eylül günü Sinop limanına iki Amerikan savaş gemisi gelmiştir. Gemilerin birinden inen İngiliz Yüzbaşı Solter ve adamları eski Rus konsoloshanesine yerleşip oraya İngiliz bayrağı çekmişlerdir.¹²⁹ İngilizler 8 Eylül, kurban bayramı sabahı mutasarrıfı tutuklamak için önce evini basmış, yakalayamayınca sinirlenerek hükümet binasını işgal etmişlerdir. Buldukları bir sopayla binaya İngiliz bayrağı asmış, halkın galeyana gelmesi üzerine korkarak bayrağı indirmişlerdir.¹³⁰ Olayın bundan sonrası Sinop için çok trajik bir şekilde cereyan etmiştir. 8-9 Eylül 1919 gecesi Kastamonu vali vekili Sinop mutasarrıfına İngilizlerden özür dilemesi emrini vermiştir. Mutasarrıf bu emri dinlemeyince görevden alınmış, aynı emir yerine vekâleten atanan Binbaşı Şevket Bey'e verilmiştir. Şevket Bey verdiği tokat gibi cevapta: *"Bir Türk Binbaşısı olarak gidip de bir İngiliz yüzbaşısından özür dileyemem. Eğer bu emri bana bir asker sıfatıyla veriyorsanız -omuzlarındaki apoletleri asabiyetle koparıp masanın üzerine fırlatarak- şu dakikadan itibaren askerlikten dahi istifa ediyorum."* demiştir. Bu cevaptan sonra Liva Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi Bey'e aynı emir verilmiş ve Remzi Bey bu emri yerine getirmiştir. Ertesi gün hükümeti ziyaret eden Yüzbaşı Solter, beraberindekilerle şehri terk etmiştir.¹³¹ Yaşanan durum işgal döneminde devlet idaresinin teslimiyetçi tavrının da bir yansıması olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Kastamonu ilinde kendisine bağlı bir idare kurma yoluna gittiğinde, bu olaylara sebep olan vali vekilini görevden almakla yetkilendirdiği kişi Kastamonu ve çevresi Komutanı Albay Osman Bey olmuştur. 16/17 Eylül gecesi gerçekleşen telgraf görüşmesinde kendisinin yerine Defterdar Ferit Bey'in¹³² vali vekili olmasını isteyen Albay Osman Bey'in teklifi kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından kendilerine ayrıca; *"Sinop Mutasarrıf vekili olan Jandarma Komutanına güvenilemezse onun yerine sizce uygun görülecek birinin vekilliğe geçirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması düşünülmelidir."* şeklinde emir verilmiştir.¹³³ Bu gelişme sonunda 19 Eylül 1919 günü Ferit Bey'in emriyle Mazhar Tevfik Bey Sinop'ta mutasarrıflık vazifesine iade edilmiştir.¹³⁴

¹²⁹ T.C. Sinop Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü, s. 37.

¹³⁰ Görgün, s. 84.

¹³¹ Erdeha, s. 215, Çifçi, s. 92.

¹³² Hüseyin Ferit Törümküney I. TBMM'de Çorum milletvekili olarak görev yapmıştır.

¹³³ Atatürk, s. 112-114.

¹³⁴ Erdeha, s. 218.

Mazhar Tevfik Bey'in yeniden göreve gelmesi ve güç kazanmasından sonra müdafaai hukuk örgütlenmesi Sinop'ta hızla gelişmiş, Sivas Kongresi kararları hayata geçirilerek il merkezi ve ilçelerde Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk Cemiyeti'nin şubeleri açılmıştır.¹³⁵ Sinop Müdafaai hukuk Cemiyeti üyeleri; başkanı Emekli Jandarma Binbaşı Rıza Vamık sonrasında Mevki Kumandanı Binbaşı Cemal Bey, ikinci başkanı Belediye Başkanı Rasim Bey sonrasında Belediye Başkanı Osman Nuri Bey, üyeleri Müftü Salih, Hacı Ömer, Hacı Hasanzade Şükrü, Parmaksızzade İsmail, Hüseyin Hilmi, Eski Müftü İbrahim Hilmi, Dizdaroglu Kemal Bey ve Efendiler şeklinde belirlenmiştir.¹³⁶

Mazhar Tevfik Bey'in ikinci görev döneminde Sinop'un yaşadığı bir heyecan da Osmanlı tarihinin son Mebusan Meclisi seçimleri için şehirde yaşanan tartışmalar olmuştur. Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti ile her türlü haberleşmenin kesilmesi kararıyla başlayan girişimleri başarıya ulaşmıştır. Damat Ferit Paşa Kabinesi 30 Eylül 1919'da istifa etmiş, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesi ile Temsil Heyeti arasında 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya Görüşmeleri yapılmıştır. İşte bu görüşmelerde Mebusan Meclisinin yeniden toplanması kabul edilmiştir.¹³⁷

İki mebus hakkı bulunan Sinop'ta yapılan seçimlerde Temsil Heyetinin adayları halktan rağbet görmemiştir. Uzun süreden beri Sinop'u İstanbul meclisinde temsil eden Rıza Nur Bey'in adaylığıyla sandıktan çıkacak sonuç erkenden belirmiştir. Rıza Nur Bey'in adaylığına şüpheli yaklaşan Temsil Heyeti için Sinop'tan mebus seçilmesi gereken kişiler İbrahim Tali Bey yanında Fethi Bey ya da Ahmet Rüstem Bey olarak işaret edilmiştir. Sinop halkı tanımadıkları kişilere itibar göstermemiş ve Rıza Nur Bey'in yanında Sinop Çerkes eşrafından, kız kardeşi Sultan Vahdettin'in eşlerinden olan, Zeki Bey'i tercih etmiştir. Bu sırada Temsil Heyetinin tüm ısrarlarına ve Kastamonu vali vekilinin girişimlerine rağmen bu isimlerin seçilmesinde etki eden Mutasarrıf Mazhar Tevfik Bey görevden alınmıştır. Temsil Heyeti, seçilen mebuslardan meclise gitmeden önce kendileriyle görüşmek için Ankara'ya gelmelerini istemiştir.

¹³⁵ Sinop'93, s. 45.

¹³⁶ Çifçi, s.137, Görgün, s. 83, Efe, s. 195.

¹³⁷ Balcıoğlu, s. 182-183.

Rıza Nur ve Zeki Beyler bu teklifi reddederek doğrudan İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Mazhar Tefvik Bey de onlara katılmıştır.¹³⁸

Osmanlı Devleti'nin son Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Milli davaya inanan milletvekillerinin çabalarıyla bu meclis, 28 Ocak 1920'de Misakımilli'yi kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurmuştur.¹³⁹ Bu durum İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgaliyle sonuçlanmıştır. Aynı gün Manastırlı Hamdi Efendi'nin; *"Bu sabah Şehzadebaşındaki Muzika Karakolunu İngilizler basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, sonunda şimdi İstanbulu işgal altına alıyorlar."* şeklindeki telgrafiyle vaziyetten haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, derhal haberi tüm kolordulara duyurmuştur.¹⁴⁰

18 Mart 1920 tarihli, bu meclisin son oturumunda Sinop mebusu Rıza Nur Bey: *"Efendiler; mühim bir an-ı tarihî yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir musibete duçar olmamıştır. Payitaht-ı Osmanî ve Darülhilâfet-i İslâmiyye bugün ecnebî devletlerin işgâl-i müsellahı altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucib hiç bir hâl mevcut değildir. Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî tecavûze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vâsıf, Faik ve Şeref Beyler ve Numan Efendi, Meclis-i Mebûsândan kuvve-i işgâliyye tarafından cebren alınıp tevkif edildi. Bu hâl, hukuk-u esasiyyeye ve hukuk-u Düvel'e tamamiyle muhaliftir. Bilâkayd-ı şart istiklâl-i vicdan ve efkâra malik olmayan bir Meclis-i Mebûsânın serbestçe ittihaz-ı karar eylemesi mümkün olmayacağından milletvekillerinin masuniyyetine karşı ikâ edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun, bütün cihan heyet-i teşriyyesinin ve bilhassa bilcümle parlamentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi vakayi'i tarihiyyeye defaat ile sahne olmuş olan Fransız ve İtalya Parlamentosunun sem-i ittilaina vâsıl olmasını temenni ederiz. Bu gün deruhde ettiğimiz vazife-i milliyyeyi ifâyâ ancak bu derecede kadiriz. İşte bu esbaba binaen verdiğimiz bir takrir ile bir teklifte bulunuyoruz. Bu takririmizi millî bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz. "* şeklinde bir protesto beyanında bulunmuştur. Ardından Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey ve aralarında Sinop mebusları Rıza Nur ve Zeki Beylerin de bulunduğu arkadaşları namına sunulan bir takrirle meclis çalışmalarının durdurulmasına ve toplantıların ertelenmesine

¹³⁸ Efe, s. 200-202.

¹³⁹ Balcıoğlu, s. 185.

¹⁴⁰ Atatürk, s. 281.

karar verilmiştir.¹⁴¹ Bu beyanıyla daha önce bu ülkede yaşanmamış bir durumla karşı karşıya olunduğuna dikkat çeken Rıza Nur Bey, hem anayasa hem de devletler hukukuna aykırı olan bu işgal ve tutuklamaların meclisin vicdan ve düşünce özgürlüğüne saldırı olduğunu vurgulamıştır. Bu protestodan tüm dünyanın ve meclislerin anası görülen İngiliz parlamentosu yanında bu tür hareketleri çok kez yaşayan Fransız ve İtalyan meclislerinin de haberdar olması temennisini dile getirmiştir.

18 Mart'ta Mebusan Meclisinde alınan toplantıları erteleme kararı İstanbul Hükümeti'ni devlet iktidarını kullanamaz hale getirmiş, buna 19 Mart'ta Temsil Heyetinin açıkladığı Ankara'da toplanma kararı eklenince padişahın meclisi fesih kararı dahi anlamsızlaşmıştır.¹⁴²

1.2.5. I. TBMM Döneminde Sinop'ta Yaşanan Gelişmeler

İstanbul'un işgali Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişini hızlandırmış, yeni durum ve şartların oluşmasını sağlamış ve yeni, milli, bağımsız devlet kurma düşüncesini güçlendirmiştir.¹⁴³ Tam da bu düşünceyle Mustafa Kemal Paşa işgalin akabinde Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması işine girmiştir. Fakat bu meclis daha açılmadan İstanbul yönetiminin yönlendirdiği pek çok engelleme ve isyan hareketiyle karşılaşmıştır. Ne yazık ki bu amaçla bir teşekkül, her ne kadar hayata geçirilemese de, Sinop üzerinde de planlanmıştır.

İstanbul Hükümeti Sinop'ta halkı Ankara'da kurulacak meclise karşı kışkırtmak için, Sultan Vahdettin'in kayınbiraderi olan Zeki Bey'i kullanmak istemiştir. Ankara'da meclisin açılmasından sonra Zeki Bey'in Sinop mutasarrıflığı ve kumandanlığına atandığı haber alınmıştır. Sinop Çerkeslerinden destek alacağı ve Kastamonu üzerinden Ankara'ya yürüyeceği duyulmuştur. Bu duruma çözüm olması için 19 Mayıs 1920'de TBMM tarafından Erzurum milletvekili Zihni Bey, gerektiğinde mevki kumandanlığı da yapmak üzere, Sinop mutasarrıflığına görevlendirilmiştir.¹⁴⁴ Sinop'taki iki eniştesini planlarından haberdar eden Zeki Bey'e, Hürriyet ve İtilaf Fırkası İl İkinci Başkanı Akif

¹⁴¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 1. Cilt, 24. Birleşim, s. 496, Belge tarihi: 18 Mart 1336 (1920).

¹⁴² Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46-47.

¹⁴³ Balcıoğlu, s. 189.

¹⁴⁴ Efe, s.178.

Bey de destek vermiştir. İngilizlerin Sinop limanına bir gemi dolusu silah ve mühimmat getirmesini sağlayabileceğini taahhüt eden Zeki Bey'e ahaliden beş yüz atlı destek sağlanacağı belirtilmiştir. Sinop'tan bazı çevreler de kendisine mektup yazarak Rıza Nur Bey'in bu hareketin başına geçmesini istemiştir. TBMM'de Eğitim Bakanı olan Rıza Nur Bey, Zihni Bey'in Sinop mutasarrıfı olmasına vesile olduğu gibi daha sonra kendisi de Sinop'a giderek eşrafla görüşmeler yapmış, olayların önüne geçmeye muvaffak olmuştur.¹⁴⁵ Anlaşılan o ki Sinop gerek Zihni Bey'in hamiyeti gerekse Rıza Nur Bey'in gayretiyle bu belayı savmıştır.

Zihni Bey mutasarrıflığı döneminde milli meclis karşıtı oluşum dışındaki sorunları da çözmüş, eşkıyalık ve haydutluk yapan çeteleri ortadan kaldırmıştır. Bütün halkın emniyet ve itimadını kazanmış, il idaresine hâkim olmuştur.¹⁴⁶ İster eşraftan isterse fakir köylü olsun halkın derdini dinleyen ve işini yapan biri olarak tanınmıştır.¹⁴⁷ Sinop matbaasının kurulmasını sağlamış, adı Sinop ilinin bir kenarında yaşatılması gereken bir kişi olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁸ Kurduğu matbaa için TBMM, 7 Aralık 1921'de İstanbul'dan getirtilen İstanbul kâğıdından gümrük vergisi alınmamasına karar vererek destek olmuştur.¹⁴⁹ Döneminde Gerze'ye gelerek Rum çetelerini destekleyen Harbioğlu adında bir manifaturacıyı öldürten Topal Osman Ağa'nın, Sinop'ta da benzeri hareketlere kalkışmasına engel olmuştur. Pontus hareketinin Sinop sorumlusu Eczacı Altunoğlu Vasil'i Topal Osman'ın gazabından Zihni Bey kurtarmıştır.¹⁵⁰ Hadiselere yaklaşımına ve sonuçlara bakarak kendisinin 1922 yılı başında Bitlis'e tayin edilene kadar görev yaptığı şehirde, huzur ve güveni temin edebilmek için kararlı bir tutumla gözü kara bir vaziyette hizmet ettiği anlaşılmıştır.

Milli hükümetin Ankara merkezden ülke idaresini kontrol altına almasından sonra Sinop'un tarih boyunca her devirde ön plana çıkan özelliği yeniden parlamıştır. Karadeniz'in silah ve cephane sevkiyatında cephedeki kuvvetleri desteklemek için artan önemi, bu liman şehrine düşen rolü de artırmıştır. Ankara'da Milli Müdafaa Vekâleti tarafından, 10 Temmuz 1920'de Umûrîbahriye Müdürlüğünün tesis edilmesinden sonra,

¹⁴⁵ Nur, s. 573-574.

¹⁴⁶ Efe, s. 216.

¹⁴⁷ Nur, s. 573-574.

¹⁴⁸ Ercan Kanbur, *Sinop'tan Haberler (1922-1923-1924 Yılları)*, Şimal Ajans, Sinop, 2012, s. 30.

¹⁴⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4/40/17, Ek: 249/14, Belge tarihi: 07.12.1921.

¹⁵⁰ Nur, s. 792, Görgün, s. 83.

tüm il ve ilçe liman başkanlıklarına İstanbul ile irtibatın kesilmesi ve bu müdürlüğe bağlı çalışılması emredilmiştir.¹⁵¹ Umûrîbahriye Müdürlüğü tarafından 1921 yılı Haziran ayından itibaren Karadeniz kıyılarında Kıyı Gözetleme İstasyonları kurulmuştur. Lojistik nakliyatı gerçekleştiren gemilerin güvenliğini sağlayan bu istasyonların biri de Sinop İnceburun'da konuşlandırılmıştır. Bu istasyonlar işgal gemilerinin faaliyetleri, sınıfları, sayıları, rota ve süratlerini kapsayan önemli istihbarat bilgilerini elde etmekle görevlendirilmiştir.¹⁵²

Sinop'un sahil şehri olması böyle mühim vazifeleri üstlenmesini sağladığı gibi büyük saldırılara açıklığını da beraberinde getirmiştir. Bu durum Türk Kurtuluş Savaşı'nda tüm ağırlığıyla hissedilmiştir. Türk ordusu için önemli ve düzenli taşıma işleri 1921 yılında başlamıştır. Tabii bunu engelleme çalışmaları da o ölçüde yoğunlaşmış, Yunan savaş gemileri bu konudaki bilgileri kendi ticari gemileri dışında İngiliz ticaret ve savaş gemilerinden edinebilmiştir. Yunan donanması nakliyat yapan Türk gemilerini yakalayamayınca çareyi limanları bombalamakta bulmuş ve sahneye Yunanlıların "Kılış" zırhlısı çıkmıştır. Bu gemi ile Samsun, Trabzon, İnebolu, Sinop gibi limanlar devamlı gözaltında tutulmuş, küçük ve bazen büyük çapta bombardıman yapılmıştır.¹⁵³

1921 yılında 18 Temmuz'da bir Yunan muhribi Sinop önlerinde bir yelkenliyi aradıktan sonra batırmıştır. 22 Temmuz'da, silahlı bir nakliye gemisi ve bir torpido Sinop gözetleme istasyonunu bombardıman etmiştir. 26 Temmuz'da Sinop bir kere daha bombalanmıştır. Bombardımanı Kılış yapmıştır. Kılış bombardıman için herhangi bir sebep aramaksızın aklına geldikçe kıyı şehirlerini bombalamaktan geri durmamıştır. Nitekim 30 Temmuz'da önünden geçerken İnebolu'ya dört mermi atmıştır. Bu İnebolu'nun üçüncü bombardımanı olmuştur. 17 Ağustos'ta bir Yunan muhribi tarafından Sinop Gerze'deki kayıklar ateşe tutulmuş, bu bombardımanda kıyıya düşen mermilerden üç çocukla bir kadın şehit olmuştur. 19 Ağustos'ta bir Yunan torpidosu ile bir nakliye gemisinden oluşan grup Sinop'un batı bölgelerine yedi mermi atmıştır.¹⁵⁴

¹⁵¹ Efe, s. 233, Atabey, s. 73.

¹⁵² Atabey, s. 84-85.

¹⁵³ Doğanay, s. 132-133.

¹⁵⁴ Doğanay, s. 139-141.

1922 Mart ayından itibaren Yunan kuvvetleri Karadeniz’de seyirlerine yeniden başlamış ve 16 Mart’ta Sinop ve İnebolu önlerinde Yunan gemileri görülmüştür. 10 Mayıs’ta Karadeniz’deki Türk limanlarına yeniden abluka uygulamak için Yalova limanındaki Yunan savaş gemileri harekete geçmiştir. Bu tarihten sekiz dokuz gün sonra da Sinop açıklarında düşman gemilerinin görüldüğü hakkında raporlar gelmeye başlamıştır. 8 Haziran’da Ayancık limanına gelen iki Yunan kruvazörü mavna ve kayıkları makineli tüfek ateşiyle taramış, kereste yüklü iki takayı götürmüştür.¹⁵⁵ Kara harplerindeki yenilgilerini telafi için giriştikleri bu hareketlerin Yunan kuvvetlerine hiçbir faydası olmamış, bu nafile uğraşları Türk halkını ve denizcisini gayretten düşürmemiş ve mücadele kararlılıkla sürdürülmüştür.

Sinop halkı milli mücadele boyunca her safhada azmini sergileyip TBMM yönetimini desteklemeye çalışmıştır. Başkomutanlık Kanunu sonrasında çıkarılan Tekâlifimillîye Emirleri döneminde de böyle olmuş ve emirleri uygulamakla sorumlu komisyona hızla yardımlar ulaştırılmıştır. 21 Eylül 1921 tarihinde Sinop eşrafından Çerkes Hacı Ömer Efendi, beygirleri ile yüz lira kıymet tahmin edilen bir araba ve bir çift öküzü komisyona bağışlamıştır. 11 Ekim 1921 tarihli Hâkimiyetimillîye gazetesinde Ayancık Belediye Reisi Ali Bey’in sekiz baş sığırı Tekâlifimillîye Komisyonuna bağışladığı haberine yer verilmiştir. Ayrıca Hilaliahmer Cemiyeti vasıtası ile de milli mücadeleye 1920 Mart ayının başından 1921 yılının Ocak ayına kadar; Sinop şubesinden 649 lira, Boyabat şubesinden 590 lira, Gerze şubesinden 600 lira, Ayancık şubesinden 240 lira, ayrıca Ayancık hanımlar şubesinde de 280 lira yardım yapılmıştır.¹⁵⁶ Bununla birlikte savaş sonunda Sinop Hilaliahmer Cemiyeti Şubesi tarafından başlatılan kampanya için, Sinop gazetesinin 25 Eylül 1922 ve 13 Kasım 1922 tarihleri arasındaki sayılarında isim ve miktarlarıyla listelenen, bağışların toplamı 1897 lira 26 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹⁵⁷ İdareci, memur, eşleri hanımefendiler, mektep çocukları, ahaliden zatlar tarafından ortaya konan bu bağışlar Sinop halkının duyarlılığını sergilemiştir.

¹⁵⁵ Doğanay, s. 146-148.

¹⁵⁶ Efe, s. 240.

¹⁵⁷ Kanbur, s. 292-302.

Sinop halkının milli hükümete ve mücadeleye ilgisine kanıt teşkil eden örneklerden biri de savaş sırasında TBMM'ye çektikleri telgraflardır. Bu ilgiyi Batı Cephesi mücadelesinde hemen ilk harbin ardından görmek mümkündür;

“Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’dan Garp Cephesi Kumandanlığı’na 18 Ocak 1921

Sinop ve Kayseri livaları umumi meclisleri elde edilen İnönü muzafferiyeti münasebetiyle milletin umumi hissiyat ve minnettarlıklarının size ve kumandanız altındaki fedakâr kıtalarımıza iletilmesine riyaset makamını vasıta kılmıştır. Arz olunur efendim.” Mustafa Kemal Paşa’dan İsmet Bey’e gönderilen bu telgraftan anlaşılacağı gibi Sinop il genel meclisi adına TBMM aracılığıyla Batı Cephesi Komutanlığına I. İnönü zaferi dolayısıyla bir tebrik telgrafi gönderilmiştir. Bir diğer telgraf;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 15 Ağustos 1921

Vatanın istiklali uğrunda mukaddes mücahedenin kanlı safhalarında idrak ettiğimiz dördüncü bayram münasebetiyle naçiz tebriklerimizi arz eder inşallah milli emellere nail olduğumuz halde ve mesut bir surette emsallerini idrak etmemizi ve pek yakında istiklal ve zafer bayramlarını da kutlamaya muvaffakiyetimizi dileriz. Sinop Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkezi Reisi Cemal, Azalar: Salih, Şükrü, Hüseyin Hilmi.”¹⁵⁸ şeklinde Sakarya Savaşı başlamadan bir hafta önce kurban bayramını tebrik vesilesiyle Sinop Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından TBMM’ye gönderilmiş ve yakında bir zafer bayramı kutlama temennisi de iletilmiştir. Boyabat il idare erkânının Sakarya zaferini kutlamak için yazdıkları bir telgrafta ise;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 19 Eylül 1921

Büyük Sakarya Meydan muharebesinde muhterem ordumuzun harp yeteneklerini ve faziletlerini bütün âleme göstererek hain düşmanı mağlup ettiğini pek büyük sevinç ve iftiharla muttali olarak köylü ve kasabalı bütün ahali hükümet konağı önünde toplanarak sevinçlerini ilan ve ordunun zaferlerinin devam etmesi için dualar ettiler. Mülk ve milletin kurtuluşu uğrunda sarf edilen fevkalade mesailerinden dolayı elli bin

¹⁵⁸ Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Milli Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 162, Ankara, Mayıs 2020, s. 330.

nüfusu ihtiva eden kaza ahalisi namına şükranlarımızı arz ve tebrikler eyleriz. Muhterem ordunun büyük ve küçük bütün mensuplarına selamlar ve din ve vatan uğruna şehit düşen eşsiz ve mukaddes evlatlarına Fatihalar ithaf ile başarılarınızın devamını yüce Mevla'dan dileriz.

Kaymakam Salih Cemal, Müftü Ömer Lütfü, Müdafaaimeilliye Reisi Mehmet Necip, Mahalle İdare Azası Hasan, Aza Hacı Hüseyin, Aza İlyas Hulusi, Belediye Reisi Halil, Eşraftan İsmail Hakkı, Eşraftan Tahsin.” yazılarak zafer coşkusuyla tüm ahalinin hükümet konağı önünde kutlamalar yaptığı belirtilmiştir. Büyük Taarruz’dan bir ay önce Sinop Müdafaaiahukuk Merkez Heyeti tarafından TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben gönderilen 23 Temmuz 1922 tarihli bir telgrafta, Osmanlı Devleti’nde Hürriyet Bayramı olarak kabul edilen II. Meşrutiyet’in ilanının on dördüncü yıl dönümü kutlanmıştır. Bu telgrafta;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Âlisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 23 Temmuz 1922

Kesif bir istibdadın altında senelerce inleyen milletimiz için yeni hayatın başlangıcı olan 10/23 Temmuz 38 (1922) tarihinin on dördüncü sene-i devriyesini memleketin hakiki sahibi olan milletimiz bugün tam manasıyla idrak ediyor. On dört sene evvel sevinerek ümit bağladığımız otonemya hakkımız bir tarihi gün olan bu günü kutlarken her bir memleketin her bir evladı olmaktan başka bir gaye ve evveli olmayan milletimizin hayatı pahasına sahip ve asırlarca hâkim olduğu topraklarda gelecekte de hür olarak yaşayacağı ve gelecek senenin bu gününü daha güzel bir surette karşılayacağı hususundaki iman ve sebatımızı tebrikler ve saygılarımızla arz eyleriz.

Müdafaaiahukuk Heyetimerkeziyesi Reisi İbrahim, Azalar: Hüseyin, Hilmi, İsmail, Ömer, Osman, Salih.”¹⁵⁹ ifadeleriyle Sinop halkının hür yaşama arzu ve sevdası dillendirilmiş, bir sonraki yıl aynı günün bağımsızlığın kazanılmasıyla daha güzel kutlanacağı inancı vurgulanmıştır.

Sinop Milli Mücadele’ye bütün gücüyle katılmıştır. Sinop sancağının Ayancık-Boyabat ve merkez kazaları İstiklal Harbi’nde en çok şehit veren bölgelerden kabul

¹⁵⁹ Selvi, Cırık, s. 331.

edilmiştir.¹⁶⁰ Milli Mücadele boyunca bütün cephelerde Türk ordusunun insan kaybı 9.167 şehittir. Cephe gerisindekilerle birlikte 36.919 kişiyi bulan şehitlerden; Sinop Merkez 127 kişi, Ayancık 404 kişi, Boyabat 392 kişi, Gerze 195 kişi olmak üzere, Sinop sancağının toplam şehit sayısı 1.118 kişi olarak tespit edilmiştir.¹⁶¹

O dönemde Sinop'ta yayına başlayan Sinop gazetesi bu konudaki haberlere kaynaklık etmiştir. Bu gazeteyi basan matbaa, TBMM Bakanlar Kurulu tarafından 26 Kasım 1922'de çıkarılan kararnameyle, ithal edilen gazete kâğıdının gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.¹⁶² Gazetenin satırlarına; *“Memleketimizin yetiştirdiği güzide gençlerden Yedek Teğmen Kapıcı Abdullah zade Fevzi Efendi ile Dava Vekili(Avukat) Mustafa İzzet Efendi'nin oğlu Yedek Subay Vekili Faik Efendi'nin taarruz esnasında Afyonkarahisar'da şehit oldukları anlaşılmıştır. Memleketimizin kurtuluşu uğrunda hayatlarını feda eden bu iki gence mağfiretler ve ailelerine de sabırlar dileriz.”*¹⁶³ şeklinde yansıyan bir haberle ve yine savaşın izlerini uzun yıllar taşıyan Sinoplu gazilerden Sakarya Savaşı malullerinden Yüzbaşı Mahmut Nedim'e ait savaştan iki buçuk yıl sonra tekrar iltihaplanan yarasının tedavisi ile ilgili, önce kendisinin; *“Sakarya Harbi'nde aldığım yaranın bu defa nüksederek iltihap etmesi üzerine, memleketimizi yeni teşrif buyuran ünlü operatörlerimizden Muhsin Beyefendi tarafından hiç acı hissettirmeksizin, ustalıkla tam başarılı bir ameliyat yapılmış olduğundan Doktor Beyefendiye teşekkürlerimi sunarım.”* şeklindeki teşekkür metni, akabinde bir ay sonra *“...Çardaktepe'nin tarafımızdan geri alınmasında; kıtası başında ağır surette yaralanıp, daha sonra Sinop'a gelen ve aylardan beri tedavi altında bulunan fedakâr Gazi, Çardaktepe Kahramanı Yüzbaşı Nedim Bey; Salı günü sevdiklerini pek derin üzüntüler içinde bırakarak pek genç iken ebediyet âlemine kavuşmuştur. Yalnız Sinop halkı değil, bütün ordudaki silah arkadaşları ve tanıyanları Şehit Nedim Bey'in ahlaki faziletleri ve vatani duygularının hayranı idiler. Kederli ailesine taziyelerimizi beyan ederiz.”*¹⁶⁴ ifadeleriyle yayınlanan vefat haberiyle Sinop

¹⁶⁰ Selvi, Cırık, s. 329.

¹⁶¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 117 (aktaran Efe, s. 239). Bu sayılar İstiklal Harbi Sıhhiye Raporu'ndaki askerlik şubelerine bildirilen asker kayıpları tablosundan alınmıştır. 9.167 cephede kaybedilen asker sayısıdır. Fakat bu tabloda verilen toplam asker kaybı sayısı 36.919 kişidir.

¹⁶² BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 6/38/6, Ek: 249/38, Belge tarihi: 26.11.1922.

¹⁶³ Kanbur, s. 281.

¹⁶⁴ Kanbur, s. 284.

halkının yaşadığı acıların bir kısmı dillendirilmiş, çok değerli vatan evlatlarının kaybedildiği ortaya konmuştur. Aynı haberler içerisinde, “*Son harpte görevlerini yapmada gösterdikleri gayret ve fedakârlık dolayısıyla harp için yetişmiş zabitlerden (Kurmay Subaylardan) Sinoplu Abdülkerim oğlu Cevdet Efendi'nin¹⁶⁵ binbaşılığa, Süleyman Efendi oğlu Ahmet Fatin Bey'in de Kaymakamlığa (Yarbaylığa) terfi eyledikleri haber alınmıştır. Kendilerini samimiyetle tebrik ederiz.*”¹⁶⁶ şeklinde Sinop halkının paylaştığı sevinç ve gurur haberleri de mevcuttur. Aynı şekilde bir gurur sayfası ülkemizin en fedakâr komutanlarından Sinop'un yetiştirdiği en büyük askeri Kemalettin Sami Paşa için açılmış, “*Gerek Harbiumumi'de (I. Dünya Savaşı'nda) ve gerekse İstiklal Mücadelesi'nde pek büyük ve emsalsiz fedakârlıklar gösteren ve bu uğurda bir kolunu ve son muharebede de diğer kolunu kaybetmiş olan kahraman hemşerimiz 4. Kolordu Kumandanı Sinoplu Miralay (Albay) Kemal Bey; son taarruzda kumandasında bulunan birlikleri ile Afyonkarahisar'da düşmanın üzerine süngü hücumuyla atılarak ilk evvel düşman saflarını yarmayı başarmış ve bundan dolayı rütbesi de Mirlivalığa (Tuğgeneralliğe) yükseltilmiştir. Bu sebeple hemşerimiz olmak itibarıyla pek büyük bir sevinç ve gurur duyuyor, kendilerine gazetemiz adına tebriklerimizi arz ediyoruz.*”¹⁶⁷ ifadeleriyle, o günkü haberleşme sınırlılıkları sebebiyle yarasıyla ilgili hatalı bilgi verilse de, hemşehrileriyle övünen Sinopluların heyecanı ortaya koyulmuştur.

Sinop'ta ordumuzun zaferleri de büyük sevinç yaşatmıştır. 13 Eylül 1921'de büyük etkinliklerle Sakarya zaferi kutlanmış Sinop'ta yapılan Terazi Çeşmesi'ne Sakarya ismi verilmiştir. Yunanlıların Sakarya'da TBMM kuvvetleri tarafından perişan edildikleri müjdesini alan Sinop heyecanlı tezahürata sahne olmuş, yapılan mitingde şehitler anılarak gazilere selam ve şükranların iletilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶⁸ Büyük Taarruz'la Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Uşak illerinin geri alınması ardından ise gecelerce fener alayları düzenlenmiştir. Gazeteye göre yaşananlar şöyledir: “*Sinop Müdafaa-i Hukuk Heyeti tarafından verilen davet üzerine bütün mektep kız ve erkek öğrencileri ile esnaf cemiyetleri ve onların da milli çalgıları olduğu halde askerlerden*

¹⁶⁵ Cevdet Kerim İncedayı, TBMM'de 5., 6., 7., 8. Ve 9. Dönem Sinop milletvekilliği yapmıştır.

¹⁶⁶ Kanbur, s. 25.

¹⁶⁷ Kanbur, s. 24.

¹⁶⁸ Selvi, Cırık, s. 329-330. Günümüzde Sinop'un ana caddelerinden birinin adı Sakarya Caddesi'dir.

bir grup ve ahaliden büyük bir kalabalık parkta toplandılar. Alay; esnaf cemiyetlerinde tekbir ve tehlil sesleri, mektep talebelerinin milli marşı şarkıları arasında evvela Müdafaa-i Hukuk binasını daha sonra sırasıyla Askeri Dairesi'ni, Hükümet Konağı'nı ziyaretle karşılıklı nutuklar söylendi. Talebe tarafından şiirler okundu.” Sonrasında Müftü Efendi tarafından yapılan dualar ve Seyit Bilal Camiîşerifi'nde kılınan namaz ve okunan mevlitle bitirilen bu alaylar günlerce sürmüştür.¹⁶⁹ O sırada şehirde bulunan Rıza Nur Bey'in söylediği nutuklar milli tezahürata önemli bir değer ilave etmiştir. Diğer mebuslarımız ise 11 Eylül 1922'de yayımlanan telgraflarıyla Sinop'ta İzmir'in kurtuluşunun müjdecisi olmuşlardır.

“Güzel İzmirimizin, bugün mukaddes Alsancağımızın şefkat kucağında sevinç gösterileri eylemekte olduğunu müjdeler ve bu durumun halka bildirilmesini rica ederiz.

Sinop Mebusu

Şerif

Sinop Mebusu

Şevket

Sinop Mebusu

Hakkı Hami

Sinop Mebusu

Abdullah”¹⁷⁰

Yine Sinop halkının Kurtuluş Savaşı'nın ardından Lozan Antlaşması'nın imzası şerefine gerçekleştirdiği kutlamalar da dikkat çekicidir: *“Sinop tam 5 gün 5 Gece, son bir neşe ile çalkalandı durdu. Daha Pazartesi sabahı resmi daireler ve hususi evler bayraklarla donatılarak şehrimiz bir lale bahçesine benzedi... Bayramın ikinci günü daha şen geçti. Sabah erkenden sulhun imzalandığını bildiren telgraf gelmiş ajansla ahalimize müjdelenmişti. Sabahtan başlayan tezahürat saat saat genişleyerek dün akşam ki gibi gece yarısına kadar devam etti...Cuma Namazı'ndan sonra Alaaddin Camiîşerifi'nde şehitlerin ruhlarına hediye edilen Mevlidişerif okunduktan sonra halkımız...coşkulu bir halde birbirleriyle ve Sulh ve Kurban Bayramlarıyla vedalaşıyorlardı.”¹⁷¹* Kurban Bayramı'na denk gelen o günler için “Sulh Bayramı” adının kullanılması yaşanan sevincin göstergesidir. Bunun yanında gerek düşmandan kurtarılan topraklar gerekse şehitlerimiz için okunan mevlidişerifler de sevinç gösterilerinin yansıması ve tamamlayıcısıdır: *“İzmir'in kurtuluşu şerefine İzmirli olan ve*

¹⁶⁹ Kanbur, s. 59.

¹⁷⁰ Kanbur, s. 60.

¹⁷¹ Kanbur, s. 63-65.

İstinaf Mahkemesi azasından Ali Rıza Bey ile Dr Kenan Bey taraflarından geçen Cuma günü Alaaddin Camiîşerifi'nde şehitlerin ruhları için Mevlidişerif okutturulmuştur.”¹⁷²

Sinoplu kadınların da savaş sırasındaki ve sonrasındaki çalışmaları övülmeye değerdir. Kadınların hassasiyetini gösteren en güzel örneklerden biri, Sinop Hilaliahmer Hanımlar Şubesi tarafından savaş sonunda 6 Ekim 1922 tarihinde icra edilen, ervahışühedaya ithaf edilen mevlidişeriftir.

“Düşmandan kurtarılmış olan memleketlerde yersiz yurtsuz kalan dindaşlarımıza insani yardımda bulunmak üzere, geçen Cuma günü Sinop Hilaliahmer (Kızılay) Hanımlar Şubesi'nce, İttihat Mektebi'nde toplanılmış ve şehitlerin ruhlarına hediye edilmek üzere Mevlidişerif okunduktan sonra toplantının amacı izah edilmiş, ilk olarak hanım öğrenciler biriktirdikleri el harçlıklarından yardımlarını vermeye başlamışlardır.”¹⁷³

İl genelinde bunun gibi pek çok çalışmayla savaş sonrası şehit yakınları ve gazilerimize yardım yapılan, destek veren faaliyetler ortaya konmuştur. Tüm bu gayret, güzel vatanımızı düşman işgalinden kurtarmak için verilen mücadelenin yaralarını daha hızlı sarabilmek içindir. Nasıl ki cephedeki askerlerimiz yaptıkları hizmete karşılık bir paye beklentisinde olmamıştır, bu cephe gerisindeki vatandaşlarımız da çalışmalarını herhangi bir takdir beklentisiyle yapmamıştır. Ama TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından, ateşkesin ardından tüm illerin cemiyetlerine gönderilen, bir tebrik ve teşekkür metninin Sinop Müdafaa-i hukuk Cemiyetine ve Belediye Başkanlığına hitaben gönderilmesi Sinop ili ahalisi için ayrıca bir mutluluk ve kıvanç kaynağı olmuştur.

“Sinop Müdafaa-i hukuk Heyet-i merkeziyesiyle Belediye Riyasetine

Ankara 11/10/1338- Edirne Şehri de dâhil olduğu halde Şarkî Trakya'nın Yunanlılardan tahliyesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne teslimi hakkındaki Mudanya Mukâvelenâme-i askeriyesi 11 Teşrin-i Evvel 1338 saat altı evvelde imza edilmiştir.....millet tarafından tespit edilen umdelerin Rumeli garbî hudutlarımıza ait olan kısmı da artık tahakkuk eylemiştir.

¹⁷² Kanbur, s. 53.

¹⁷³ Kanbur, s. 291.

.....*Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ve fedâkâr halkın mümessili bulunan belediye heyetlerini selamlamakla bahtiyarım. Kendi işlerinde yalnız kendi iradesinin hâkim olduğu bir devrede en müşkil bir davayı en vasi' ve en parlak bir mevkiyeîsâl eden milletimizin aynı esâsâta vefakâr oldukça karîb olan sulh günlerinin mesâi-i teceddüdkârânesinde de mazhar-ı necat olacağında şüphe yoktur. İşbu mârûzât ve tebrîkâtımın nahiyelere kadar bilumum müdâfaa-i hukuk teşkilâtına ve belediye heyetlerine îsâlini ricâ ederim efendim.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reîsi

Başkumandan

*Gazi Mustafa Kemal*¹⁷⁴

12 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338 (1922) tarihli 336 numaralı Sinop gazetesinde yayınlanan bu tebrik metniyle Gazi Mustafa Kemal Paşa, Edirne ilini de içine alan Doğu Trakya topraklarımızın hedeflendiği biçimde geri alınmasını sağlayan ateşkesin imzalandığından haberle, milli iradeye dayanarak haklı davasında başarıya ulaşan milletimizin bu esasla hareket ettiğinde yarınlarda da mutlu olacağını vurgulayıp, üstü kapalı olarak, ilanı yaklaşan Cumhuriyet idaresini müjdelemiştir.

¹⁷⁴ Mustafa Tatlıcı, Musa Yıldız, Seyfettin Ünlü, *Sinop Gazetesi Tanıklığında Milli Mücadele*, İBB Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, İstanbul, 2006, s.113.

İKİNCİ BÖLÜM ÇAĞDAŞLAŞMA VE I. TBMM

2.1. OSMANLI'DA DEMOKRATİK VE ANAYASAL GELİŞİM

Birinci bölümde Sinop'un tarihi, coğrafi ve kültürel durumundan bahsedildi, şimdi de çağdaşlaşma ve I. TBMM'nin özellikleri konu edilecektir.

19. asrın ilk yıllarına kadar ulaşan bir süreçte Türkiye tarihinin farklı zamanlarında başka gruplar tarafından hayata geçirilmiş demokratikleşme ve yenileşme çabaları gözlemlenmiştir. Dönemin değişen şartlarına göre batı referanslı bu çabalar, bir monarkın ağzından dikte edilen emirler yerine daha çoğulcu bir idare oluşturmak veya anayasal bir düzen kurmak niyetlerini de barındırmıştır. Bir grup Osmanlı elitinin teklifleriyle yönlendirilen bu hareketler temelde batı liberalizmi ve sekülerizminin Avrupa'da doğurduğu etkileşimlerin imparatorluk topraklarında yarattığı ayrılıkçı cereyanlara acil çözüm üretme ihtiyacından doğmuştur. İki yüzyıla yayılan bu hareketlilik padişahın sınırlandırılması, kanun üstünlüğünün kabulü, gayrimüslim nüfusun yönetime dâhil edilmesi, meşrutiyet idaresinin kurulması gibi safhaları içererek Osmanlı Devleti'nde demokratik olgunluğu artırmış ve anayasal gelişimi sağlamıştır. Bu şekliyle yirminci asrın ilk çeyreği tamamlanırken saltanatı kaldırarak milli egemenliğe dayalı yeni bir Cumhuriyet Türkiye'si kurulması için gerekli bilgi, birikim ve deneyime sahip olunmuştur.

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da İngiltere merkezli ortaya çıkan Sanayi Devrimi üretimin dolayısıyla tüketimin artmasına sebep olmuştur. Hızla gelişen pazar ekonomisi yeni bir siyasi yaklaşım doğurmuş, batılı güçler daha çok ham madde ve pazar yeri ihtiyacıyla dünya ölçeğinde hâkimiyetlerini genişletmek için mücadeleye başlamışlardır. Emperyalizm giderek egemenlik sahasını büyütmüş ve ele geçirdiği toprakların yer altı ve üstündeki tüm kaynaklarını kendi emelleri uğruna sömürmüştür. Üretim ekonomisindeki bu dönüşüm sosyal yapıda yeni tabakalar doğurmuş, eskinin soylu toprak sahiplerinin yanında ticaret erbabı burjuvalar sermayeyi elinde tutan güçler olarak boy göstermiştir. Bu sermayedar sınıfın fabrikalarında çalışanlar sosyal hayatta yeni taleplerle öne çıkan işçi sınıfını oluşturmuştur. Bu sınıflar arasındaki ilişkiler siyasi hayata yeni yansımalarla renk katmış, baş gösteren mücadeleler yeni siyasi akımları ortaya çıkarmıştır. Böyle bir ortamda yaşanan Fransız İhtilali, 1789 yılında Fransız halkının kralı devirip cumhuriyeti ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. İlk zamanlar batı

Avrupa krallıklarında etkilerini gösteren ihtilal fikirleri, zaman içerisinde tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Milliyetçilik, eşitlik, özgürlük, demokrasi ve cumhuriyet fikir ve söylemleri farklı milletler arasında taraftar bularak geniş kitlelere sirayet etmiştir.

Tüm bu hareketlilik süresince Osmanlı yaşananlardan yalıtılmış değildir. Doğu Avrupa topraklarının önemli bir kısmında hükmünü sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, hem ekonomik hem de siyasi olarak batıyla yoğun ilişkiler içerisinde olmuştur. Doğal olarak Avrupa'nın batısında yaşanan dönüşüm en kısa sürede imparatorluk halklarına etki etmiştir. Osmanlı'nın Avrupa topraklarında sakin Ortodoks halkları etnik ve dini kökenleri nedeniyle başta Ruslar olmak üzere batılı devletler tarafından kışkırtılmaya başlamıştır. Bu şekilde gelişen milliyetçi hareketlilik, ekonomik bunalımlarla beraber siyasi çalkantılar doğurmuştur. Avrupa'nın üretim ekonomisiyle yarışamayan Osmanlı, pazarlarını neredeyse tamamen batı mallarına terk etmiştir. 19. yüzyıl ortasına geldiğimizde borçlanmaya başlayan Osmanlı maliyesi, yeni gelir kaynakları oluşturamamış ve devlet kapitülasyonlarla daha fazla taviz vererek yarı sömürgeleşme sürecine girmiştir. Tüm sınırlarıyla birlikte düşünüldüğünde dünyanın en büyük pazarlarından biri olarak kabul edilebilecek imparatorluk, bu haliyle cazip bir merkez teşkil etmiştir. Siyasi olarak da büyük devletlerin hedef olarak yöneldiği yayılma alanlarında yerleşmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, göz dikilen bu coğrafyada kalabilmek için birden çok düşmanla aynı anda mücadeleye girişmek zorunda bırakılmıştır. İşte bu süreçte emperyal güçlerin arasında ortak paylaşım tekliflerine bahis olan Osmanlı, Avrupa tarafından yeni tanımlanmış bir soruna konu olmuştur; Doğu Sorunu.

*“Doğu Sorunu şu şekilde dile getirilebilir: köken ve din bakımından birbirinden farklı, tarihsel geçmişin tüm anısını yitirmiş, hiçbir siyasal özlemi olmayan ve Müslüman bir hükümdarın otoritesi altında birbirine karışmaksızın, özellikle dinsel kinlerle ayrılmış olarak yan yana yaşayan çeşitli topluluklardan oluşmuş geniş bir imparatorluk. Sorun, bu topluluklar arasında siyasal ve toplumsal bir kaynaşma meydana getirmek, onları, nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemenin, sınırlarını çizmenin olanaksız olacağı bir milliyetin değil, ama modern toplumların oluşturduğu temeller üzerinde kurulmuş bir devletin bayrağına bağlamaktır.”*¹⁷⁵ Bu satırların sahibi

¹⁷⁵ Eugene Morel, *Türkiye ve Reformları*, Süreç Yayınları, İstanbul, Haziran 1984, s. 9.

Fransız yazar, eserinde tasvir ettiği görüntüyle aslında Osmanlı yöneticilerinin baş etmeye çalıştığı güçlüğü gözler önüne sermiştir. Bahsi geçen soruna Rusların bakışı; “Hasta Adam” unvanıyla anılmış ve Osmanlı’nın birdenbire dağılmasının yaratacağı kaosu daha büyük bir sıkıntı çıkaracağını, bunu önlemek için derhal paylaşım haritalarının çizilmesini savunmuştur. İngilizlerin bakışı ise 1853’te Türk’ün yok olmasını savunanlar karşısında Lord John Russell’ın Avam Kamarasında dediği; “ *En korkunç anarşinin onun yerini alacağından emin olabilirsiniz.*”¹⁷⁶ sözüyle vücut bulmuş ve Osmanlı topraklarının Ruslara karşı korunmasını savunmuştur. Büyük devletlerin büyük çıkarlarının imparatorluk üzerinde çakışması ortaya siyasal bir denge çıkmasını sağlamıştır. Bu dengeyi gözetmekte ustalaşmış Osmanlı bürokrasisi yüzyılın ikinci yarısında son derece titiz bir tutumla, Avrupa’nın desteklediği hukuki düzenleme ve siyasi ıslahatları yapılandırmıştır. Yaşanan sürecin özünü vurgulamak gerekirse; azınlıkların bağımsızlık hareketleriyle toprak kayıplarına maruz kalan devletin demokratikleşme hareketleri toprak bütünlüğünü korumak gibi bir ihtiyaçla doğmuş, örnek alınan batı medeniyetinin büyük güçlerinin beklenti ve istekleri ile gelişmiş, sonuçta Osmanlı yöneticilerinin tercihi ve iradesiyle şekillenmiştir. Bu deneyim Türk milletinin daha zor koşullarda bağımsız yaşama arzusu gösterip haklarını savunmak için siyasi teşekküller oluşturma, ötesinde daha ciddi meselelerin üstesinden gelip kendi iradesine dayalı yeni bir yönetim kurmasına vesile olmuştur.

19. yüzyıl boyunca yapılan çalışmalar bir grafikte toplanırsa imparatorluğun en uzun yüzyılında, ilerleyen zaman zarfında sürekli bir demokratik gelişim çabası somutlaştırılmış olur. Sadece gelişme safhalarını ön plana çıkarmak tarihi kırılma ve kriz dönemlerini görmezden gelmeye sebep olacak ve kusursuz bir tablo sunacak olsa da asıl olan nihaî yapının ortaya çıkmasını sağlayan yapı taşlarını işaret etmektir. Türkiye tarihi için bu merhaleleri aydınlatmak istediğimizde; Nizamıcedid, 1808 Senediittifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 ve 1908 Meşrutiyet yönetimleri hatırlanmalıdır.

Cumhuriyet’in ilanı ve devamındaki devrimler sürecine ayrı bir tarihi başlangıç olarak bakmak doğaldır. Ama olanları öncesinde yaşananlardan bağımsız açıklamaya çalışmak, tarihi zinciri kırmak bilimsel bir tutum olamaz. Hiçbir olay öncesinde ve

¹⁷⁶ Morel, s. 11.

sonrasında yaşanan gelişmelerden kopuk ve ayrı bir yapı olarak cereyan etmiş değildir. Türk demokrasi tarihi açısından ele aldığımızda da yenileşme ve modernleşmenin Osmanlı sayfalarına, sonrasını birikimleriyle besleyen bir kaynak olarak bakmak doğru olacaktır. Değişim aniden Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmamış, Tanzimat sonrasında yaşanan bir sıra nicel değişimle oluşan birikim sonucu, bu sürecin ulaştığı belli bir aşamada nitel değişim gerçekleşmiştir.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’da her alanda ortaya çıkan değişime uyum sağlamak için başlatmış olduğu yenileşme çalışmaları sonunda meşrutiyetin ilanı öncesinde bir birikim edinmiştir.¹⁷⁸ Osmanlı devlet adamlarından bazıları 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa’da meşrutiyet idaresine dönük çabaları görüp bu gelişmeyi imparatorluğun ihyası konusunda ön şart olarak kabul etmişlerdir.¹⁷⁹ Söz konusu dönem Avrupa ile diplomatik ilişkilerin yoğunlaştığı ve batıyı daha yakından izleme siyasetinin kabullenildiği III. Selim yani Nizamıcedid dönemidir.

Nizamıcedid dönemine kadar kaleme alınan eserlere bakıldığında; zihinlerde canlandırılan ideal düzenin geçmişe yansıtılmasıyla oluşan altın dönem söylemi öne çıkarılmıştır. Lakin durgun ve değişmez, dış gelişmelere kapalı bir toplum modeli idealize edilmekle beraber bunun gerçek hayatta uygulanabilir olmadığı gözden kaçırılmıştır.¹⁸⁰ Kadimden ola gelene aykırı iş yapmamak fikriyle ön plana çıkan gelenekçilik ilkesi kalın duvarlarının yıkılmasına müsaade etmemiştir. Fakat Nizamıcedid ile özelde ordunun genelde tüm kurumlarıyla devletin yeni bir düzen değişikliğine zorlanmak istendiği görülmüştür. III. Selim’in reformlarının ulaştığı boyutu gösteren en mühim örnek; eskiden olduğu gibi geçici elçilikler yerine sürekli ve karşılıklı diplomatik temsilcilikleri benimsemesi olmuştur. Elçiler Avrupa hakkında geniş kapsamlı bilgiler veren raporlar hazırlamış, bazıları Osmanlı fikirlerini

¹⁷⁷ Fatma Acun, Değişme Ve Süreklilik: Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Mehmet Zencirkıran (Ed.), Dora Yayınları, Bursa, 2016, s. 59.

¹⁷⁸ Esra Uyanık, *I. TBMM’de Siverek-Şanlıurfa Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2016, s. 7.

¹⁷⁹ Müjde Songan, *Birinci TBMM’de Diyarbakır Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman 2019, s.16.

¹⁸⁰ Kemal Beydilli, Nizam-ı Cedid, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 11.03.2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizam-i-cedid>.

Aydınlanma fikirleriyle kaynaştırarak ıslahatı savunmuştur.¹⁸¹ Örnek gösterilecek diğer bir çalışma deneyimli devlet adamlarının Meşveret Meclisinde Padişah huzurunda toplanıp fikirlerini serbestçe dile getirebilmeleri olmuştur. Bu durum bir yandan padişahın mutlak yetkilerini kendi isteğiyle ve fiilen sınırlamasına yönelik bir tutum olarak nitelendirilmiş bir yandan da meşruti idarenin ihdasına zemin oluşturan bir davranış olarak kabullenilmiştir.¹⁸² Her ne kadar kısa süre içerisinde muhafazakâr kadroların karşı hareketiyle son bulan bir teşebbüs olsa da fikren sağlam bir miras ve etki bıraktığı sonraki sürecin hareketliliğinden anlaşılmıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan sancılı devir beraberinde daha keskin ve kararlı bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. Avrupa destekli azınlık ayaklanmaları, Mısır valisinin artan ihtirasları, devlet ricali ve ayanların iktidar çatışmaları devletin kudretini sarsmış ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditlerin üstesinden bir başına gelebilme imkânı bırakmamıştır. Avrupalı güçler arasında var olan dengenin hassasiyetle gözetilmesi beraberinde batı kaynaklı bir reform sürecinin takip edilmesi zorunluluğu doğmuştur.

III. Selim'in sonuçsuz teşebbüsünün akabinde II. Mahmut'un başardığı reformlar modern devlet yapısının temellerini güçlendirmiştir. Tahta çıkışının hemen sonrasında ortaya konan Senediittifak, padişahın yetkilerini sınırlandıran bir belge görünümüyle, hukuk devletine doğru gidişin bir belirtisi olarak görülmüştür.¹⁸³ II. Mahmut bir yandan devletin merkez örgütlerinde yeni kurumlar oluşturarak ileriye yönelik yeni girişimlerde bulunmuş, diğer yandan da ülkeyi meşruti sisteme taşıyacak yeni örgütlerin kurulmasına çaba göstermiştir.¹⁸⁴ Merkez teşkilatında yapılan değişiklikler, ordu ve eğitim alanında gerçekleştirilen çalışmalar bir hedefe doğru atılan emin adımlar olmuştur. II. Mahmut, III. Selim tarafından işaret edilen batılılaşma istikametini izlemiştir. Bununla amaçladığı hem merkezi otoriteyi yeniden güçlendirmek hem de iç ve dış tehditler karşısında devletin parçalanmasını önlemek olmuştur.¹⁸⁵ Padişah, bu dönemde kurulan Meclisivâlâ'nın amacını, gerçekleştirilmesi planlanan ve Tanzîmâtıhayriyye

¹⁸¹ Burhan Dinçer, *Birinci TBMM'de Muş Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman 2018, s.9.

¹⁸² Nergiz Yılmaz, *Birinci TBMM'de Siirt Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman 2019, s. 20-21.

¹⁸³ Halil İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*, *Belleten*, Cilt: 28, Sayı: 112, Ekim 1964, s. 603.

¹⁸⁴ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Temmuz 1997, s. 16.

¹⁸⁵ Uyanık, s. 9.

(Tanzîmâtümülkiyye) diye adlandırdığı ıslahatı tespit ve müzakere usulü olarak ifade etmiştir.¹⁸⁶ Hayata geçirilmesi düşünülen bu ıslahatlar Abdülmecit döneminde 1839 Tanzimat Fermanı ile halka duyurulmuştur. Dış etkilere ziyade iç dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan bu ferman, vatandaşın can, mal ve namus güvenliğini devlet garantisi altına almış yanı sıra toplumun yeniden yapılanmasını sağlayacak olan yasaların hükümet tarafından çıkarılacağı sözünü de vermiştir.¹⁸⁷ Devlet vatandaş ilişkilerinin düzenlenmesi alanında yeni bir dönem başlatılmıştır. Millet sistemi terk edilerek Osmanlı vatandaşı kimliği kabullendirilmeye çabalanmıştır. 1856 Islahat Fermanı da gayrimüslimlere vatandaşlık hukuku açısından Müslümanlarla tam eşitlik sağlayan önemli haklar tanımıştır fakat oluşturulacak yeni statü için herhangi bir hukuksal yaptırım belirlenmemiştir.¹⁸⁸ Reformların başarısı için en önemli unsur olan eğitim konusuna ise Tanzimatçılar geç el atmıştır. Sultan Abdülmecit, 1845'te ülke genelinde mekteplerin sayısının artırılması gerektiğini ifade edip ıslahatların başarısıyla eğitim arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır.¹⁸⁹ Buna rağmen imparatorlukta gerekli eğitim yatırımları için yarım yüzyıla yakın bir dönem geçmesi gerekmiştir. Anayasal ve demokratik bir rejime hazırlık aşamasında Tanzimat döneminin katkılarında biri de; halkın yerel yönetimlere müdahil olup yerel yöneticileri seçerek tecrübe kazanmasını sağlayan belediye meclislerinin açılması olmuştur.¹⁹⁰ Bununla beraber Muhassıllık Meclislerinin arkasından Eyalet Meclislerinin kurulması ile Osmanlı halkı eyaletlerde sınırlı ölçüler içinde yönetime katılmaya başlamıştır. Mutlakiyetle yönetilen bir ülkede böyle bir kararın alınması meşruti yönetime gidiş için bir başlangıç olmuştur.¹⁹¹

Yeni Osmanlılar adı altında toplanan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi Türk aydınlar 1860'lı yılların ilk yarısında basın vasıtasıyla ülkede belirli bir fikrin ortaya çıkmasına çabalamışlardır.¹⁹² Belirli bir doktrinleri olmayan ve sonrasında Genç Osmanlılar adını alacak bu aydınların özgürlük, anayasalı bir rejim ve temsilî sistem

¹⁸⁶ Ali Akyıldız, Tanzimat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 11.03.2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>.

¹⁸⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 36.

¹⁸⁸ Dinçer, s. 11.

¹⁸⁹ Akyıldız, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>.

¹⁹⁰ Uyanık, s. 10.

¹⁹¹ Güneş, 17.

¹⁹² Songan, s. 16.

gibi ortak noktalarda anlaşmış olduğu görülmüştür.¹⁹³ 1839-1908 yılları arasındaki, Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Meşrutiyetle devam eden, dönemde gerçekleşen ıslahatlarda etkili olan düşünce devletin toprak bütünlüğünü korumak olmuş bu amaçla çoğu zaman Avrupalı devletlere ve azınlıklara tavizler verilmiştir.¹⁹⁴ Genç Osmanlılar da aynı hedefle; ekonomik sıkıntılar, Girit Sorunu, Bulgar İsyanı gibi Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokan olaylar üzerine meşrutiyet yönetimine geçmek istemeyen Sultan Abdülaziz'le mücadeleye girişmiş ve yerine V. Murat'ı tahta geçirmişlerdir.¹⁹⁵ Ruh hali bozulan padişaha uygulanan tedavilere rağmen sonuç alınamayınca üç ay sonra II. Abdülhamit, Kanuniesasi'yi ilan etmesi şartıyla tahta çıkarılmıştır.¹⁹⁶ Türk tarihinin ilk rejim değişikliği 23 Aralık 1876 tarihinde I. Meşrutiyet'in ilanı ile gerçekleşmiştir. Böylece sanayi gelişimini tamamlayamamış, sosyal bütünleşmesini sağlayamamış, çeşitli etnik unsurları bağrında taşıyan bir ülkede meşrutiyet dönemi başlatılmıştır.¹⁹⁷ Yürürlüğe konulan Kanuniesasi, Türk tarihinin ilk anayasasıdır. Türk milleti tarihinde ilk kez bu idarede yönetime katılma hakkını tecrübe etmiştir. Kanun-i Esasi'ye göre meclis, üyeleri halk tarafından iki dereceli seçimle belirlenen Mebusan Meclisi ve üyeleri padişah tarafından atanan Ayan Meclisi olmak üzere iki bölümden oluşmuştur.¹⁹⁸ Meclisiumumi denilen parlamentoyu oluşturan Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi üyelerine doğrudan kanun teklif etme hakkı verilmemiştir. Kanun teklif etmek için önce padişah'tan izin alınması gerekmiştir.¹⁹⁹ Kanuniesasi 1876 yılında kabul edildiği şekliyle siyasi yapıda yenileşmeye süreklilik kazandıramamıştır. Padişahın; yürütme yetkisini eline alışı, yasama yetkisini kontrolünde tutması, istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisinin olması, yetkilerine ciddi bir sınırlama getirilemediğini göstermiştir.²⁰⁰ Yeni anayasa ve onun kurduğu Mebusan Meclisi üyelerinin çoğunluğu taşra ve vilayet meclislerince seçilmiş üyelerden, yani yerli eşraf-yeni orta sınıftan oluşmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin

¹⁹³ Dinçer, s. 12.

¹⁹⁴ Mustafa Küçükköse, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016, s. 4.

¹⁹⁵ Nergiz Yılmaz, s. 25.

¹⁹⁶ Akyıldız, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>.

¹⁹⁷ Güneş, s. 19.

¹⁹⁸ Sina AKŞİN, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 35.

¹⁹⁹ Akın, s. 38.

²⁰⁰ Nergiz Yılmaz, s. 25.

demokrasi mücadelesinin artık bu anayasa ve halkın seçtiği meclis etrafında oluşacağı mukadderdi. Böylece 1876 Anayasası'nın getirdiği kavramla "halkına sorumlu" I. Meşrutiyet idaresi, ithal edilmiş bir meta olmaktan çıkarak yavaş yavaş toplum kültürünün parçası haline gelmiştir.²⁰¹ Anayasanın II. Abdülhamit tarafından ilan edilmesinden sonra Mebusan Meclisi iki dönem toplanmıştır. Birinci dönem toplantıları 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında yapılmış, ikinci dönem toplantıları ise 13 Aralık 1877 – 14 Şubat 1878 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Her iki dönem için ayrı ayrı seçim yapılan Mebusan Meclisi, 13 Şubat 1878'de padişahın emri ile tatile girmiş ve bu tatil tam 30 yıl sürmüştür.²⁰²

Meclisin tatil edilmesinden sonra, II. Abdülhamit devletin içte ve dışta karşılaştığı olayların da etkisiyle otoriter bir yönetim uygulama yoluna gitmiştir.²⁰³ İstibdadın oluşturduğu istikrar, iktidarın kalıcılığını ve kuvvetini artırmak için sıkı tedbirlere başvurmuş beraberinde konservatif bir tutum içine girmiştir. Anayasanın rafta tutulduğu, demokratik uygulama ve eylemlerin ikinci plana atıldığı hatta göz ardı edildiği bu dönemde eğitim alanında ortaya konan terakkiperver çabalar sonraki yılların ilerici kadrolarının yetiştiği okulların açılmasına ön ayak olmuştur. II. Abdülhamit, imparatorluğun batılılaşma hareketinde modern ve geleneksel uygulamaları birlikte kullanmayı hedeflemiştir. Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeleri yakından takip ederek siyasi ortamın değiştiğini fark etmiştir.²⁰⁴ Osmanlı yenileşmesinde eksik olanın, yaklaşık yarım yüzyıl önce Abdülmecit'in dikkat çektiği, eğitim olduğunu görmüştür. Sonuçta siyasi dönüşümler için istenilen olgunluğa erişilebilmesi toplumun eğitim seviyesiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle eğitim alanında yanı sıra devlet ile toplumu bütünleştirmede kendisinden öncekilerin hasreti olan başarıya ulaşan devlet adamı, II. Abdülhamit olmuştur.²⁰⁵ Resmi ideolojisini halkına dayatmak isteyen bir devletin başvurduğu en kısa ve kesin yöntemlerin başında, eğitim gelir. Sultan II. Abdülhamit döneminde de tercih edilen bu yöntem doğrultusunda, yeni okullar vasıtasıyla ulus

²⁰¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 44.

²⁰² Kemal Arslan, *I. ve II. Dönem TBMM'de Samsun (Canik) Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1927)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2018, s. 53.

²⁰³ Uyanık, s. 13.

²⁰⁴ Esra Demirci Akyol, Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları, *Sosyal Politika Çalışmaları*, Yıl:13, S:31, Temmuz- Aralık 2013, s. 35.

²⁰⁵ Cezmi Eraslan, II. Abdülhamid Devrinde Eğitim, *Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim*, Üsküdar Belediyesi, Nisan 2017, s. 11.

devlete giden bir sürecin başlatılması istenmiştir.²⁰⁶ J. J. Rousseau halkın, kendisi için iyi olana erişmek amacıyla yol göstericilere ihtiyaç duyduğunu öne sürmüş ve küçük burjuvaziye bu amaçla bir görev yüklemiştir.²⁰⁷ Rousseau'nun söylediği manada, Türk milletine rehber olacak bir Müslüman orta sınıf yetiştirme çabasına, II. Abdülhamit döneminde girişilmiş ve kısmen başarılmıştır.²⁰⁸ 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını II. Abdülhamit'in kabul etmesinin sebeplerinden biri de bu orta sınıfın varlığı ve toplumun yeni rejime uyumunun bu sayede sağlanabileceği olmuştur. Keza II. Meşrutiyet döneminin başında Kanuniesasi'nin yürürlüğe girişi hakkında Babiâli'de okunan hattühümayunda padişah; Tanzimat döneminden kendi saltanatına kadar geçen dönemde eğitimde yaşanan gelişimin meşruti idareye geçmek için yeterli bulunduğunu ve anayasanın ilan edildiğini fakat yaşanan felaketlerden devletin çıkarlarını korumak için meclisin tatil edildiğini vurgulamıştır. Devamında; “ ...O vakitten şimdiye kadar geçen ahval ile efkâr ve temayülâtumumiyenin neticesinde memleketin idareimeşrutaya kabiliyeti meşhut olması ile Kanunuesasînin kâffeiahkâmı meriyülicra olmasına...”²⁰⁹ açıklamasındaki meşrutiyet idaresine memleketin kabiliyetinin görüldüğünden bahisle padişahın kastettiği gerekli siyasi olgunluğa erişildiği çıkarımıdır. Nihayet bu noktaya varılmasını sağlayan ülkenin pek çok köşesinde açılan askeri ve sivil okullar vasıtasıyla eğitim seviyesinin önceki döneme nispetle yükseltilmesidir.

II. Abdülhamit'in şahsında, çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı toplumunda bunların mühim bir kısmının devlete aidiyet duygusunu kaybetmiş olması, 19. yüzyıl boyunca yapılan ıslahatların en büyük açmazını oluşturmuştur. Devletin bu son yüzyıldaki siyasetine damgasını vuran ise, ısrarlı ıslahat çalışmaları ve batılı devletlerin etkileriyle neredeyse üçüncü sınıf vatandaşlar konumuna düşen Müslüman/Türk unsur ile gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını bir arada tutmanın zorluğu olmuştur.²¹⁰ Bu dönemde ortaya çıkan ve gelişen İttihat ve Terakki Cemiyeti de temelde bu soruna çözüm olmak amacını taşımıştır. Devletin bölünmesi tehdidinin

²⁰⁶ Ramazan İde, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 43.

²⁰⁷ E. H. Burak Erdenir, Mustafa Kemal Atatürk ve J. J. Rousseau'nun düşüncelerinin karşılaştırılması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 14, S: 40, Mart 1998, s. 282.

²⁰⁸ İde, s. 44.

²⁰⁹ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Mayıs 2000, s. 77.

²¹⁰ Eraslan, s. 12.

giderek arttığını gören İttihatçılar için önem arz eden çözüm yolu; seçimle iktidara gelecek güçlü ve sağlam bir parlamenter hükümetin devletin başında bulunması olarak görülmüştür.²¹¹ 1908 Temmuz’unda Kolağası Niyazi ve Binbaşı Enver gibi subayların başlattığı isyanın neticesinde 23 Temmuz’da Selanik hükümet konağı basılmıştır. II. Abdülhamit tahtını tehlikeye sokan bu hareketlerin büyüdüğünü görmüş ve anayasanın yürürlükte olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır.²¹² Kansız bir darbeye ülkeyi yeniden meşrutiyete kavuşturan İttihat ve Terakki Cemiyeti hazırlıksız olduğu için yönetime tamamen el koyamamış, padişaha ve nazırlarına razı olmuştur. Bu durum Osmanlı Ahrar Fırkası adıyla bir grubun cemiyete karşı muhalefete başlamasının sebebi olmuştur.²¹³ Böylelikle II. Meşrutiyet döneminde çok partili hayat yaşanmaya başlamıştır. Seçimler tekrar yapılmış ve meclis yeniden açılmıştır.²¹⁴ Bununla beraber İttihatçıların devlet idaresine yönelik plansız ve programsız hareket edişleri tepki çekmeye devam etmiştir. Yaşanan toprak kayıpları ve siyasi cinayetler muhalefetin kısa sürede İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı örgütlenmesine sebep olmuştur. İttihat ve Terakki’yi ortadan kaldırmak düşüncesiyle gerçekleştirilen 31 Mart Olayı, muhalefetin en ciddi eylemi olmuştur. Olay, Üçüncü Ordu birliklerinden oluşan Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Sonunda Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat geçirilmiş ve anayasada bir takım değişiklikler yapılmıştır.²¹⁵ 8 Ağustos 1909 tarihinde anayasada yapılan bu düzenlemelerden biri padişaha hükümetin güvenliğini tehdit suçu sabit olanları ülkeden sürgün etme yetkisi veren 113. maddeden bu ifadenin çıkarılması olmuştur.²¹⁶ Bu değişikliklerle anayasada; hükümetin icraatından dolayı padişaha değil Mebusan Meclisine karşı sorumlu tutulması, kanunları yapma ve onaylama yetkisinin mecliste olması, meclisin hükümeti denetlemesi sağlanmıştır. Eski haline nazaran padişahın gücü sınırlandırılmıştır. Bunlar Osmanlı ülkesinde demokrasinin yerleşmesi ve güçlenmesine yönelik alınmış önemli kararlardır.²¹⁷ Bu şekliyle Kanuniesasi, bireyler arasındaki eşitliğe, kişi hürriyetine, mal

²¹¹ Songan, s. 20.

²¹² Enise Aslı Öztürk, *Tunalı Hilmi Bey’in I. TBMM’deki Yasal Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, s. 56-57.

²¹³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 177-178.

²¹⁴ Küçükköse, s. 10.

²¹⁵ Dinçer, s. 19.

²¹⁶ Kili, Gözübüyük, s. 88.

²¹⁷ Küçükköse, s. 10.

ve mesken masuniyetine değer veren, öğretim, basın, vicdan ve yargı hürriyetini esas alan bir metin halini almıştır. Vatandaşlara dernek ve siyasi parti kurma özgürlüğü tanınması, Türk siyasetinde kurulmuş ilk partilerin bu süreçte çalışmalarını rahatlatmıştır.²¹⁸

Türk siyasetinin çok partili bir görünüme kavuştuğu bu devirde sivrilen muhalefet hareketi, imparatorluğun sonraki sürecinde hem idari hem askeri sorunlara sebebiyet verecek bir sonuç doğurmuştur. 21 Kasım 1911 tarihinde, kurucuları arasında Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in de bulunduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulması, meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki Fırkası karşıtı tüm unsurları tek çatı altında toplayan bir oluşuma dönüşmüştür.²¹⁹ Böylelikle siyaset tarihimizde yıllarca süren İttihatçı-İtilafçı mücadelesi başlamış, bilhassa sonraki dönemlerde yapılacak olan seçimlerde bu çekişme güçlü biçimde hissedilmiştir.²²⁰ Bu çekişme orduya da sirayet etmiş, subaylar arasında aynı bölünme yaşanmıştır. 1912 senesinde patlak veren I. Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi nedenleri içerisinde bu siyasi gerilimin subaylar arasında emir komutayı kıran husumetlere sebep olması gösterilmiştir.

Harp sonunda Büyük Devletlerin Osmanlı yönetiminden Edirne'den vazgeçmesini istemeleri karşısında, 23 Ocak 1913 günü İttihatçılar Babiâli Baskını'nı gerçekleştirmiştir.²²¹ Bu olayın ardından ülkede “tek ve murakabesiz bir parti hâkimiyeti” kuran İttihat ve Terakki, seçimlere rakipsiz olarak girmiş ve çok partili süreci sonlandırmıştır.²²²

İttihat ve Terakki tarafından yürütülen tek parti idaresi ülkede I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Savaş sonrası işgal döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası tekrar sahneye çıkmış, İttihatçı liderlerin ülkeyi terk ettiği ortamda iktidarı ele geçirmiştir. İşgal döneminde Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın başında bulunduğu Hürriyet ve İtilaf

²¹⁸ Ayşegül Demirden Yüzgeç, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri*, (1920-1923), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006, s.16.

²¹⁹ Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s. 102.

²²⁰ Aslıhan Kılınç, Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi), *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, C: 12, S: 23, s. 549-565, s. 550, Erişim tarihi: 17.03.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1343364>.

²²¹ Yüzgeç, s. 18.

²²² Arslan, s. 63.

hükümeti, padişahın desteğiyle meclisi kapattırmış, ülkeyi işgalcilerin emir ve hedeflerine uygun idare etmiştir.

2.2. I. TBMM'NİN AÇILMASI VE YAPISI

Milli mücadelenin ateş safhası öncesinde tüm yurttaki direniş cemiyetlerinin birleştirilmesi Sivas Kongresi'nde başarıyla tamamlanmıştır. Kongreden bir müddet sonra Sivas'tan ayrılan Temsil Heyeti, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya varmış olmuştur.²²³ Bu şekliyle Türk direnişinin yönetileceği karargâh şehri belirlenmiş aynı zamanda mücadelenin merkezileşme safhası tamamlanmıştır. Bu sırada Amasya Görüşmelerinde alınan karar doğrultusunda İstanbul'da Son Osmanlı Meclisinin toplanması için çalışmalar tamamlanmıştır. 12 Ocak 1920 tarihinde açılan meclisin aldığı kararlar ve takındığı tavır İtilaf Devletlerini rahatsız etmiştir. Osmanlı yönetimiyle yapılması düşünülen barışın şartlarının oluşturulduğu Londra Konferansı devam ederken 3 Mart tarihli New York Times Gazetesi; İngiliz Başbakanı Lloyd George'un “*en insafsız yargıcı bile tatmin edecek kadar ağır hükümlerle dolu*” diye nitelendirdiği barış antlaşması koşullarının “*Türkiye'yi eski varlığının bir gölgesi*” haline getirdiğini yazmıştır. Yine aynı gazete 11 Mart tarihli sayısında, yetkililerin “*İstanbul'un işgali sırasında girilecek sert bir gövde gösterisinin Türk'ün aklını başına getireceğini*” ileri sürdüklerini ve bu görüşü paylaşanların kanısına göre “*İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal üzerindeki baskı ve denetiminin, milliyetçi liderin Anadolu'da yelteneyeceği taşkınlıkları önlemeye yetecek kadar güçlü*” olduğunu yazmıştır.²²⁴ Mecliste Misakımilli'nin kabulü ve ilanı ardından İtilaf Devletleri tarafından 15 Mart 1920'de Türk aydın ve bürokratlarından 150 kişi tutuklanmış, ertesi gün İstanbul işgal edilmiştir. İngilizlerin kontrolüne geçen şehirde giriş çıkışlar kapatılmış ve meclis basılarak dağıtılmıştır.²²⁵ İşgal tüm yurttaki büyük tepkilere neden olmuştur. Milletin bağlarının güçlenmesine vesile olmuştur. Temsil

²²³ Mehmet Taş, *Birinci TBMM Döneminde Lazistan Mebusları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2013, s. 41. Atatürk'ün Samsun'a çıkışından sonraki dönem ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alev Coşkun, *Samsun'dan Sonra En Zor 19 Ay İşgal-İç Savaş-Diriliş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2021, ss. 992.

²²⁴ Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 49.

²²⁵ Gülşen Karabacak, *I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Mersin Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2018, s. 28.

Heyeti, haberi aldıktan sonra askerî birliklere ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine telgraf çekerek gerekli tedbirleri bildirmiş, özellikle dini ne olursa olsun vatanın menfaatlerine karşı hareket edenlere aynı muamelenin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. İngilizlerin işgal girişimine misilleme olarak Erzurum’da Kazım Karabekir’in emriyle Rawlinson’un da dâhil olduğu 11 İngiliz askeri tutuklanmıştır.²²⁶ 17 Mart 1920’de Temsil Heyeti başkanı olarak Mustafa Kemal, İstanbul’un işgaliyle Türk milletinin yok sayılmak istendiğini görmüş ve ordu komutanlarına bir genelge göndererek Ankara’da yeni bir meclisin açılacağını duyurmuştur. 19 Mart’ta, Kazım Karabekir Paşa ve milli mücadeleye destek veren komutanların da görüşleri alınarak yayımlanan genelgeyle de seçimin hangi şartlarda yapılacağı açıklanmıştır. Bu halde meclisin açılması çalışmaları ve seçim süreci başlatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul’daki meclise seçilen ve Anadolu’ya geçerek Ankara’ya ulaşan milletvekillerinin de yeni açılacak meclise katılabileceklerini belirtmiştir.²²⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mart 1920 günü yani İstanbul’un işgalinden üç gün sonra yayımladığı “Seçim Yönergesi” maddeleri şöyledir:

1. Ankara’da, olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.
2. Bu meclise üye olarak seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine uyacaklardır.
3. Seçimde, sancaklar seçim bölgesi olacaktır.
4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.
5. Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçicilerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezindeki belediye meclisinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı

²²⁶ Muammer Bayrak, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum Milletvekilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2017, s. 22.

²²⁷ Küçükköse, s. 26.

ilçelerin ikinci seçmenlerinden meydana gelecek bir kurulca belli günde ve oturumda seçim yapılacaktır.

6. Meclis üyeliğine, her parti, dernek ve toplulukça aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşa edimli olarak katılması için bağımsız adaylığını istediği yerden koymaya hakkı vardır.

7. Seçimlere her yerin en yüksek sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacaktır.

8. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardır.

9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürlenecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclise gönderilecektir.

10. Meclis üyeliğine seçilenlerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların, zorunlu giderler olarak uygun görecekları tutarlar üzerinden, her yerin hükümetince sağlanacaktır.

11. Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara’da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecektir.

12. Bu telin varış saati bildirilecektir.²²⁸

Açılması planlanan yeni meclis için Müessisan Meclis (Kurucu Meclis) unvanını uygun gören Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncesiyle etrafındakiler arasında bir fikri münakaşayı tetiklemiştir. Bu fikri, meclisin ilk andan rejimi değiştirmeye yetkili donatılmasını savunduğu için ortaya atan Mustafa Kemal Paşa, gerek Osmanlı Anayasası’na aykırılığı gerekse halk tarafından anlaşılamayacağı sebepleriyle karşı çıkanlar olduğundan karar değiştirmiştir. Yeni açılacak meclis halka tanıtılırken olağanüstü yetkilere sahip meclis olarak sunulacaktır.²²⁹ Yeni Türkiye’nin ilk Millî Meclisi olduğu için “Birinci Meclis”, Türk Kurtuluş Savaşı’nı zaferle sonlandırıp yeni

²²⁸ Atatürk, s. 289.

²²⁹ Yüzgeç, s. 30.

bir devlet kurduğu için “Kurucu Meclis” olarak adlandırılan bu meclis, Türk milletinin millî ruhunu yansıttığı için “Kuvâyımilliye Meclisi” şeklinde nitelendirilmiştir.²³⁰

Seçimler için her sancak bir seçim bölgesi olarak kabul edilmiş ve her sancaktan 5 milletvekili seçilmesi kararlaştırılmıştır. Seçimler 66 seçim bölgesinde yapılmış ve sonucunda 337 milletvekili meclise katılmıştır. Bunun yanında meclise katılan milletvekili sayısı konusunda kesin bir sayı belirtilememiştir. Sayının kesinlik kazanamamasının sebepleri olarak milletvekillerinin farklı durumları gösterilmiştir. Örnek olarak; istifa edenler, çalışmalara izinsiz katılmayıp müstafi kabul edilerek milletvekilliği meclis tarafından düşürülenler, 5 Eylül 1920’de Nisabımüzakere Kanunu’nun kabulü ile devlet memuru olduğundan vekillikten istifa edenler, vefat edenler, İstanbul’dan gelenler, Malta’dan kurtulup dönenler gösterilebilir. Bundan kaynaklı olarak yazarların verdiği milletvekili sayıları birbirinden farklılık göstermiştir.²³¹ Birinci Meclis’te TBMM başkanlığınca sicil numarası oluşturulan yani mebus listesinde kaydedilen 437 kişi vardır. Bunlardan 419 kişi 1920, 16 kişi 1921, 2 kişi de 1922 senesinde mebusluk hakkı elde etmiştir. 437 üyeden 390 kişi meclise iştirak etmiş, 47 kişi hiçbir toplantıda bulunmamıştır. 1923 senesinde meclis faaliyetine sonlandırırken mebusluğu öncesinde sona ermiş olanların sayısı 100 kişidir. Bunlardan 71 kişi istifa etmiş veya öyle sayılmış, 24 kişi vefat etmiş, 3 kişi ıskat edilmiş, 2 kişinin mebusluğu reddedilmiştir. Bu haliyle meclisin kapanma döneminde mebus sayısı 437 kişiden 337 kişiye kadar azalmıştır.²³² Bu sayı 92 kişi İstanbul’dan, 1 kişi Yunanistan’dan, 14 kişi Malta sürgünlerinden, 232 kişi son seçimle belirlenen olmak üzere toplam 337 şeklinde teyit edilmiştir.²³³ 437 kişiden katılmayanların 34 kişi olduğu savunularak toplam milletvekili sayısının 403 olduğu da söylenmiştir.²³⁴ 437 kişiden 33 kişinin istifa etmiş, öyle sayılmış ya da mazbatasının tasdik edilmemiş olduğu, 4 kişinin

²³⁰ Songan, s. 24.

²³¹ Tekin İdem, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015, s. 21.

²³² Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79.

²³³ Yavuz Aslan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920- 30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2001, s. 19.

²³⁴ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 I. Cilt*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 39.

öldüğü yani toplam sayının 399 olduğunu iddia eden de vardır.²³⁵ 294 kişi seçimle gelen, 12 kişi o sırada devlet yönetimi dışında kalan Elviyeiselaş'den (Kars, Ardahan, Batum) gönderilen, 70 kişi İstanbul meclisinden katılan, 14 kişi düşmanlarca tutuklanıp hapsedilmiş olan şeklinde toplam sayının 390 kişi olduğunu ifade eden de olmuştur.²³⁶ Bu sayının meclis albümünde yapılan incelemeyle 378 kişi olarak saptandığını ifade edip birinci dönemi tamamlayanın 337 kişi olduğunu vurgulayan da bulunmuştur.²³⁷ Kaynaklarda bu şekilde farklı sayılar sunulmuş ama birinci dönem sonunda görev yapan toplam kişi sayısının 337 olduğu genel kabul görmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'yi açış konuşmaları incelendiğinde TBMM'nin ikinci çalışma yılına 350 milletvekili ile, üçüncü yıla 347 milletvekili ile, dördüncü yıla 341 milletvekili ile başladığı görülmüştür.²³⁸

I. TBMM'de yer alan mebuslar temsil ettikleri bölgelere göre değerlendirildiğinde 66 seçim bölgesini temsil ettikleri görülmekte olup, seçim çevreleri coğrafi açıdan 9 bölgeye ayrılmış ve bu dokuz bölge şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Orta-Kuzey Anadolu: Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Yozgat,
2. Ege Bölgesi: Aydın, Biga, Burdur, Denizli, Gelibolu, Isparta, İzmir, Karasi, Menteşe, Saruhan,
3. Marmara Bölgesi: Bursa, Edirne, İstanbul, İzmit,
4. Akdeniz Bölgesi: Adana, Antalya, Cebelibereket, Gaziantep, İçel, Kozan, Maraş, Mersin,
5. Kuzey Doğu Anadolu: Ardahan, Batum, Bayezid, Erzincan, Erzurum, Kars, Oltu,

²³⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II. Cilt*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 574.

²³⁶ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2010, s. 169.

²³⁷ Güneş, s. 79.

²³⁸ Şengil, s. 87.

6. Güneydoğu Anadolu: Bitlis, Diyarbakır, Ergani, Genç, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa, Van,

7. Karadeniz Bölgesi: Canik, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Kastamonu, Lazistan, Sinop, Trabzon,

8. Orta-Doğu Anadolu: Amasya, Dersim, Elaziz, Malatya, Sivas, Tokat,

9. Orta Güney Anadolu: Karahisar-ı sahip, Kayseri, Konya, Niğde.²³⁹

Toplam 66 livanın 22'sinde dönem sonuna kadar herhangi bir ayrılma veya ara seçim sonucu yeni katılma olmamış ve buralardaki ilk seçimler sonucu seçilenlerin tamamı dönem sonuna gelindiğinde de mebusluk sıfatını üzerlerinde taşımıştır. Sinop bu livalar arasında yer almıştır.²⁴⁰

Parlamentar sistemlerde teamül görülen bir esas, milletvekillerinin yarısından fazlası katılmadığında meclis açılışının tehiridir. Buna göre TBMM'nin açılışında hazır bulunması gereken milletvekili sayısının en az 169 olması gerekmektedir. İçinde bulunulan koşulların olağanüstülüğü ve derhal yönetime el konulması zorunluluğu süreci hızlandırmış ve bu teamüle uyulamamıştır.²⁴¹ 10 Nisan 1920 tarihi itibarıyla seçimleri tamamlayan bölgelerin milletvekilleri Ankara'ya vasıl olmaya başlamışlardır. Meclisin toplanma yeri olarak, 1915 yılında Numuneiedep veya İttihat ve Terakki Fırka Kulübü olarak inşasına başlanan ama tamamlanamayan bina belirlenmiştir. Binanın hazır olmayan çatısı, yapılmakta olan bir ilkokul için kullanılması düşünülen ve Ankara halkının kendi evlerinden getirdiği kiremitlerle onarılmış, hazır hale getirilmiştir.²⁴² Okullardan sıralar, işyerlerinden teneke sobalar, kahvehanelerden gaz lambaları, evlerden halılar alınmıştır. Konuşma zabıtlarını yazmak için bakkal defteri temin edilmiş, küçük bir konuşma kürsüsü yapılmıştır. Kürsünün üstüne, Müslümanların işlerini istişareyle yaptığını ifade eden, Şûra Suresi 38. ayetin yazılı olduğu levha asılmıştır.²⁴³ Milletvekillerinden Ankara'ya gelmiş olan 115 kişi, bir toplantı yaparak 22 Nisan 1920 tarihinde meclisin açılmasını kararlaştırmışlardır. Sonrasında, İstanbul

²³⁹ Arslan, s. 79.

²⁴⁰ Demirel, s. 79-80.

²⁴¹ Uyanık, s. 22.

²⁴² İdem, s. 22.

²⁴³ Kemal Öztürk, *İlk Meclis Belgesel*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1999, s. 54.

Hükümeti'nin başlattığı dini propagandanın etkisini kırabilmek için, Cuma gününün Müslümanlara etkisi göz önüne alınmış ve açılışın 23 Nisan 1920 Cuma gününe tehir edilmesi fikri kabullenilmiştir.²⁴⁴ Sonuç olarak meclisin Cuma günü açılmasına karar verilmiş ve TBMM'nin toplanması faaliyetlerini hızlandırabilmek için kolordular, 61. Fırka Komutanlığı, tüm vilayetler, müstakil livalar, müdafaai hukuk heyeti merkezleri ve belediye reisleri “gayet ivedidir” kaydıyla 21 Nisan 1920’de bir telgrafla bilgilendirilmiştir.²⁴⁵

Söz konusu telgraf doğrultusunda TBMM, Ankara’da 23 Nisan 1920’de Cuma günü büyük merasimler yapılarak açılmıştır. Bütün Ankaralı ve Ankara’da bulunan misafirler, o gün meclis binası ile Hacı Bayram Camii arasını, günün erken saatlerinde doldurmuşlardır. Askeri kıta, halkın içten gelen ve tamamen milli duygularının bir sonucu olan coşkunluğu karşısında vazifesini yapamaz hale gelmiştir. Camide bir hoca, Büyük Millet Meclisinin açılışı ve Milli Kurtuluş Harekâtı hakkında bir konuşma yapmıştır. Namazdan sonra Kuran-ı Kerim okunmasını müteakiben, Hacı Bayram-ı Veli’nin, üzerinde ayetler yazılı koyu renkli sancağı çıkarılmıştır. Bundan başka, bir rahlenin üstüne yeşil örtü serilerek üzerine Kuran-ı Kerim ile Sakal-ı Şerif konulmuştur. Rahleyi, Sinop milletvekili Abdullah Hoca Efendi başına almış, bununla birlikte ulema, üzerinde ayetler yazılı bulunan sancak ile önde, şeyhler, kalpaklı-fesli mebuslar, ileri gelen devlet adamları, yüksek rütbeli askerler onların arkasında Meclis binasına doğru yürümeğe başlamıştır. Mustafa Kemal bu alayı, Karaoğlan çarşısı önünde halkla birlikte karşılamış ve alaya orada katılmıştır. Meclisin önünde kurbanlar kesilerek Hacı Bayram Camii’nde okunan Kuran-ı Kerim’in duası, Bursa milletvekili Fehmi Hoca tarafından yüksek sesle okunmuş, sonra Mustafa Kemal Paşa, binanın birkaç basamaklı merdivenini çıkarak kırmızı-beyaz kurdelelerle bağlanmış olan kapıya yaklaşıp makasla kurdeleleri kesmiş ve ardından binaya girilmiştir. Hacı Bayram-ı Veli’nin sancağı kürsüye örtülerek üzerine Kuran-ı Kerim ve Sakal-ı Şerif yerleştirilmiştir.²⁴⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920 Cuma günü, saat 13.45’te toplanmıştır. Hazır bulunan en yaşlı üye 1845 doğumlu Sinop milletvekili Şerif Bey’dir.

²⁴⁴ Dinçer, s. 24.

²⁴⁵ Karabacak, s. 35.

²⁴⁶ Hamdi Doğan, *Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 64-65.

Başkanlık kürsüsüne çıkmış ve açış konuşmasını yapmıştır. Konuşması günümüz Türkçesiyle şöyledir:

*“Değerli hazır bulunanlar, İstanbul’un geçici kaydıyla yabancı devletler kuvvetleri tarafından işgal ve bütün esasları ile Hilafet makamı ve hükümet merkezinin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma baş eğmek, milletimizin önerilen yabancı tutsaklığını kabul etmesi demek idi. Ancak tam bağımsız yaşama kesin azminde olan ve her şeyden önce özgür ve başı dik milletimiz tutsaklığı şiddetle ret etmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisimizi vücuda getirmiştir. Ben bu Yüce Meclisin yaşlı başkanı olarak, Allahın yardımı ile milletimizin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeğe başladığını bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum. Kutsal başımız, bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı Altıncı Sultan Mehmet’in yabancılara elinden kurtarılması, sonsuza kadar başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerimizin düşmandan arındırılması için bize güç vermesini, Yüce Tanrı’dan diliyorum.”*²⁴⁷

Mustafa Kemal’in hazırlayıp Şerif Bey’e verdiği bu söylev metni dikkatlice analiz edilirse, Anadolu ulusal eyleminin, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyla, Misakımilli’nin genel ilkelerini içerdiği, meclisin tam bağımsızlık bağlamında çalışmasının zorunlu olduğu görülür. Nitekim meclisin daha sonraki günlerinde, milletvekillerinin sık sık bu konuşma düzleminde görüşler üretmeye çalıştıkları görülecektir.²⁴⁸

Meclisin açılışından önce Ankara’ya gelen milletvekilleri meclise verilecek ad konusunda toplantı yapmışlardır. Kurultay, Kurucu Meclis gibi adların gündeme gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa Türkiye Millet Meclisi adını gündeme getirmiş ve bu ad kabul edilmiştir.²⁴⁹ Şerif Bey de bu adı kürsüden zikreden ilk kişi olmuştur. Gerek cami çıkışı yürüyüşte Abdullah Hoca’nın gerekse açılış konuşmasıyla Şerif Bey’in durumu göz önüne alındığında, Sinop milletvekilleri meclisin açılış töreninde çok özel

²⁴⁷ Çoker, I. Cilt, s. 41. TBMM ZC, D.1, C:1, s. 2’deki konuşma metninden alınmıştır.

²⁴⁸ Güneş, s. 71.

²⁴⁹ Salih Cenik, *Birinci Meclis’te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 51.

roller üstlenerek ön plana çıkmışlardır. Bu, Sinop ili halkını da onurlandıran bir anı olarak tarihimizde yerini almıştır.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan günü kürsüden okuduğu nutkunda Mondros Ateşkesi'yle başlayıp meclisin açılışına kadar yaşanan gelişmeleri özetlemiş ve konuşmasını Misakı Milli sınırlarını vurgulayarak bitirmiştir. O gün gerçekleşen 5. toplantıda gündeme getirilen Meclis Başkanı, İkinci Başkan ve Başkan Vekilleri seçimi olmuştur. Yapılan oylamada, Mustafa Kemal Paşa 110 oyla Meclis Başkanlığı'na, Celaleddin Arif Bey 109 oyla İkinci Başkanlığa, Konya milletvekili Çelebi Abdülhalim Efendi 91 ve Kırşehir milletvekili Cemaleddin Efendi de 31 oyla Başkan Vekilliği'ne seçilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilene kadar meclis başkanlığı görevini sürdürmüştür.²⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin açılmasıyla milli mücadelede yeni bir dönem başlatmış ve böylelikle yurttan iç ve dış düşmanlarla mücadele verecek örgütlü bir Türk milliyetçiliği harekâtı gelişmiştir.²⁵¹ Artık işgalcilere karşı yeni bir mücadele planı ve stratejisi hayata geçirilmiştir. Türk halkı, tarihinde ilk defa kendi seçtiği milletvekilleri ile kendini idare etmeye başlamıştır. Milli bir karar organı ortaya çıkarılmış, imparatorluktan milli devlete geçiş süreci başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan milli mücadele hareketi hukuki ve meşru bir organa sahip olmuştur.²⁵²

Meclisin açılışından sonra merak edilen konulardan birisi de hükümetin nasıl kurulacağıydı. 24 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa bu konuyla ilgili bir önerge sunarak meclisin gündemine getirdi. Önergenin içeriği şöyledir:

1- Hükümetin kurulması zorunludur.

2- Geçici olarak Hükümet başkanı seçmek veya Padişah'a bir vekil tanımak mümkün değildir.

3- Türkiye Büyük Millet Meclisinin üzerinde bir kuvvet yoktur.

²⁵⁰ İlhan Haçın, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sivas Mebusları ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2014, s. 29-30.

²⁵¹ Çağrı Coşkun, *1923-1938 Yılları Arası Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013, s.26.

²⁵² Doğan, s. 69.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendisinde toplar.²⁵³

I. TBMM hem yapısı hem de kararları itibarıyla olağanüstü yetkilere sahip bir meclis durumundadır. Bir başbakan tarafından kurulan kabine ile yönetilmemiştir. Meclis bu yetki ve görevi üstlenmiştir. Meclis Başkanı hükümetin ve devletin başkanı olmuş, yasama ve yürütme yetkisini elinde tutan meclis İstiklâl Mahkemelerinin kurulmasıyla yargı görevini de almış, böylece kuvvetler birliği ilkesine dayalı bir niteliğe sahip olmuştur.²⁵⁴ Kurucu meclis niteliğine sahip olan TBMM'nin hükümet şekli Meclis Hükümeti sistemidir. Aslında bir devrim rejimi olan bu sistemde yasama meclisi, yürütme ve yargının üstündedir, onlara hâkimdir ve onları bir çeşit “idari organlar” haline getirir. Kuvvetlerin karışımı yürütmeyi bağlı “tabi” durumuna sokar. Ulusal egemenliğin temsilciliği ve kullanıcılığı tekeline kurar. Böylece yasama ve yürütme ne fiilen ne de hukuken iki eşit otorite olamaz. Yürütme, meclisin saptadığı politikayı sadece onun direktifleriyle uygular.²⁵⁵ Bu özellikleriyle diğer dünya parlamentolarında pek görülmeyen, farklı bir temel noktası vardır. Her konuda kararlar alan ve bu kararlar doğrultusunda sürekli ve aralıksız çalışan bir meclis hüviyetindedir. TBMM'nin sürekli toplanması ve gece gündüz çalışması ülkenin içerisinde bulunduğu zor durumdan kaynaklanmıştır. Ayrıca “Müdafaaivatan” düşüncesi etrafında bir araya gelen kişilerden oluşan çok farklı düşünce ve kanaatlerin mecliste temsil edildiği bir kurum olmuştur.²⁵⁶

Birinci TBMM'nin üyelerinin tamamı Türklerden oluşmuştur. Demokratik yapılan bir seçimle çok zor şartlarda tesis edilmiştir. Seviyeli ve karakter sahibi bir meclis yapısı kazanmış, kişiler kendi görüşünü hür olarak söyleyebilmiştir. Milli iradeye dayanan millî egemenlik ilkesini benimsemiş demokratik bir nitelik ve yapıya bürünmüştür. Birinci Meclisin milletvekilleri, Sultan ve Halife ile bir bağı olmaksızın, millî irade çerçevesinde toplanmıştır. Zor koşullarda faaliyetlerini sürdüren meclis kendisinden üstün bir güç tanımamış, millet egemenliğini sağlamıştır. Birinci Meclis; içinde bulunulan olağanüstü şartlarda milli birlik ilkesine uygun bir çoğunlukta ve de

²⁵³ Bayrak, s. 30.

²⁵⁴ Arslan, s. 78.

²⁵⁵ Şengil, s. 83-84.

²⁵⁶ Doğan, s. 87.

çeşitliliktedir.²⁵⁷ Bu dönem sosyolojik ve politik olarak TBMM tarihinin en çoğulcu dönemidir. Bu çoğulculuk Osmanlı modernleşmesinin devrettiği mirasın son merhalesi olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bundan sonraki süreç daha monolitik, kısır ve otokratik bir niteliğe sahip olacaktır. Osmanlı siyasî modernleşmesinin sonu tek-parti döneminin akabinde olması bir geçiş dönemi olarak TBMM'yi ve iktidar mücadelesini tarihsel bir melezliğe büründürmektedir. İçerisinde barındırmış olduğu gri tonlar incelenmesi bakımından TBMM'yi daha da önemli kılmaktadır.²⁵⁸

İlk TBMM'ye seçilen kişilerin sosyo-ekonomik durumları ve kültür düzeyleri yönünden bir hayli farklı kişilerden oluştuğu görülmektedir. Aynı çatı altında çiftçi, tüccar, din adamı, aşiret başkanı, avukat, gazeteci, mühendis, doktor, memur, asker, işçi gibi toplumun farklı kesimlerini temsil eden kişiler bir arada bulunmaktadır.²⁵⁹ Meclis'teki milletvekillerinin mesleki durumlarının yüzdelik dağılımı şöyledir; memurlar %36, serbest meslek erbabı %34, ordu mensubu %15, ilmiye sınıfı %9, belediye mensubu %4, aşiret reisi %2.²⁶⁰ I. Meclis'te öğrenim durumlarına bakıldığında milletvekillerinin %25,4'ü bir yükseköğretim kurumunu bitirmiş, %4,8'lik bölüm harp akademisi mezunudur. Rüştüyeyi bitirenlerin oranı %20,8 iken, medreselerde öğrenim görenler %18,8'lik bir grup oluşturmaktadır. TBMM üyelerinin %8,7'si idadi, %2,3'ü sultani, %1,6'sı meslek okulu, %6,9'u harbiye bitirmiş, %7,3'ü özel eğitim görmüştür. Herhangi bir eğitim kurumunu bitirmeyen ya da eğitim düzeyleri hakkında bilgi olmayan mebusların oranı da %14,6'dır.²⁶¹ Üyelerden 104'ü Fransızca, 84'ü Arapça, 59'u Farsça, 21'i İngilizce, 10'u Rumca, 4'ü İtalyanca, 19'u da diğer dilleri bilmektedir.²⁶² Meclisi oluşturan milletvekillerinin yaş ortalamalarına bakıldığında meclis oldukça genç bir yapıya sahiptir. Meclisin en yaşlı üyesi 75 yaşındaki Sinop milletvekili Şerif Bey, en genç üyesi ise 27 yaşındaki Trabzon milletvekili Hafız

²⁵⁷ Uyanık, s. 24.

²⁵⁸ Ömer Baykal, *Hukuki ve Siyasi Boyutlarıyla Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 69.

²⁵⁹ Karabacak, s. 36.

²⁶⁰ Rahşan Kılıç, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İçel Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2015, s. 61.

²⁶¹ Dinçer, s. 26.

²⁶² Melek Ulusoy, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri*, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, ss. 123-135, 125-126.

Mehmet Bey idi. Birinci dönem milletvekillerinin yaş ortalaması, dönemin Avrupa meclisleri ile karşılaştırıldığında ortalama 10 yaş, Osmanlı Mebusan Meclisinden de 15-20 yaş genç oldukları görülmektedir.²⁶³ Meclisin %79,9'u yeni seçilmiş, %20,1'i de İstanbul'dan gelmiştir. Yine dörtte bir kadarının (%26,3) geçmiş parlamento tecrübesi olduğu ortaya çıkmıştır. Mecliste bölgelerin temsil yoğunluğuna bakıldığında mebusların %21,7'sinin Doğu Anadolu'yu, %17,6'sının Karadeniz'i, %15,6'sının İç Anadolu'yu temsil ettiği görülmüştür. Bunları sırasıyla %12,8'le Akdeniz, %12,6 ile Ege, %10,3'le Marmara, %8,2 ile Güneydoğu Anadolu izlemiştir. Yerellik düzeyine göre üyelerin %57,9'u mecliste doğdukları ili temsil etmiştir.²⁶⁴ Milletvekillerinin meclisteki etkinlikleri açısından oturumlardaki konuşma sayısı dikkate alındığında: Tüm milletvekillerinin %47'sinin hiç konuşmadığı, %30'unun 1-10 defa konuştuğu, %16'sının 11-60 defa konuştuğu, %7'sinin 61-299 defa konuştuğu görülmüştür. Karadeniz Bölgesi milletvekilleri konuşkanlık açısından, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu milletvekilleri ise suskunlukları açısından dikkat çekmiştir.²⁶⁵

TBMM tarafından öncelikle yapılması gereken en mühim iş düşmana karşı mücadeleyi sürdürerek başarıya ulaşmaktır. Bu hedefle düşmanı yurttan atmak gayesini gerçekleştirecek orduyu donatmak gerekmektedir. Lakin söz konusu dönemde ülke mali olarak çöküntüye uğramış, kaynaklar tükenmiştir. TBMM Hükümeti yeni kaynak oluşturabilmek için evvela vergi meselesine el atmıştır.²⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi 24 Nisan 1920 tarihindeki toplantısında bir nolu yarasını çıkarmıştır. Bu "*Ağnam Vergisi*" yarasıdır. Bu yasa ile ilgili ilk işlemler İstanbul meclisinde gerçekleştirilmiştir. Önerge verilmesi, komisyon işlemleri ve raporunun hazırlanması İstanbul'da yapılmıştır. Bu durum Ankara ve İstanbul meclisleri arasındaki süreklilik ve organik bağı göstermesi bakımından önemlidir.²⁶⁷ 25 Nisan 1920 tarihli toplantıda millete ilan edilmesi maksadıyla bir beyanname hazırlanmıştır. Bu beyannamede meclisin Halife-Padişahı büyük devletlerin baskısından, memleketi işgalcilerden kurtarma amacını taşıdığı vurgulanmış ve millettten kışkırtmalara aldanmamalarına dair anlayış talep

²⁶³ Doğan, s. 84.

²⁶⁴ Demirel, s. 161-166.

²⁶⁵ Şengil, s. 91.

²⁶⁶ Zekeriya Türkmen, 95. Yıl Dönümünde Türkiye Büyük Millet Meclisi, *TDA Tarih Dergisi*, S: 376, Nisan 2018, ss. 8-11, s. 11.

²⁶⁷ Sezai Özaş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Hükümet Kurulana Kadar İlk Çalışmaları, *IJOEEC*, S:1, 2016, ss. 23-32, s. 31.

edilmiştir.²⁶⁸ Aynı gün Mustafa Kemal Paşa başkanlığında 7 kişilik geçici bir bakanlar kurulu oluşturulmuştur. Üç turda gerçekleştirilen seçimler sonunda Geçici Bakanlar Kuruluna Celalettin Arif Bey (Erzurum), Cami Bey (Aydın), Bekir Sami Bey (Amasya), Fevzi Paşa (Kozan), Hamdullah Suphi Bey (Antalya) ve Hakkı Behiç Bey (Denizli) seçilmişlerdir.²⁶⁹ İsmet Paşa seçimlere girmeden Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine komisyonun doğal üyesi olmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa da Büyük Millet Meclisi Başkanı olması sıfatıyla, hükümetin teşkiline dair karar gereğince, komisyonun da başkanıdır.²⁷⁰ Bu geçici hükümet, Damat Ferit Paşa'nın sadaretinde artan olayların önüne geçmek ve meclisin meşruluğuna karşı gelenler için 29 Nisan'da Hıyanetivatanıye Kanunu'nu çıkartmıştır.²⁷¹ TBMM'nin ilk politik yasası diye adlandırılabilir hukuk metnini, çıkarılan isyanların durdurulabilmesi için 25 Nisan 1920 tarihinde Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey teklif etmiştir. Hıyanetivatanıye adıyla yasalaşan teklif, 13 maddeden müteşekkil olarak onaylanmıştır.²⁷² Meclis milletin verdiği güç ve kuvvetle iş başına geldiğini, meşruluğuna ve varlığına sözlü, yazılı ya da fiili olarak karşı çıkanları veya bozgunculuk yapanları cezalandıracağını ve gerekli yaptırımları uygulayacağını göstermiştir.²⁷³

Meclisin Hilafet ve Saltanata bağlılık biçiminde ifade edilebilecek bir genel politikaya sahip olduğu ilk günlerindeki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Milletvekilleri de bunu imkân buldukları her defasında; “*Millet Meclisinin ilk ve son sözü halife ve padişaha sadakattir*” sözleriyle dile getirmişlerdir. Bu durumun da işaret ettiği, milletvekillerinin meclisi meşrulaştırma hedefini öncelikli görmeleridir.²⁷⁴ Bu hedefle gerçekleştirilen sonuçsuz bir girişim de şöyledir: Ulema sınıfı bir gün Hacı Bayram şeyhinin odasında toplanarak Mevlevi çelebisi Abdülhalim Çelebi'nin riyasetinde meclisin küşadı hakkında müsaade almak için Padişah'a müracaat edilmesine karar vermişlerdir. Bir de takrir vermişler ise de bu takrir mecliste kabule iktiran etmemiş ve

²⁶⁸ Yüzgeç, s. 41.

²⁶⁹ Çoker, I. Cilt, s. 93.

²⁷⁰ Aslan, s. 40.

²⁷¹ Öztaş, s. 31.

²⁷² Baykal, s. 73.

²⁷³ Doğan, s. 75-76.

²⁷⁴ Yüzgeç, s. 41.

ulema sınıfı bu takriri geri almışlardır.²⁷⁵ Ulusal devletin kurulması aşamasında açık ya da örtük olarak tartışılan, akılların bir köşesinde olan konu “hilafet ve saltanat” olmuştur. Meclis erken dönemde amacını “*hilafet ve saltanatı, vatan ve milleti, milli hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dâhilinde kurtarmak*” olarak tanımlayarak geleneksel iktidar odakları ile arasındaki mesafeyi açmamıştır. Buna karşın dikkatli bir okuma dahi “*egemenliğin millete ait olması durumunun*” ve “*meclisin üzerinde kuvvet olmadığı düşüncesinin*” salt sembolik anlam ifade etmediğini köklü bir değişikliğe giden yolda adımların yavaş yavaş atıldığını göstermektedir.²⁷⁶ Çağdaş düşünsel temellere dayanan ulusal, demokratik ve tam bağımsız yeni bir devletin kurulabilmesi için, Osmanlı Devleti’nin yıkılması gerekiyordu. Ülkenin içinde bulunduğu somut koşulları ise böyle bir düşüncenin açıklanmasını imkânsız kılıyordu. O nedenle Mustafa Kemal Paşa, yeni Türk devleti kurma yolundaki çalışmalarını, “bir takım safhalara” ayırmış “vakayi ve hadisattan istifade” ederek “kademe kademe yürüyerek” hedefe ulaşma stratejisini benimsemiştir.²⁷⁷

1 Mayıs 1920 tarihinde mecliste görüşülmeye başlanan Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına (Bakanlar Kurulunun seçim şekline) Dair Kanun, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Birinci maddenin kabulünü takiben büyük mücadelelere sebep olacak ikinci maddeye geçilmiştir. Kanunun 2. maddesinde, “*İcra Vekilleri meclisin ekseriyeti mutlaka ile intihap olunur.*” şeklinde bir hüküm yer almıştır. Buna göre bakan olabilmek için, Mecliste bulunan milletvekilleri aday olacak, Meclis adaylar arasından tek tek oylama ile vekilleri seçecek ve böylece Bakanlar Kurulu oluşturulacaktır. Kanun hükmüne aynı gün yapılan görüşmelerde “*ekseriyeti mutlaka ile aralarından*” ifadesi eklenmiş ve bu şekliyle kabul görmüştür. Fakat ilerleyen dönemde yaşananlara bağlı olarak kanun iki kez daha meclis gündemine getirilmiştir. 4 Kasım 1920 tarihinde “*Büyük Millet Meclisi Reisi’nin meclis azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyeti mutlaka ile intihap olurlar*” şeklinde maddenin değiştirilmesini teklif etmişlerdir. Bu teklife göre, Bakanlar Kuruluna Meclis Başkanı’nın uygun göreceği kişiler arasından seçim yapılacaktır. Bu teklif yapılırken, seçilen vekiller arasında daha sonradan sorunlar yaşanması ve heyetin

²⁷⁵ Kansu, s. 570.

²⁷⁶ Baykal, s. 70.

²⁷⁷ Güneş, s. 118.

uyum içerisinde çalışamaması bundan dolayı da zaman kaybı yaşanması sebep gösterilmiştir. Bu teklif kabul görmüş ve mevzuata geçmiştir. 8 Temmuz 1922’de ise kanun tamamıyla yeniden tartışmaya açılmış, bu kez söz konusu ikinci madde “*Vekil adaylıklarını tespitte görevli kurula hükümet üyelerinin de iştirakleri ile hükümet veya meclis içinden en az iki kişi aday olarak seçilir ve meclis bunlardan birini seçer.*” şeklinde değiştirilmiştir. Bu madde üzerine yaşanan tartışmalar meclis içinde farklı görüşlerin belirginleşmesine, gruplaşmaların ortaya çıkması ve keskinleşmesine sebep olmuştur.²⁷⁸

Mecliste 3 Mayıs 1920’de bakanların seçimi yapıldı ve ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti şu şekilde kuruldu: Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) Mustafa Kemal Paşa, İçişleri Bakanı Cami Bey, Adalet Bakanı Celalettin Arif Bey, Bayındırlık Bakanı İsmail Fazıl Paşa, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Adnan Bey, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey, Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey, Eğitim Bakanı Rıza Nur Bey, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, Diyanet İşleri Başkanı Mustafa Fehmi Efendi.²⁷⁹ Mart ayının son günlerinde İstanbul Hükümeti tarafından Ankara ile temasa geçilmesi için gönderilen heyetin üyelerinden Sinoplu Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler, ilk başta haklarında oluşan önyargılara rağmen kendilerine duyulan kuşku zamanla güvene dönüşmüş ve yeni meclisin bu ilk hükümetinde hak ettikleri itibara layık konumu kazanmışlardır.²⁸⁰ Bakanların seçiminde, Eğitim Bakanı Rıza Nur Bey’in durumu oldukça ilgi çekici olmuştur. 137 kişinin katıldığı seçimde iki turda da Hamdullah Bey daha fazla oy almış ama gerekli çoğunluk sağlanmamıştır. Ertesi gün yapılan seçimde bir oyla salt çoğunluğu geçen Rıza Nur Bey, bakan olmuş ama kendisine güvenin yeterli olmadığını vurgulayıp istifa edeceğini duyurmuştur. Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey meclisten Rıza Nur Bey’e tam güvenin gösterilmesine yönelik bir talepte bulunmuş, bu talep oylanarak Rıza Nur Bey’e oybirliğiyle güven gösterildiği açıklanmış, kendisi de görevi kabullenmiştir.²⁸¹ Bu durumun yaşanmasında Mustafa Kemal Paşa’nın, eski bir ittihatçı olan yakın dostu Hamdullah Suphi Bey’e karşı eski bir itilafçı olan Rıza Nur

²⁷⁸ Naim Sönmez, I.Meclis’te Gruplar İlişkisine Bir Örnek, İcra Vekillerinin Seçimine dair Kanun Görüşmeleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2000, C:XVI, S.7, ss. 441-489.

²⁷⁹ Goloğlu, s. 181.

²⁸⁰ Goloğlu, s. 142.

²⁸¹ Goloğlu, s. 182-183.

Bey’i desteklemesinin de etkisi olduğu savunulmuştur. Kendisi meclisin ilk günlerinde, milli mücadelenin ittihatçı bir teşebbüs olduğuna yönelik fikirleri yok edebilmek için bu şekilde hareket etmeyi düşünmüştür.²⁸² Bakanlar Kurulu yapılan toplantılar sonucunda ilk programını hazırlamıştır. Rıza Nur Bey tarafından 9 Mayıs 1920 tarihinde mecliste okunan program genel olarak şu esasları vurgulamıştır: “Milletin bekası tehlikeye düştüğü bir sırada “nazari, karışık, uzun süren muamelelere” başvurulmayacaktır. Hükümet vazifesi, gayenin elde edilmesi için girişilen bir cıdaldır. Dış politika sahasında, Misakımilli’yi gerçekleştirmek ve yurdu işgal eden devletlerin buna riayetkâr olmasını sağlamak yolunda yürünecektir. Barış şartlarının kabul ve tasdiki meclise bağlıdır. İç politikada esas, milli birlik ve dayanışmayı, asayiş muhafaza olacaktır. Askeri sahada, Kuvayımilliye düzenli bir askeri teşkilat haline getirilecektir.”²⁸³

Mayıs ayı içerisinde meclisin ilk günlerinde verilen, İstanbul’un işgal tarihi olan 16 Mart 1920’den itibaren yabancıların etkisi altına giren İstanbul hükümetinin bundan böyle yapacağı siyasi ve ticari anlaşma, antlaşma ve sözleşmelerin geçersiz sayılmasına yönelik öneriler görüşülmüştür. 7 Haziran 1920’de teklif yasalaşmıştır.²⁸⁴ 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul yönetimi tarafından Sevr Antlaşması’nın imzalanması ve Padişah tarafından toplanan bir Saltanat Şûrasıyla onaylanması, TBMM’nin bazı kesin kararlar almasını sağlamıştır. Bir yandan düzenli ordu çalışmalarının hızlandırılması bir yandan isyanların bastırılıp tek idare merkezinin Ankara olduğunun gösterilmesi gerekmiştir. Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’nın İstanbul’da oluşan Saltanat Şûrasında Sevr Antlaşması’nın imza edilmesine karar verenlerle anlaşmayı imza edenlerin hıyanetivatanîye ile suçlanmasına dair gerek Sevr Antlaşması’nı imza edenleri ve gerekse de Saltanat Şûrasında Sevr’in kabulüne dair oy kullananları ağır bir şekilde suçladığı, meclisten bu kişilerin Hıyanetivatanîye Kanunu’na bağlı olarak yargılanması ve lanetle anılmasının istendiği bir telgrafı Başkan tarafından 19.08.1920 tarihli oturumda okunmuş, Başkan meclise dönerek “*Kâzım Karabekir Paşa’nın bu teklifini münasip buyuruyor musunuz*” şeklinde sormuş, münasip bulanların ellerini

²⁸² Şengil, s. 182.

²⁸³ Aslan, s.68.

²⁸⁴ Çoker, I. Cilt, s. 124-126.

kaldırması ile birlikte Başkan tensip edildiğini açıklamıştır.²⁸⁵ 11 Eylül’de Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kuruluna sunulan Firariler Hakkındaki Kanun, mecliste büyük çoğunluğun oyuyla alkışlarla kabul edilmiştir. Firariler Hakkındaki Kanun’un çıkarılmasının ardından 18 Eylül 1920’de hükümetin önerisiyle ve meclisin aynı gün içerisinde aldığı 45 numaralı kararla Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Kayseri vilayetlerinde İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararlaştırılmıştır.²⁸⁶

Yeni bir anayasa oluşturma amacıyla ilk somut adım 18 Eylül 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından atılmıştır. Teşkilatesasiye Kanunu’nun tasarı metni içerik açısından bir hükümet programı özelliği taşımıştır. Bu metin çoğunlukla “*Halkçılık Programı*” şeklinde anılmıştır. Kurulan yeni devletin yapısını ve uygulamadaki meclis hükümeti sisteminin yasal çerçevesini belirleme yolundaki en büyük adım sayılmıştır.²⁸⁷ 23 madde ve 1 maddeimünferideden oluşan yeni anayasa, Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı kanunla kabul edilmiştir. Teşkilatesasiye, yerel yönetimlere verdiği önem itibarıyla Türk anayasa tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Maddelerinin yarıdan fazlası taşra teşkilatı ile ilgilidir. Yerel idare katılımını öngörerek yerel demokrasiyi getirmeyi amaçlayan anayasada, toplam 24 maddenin 15 tanesi yerel yönetimlerle ilgilidir.²⁸⁸ Bu anayasanın;

1. *Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. Yönetim usulü halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır.*

2. *Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi’nde belirir ve toplanır.*

²⁸⁵ Yaşar Özüçetin, İsmail Filiz, Meclis Zabıtlarına Göre Milli Mücadele’de İstanbul Hükümeti’nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2013, S: 34, ss. 179-206, s. 192, Erişim tarihi: 31.03.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157157>.

²⁸⁶ Haluk Şengül, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Çıkardığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı, Kasım 2020, ss. 152-179, s. 163-165, Erişim tarihi: 31.03.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1198147>.

²⁸⁷ Karabacak, s. 44.

²⁸⁸ Yüzgeç, s. 86.

3. *Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır.*²⁸⁹

şeklindeki ilk üç maddesiyle milli egemenliğin, meclis üstünlüğünün kabul edildiği ve devletin adının belirlendiği görülmüştür.

Birinci Meclis yapısı yönünden siyasi partilerin yer almadığı bir meclistir. Fakat bir siyasi parti olmasa da ayrı düşünce ve fikirlerde olan kişiler mecliste ayrı adlardaki gruplara katılmışlardır. Mecliste gruplar; Müdafaaiahukuk, İstiklal, Tesanüt, Halk Zümresi ve Islahat olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca hiçbir grupta yer almayarak bağımsız kalan mebuslar da vardır. Meclisin içinde farklı düşünce ve fikirler yer alsa da herkesin birleştiği ortak hedef Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sağlam temellerle kurulmasıdır. Bu anlamda bütün mebuslar ortak amaç olarak Misakımilli ilkelerine bağlılıkla tam bağımsızlığa ulaşılması yolunda çalışacaklarını belirtmiştir.²⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, özellikle Teşkilatıesasiye Kanunu meclisten çıktıktan sonra her mesele karşısında meclis üyelerinin birliğini sağlamanın giderek güçleştiğini görmüş, grupları birleştirmek ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için çok çalışmıştır. 10 Mayıs 1921’de mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaaiahukuk Grubu’nu kurmuştur. Grubun ilk dört genel kurul tutanağının giriş bölümüne kaydedilen kuruluş hedefi şöyle dile getirilmiştir:

“Bugünkü vaziyetimizin doğurucusu olan Anadolu ve Rumeli Müdafaaiahukuk derneklerinin düzeltimiyle örgütün pekiştirilmesi ve şimdiki duruma göre çalışma biçimlerinin saptanması ve düzenlenmesi ve sonuç olarak Büyük Millet Meclisi’nde Anadolu ve Rumeli Müdafaaiahukuk Grubu adı altında bir grup oluşturulmasının ilkeleri hakkında Büyük Millet Meclisi Başkanı ile grup defterinde adları kayıtlı kişiler arasında çeşitli zamanlarda fikir alışverişi yapılmıştı. Bu konuda çeşitli kişiler tarafından ileri

²⁸⁹ Kili, Gözübüyük, s. 100.

²⁹⁰ Ali Çakırbaş, Birinci Dönem TBMM’de Erzincan Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri, K. Taşçı, K. Altın, S. Kaymakçı (Ed.), *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu 26-28 Eylül 2019 Bildiriler Kitabı*, (ss. 1774-1792), Erzincan Valiliği, Erzincan, 2019, s. 1778.

sürülen fikir ve görüşler üstünde ayrıntılı tartışmalardan sonra grubun oluşturulması ve kurulması kararlaştırıldı.”²⁹¹

Anadolu ve Rumeli Müdafaiihukuk Grubu genel kurulunun 10 Mayıs 1921’de yaptığı toplantıda kabul edilen iç tüzüğün 2. Maddesi uyarınca, 11 ve 15 Mayıs tarihli toplantılarda bir başkan ve iki başkan vekili ile 12 üyeden oluşan yönetim kurulu seçimleri tamamlanmıştır. Ankara milletvekili Mustafa Kemal Paşa Grup Başkanlığına getirilirken, Edirne milletvekili Mehmet Şeref ve Sinop milletvekili Mehmet Şevket Beyler Grup Başkan Yardımcısı olmuştur.²⁹² Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğindeki bu grup mecliste “Birinci Grup” olarak adlandırılmıştır. Bu grup ilk genel kurulunda 133 kişi ile toplanmış, 15 Mayıs 1921 tarihli grup esas defterine 261 kişi kaydedilmiştir. Aynı tarihte mecliste 351 mebusun üyeliğinin sürdüğüne bakarak 90 kişi bu grubun dışında bırakılmıştır.²⁹³

Mustafa Kemal Paşa Birinci Grup programını oluştururken genel hedeflerin ön plana alındığını, kişisel bakış açılarının ayrıntılara ihtiyaç doğuracağını, ayrıntılı bir programın ise grubu partiye dönüştüreceğini vurgulamıştır. Ona göre parti kurmak karşı partilerin kurulmasına meydan vereceğinden kaçınılması gereken bir durumdur.²⁹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanırken üyeler mecliste siyasal parti oluşturmayacaklarına ilişkin karar almışlardır. Çünkü bunların amacı siyasal iktidarı ele geçirmek değil, ülkeyi işgalci güçlerden kurtarmaktır. Bunun için de ayrışıp siyasal mücadele yaparak değil, güçleri birleştirip daha sağlıklı ve ivedi kararlar alarak bu amacı gerçekleştirebileceklerdi.²⁹⁵ Karar mekanizmasını hızlandırarak bir an evvel içinde bulunan olağanüstü halden kurtulmak için olağanüstü uygulamalara başvurmuşlardır. Olağanüstü yetkilere sahip meclis adıyla vurgulanan bu özellik; Meclis Hükümeti Sistemi, Kuvvetler Birliği İlkesi, İstiklal Mahkemeleri Kanunu, Başkomutanlık Yetkisi gibi kararlarla da kendisini göstermiştir. Zor şartlarda başvuru buna benzer esaslar, haklı olarak demokratik yaklaşıma uymamakla eleştirilmiş olsa da aslında amaca ulaşmak için rıza gösterilmiş dönemlik ve geçici

²⁹¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, Ocak 1994, s. 215-217.

²⁹² Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, s. 220.

²⁹³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, s. 223.

²⁹⁴ Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 132.

²⁹⁵ Güneş, s. 9.

uygulamalardır. Bu olağanüstü uygulamalar meclis içinde fikir ayrılıklarının en derinleştiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşması ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı çeşitli uygulamalara karşı beliren muhalefet hareketi, birinci grubun kuruluşundan 14 ay sonra, 1922 Temmuz ayında İkinci Müdafaa-i hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girmiştir. Grubun lideri Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te Tevhid-i Efkâr gazetesine verdiği bir demeçte, grubun kurucularının kendisiyle birlikte, Canik milletvekili Emin (Gevelioğlu), Erzurum milletvekili Süleyman Necati (Güneri), Kastamonu milletvekili Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri milletvekili Rıfat (Çalık), Sivas milletvekili Vasıf (Karakol) ve Mersin milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Beyler olduğunu açıklamıştır.²⁹⁶ İkinci Grup'ta yer alan milletvekillerinin tam bir fikir birliği içinde olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü bazıları kişisel olarak Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir davranış sergilerken, kimisi yönetime muhalefeti iş edinmiş, kimisi de Birinci Grup'u ilerici bulduğu, ya da şeriatı, hilafet ve saltanatı yeteri derecede savunmadığı için bu gruba katılmışlardır.²⁹⁷ Birinci Mecliste milletvekillerinin kişisel olarak muhafazakâr, dindar ve milliyetçi olmaları çok da ayırt edici bir özellik değildi. İkinci Grup'u oluşturanlar için bu özelliklerin daha koyu tonda olduğu vurgulanabilir. Onlar için hilafet ve saltanat vurgusu hep önemli olmuştur.²⁹⁸ İkinci Grup'un yürüttüğü temel muhalefet çizgisi devlet mekanizması, otoritesi ve Bakanlar Kurulunun yetkileri çevresinde odaklanmakta idi. Bürokratik devlet geleneğinin ve memur sultanının düşmanı olan grup bu yönde kanun teklifleri ve takrirler vermiştir.²⁹⁹ Bu grubu kuranlar ülkedeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk Cemiyetinden ayrılmadıklarını kongrelerde belirlenen amaçlara bağlı bulunduklarını ifade etmişlerdir.³⁰⁰ Başlangıçta 120 milletvekiline sahip olduğu belirtilen ikinci grubun daha sonra giderek üye sayısının azaldığı, hatta saltanatın kaldırılmasından sonra dağıldığı ileri sürülmüştür. Bu iddianın ortaya atılmasında ikinci grubun kendine güçlü ve tutarlı bir başkan bulamamasının etkisi olmuştur. Zaman zaman Mersinli Cemal, Hüseyin Avni, Hakkı Hami ve Basri Beylerin başkanlıklarından söz edilmiş ise de

²⁹⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s. 379-380.

²⁹⁷ Uyanık, s. 26.

²⁹⁸ Baykal, s. 96.

²⁹⁹ Akın, 61.

³⁰⁰ Doğan, s. 95.

bunlar açıkça başkanlık görevini üstlendiklerini açıklamamışlardır. Böyle olunca da insanlar birer birer gruptan kopmuşlardır.³⁰¹

Mecliste iki grubun dışında kalan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından “*bir takım mülteciler, bir takım çıkarıcılar...kendi çıkarlarını hangi taraf alırsa o tarafı tercih ederler*”³⁰² şeklinde suçlanıp birinci gruptan uzak durmakla itham edilen Bağımsızlar yer almıştır. İkinci Grup’un yanı sıra, örgütlü bir yapı teşkil edememiş Bağımsız milletvekilleri, başta Bakanlar Kurulunun kurulması olmak üzere temel meselelerde meclisin yetkilerini kısınca bir şekilde savunarak hükümeti ve birinci grubu sıkıntıya sokacak bir muhalefet yürütmüşlerdir.³⁰³ Sayılarının 90 kişiyi bulduğu kabul edilen bu bağımsızlar grubunu da göz önüne aldığımızda son dönemlerine doğru birinci meclisin işleyişinde aksama ve sorunların büyüdüğü kabul edilebilir. Nihayet fikri birliğin sağlanamadığı bir mecliste karar ve icra mekanizması temelden sarsılacağından, bu durumun idari bir tıkanmaya yol açması kaçınılmazdır. Meclisteki uyumsuzluk ve anlaşmazlıkların boyutu yapılan oylamalardaki renklilikten net biçimde algılanmaktadır. Birinci Meclis döneminde bazı oylamalar el kaldırmak suretiyle, bazıları da tayin-i esami (isim belirtme) yöntemiyle yapılmıştır. 1920-1923 arasında tayin-i esami yöntemiyle yapılmış olan toplam 277 oylama vardır. Bu oylamaların sadece yedisinde (%2,5) oy birliği sağlanabilmiştir. Kalan 270 oylamada (%97,5) ise fikir ayrılıkları ortaya çıkmış, mebuslar farklı renkte oylar kullanmış ve oy birliği sağlanamamıştır. Bu dağılım, bu meclisteki fikir ayrılıklarının boyutunu göstermesi açısından bir hayli ilginçtir.³⁰⁴ Yine de grupların varlığı çok sesliliği ve demokratik gelişimi desteklediği için meclise güç katmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi yaptığı işler açısından kendi içinde bir kontrol mekanizması sağlamış, bunu da muhalefet olan ikinci grupla gerçekleştirmiştir. İlk meclis içerisinde var olan bu gruplar, siyasi tarihimizde demokrasiye örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.³⁰⁵

³⁰¹ Güneş, s. 183.

³⁰² Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 133.

³⁰³ Onur Zeki, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bağımsız Mebuslar ve Yasama Çalışmaları (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2018, s. 179.

³⁰⁴ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 159-160.

³⁰⁵ Yüzgeç, s. 78.

İlk yıllarında bir kaynaşma ve uyum içerisinde olan meclis özellikle son aylara doğru “Saltanat ve Hilafet tartışmaları” ile Lozan Konferansı’nın gelişiminden kaynaklanan yoğun tartışmalar ve baş gösteren sorunlar yüzünden çalışmalarına devam edemez duruma gelmiştir.³⁰⁶ Meclisin içine girdiği tartışmalı durum bir çözüm arayışını beraberinde getirmiştir. 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Meclisin o dönemki bileşimiyle, kesintiye uğramış bulunan Lozan Barış görüşmelerinin sonucunda varılacak bir antlaşma tasarısını kabul etmeyeceğinden endişe duyulmuştur. Bu yenilenme isteğinin temel nedenidir.³⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923’te yeni seçimde izleyeceği politikayı gösteren bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu Halk Fırkası haline getireceğini, bir program yapacağını bildirmiş ve amaçlarını dokuz noktada toplamıştır. Tarihimize “9 Umde” olarak geçen bu belgede özetle şu noktalar üzerinde durulmuştur.

1- *Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim sistemi halkın yazgısını kendisinin yükümlenmesi esasına dayanır, ulusun gerçek temsilcisi TBMM’dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi dışında hiçbir makam ulusal yazgıya egemen olamaz.*

2- *Saltanatın kaldırılmasını öngören ve egemenlik hakkının devredilemeyeceğini, terk edilemeyeceğini, bu hakkın Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan TBMM’nin manevi şahsında toplandığını gösteren, TBMM’nin 1 Kasım 1922’de oybirliği ile verdiği karar değişmez düsturdur. Dayanağı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan hilafet makamı, tüm İslâmcılar için yüce kattır.*

3- *Ülkede iç güvenliği sağlama önemli bir görevdir.*

4- *Mahkemelerin seri olarak adalet dağıtması sağlanacaktır. Yasalarımız ulusal ihtiyacı karşılayacak hale getirilecektir.*

5- *Aşar usulü iyileştirilecek, tütün ziraatını geliştirici önlemler alınacak, Ziraat Bankası’nın sermayesi artırılabilecek, çiftçilere daha kolay ve daha çok yardım edilebilmesi sağlanacak, çiftçilerimizin ziraat makinelerinden yararlanmaları sağlanacak, ham maddesi ülkede bulunan eşyanın ülke içinde üretimi teşvik edilecek, korunacak, acil ihtiyacımız olan demir yolları için vakit kaybetmeden fiili girişimde*

³⁰⁶ Yılmaz, s. 42.

³⁰⁷ Uyanık, s. 28.

bulunulacak, ilk eğitimde birliğe gidilecek uygun araçlarla halkın aydınlatılmasına ve eğitilmesine çalışılacaktır.

6- *Fiili askerlik süresi kısaltılacak, orduda okuma yazma öğretenlerin süresi biraz daha kısaltılacaktır.*

7- *Ülke savunmasında özgürlük uğrunda malul kalanların sefalet içinde yaşamaları önlenecektir.*

8- *Memur sınıfı denetim altında tutulacak, devlet organları denetlenecek, memurların atanması, görevden alınması, terfi ettirilmesi emekliye ayrılması kurallara bağlanacaktır.*

9- *Ülkenin kalkındırılması için yer yer şirketler kurulacaktır. Bireysel girişimleri koruyacak düzenlemeler yapılacaktır. Mali İktisadi İdari bağımsızlığımızı sağlayacak bir barış kabul edilecektir.*³⁰⁸

16 Nisan 1923 günü meclis son toplantısını yaparak dağılmış ve ilk yasama dönemi sona ermiştir.³⁰⁹ Barışçı bir ortamda yapılan seçimi birinci grubun adayları kazanmışlardır. Yeni meclis 11 Ağustos 1923'te toplanarak Birinci Meclisten devraldığı Yeni Türkiye'yi çağdaş devletler düzeyine çıkaracak çalışmalara başlamıştır.³¹⁰

İkinci bölümde çağdaşlaşma ve I. TBMM'nin genel yapısından bahsedildi, üçüncü bölümde ise I. TBMM'deki Sinop milletvekillerinin hayat hikâyeleri ele alınacaktır.

³⁰⁸ Güneş, s. 98-99.

³⁰⁹ Dinçer, s. 29.

³¹⁰ Güneş, s. 100.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM I. TBMM'DEKİ SİNOP MİLLETVEKİLLERİ

3.1. ABDULLAH KARABİNA

Abdullah Efendi 1867 yılında Sinop ilinin Boyabat ilçesinde doğmuştur.³¹¹ Babası Zeytunzade Ömer Efendi, annesi Arife Hanım'dır.³¹² İlk ve orta öğrenimini Boyabat İbtidai Mektebi Rüştîyesinde tamamladıktan sonra genellikle ticaretle meşgul olmuştur.³¹³ Bu arada Liva Daimi Encümeni ve İl Genel Meclisi Üyeliği ve Belediye Başkanlığı yapmıştır.³¹⁴ Boyabat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı görevini milletvekili seçilene kadar yürütmüştür.³¹⁵ TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Sinop milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de açılışında hazır bulunmuştur. Mazbatasına göre 78 oy almıştır.³¹⁶ Açılış günü yapılan törenler sırasında Hacı Bayram-ı Veli Camii çıkışında önde götürülen cami sancağının arkasında bir rahle üzerine konan Kuran-ı Kerim'i başının üstünde taşıyarak törene ön saflarda katılmak ve katkı sağlamak şerefine nail olmuştur.³¹⁷ Her ne kadar mazbatasında meslek kısmında tüccar yazıyor olsa da meclisin açılış törenindeki rolü de göz önüne alınırsa hocalık vasfına sahip olduğu kabul edilebilir. Bazı kaynaklarda Abdullah Hoca şeklinde geçmesi buna dayanıyor olabilir. Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı "İlk Meclis'in Din Adamı Milletvekilleri" listesinde kayıtlı kişiler arasındadır.³¹⁸ Mecliste görev yaptığı dönem içerisinde önce Tasarı sonra Posta ve Telgraf Komisyonlarında çalışmıştır.³¹⁹ Mazbatası 24.04.1920 tarihinde onaylanan ve TBMM sicil numarası 381 olan Abdullah Efendi, mecliste Birinci Grup üyesi olmuştur.³²⁰

³¹¹ Goloğlu, s. 371.

³¹² S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), *TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, Ankara, Haziran 2010, s. 56.

³¹³ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, (Haz. Cihangir Gündoğdu), *İlk Meclis Anketi Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:100, Ankara, Nisan 2004, s. 344.

³¹⁴ Kemal Öztürk, s. 111.

³¹⁵ Efe, s. 195.

³¹⁶ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Erişim tarihi: 06.04.2021.

³¹⁷ Doğan, s. 65.

³¹⁸ Ali Sarıkoyuncu, *İlk Meclis'in Din Adamı Milletvekilleri*, *Diyanet Dergisi*, Ankara, Nisan 1993, S:28, s. 28.

³¹⁹ Çoker, III. Cilt, s. 861.

³²⁰ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 262.

Birinci Mecliste milletvekillerine, TBMM arşiv sandıklarından sorumlu olan TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir Sılan tarafından düzenlenen tek soruluk anket çalışmasında sorulan “*Kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin feyizdar (bolluk getirici) ve semeredar (verimli) olması neye mütevakıftır (bağlıdır)*” sorusuna verdiği 27 Nisan 1922 tarihli cevap günümüz Türkçesiyle şöyledir: “*Memlekette halkın ve yasanın egemenliğinin sağlanmasına bağlıdır.*” Verdiği cevaptan halkın egemenliğini benimsemiş ve kanunun üstünlüğüne inanmış biri olduğunu anladığımız Abdullah Efendi, birinci dönemde milletvekilliği sona erince Boyabat’a dönerek ticaretle uğraşısını sürdürmüştür.³²¹ İkinci dönem için tekrar aday olduğu 14 Mayıs 1923 tarihli Sinop gazetesindeki adaylar listesinden anlaşılmaktadır.³²² Fakat Ankara’dan Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından gösterilen adaylardan olmadığı için seçilememiştir. Ancak 1927’deki büyük yangında işhanı ve manifatura mağazası yanınca sıkıntıya düşmüştür. 22 Nisan 1935’te ölmüştür. Evli olup yedi çocuk babası idi.³²³ Kendisi kanundan sonra vefat etmiş olmasına rağmen nüfus kayıtlarında soyadı almadığı görülmüş fakat ailesi, kendisinin namı olarak bilinen, “Karabina” soyadını almıştır.³²⁴

Cumhuriyet Halk Partisinin birinci dönem milletvekillerinin durumunu öğrenmek için yaptırdığı bir çalışma için, Sinop Halkevi İdare Heyeti tarafından 15.07.1935 tarihinde parti merkezine bilgi vermek amacıyla oluşturulan evrakta; Boyabat ilçesinde oturduğu ama iki ay evvel vefat ettiği yazılmıştır. Bu evrakta verilen bilgilere göre kendisinin memur olmadığı için emekli maaşı olmadığı belirtilmiş; evi, kahvesi, köyü ve köyde toprağı olduğu eklenmiştir. Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra yaşı çok ilerlediğinden parti işleriyle ilgilenememiştir. Partiye milletvekili seçildiği sene üye olduğu ve muhalif teşekküllere girmediği kaydedilmiştir. Çocuklarının, bıraktığı ev, kahvehane ve çiftlik ile geçindiği ifade edilmiştir.³²⁵ Abdullah Efendi’nin kızı Ziyet Kula’nın “*Sivas Kongresince Seçilen Temsil Heyeti Üyeleriyle T.B.M.M. Birinci Dönem Milletvekillerinden 15.12.1948 tarihli ve 5269 sayılı, 18.7.1951 tarihli ve 5814*

³²¹ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 344.

³²² Kanbur, s. 68.

³²³ Çoker, III. Cilt, s. 861. TBMM Albümü’nde dört çocuğu olduğu yazılmıştır.

³²⁴ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 68.

³²⁵ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/3, 2. Büro, Belge tarihi: 15.07.1935.

sayılı Kanunlar Gereğince Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlananlar” kapsamında 2012 yılına kadar maaş aldığı tespit edilmiştir.³²⁶

3.2. RIZA VAMİK URAS

Rıza Vamık Bey 1877 yılında günümüzde Kuzey Makedonya ülkesinin sınırları içinde kalan Manastır şehrinde doğmuştur.³²⁷ Babası Salih Efendi, annesi Havva Hanım’dır.³²⁸ İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 30 Nisan 1893’te Harbiye Mektebine girmiştir. 29 Ocak 1896’da süvari teğmen rütbesiyle mezun olarak 3. Ordu emrine verilmiştir. 25 Ekim 1903’te üsteğmen olmuştur. 24 Kasım 1908’de yüzbaşı vekilliğine ve 13 Nisan 1909’da yüzbaşılığa yükseltilerek 3. Ordu 17. Alay Süvari Bölük Komutanlığı’na atanmıştır. 8 Kasım 1909’da İstanbul Jandarma Subay Okulunu bitirerek Beyrut Yeni Er Okulu Süvari Öğretmenliği’ne getirilmiştir. 29 Ocak 1912’de kıdemli yüzbaşı olarak 25 Aralık 1913’te jandarma sınıfına kesin nakli yapılmıştır. 1 Ocak 1914’te binbaşılığa yükseltilmiştir.³²⁹ Osmanlı arşivi kayıtlarından bu dönemde Sinop’ta çalıştığı anlaşılmaktadır. 28 Haziran 1913 tarihli Kastamonu valisi imzalı bir belgede Sinop Jandarma Kumandanı Rıza Vamık Bey’in, Sinop Hapishanesinde tutuklular arasında yaşanan ölüm ve yaralamalarla sonuçlanan bir hadisede Sinop İstinaf Savcısı tarafından görevini eksik yaparak olaya sebebiyet verdiği için suçlandığı görülmüştür.³³⁰ Savcıya göre jandarma kumandanı hapishanenin içindeki düzenden de sorumludur. Bu olaya açıklama getiren 29 Haziran 1913 tarihli bir belge, olayın hapishane müdürünün ilgisiz tutumu ve sorumsuzluğundan kaynaklandığını ve hapishane içinin jandarmanın sorumluluk alanına girmediğini belirtmektedir. Kastamonu Jandarma Alay Komutanı İzzet Bey imzalı bu evrakta Rıza Vamık Bey’in görevini her zaman tam ve eksiksiz yaptığı ifade edilmiştir. Savcının ortaya attığı bu şikâyet, önceki valinin Sinop’ta göreve başladığı üçüncü gün haksız biçimde Rıza Vamık Bey’i İttihat ve Terakki taraftarı olmakla suçlamasının bir uzantısı olarak görülmüştür. İzzet Bey, kendisini şikâyet eden validen önceki üç valiyle uyum içinde gayet başarılı vazife yaptığını belirttiği Rıza Vamık Bey’in, yeni gelen valiyle de

³²⁶ 2012 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bağlı Cetveller, s. 274, Erişim tarihi: 07.04.2021, https://www.tbmm.gov.tr/butce/2012/bagli_cetveller.pdf.

³²⁷ Goloğlu, s. 371.

³²⁸ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 56.

³²⁹ Çoker, III. Cilt, s. 872. Jandarma sınıfına geçişi eserde yazılandan daha erken tarihte olmalıdır.

³³⁰ BOA, DH. MB. HPS., 96/33, leff 5, Belge tarihi: H 02.09.1331 (5 Ağustos 1913).

başarılı vazife yürüteceğini ve hakkında işlem yapılacak bir durum olmadığını eklemiştir.³³¹ 19 Kasım 1917 tarihli bir iradeiseniye ile geçmiş hizmetlerine binaen Dördüncü Mecidi Nişanı³³² verilerek ödüllendirilen Rıza Vamık Bey'in, bu belgede Çanakkale Jandarma Taburu Kumandanlığı görevinde olduğu yazılmıştır.³³³ Görev yerinin hatalı yazılması ihtimalinin zayıf olduğu düşünülmektedir. Söz konusu belgede Rıza Vamık Bey'in sicil numarası 69 olarak doğru kaydedilmiştir. Anlaşılan o dönemde bir süre görevlendirme olmuştur. Çünkü daha sonraki belgelerden görev kadrosunun Sinop'ta tutularak görevine devam ettiği anlaşılmıştır. 14 Mart 1918'de bir iradeiseniye ile kendisinin uygun bir atama yeri belirlenene kadar defterimahsusuna nakli yani açıkta bekletilmesi kararlaştırılmıştır.³³⁴ 3 Eylül 1918 tarihli iradeiseniye ile Canik (Samsun) Jandarma Taburu Kumandanlığı'na tayin edilen Rıza Vamık Bey'in, bu tayin evrakında Sinop Jandarma Taburu Kumandanlığı'ndan açıkta beklediği kaydedilmiştir.³³⁵ Canik'e tayin tarihini ilden ayrılış tarihi olarak göz önünde bulundurduğumuzda Sinop Jandarma Taburu Kumandanı olarak uzun süre görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ama Çanakkale'deki görev süresi bilinmemektedir. Canik'te ise kısa süre görev yapmış ve 13 Şubat 1919'da bir iradeiseniye ile Sivas Jandarma Alayına bağlı Şarkî Karahisar (Şebinkarahisar) Taburuna tayin olmuştur.³³⁶ Burada geçen iki aylık görev süresinin akabinde Rıza Vamık Bey, 26 Nisan 1919'da bir iradeiseniye ile 26. görev yılını doldurduğu tarihte kıdem yoluyla emekli edilmiştir.³³⁷ Emeklilik evrakında memleketinin Manastır, maaşının 1365 kuruş, maaş ödeme yerinin Sinop olduğu belirtilmiştir. Bu kayıttan yola çıkarak asıl memleketi ülke sınırları dışında kaldığı için uzun süre görev yaptığı Sinop ilini memleketi olarak kabul edip yerleştiği düşünülebilir. Rıza Vamık Bey'in Arnavut taifesinden olduğuna dair kaynakların bulunması da bunu desteklemektedir.³³⁸ Milletvekilliği seçim mazbatasında da bu durum memleketi

³³¹ BOA, DH. MB. HPS., 96/33, leff 7, Belge tarihi: H 02.09.1331 (5 Ağustos 1913).

³³² Mesleğinde başarılı hizmet edenlere en az yirmi yıl sonunda verilen mecidi nişanı türüdür. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, II. Cilt, İstanbul 1971, s. 428.

³³³ BOA, MV., 258/101, Belge tarihi: H 08.03.1336 (22 Aralık 1917).

³³⁴ BOA, İ. DUİT., 179/69, Belge tarihi: H 30.05.1336 (14 Mart 1918).

³³⁵ BOA, BEO, 4532/339867, Belge tarihi: H 29.11.1336 (5 Eylül 1918).

³³⁶ BOA, İ. DUİT., 180/23, Belge tarihi: H 12.05.1337 (13 Şubat 1919).

³³⁷ BOA, İ. DUİT., 180/50, Belge tarihi: H 25.07.1337 (26 Nisan 1919).

³³⁸ *Birinci Mecliste Bir Arnavut Vekil*, Erişim tarihi: 14.04.2021, <http://www.arnavuthaber.com/birinci-mecliste-bir-arnavut-vekil.html>.

bölümünde; “*aslında Manastırlı olup Sinop’ta mukim*” şeklinde verilmiştir.³³⁹ Emekli olduktan sonra Sinop’a dönen Rıza Vamık Bey, Mondros Mütarekesi’nden sonra yurdun düşman işgaline uğraması üzerine milli mücadeleye destek olmak amacıyla Sinop’ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuş ve başkanlığına seçilmiştir.³⁴⁰

TBMM’nin birinci dönemi için yapılan seçimde Sinop milletvekili olarak seçilmiş ve 23 Nisan 1920’de meclisin açılışında hazır bulunmuştur.³⁴¹ Mazbatasına göre 76 oy almıştır. Mazbatası 24.04.1920 tarihinde onaylanan ve TBMM sicil numarası 384 olan Rıza Vamık Bey, mecliste Birinci Grup üyesi olmuştur.³⁴²

Mecliste Milli Savunma Komisyonunda çalışmıştır. 30 Temmuz 1921’de özel görevle Konya’ya gönderilmiştir. Bu nedenle verilen izin, 11 Aralık’tan Şubat 1922 sonuna kadar uzatılmıştır.³⁴³ 27 Ocak 1923’te yapılan 3. tur oylama sonucu çoğunluğu sağlayarak Elcezire İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmiş ama sonrasında istifa ederek vazifeyi istememiştir.³⁴⁴

Birinci Mecliste milletvekillerine, TBMM arşiv sandıklarından sorumlu olan TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir Silan tarafından düzenlenen tek soruluk anket çalışmasında sorulan “*Kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin feyizdar (bolluk getirici) ve semeredar (verimli) olması neye mütevakıftır (bağlıdır)*” sorusuna cevap vermesi beklendiği halde anketi cevaplandırmayan 37 milletvekilinden biri de Rıza Vamık Bey’dir.³⁴⁵

Kendisinin Ankara’da olduğu dönemde Sinop’ta çocuklarıyla beraber yaşayan karısı Zehra Hanım, 25 Eylül 1922 tarihli Sinop gazetesine göre milli mücadele sonunda Kızılay için başlatılan bağış kampanyasına Sinoplu hanımlar arasında 1000 Kuruş ile en fazla bağışı yapan hanımefendi olmuştur.³⁴⁶

Rıza Vamık Bey birinci dönemde milletvekilliği sona erince Sinop’a dönmüştür. İkinci dönem için aday olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin birinci dönem

³³⁹https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Erişim tarihi: 06.04.2021.

³⁴⁰ Efe, s. 195.

³⁴¹ Ulusoy, s. 129.

³⁴² Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 262.

³⁴³ Çoker, III. Cilt, s. 873.

³⁴⁴ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, s. 462.

³⁴⁵ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 5.

³⁴⁶ Kanbur, s. 296.

milletvekillerinin durumunu öğrenmek için yaptırdığı bir çalışma için, Sinop Cumhuriyet Halk Fırkası Sinop Vilayet İdare Heyeti tarafından 15.07.1935 tarihinde parti merkezine bilgi vermek amacıyla oluşturulan evrakta; il merkezinde Yeni Mahalle’de oturduğu ve 90 lira emekli maaşı olduğu yazılmıştır. Emekli maaşından başka, ailesi ile ortak Gerze’nin Yaykıl köyünde her çeşit mahsul veren bir çiftliği olduğu kaydedilmiştir. Sinop’ta evi olduğu belirtilen Rıza Vamık Bey’in seçildiği dönemde üye olduğu görülen partisiyle milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra hiç ilgilenmediği yanı sıra muhalif bir partiye de üye olmadığı ifade edilmiştir. O gün itibarıyla sıkıntısının olmadığı, aldığı maaşı ve çiftliğinden yetişen tütün vesaire mahsulü ile çok iyi geçindiği eklenmiştir.³⁴⁷

Rıza Vamık Bey 1935’te çocuklarının tahsili için İstanbul’da Fındıkzade’ye yerleşmiştir. 30 Ocak 1946’da ölmüştür. Kendisi evli olup altı çocuk babası idi.

Çocuklarından Ali Uras, 1974 ile 1977 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi 2. Cerrahi Kürsüsü Başkanlığını, 1988-1990 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahi Tıp Bilimleri Bölüm Başkanlığı görevini yürütmüştür.³⁴⁸ Ali Uras 1979 ve 1986 yılları arasında Galatasaray Spor Kulübü Başkanlığı yapmıştır.³⁴⁹

Kabataş Lisesi’nde Kimya öğretmenliği yapmış olan kızı Hayrünnisa Besen’in 06.01.1977’de eşini kaybettiği dönemin gazete ilanlarından görülmüştür.³⁵⁰ Hayrünnisa Besen’in “*Sivas Kongresince Seçilen Temsil Heyeti Üyeleriyle T.B.M.M. Birinci Dönem Milletvekillerinden 15.12.1948 tarihli ve 5269 sayılı, 18.7.1951 tarihli ve 5814 sayılı Kanunlar Gereğince Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlananlar*” kapsamında 2006 yılına kadar maaş aldığı tespit edilmiştir.³⁵¹

Rıza Vamık Bey’in diğer çocuklarının adları Salih Sami Uras, Emin Uras, Hadiye Demirel, Vehibe Ercan’dır.³⁵²

³⁴⁷ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/4, 2. Büro, leff 1, Belge tarihi: 15.07.1935.

³⁴⁸ Ertuğrul Göksoy, Prof. Dr. Ali Uras’ı Anarken, *Ulusal Cerrahi Dergisi*, C:28, S:2, 2012, s. 117.

³⁴⁹ Turgay Altun, *Mekteb-i İdadi’den Öğretmenevi’ne Bir Asır (1885-1985)*, s.77.

³⁵⁰ Acı Kaybımız, *Milliyet Gazetesi*, Yayın tarihi: 06.01.1977, s. 10.

³⁵¹ 2006 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bağlı Cetveller, s. 458, Erişim tarihi: 08.04.2021, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c103/tbmm22103031ss1028.pdf>.

³⁵² Göksoy, s. 117.

3.3. MEHMET ŞERİF AVCIOĞLU

Mehmet Şerif Bey 1845 yılında Kırklareli ilinin Vize ilçesi Çakıllı köyünde doğmuştur.³⁵³ Sinop'ta Mustafa Efendi'nin oğludur ve annesi Adile Hanım'dır.³⁵⁴ İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Mektebisultaniden (Galatasaray Lisesi) mezun olmuştur.³⁵⁵ Bu konuda bir kaynakta okulun açıldığı tarihte yaşının ilerlemiş olduğu ve okul kayıtlarında adının bulunmadığı belirtilerek bu okuldan mezun olmadığı vurgulanmıştır.³⁵⁶ 2020 yılında yayınlanan başka bir kaynakta ise Trakya'da yapılan öğrenci taramalarında mektebe kabul edilerek ileri yaşta eğitim alma şansı bulduğu ve ardından Fransa'da hukuk dersleri aldığı ifade edilmiştir.³⁵⁷ Mehmet Şerif Bey 1868'de Maarif Nezaretinde (Eğitim Bakanlığında) devlet hizmetine girmiştir.³⁵⁸ Priştine, Sakız, Ankara ve Kastamonu maarif müdürlüklerinde bulunmuştur.³⁵⁹

Osmanlı arşivinde kendisiyle ilgili karşılaştığımız evraklardan en eskisi 1 Temmuz 1885 tarihli ve Priştine'nin dâhil olduğu Kosova vilayetine ait olup; Maarif Müdürü Şerif Bey'in başka bir yere tayin istemek fikrinde olduğundan yerine başkasının görevlendirilmesi talebiyle yazılmıştır.³⁶⁰ Aynı yıl Sakız Adası'nın merkezi olduğu Cezayiribahrisefid (Ege Adaları) vilayetinde göreve başladığı başka bir evrakta anlaşılmıştır. 22 Eylül 1885 tarihli bu belge Mehmet Şerif Bey'in kendi mührüyle imzaladığı bir dilekçesidir. İşbu dilekçede tayin belgesinde Sakız'da maaşını hangi tahsisattan alacağını sormuş, Kosova'da alamadığı maaşlarının da ödenmesini talep etmiştir.³⁶¹

24 Ocak 1889 tarihli Ankara valisi tarafından bakanlığa yazılan bir evrakta Şerif Efendi'nin kefalete bağlanarak senedinin aslının saklanıp suretinin gönderildiği

³⁵³ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 56. Çoker, eserinde doğum tarihini 1843 olarak vermiştir. Ama milletvekilinin mazbatasında 1920'de 75 yaşında olduğu yazılmıştır.

³⁵⁴ Sinop Kültür Müdürlüğü, *Tarih'te Sinop'tan Yetişenler*, Sinop Valiliği Yayınları: 8, Sinop, 1991, s. 18. Aile köklerinin babası tarafından Sinop'a dayandığını yazan tek kaynak eserdir.

³⁵⁵ Goloğlu, s. 371.

³⁵⁶ Çoker, III. Cilt, s. 864.

³⁵⁷ İzzeddin Çalışlar, *TBMM ve Galatasaraylılar 1920-1923*, Galatasaraylılar Derneği, Erik Yayınları, İstanbul, 2020, s. 69.

³⁵⁸ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 347.

³⁵⁹ Kemal Öztürk, s. 148.

³⁶⁰ BOA, MF.MKT., 87/21, leff 3, Belge tarihi: H 05.10.1302 (18 Temmuz 1885).

³⁶¹ BOA, MF.MKT., 88/46, leff 1, Belge tarihi: H 26.01.1303 (4 Kasım 1885).

belirtilmiştir.³⁶² Aynı valinin yazdığı 13 Nisan 1890 tarihli bir belgede kendisinin vilayet merkezinde açtığı rüştiye, ibtidai ve kız okullarının yanı sıra yeni usul eğitime geçen dört ibtida okuluyla büyük başarılar elde ettiği ifade edilmiştir. Bu başarılarından dolayı saniye rütbesinin mütemayizliğe yükseltilmesi talep edilmiştir.³⁶³ 13 Haziran 1891'de vali, Ankara Mektebiidadi hesap dersinin öğretmeni başka bir yere tayin olduğu için Maarif Müdürü Şerif Bey'in hesap dersi öğretmenliğini ilave memuriyet olarak yürütmesini istemiştir.³⁶⁴ Ankara Maarif Müdürü Şerif Bey 4 Eylül 1893'de verdiği dilekçeyle ekte sunduğu Mükemmel Elifbayı Osmanî adlı bir kitabın basımı için izin istemiş³⁶⁵ ve 20 Eylül 1893'te gelen cevapta izin verilmiştir³⁶⁶.

12 Kasım 1894'te Ankara'dan Kastamonu'ya tayin olunan Mehmet Şerif Bey'in tayin evrakında 2000 kuruş maaşı olduğu, 30.000 kuruşluk kefalet senedinin aslının tutulup suretinin gönderilmesi kaydedilmiştir.³⁶⁷ 11 Şubat 1895 tarihli belgede bakanlıktan kefalet senedi istenmiş³⁶⁸, 20 Şubat 1895'te Kastamonu vilayetinden yazılan cevapta Mektebiidadi inşaatını incelemek için Sinop'ta olduğundan gönderilemediği belirtilmiştir.³⁶⁹ 24 Eylül 1898'de bakanlığa Mehmet Şerif Bey'in yenilenen kefalet senetlerinin gönderildiği yazılmıştır.³⁷⁰ 1 Şubat 1902 tarihinde Mehmet Şerif Bey imzasıyla bakanlığa gönderilen bir evrakta; Sinop, Bolu, Çankırı şehirlerinde darülmuallimin yapılmasına ihtiyaç olduğu, bu konuda liva mutasarrıflıklarına fikir sorulduğu yazılmıştır. O an için mutasarrıflıklardan geri dönüş olmadığı, tekrar hatırlatıldığı ve cevap beklendiği belirtilmiştir.³⁷¹ 16 Haziran 1903 tarihli bakanlık muhasebesi tarafından yazılan bir belgede, Kastamonu maarif müdürlüğünün gelirlerinin önceki müdür dönemindeki gibi doğru toplanmadığı, bunun Şerif Bey'in özen göstermemesinden kaynaklandığı yazılmıştır. 1902 senesinde gelirlerin az bir kısmının toplandığı, çoğunun 1903 senesine bırakıldığı, bakanlık payının da eksik yatırıldığı ve bu paydan mahallin masraflarının karşılandığı

³⁶² BOA, MF.MKT., 107/16, leff 1, Belge tarihi: H 07.07.1306 (9 Mart 1889).

³⁶³ BOA, MF.MKT., 117/5, leff 1, Belge tarihi: H 22.08.1307 (13 Nisan 1890).

³⁶⁴ BOA, MF.MKT., 129/57, leff 1, Belge tarihi: H 22.11.1308 (29 Haziran 1891).

³⁶⁵ BOA, MF.MKT., 184/54, leff 1, Belge tarihi: H 03.04.1311 (14 Ekim 1893).

³⁶⁶ BOA, MF.MKT., 184/54, leff 2, Belge tarihi: H 03.04.1311 (14 Ekim 1893).

³⁶⁷ BOA, MF.MKT., 236/14, leff 22, Belge tarihi: H 02.05.1312 (1 Kasım 1894).

³⁶⁸ BOA, MF.MKT., 250/12, leff 1, Belge tarihi: H 18.08.1312 (14 Şubat 1895).

³⁶⁹ BOA, MF.MKT., 254/54, leff 1, Belge tarihi: H 09.10.1312 (5 Nisan 1895).

³⁷⁰ BOA, MF.MKT., 421/33, leff 1, Belge tarihi: H 20.06.1316 (5 Kasım 1898).

³⁷¹ BOA, MF.MKT., 111/33, leff 1, Belge tarihi: H 24.10.1319 (3 Şubat 1902).

bildirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Şerif Bey hakkında Öğretmenler Kanunu'nun uygulanması, toplanmayan para ve harcanan bakanlık payının sorulması istenmiştir. Ayrıca bu belgede Şerif Bey'in o dönem Mektebiidadide Tarih ve Fransızca derslerine girdiği kaydedilmiştir.³⁷² Bir sonraki yıl bu durum devam etmiş, bakanlık idadi mektepleri dairesi 3 Kasım 1904 tarihli yazısında Kastamonu Mektebiidadisi üçüncü ve dördüncü seneleri Fransızca derslerinin Şerif Bey'e verilmesini onaylamıştır.³⁷³

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 2 Eylül 1908 tarihinde Kastamonu vali vekili olarak görev yapan Erkânıharp Mirivasi (Kurmaya Tuğgeneral) Şevket Bey tarafından çekilen bir telgrafta; o sırada izinli olarak İstanbul'da olan Şerif Bey'in ayrıca Mektebiidadi müdürü ve üç öğretmenin görevlerinden alınması istenmiştir. Gerek Kastamonu'da eğitimin iyileştirilmesi gerekse bu kişilerin güvenilmez ve ehliyesiz olmaları nedeniyle yerlerine ehil öğretmenlerin tayini arzu edilmiştir.³⁷⁴ İstibdat dönemi bürokratlarının bu süreçte buna benzer durumları yaşaması devrin özelliklerine göre normal karşılanmalıdır. Vali vekilinin isteği olumlu karşılanmış, Kastamonu maarif müdürlüğüne Kudüs maarif müdürünün tayin edilmesine ve Şerif Bey'in muhakemeye alınması hakkında mahallince gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.³⁷⁵ Konuya bağlı olarak Şerif Bey'in görevden alındıktan sonraki maaş durumunun sorulduğu başka bir belge daha görülmüştür.³⁷⁶ Emekliliğine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Artık 63 yaşına gelmiş olan Mehmet Şerif Bey'in bu olay sonrasında emekliye ayrılmış olduğu seçim mazbatasında son görevi olarak Kastamonu maarif müdürlüğü yazdığından anlaşılmıştır.³⁷⁷ Kendisinin Fransızca, Farsça, Arapça bildiği yanı sıra ahlak ve matematik kitapları yazdığı kaydedilmiştir.³⁷⁸

Emekliliği sonrasında Sinop'ta yaşamını sürdürmekte iken milli mücadeleye destek vermiş ve TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Sinop milletvekili olmuştur. Hatta Sinop seçimleri sırasında beşinci adayın bulunulmasında zorlanması

³⁷² BOA, MF.MKT., 728/53, leff 1, Belge tarihi: H 26.05.1321 (20 Ağustos 1903). Belgede 1902 senesi için tahakkuk eden 2.178.700 kuruşdan 796.898 kuruşun tahsil edildiği, 382.558 kuruş bakanlık payından 244.650 kuruşun gönderildiği ve gerisinin harcadığı belirtilmiştir.

³⁷³ BOA, MF.MKT., 818/50, leff 1, Belge tarihi: H 08.10.1322 (16 Aralık 1904).

³⁷⁴ BOA, DH.ŞFR., 404/98, leff 1, Belge tarihi: R 20.06.1324 (2 Eylül 1908).

³⁷⁵ BOA, MF.MKT., 1078/83, Belge tarihi: H 26.09.1326 (22 Ekim 1908).

³⁷⁶ BOA, MF.MKT., 1083/64, Belge tarihi: H 02.11.1326 (26 Kasım 1908).

³⁷⁷ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Çoker, eserinde Mehmet Şerif Bey'in emeklilik tarihini 23 Ağustos 1899 şeklinde hatalı vermiştir.

³⁷⁸ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 18.

üzerine ikna edilmiş, “Yaşını başını almış bir adamım, Ankara’da aksi varid olursa ne olacak? Boynumu bükerek kaderime razı olur, boynumu cellâda uzatırım.” sözleriyle muvafakatini bildirmiştir.³⁷⁹ Mazbatasına göre 69 oy almıştır. En az oy alarak seçilen Sinop milletvekilidir. 23 Nisan 1920’de meclisin açılışında hazır bulunmuştur. Mazbatasının onaylandığı tarih tespit edilemeyen ve TBMM sicil numarası 385 olan Mehmet Şerif Bey, mecliste Birinci Grup üyesi olmuştur.³⁸⁰ Mebusan Meclisi iç tüzüğüne uygun olarak, en yaşlı üye olduğu için Başkanlık Divanı oluşturulmasına kadar Başkanlık görevini yürütmüştür.³⁸¹ O günkü durumu anlatan hatıratlardan biri şöyle tasvir etmiştir; “Mebusların oturması için ikişer talebeye mahsus mektep sıraları getirilmişti. Burada zinet namına hiçbir şey yoktu. Tavanlara beşer numaralı sekiz on kadar petrol lambaları asılmıştı. Mebuslar bu tahtalar üzerinde birbirine sokularak oturacaklardı.”³⁸² Bir diğeri ise şöyle; “Küçük toplantı salonunun iki yanındaki dar dinleyici locaları ve bunlara çıkan merdivenler hiç yer kalmamacasına dolu.....En yaşlı üye Şerif Bey vakarlı ve yaşına göre çok dik bir yürüyüşle ağır ağır başkanlık kürsüsüne çıkıp açış söylevini okudu.”³⁸³ Yine o günü yaşayanlardan biri konuşmasındaki sözleri yıllar sonra yaşanacak bir gerçeğin ilanı olarak görmüştür; “Çok halûk (iyi huylu) bir ihtiyar olan Şerif Bey için ne talihtir ki kendisi bu cümlede daha o vakit Türk Cumhuriyeti’ni ilan ediyordu.”³⁸⁴

Mehmet Şerif Bey Türkiye Büyük Millet Meclisini açmak gibi tarihi ve şerefli bir görevi yerine getirmiştir. Mecliste Tasarı ve Milli Eğitim Komisyonlarında çalışmıştır.³⁸⁵ İkinci toplantı yılında Milli Eğitim Komisyonunun sözcülüğünü yapmıştır.³⁸⁶ 20 Kasım 1922’de Abdülmecit Efendi’nin halife seçimini meclis adına kutlamak ve kutsal emanetleri teslim etmek için görevlendirilen meclis heyetinin başkanlığını üstlenmiştir. Yaptığı üç kanun önerisinden, Sinop’ta Tersane Arazisinin

³⁷⁹ Ferid Dikmen, *İstiklal Savaşı’nda Sinop*, Sinop, 1956. Eser Osmanlı Türkçesiyle yazılı olarak Sinop Rıza Nur Kütüphanesinde yazma şeklinde muhafaza edilmektedir.

³⁸⁰ Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 262.

³⁸¹ Aslan, s. 17.

³⁸² Taner Lüleci, *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi-Edirne Mebusu Mehmet Şeref*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 16.

³⁸³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, Nisan 1999, s. 17-18.

³⁸⁴ Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, Nisan 1998, s. 38.

³⁸⁵ Çoker, III. Cilt, s. 865.

³⁸⁶ Ulusoy, s. 128.

Belediyeye Terkine Dair Kanuna Ek Kanun teklifi hükümetin de katılmasıyla 9 Ekim 1922’de 268 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir.³⁸⁷ Milletvekilliği süresince bir gensoru olmak üzere üç önerge veren Mehmet Şerif Bey açılış konuşması ile birlikte toplam 3 konuşma yapmıştır. Toplam 119 oylamaya katılıp 1 müstenkif (çekimser), 12 ret, 106 kabul oyu vermiştir. Verdiği kabul oylarının dört tanesi gizli oturumlardadır. Gizli oturumlarda ret ve çekimser oy kullanmamıştır.³⁸⁸

Birinci Mecliste milletvekillerine, TBMM arşiv sandıklarından sorumlu olan TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir Silan tarafından düzenlenen tek soruluk anket çalışmasında sorulan “*Kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin feyizdar (bolluk getirici) ve semeredar (verimli) olması neye mütevakıftır (bağlıdır)*” sorusuna verdiği cevap bir hayli uzun olmuştur. Günümüz Türkçesiyle şöyledir:

“1- *Ulusal bağımsızlık savaşımımızın bolluk getirici ve verimli olması eğitimin, el sanatlarının ve endüstrinin oluşturulmasına bağlıdır. Eğitimsiz bir ulus yokluğa mahkûmdur. Şu halde bize düşen, yakışan durum Tuba ağacı gibi yukarıdan aşağı değil, aşağıdan yukarı başlayarak büyük küçük sığıllarına göre bütün köy ve kasabalarda düzenli ve sonsuza dek sürecek okullar, medreseler, üniversiteler açmak ve bu okullara erkek, kız bütün çocukların gitmeye zorunlu tutulması. Öğretmen okullarından çıkacak öğretmenlerden hakkıyla yararlanıncaya kadar var olan öğretmenler, imam ve hatipler olabildiğince eğitilerek kendilerinden faydalanılması çarelerinin düşünülmesi çok gereklidir.*

2- *Ülkemizde yetişmeyen ürün hemen yok gibidir. Bunların en iyi türleri nerelerde çıkıyor, yetişiyorsa, tarım odaları kurullarının buralarını öğrenip kendi yörelerine getirterek köylülerin bunları ekmeye zorunlu tutulmaları ve bundan sonra dış satıma özen göstermeleri çok gereklidir.*

3- *Anadolu’nun bazı yörelerinde evcil hayvanlar pek kötü bozulmuştur. Bunların türlerinin iyileştirilmesi kesin gereklidir. Ülkemizde varsa oradan, yetmediği veya bulunmadığı durumlarda yabancı ülke ve beldelerden getirtip toplayarak memleketimizin gereksinim duyan yerlerine dağıtmak ve gerektiği kadar hayvan*

³⁸⁷ Kemal Öztürk, s. 148.

³⁸⁸ Muzaffer Yardımcı, İlk TBMM Binası ve Sinop Vekili Mehmet Şerif Bey’in Meclis Faaliyetleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C:126, S:228, Eylül-Ekim 2020, ss. 199-210, s. 206. Yazarın tespitinden farklı olarak bir gensoru önergesi dışında beş önergesi daha vardır.

bulunamazsa Çukurova ve Çifteler Çiftliği gibi yerlerde haralar oluşturarak türlerinin çoğaltılmasına para harcanarak ondan sonra buralardan çevreye dağıtılması çarelerinin düşünülmesi çok gereklidir.

4- En son bulunan örneklerle, modellere uygun olarak tarım araçtan ve arabaları gibi hareketli gereçlerin sağlanması ve iyileştirilmesi ve hiç olmazsa ilçe merkezlerinde bunları onarmak ve yenilemek için işlikler açılması çok gereklidir.

5- Bütün ulaştırma ve eriştirmenin sağlanması için kıyılara ve ana hatlarına bağlantılı olmak üzere kara ve demiryollarıyla ülkemizin örümcek ağına benzer bir biçimde ördürülmesi, nehir yataklarının, limanların temizlenmesi ve özellikle Karadeniz'de Rize, Trabzon, Samsun, Sinop, Bartın ve Ereğli limanlarına Zonguldak limanı gibi önem verilerek düzenli hale konulmasıyla bunlardan en çok yararlanma çarelerinin düşünülmesi gerekir.

6- Okul kitaplarında yalnız Kastamonu, Bolu ormanlarının Fransa'da bulunan bütün ormanlara eş değer olduğunu görmeyen ve bu durumu bilmeyen bir birey yoktur sanırım. Onca orman görevlilerine, fen memurlarına, denetçilerine ve kolcularına karşın, bunlardan kalas tahtaları yapılamadığı şöyle dursun, Zonguldak kömür kuyularına gereken bir tür direkler bile Avrupa'dan geliyor. Yakın zamanda yakacak odunlarımız bile Frengistan'dan geleceğe benziyor. Bu durum ciddilikle dikkate alınmalıdır. Herhalde iyi korunmalarıyla bunlardan en çok yararlanmanın zamanı gelmiştir sanıyordayım.

7- Ülkemizin hem bir tarım ocağı ve hem de keşfedilmiş ve edilmemiş bir madenler kaynağıdır. Bunlardan hiçbir türlü yararlanamıyoruz ve yararlanamayacağız da. Çünkü öncelikle içimizde maden uzmanı enderdir, ikinci olarak bunları işletecek sermayeden de yoksunuz. Dolayısıyla keşfedilmiş madenleri işletmeye çalışmakla birlikte dışarıdan sermaye getirtmemiz de gereklidir. Şimdilik zararına olsa bile bunların birçok keşfedilmemiş madenleri de meydana çıkaracakları göz önünde tutularak kısa süreler için ya da isteğimize uygun düşerse uzun süreler için yönetim görevlileri ve başmühendisler dışında bütün görevlileri bizden ve özellikle Müslümanlardan sağlanması gibi koşullarla bulabileceğimiz şirketlere verilmesine özellikle gayret etmeliyiz. Herhalde ziyan etmez, bundan yine biz kârlı çıkarız.

8- Bir iskeleden ötekine ve hele bir limandan yabancı ülkelere eşya ulaştırılmasına, yeryüzünde bizim memleketimizden daha elverişli bir yer düşünülemez. Durumumuza göre vapurlar ve vapur şirketleri oluşturulana kadar elde bulunan kayıklar ve motorlarla limanlarımızı birbirine bağlamalı, yakın dış ülkelere hemen bunlarla ulaştırım çareleri bulmalı ve içerilerden getirilip iskelelere ve limanlara yığılan her türlü eşya ve maddeleri bunlarla taşıtıp ulaştırarak yabancı gemilerine mal verilmemesi ve verenlerin yolsuzluk yapmış sayılarak yola getirilmeleri gibi yollara başvurulması gerekir.

9- Ülkemizde yetişmeyen ürün hiç yoktur. Çoğu yerlerde dokumacılık, marangozluk, çuhacılık, bakırcılık sanatları da oldukça ileri gitmiştir. Bunların bir kat daha iyileştirilmesi ve bunları tanımayan yerlerde de canlandırılması çok gereklidir.

10- Eskiden biz ipliğimizi kendimiz eğirir, bez ve kumaşlarımızı kendimiz dokur, elbisemizi biçip diker, başörtülerimizi, üstlüklerimizi kendimiz vücuda getirir ve bunları yıllarca giyip kuşanır ve biraz eskimeye yüz tuttuktan sonra bozup yorgan yüzü, beşikörtüsü, oda takımı yaparak onlardan bu yollarla da yıllarca yararlanırdık. Paralarımız böyle sakınmalarla ceplerimizde, gerdanlarımızda, bağrımızda, sandıklarımızda, ülkemizde kalırdı. Avrupa'nın kalp mallarına dadanalı beri paralarımız oluklardan boşanırcasına yabancı ülkelere gidiyor, günden güne iflas ediyoruz. Başımızda, gerdanımızdaki takılar katır boncuğuna dönüştü. Eğer alçakgönüllülük gösterip de kaba saba kendi dokuduklarımızı onur sayarak bu boşa harcamalardan vazgeçersek yakın zamanda belimizi düzeltir, doğrulur, Japonlar gibi yirmi otuz yıl içinde ileri bir devlet ve ulus olarak meydana çıkar, İslam dünyasına öncü olur ve İslamlığın ilerlemeye engel olduğunu söyleyenlerin dillerini.... ağızlarına sokmuş oluruz.

11- Deniz taşıtlarının çoğalmasına en çok çalışacak uluslardan biri de biz olmalıyız. Donanmamız Sokollular dönemindeki gibi dünyaya şan salmalıdır.

12- Aşiretlerin yerleştirilmesi birinci ödevimiz olmalıdır.

13- Gerekli yerlerde ipek, pamuk, yün, keten, kendir, kenevir, un, şeker fabrikaları ve değirmenleri ve kereste çıkan yerlerde su ve ateş biçme tesisleri vücuda getirilmesi önemli işlerin başlıcalarından biridir.

14- Her bir işimizde tek vücut olarak, uyum içinde çalışmalı, komşu devletlerle hoş geçinerek bunlarla çıkarlarımızı hakkıyla sağlayacak antlaşmalar yapmalı ve İslam dünyasını uyarma çarelerine bakmalı ve şimdiki hükümet tarzını temelinden, yani Babîali yöntemini kökünden kesip söküp atmalı, ilerlemiş ulusların İslam dünyasına yakışacak yöntemleri alınarak kutsal şeriata uygun, saf ve iyiyi kötünden ayırmaya yatkın ahlak sahibi bir İslam hükümeti oluşturmaliyiz.

15- “Barış istersen savaşa hazır ol” deyişi uyarınca kara, deniz ve hava kuvvetlerimizin durumumuza yakışacak bir biçimde ve belki de birinci dereceye eriştirilmesini boynumuza borç bilmeliyiz.

Özetle, ilerleme ve yükselmemiz için atalarımızın el sanatları ve endüstri uzmanlarını İran’dan bile getirdiklerini anımsatarak tekrar ediyorum ki, yukarıda sayılan yöntemlere ve başka yüce dostlar ve uzmanlarca gösterilecek yollara başvurarak bunların oluşmasına candan ve gönülden çalışır, gayret edersek kısa sürede bolluk getirici olacağımız gün gibi apaçıktır. Yoksa Tanrı esirgesin, geri kalmaya, çökmeye, yıkılmaya mahkûm olduğumuzu hiçbir türlü aklımızdan çıkarmamalıyız ve bunu unutmamamız çok gereklidir. İşte bu konuda alçakgönüllü fikrim ve bütün düşüncelerim bunlardan ibarettir.”³⁸⁹

14 Nisan 1922’de kaleme aldığı bu cevabını, ömrünün son deminde emekli bir bürokrat olarak memleketin durumuna ve geleceğine yönelik fikirlerini beyan edebileceği son bir fırsat olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durum bizim açımızdan da kendisini daha çok tanımamıza imkân vermiştir. Görülen o ki kendisinin yazarlık kimliğini destekler kuvvetli bir kalemi vardır. Bunun yanı sıra yazdığı maddeleri tek tek incelediğimizde vatan sevgisiyle dolu, memleketini iyi tanıyan ve sorunlara kafa yoran biri olduğu bellidir. Eski bir bürokrat olarak sadece görev yaptığı yerleri değil memleketin pek çok yerini gezmiş görmüş olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Özellikle 6. madde de Kuzey Anadolu ormanlarını Fransa ormanlarıyla karşılaştırması, bunu gördüklerine dayanarak iddia etmesi, eğitim için Fransa’ya gittiği bilgisini desteklemektedir. Tarım, hayvancılık, ticaret, ulaştırma, denizcilik, sanayi, dokumacılık ve zanaatkârlık gibi çok farklı alanlarda fikir beyan edebilecek ve sorunlara çözüm üretebilecek kadar bilgili ve çok yönlü bir kişiliktir. Ülke içinde iç huzurun sağlanması

³⁸⁹ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 347-349.

ve onların da üretime dâhil edilmesi adına aşiretlerin yerleştirilmesi gibi bir fikir öne sürerken, diploması alanında komşularla iyi ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yapan dışta da huzuru arzulayan bir hedefi dillendirmiştir.

Hiç şüphe yok en değerlisi, gerçek mesleği olan eğitimci kimliğine ve bu alanda savunduğu fikirlerine ışık tutan bilgileri paylaşmasıdır. Mehmet Şerif Bey hemen birinci maddede, bir millet için eğitimsizliğin yok olmakla denk olduğunu işaret etmiş, cinsiyet ayırmadan tüm çocuklar için eğitimin zorunlu olması gerektiğini savunmuştur. Ülkede eğitim meselelerinin halledilmesi için düşünülen geçici uygulamalardan kaynaklanan sorunları gündeme getirip yeni okulların her yerde aynı düzende ve kalıcı olacak biçimde açılmasını istemiştir. Öğretmen açığına dikkat çekmiş, öğretmen okullarından yetişenler belli seviyeye gelene kadar mevcut öğretmenlerin yanında imam ve hatiplerin belli bir eğitime tabi tutulanlarından açığın kapatılmasını öne sürmüştür. Mehmet Şerif Bey, aynı madde içinde dönemin en meşhur eğitim tartışması olan Tuba Ağacı Nazariyesi'ne atıfta bulunmuş ve bu görüşü desteklemediğini ortaya koymuştur. Bu nazariyenin savunduğu yukarıdan (darülfünundan) aşağıya (ilköğretime) eğitimin yapılandırılmasının yanlış olduğunu, yapılması gerekenin aşağıdan yukarıya düzenlemelerle tüm yurttaki eğitim örgütlenmesinin sağlanması olduğunu ifade etmiştir. Demek ki kendisi Kiraz Ağacı Nazariyesi savunucularındandır.

II. Meşrutiyet döneminde Maarif Nazırlığı görevinde bulunmuş Emrullah Efendi'nin Tuba Ağacı Nazariyesi ile İstanbul Darülmüallimin (erkek öğretmen okulu) Müdürlüğü yapmış Satı Bey'in Kiraz Ağacı Nazariyesi arasındaki tartışmalar uzun süre eğitim camiasını meşgul etmiştir. Eğitim reformunda hangi öğretim düzeyine öncelik verileceği tartışılmıştır.³⁹⁰ Aynı dönemde maarif müdürlüğü görevinde bulunan Mehmet Şerif Bey de anlaşılan o ki Satı Bey'in görüşlerini kabul etmiştir.

Birinci dönemde milletvekilliği sona erince Ankara'ya yerleşmiştir. İkinci meclis için seçimde aday olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin birinci dönem milletvekillerinin durumunu öğrenmek için yaptırdığı bir çalışma için, Sinop Cumhuriyet Halk Fırkası Sinop Vilayet İdare Heyeti tarafından 15.07.1935 tarihinde parti merkezine bilgi vermek amacıyla oluşturulan evrakta; milletvekilliği bittikten

³⁹⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi MÖ 1000- MS 2019*, Pegem Akademi, Ankara, Şubat 2019, s. 301-303.

sonra Sinop'a gelmediği ve o gün nerede oturduğunun bilinmediği kaydedilmiştir. Kendisinin seçimden önce Sinop'ta, kültür müdürlüğünden emekli olarak oturduğu belirtilmiş ve hâlihazırda şehirde yaşamadığı için emekli maaşı miktarının, başka bir geliri, evi ve toprağı olup olmadığının bilinmediği eklenmiştir. Milletvekili olurken partiye kaydolduğu vurgulanan Mehmet Şerif Bey'in, Sinop ile ilgisi kalmadığı için partiye ilgisi veya başka bir teşekküle girip girmediğinin belli olmadığı yazılırken hayatta olup olmadığının da bilinmediği ifade edilmiştir.³⁹¹ Mehmet Şerif Bey'in kültür müdürlüğünden emekli olduğu şeklinde yanlış bilgi verdiklerine bakarak belgeyi hazırlayan kişilerin kendisini yakinen tanımadıkları düşünülebilir. Bununla beraber parti teşkilatının ortaya koyduklarından kendisinin Sinop'ta bilgi alınabilecek bir yakının da olmadığı, gazetelerde yayınlanmasına rağmen ölümünden haberlerinin bile olmamasından aileyle ilişkinin tamamen koptuğu anlaşılmaktadır. Bu durum kendisi ile ilgili bilgi verilirken kaydedilen emekliliği sonrası Sinop'ta yüzbaşı olan damadının yanına geldiği³⁹² bilgisiyle örtüşmekte aile köklerinin Sinop'a dayanmadığını düşündürmektedir.

Oğlu Mustafa Lütü Efendi ile ilgili Osmanlı arşivinde bulunan İçişleri Bakanlığına ait bir defterde; kendisinin Kastamonu maarif müdürlüğünden emekli Şerif Bey'in oğlu olduğu, 1888 senesinde Vize kazasında Çakıllı köyünde doğduğu, Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesinden 29 Haziran 1912 tarihinde 1720 numaralı mezuniyet belgesi aldığı, Türkçe Kitabet (Güzel yazı) ettiği ve Fransızca bildiğinin özgeçmişinde yazdığı kaydedilmiştir. 16 Temmuz 1912'de 800 kuruş maaşla göreve alınmış, Vakıfkebir kazası belediyesi doktoru olarak 15 Ağustos 1912'de işe başlamıştır.³⁹³ Kızı Nefise Kayhan'ın "*Sivas Kongresince Seçilen Temsil Heyeti Üyeleriyle T.B.M.M. Birinci Dönem Milletvekillerinden 15.12.1948 tarihli ve 5269 sayılı, 18.7.1951 tarihli ve 5814 sayılı Kanunlar Gereğince Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlananlar*" kapsamında 2012 yılına kadar maaş aldığı tespit edilmiştir.³⁹⁴

³⁹¹ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/4, 2. Büro, leff 2, Belge tarihi: 15.07.1935.

³⁹² Hüseyin Hilmi Uluğ, İstiklal Savaşı'nda Sinop, *Vakit Gazetesi*, 13 Eylül 1952, s. 4.

³⁹³ BOA, DH.SAİDd., 189/224, leff 225, Belge tarihi: H 29.12.1305 (6 Eylül 1888).

³⁹⁴ 2012 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bağlı Cetveller, s. 274, Erişim tarihi: 07.04.2021, https://www.tbmm.gov.tr/butce/2012/bagli_cetveller.pdf.

Mehmet Şerif Bey 15 Eylül 1929'da ölmüş ve Ankara Kalaba mezarlığına defnedilmiştir.³⁹⁵ Evli olup yedi çocuk babası idi. Ailesinin bir kısmının “Avcıbaşı”, diğer bir kısmının “Avgan” soyadını aldığı iddia edilmiş,³⁹⁶ ama özlük dosyasında bulunan özgeçmişte adı ve soyadı “Mehmet Şerif Avcıoğlu” olarak beyan edilmiş, nüfus kaydında kendisinin ve ailesinden herhangi bir bireyin soyadına rastlanmamıştır.³⁹⁷ Mehmet Şerif Bey'in soyadını “Avkan”³⁹⁸ ya da “Alkan”³⁹⁹ olarak veren kaynaklar da vardır.

3.4. MEHMET ŞEVKET PEKER

Mehmet Şevket Bey'in milletvekilliği seçim mazbatasındaki memleketi bölümünde aslen Edirneli olduğu görülmüştür.⁴⁰⁰ Kendisinin 1881 yılında Sinop'ta Camiikebir (Büyük Camii) mahallesinde doğduğu bilinmektedir. Babası Hacı Ömerzade Hüsnü Efendi, annesi Havva Hanım'dır.⁴⁰¹ İlk ve orta öğrenimini Sinop İbtidai Mektebi ve İdadisinde tamamladıktan sonra zabıt kâtibi olarak adliye hizmetine girmiştir. Boyabat Sorgu Hakimliği ve Kastamonu İstinaf Mahkemesi Üye Yardımcılığı'nda bulunmuştur. Bu görevden istifa suretiyle ayrılarak aldığı ruhsatname ile dava vekilliği yani avukatlık yapmaya başlamıştır.⁴⁰² Bu görevi Sinop ve Kastamonu'da yürüttüğü mazbatasında kayıtlıdır.

TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimde Sinop milletvekili olarak seçilmiş ve 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulunmuştur.⁴⁰³ Mazbatasına göre 89 oy almıştır. Sinop milletvekilleri arasında en çok oyu alarak seçilen kişidir. Mazbatası 24.04.1920 tarihinde onaylanan ve TBMM sicil numarası 386 olan Mehmet Şevket Bey, mecliste Birinci Grup üyesi olmuştur.⁴⁰⁴ Mecliste Adalet, Defterihakani, Mali Kanunlar, İçtüzük Komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalışmıştır.

³⁹⁵ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 18.

³⁹⁶ Çoker, III. Cilt, s. 865. Yazar eserinde dipnotta Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan ölüm ilanına dayanarak 1929 olarak verdiği ölüm tarihini metinde 1925 olarak hatalı vermiştir.

³⁹⁷ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 68.

³⁹⁸ Çalışlar, s. 44.

³⁹⁹ Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi, *Devletimizi Kuranlar*, Ankara, 1985, s. 106.

⁴⁰⁰ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Erişim tarihi: 26.04.2021.

⁴⁰¹ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 57.

⁴⁰² TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 350.

⁴⁰³ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 22.

⁴⁰⁴ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 262.

Birinci toplantı yılında Üçüncü Şubenin ve Adalet Komisyonunun Kâtipliğini, ikinci toplantı yılında Adalet ve Defterihakani Komisyonlarının sözcülüğünü yapmıştır. 25 Kasım 1920’de Konya Ayaklanması’nı soruşturmaya memur meclis heyetinde görev almıştır.⁴⁰⁵ 3 Ağustos 1921’de Samsun İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilmiştir. Mahkeme, kuruluşunun esas nedeni olarak asker kaçakları yanında Pontusçuluk Hareketi ve Koçgiri Ayaklanması ile ilgili davalara bakarak 23 Temmuz 1922’de görevinin son bulmasıyla meclise dönmüştür. Dönem içinde üçü gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde yirmi dokuz konuşma yapmıştır. Bir soru önergesi vermiştir. Sulh Hakimleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına dair önerdiği iki kanun teklifi, 27 Kasım 1920 ve 56 sayılı ve 3 Kasım 1921 tarih ve 163 sayılı kanunlar olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁶

Kendisi birinci grubun kurulmasından önce Tesanüt grubuna üye olmuştur. Mecliste en örgütlü grup olarak tanınan bu grup milletvekillerinin arasında tesanütü yani dayanışmayı sağlamak için kurulmuştur.⁴⁰⁷ Mecliste Mustafa Kemal Paşa başkanlığında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaiihukuk Grubu için 11 Mayıs 1921’de yapılan toplantıda, Mehmet Şevket Bey grubun yönetim kuruluna seçilerek grup başkan yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Kasım ayına kadar görev yapan bu yönetimin istifası üzerine, 11 ve 30 Kasım tarihlerinde yapılan seçimlerle yeni yönetim kurulu belirlenmiştir.⁴⁰⁸

Mehmet Şevket Bey’in meclis çalışmaları arasında en önemlisi, Sinop’un da içerisinde bulunduğu Karadeniz Bölgesi’nde ortaya çıkan Pontus tehlikesiyle ilgilidir. Bu tehlike hakkında oluşturulan; Samsun milletvekili Emin Bey’in başkanlığındaki bir komisyonda Bursa milletvekili Necati Bey’le birlikte üye olarak görev almıştır. Komisyon çalışmaları sonunda “Pontus Macerası” başlığıyla bir rapor hazırlamıştır. Osmanlı arşivinde tam metnini bulduğumuz raporda; I. Dünya Savaşı’na son veren mütareke neticesinde Türklerin himayesinde asırlardan beri huzur içerisinde yaşayan gayrimüslim unsurların gerçek niyetlerini açığa çıkardıkları, Karadeniz sahilinde yaşayan Rumların da yeni bir Yunanistan hayaliyle Pontus hükümeti kurulması

⁴⁰⁵ Ulusoy, s. 128.

⁴⁰⁶ Çoker, III. Cilt, s. 867.

⁴⁰⁷ Güneş, s. 157-158.

⁴⁰⁸ Çoker, I. Cilt, s. 297-298.

hedeflerini gerçeğe dönüştürmek için çalıştıkları ve bu çalışmalarını belgeleyen Pontusçuların imzalarını taşıyan belgeler konu edinilmiştir.⁴⁰⁹

Birinci Mecliste milletvekillerine, TBMM arşiv sandıklarından sorumlu olan TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir Silan tarafından düzenlenen tek soruluk anket çalışmasında sorulan “*Kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin feyizdar (bolluk getirici) ve semeredar (verimli) olması neye mütevakıftır (bağlıdır)*” sorusuna verdiği 15 Nisan 1922 tarihli cevap günümüz Türkçesiyle şöyledir:

“Birçok yıllardır gördüğümüz felaketlerin, bunalımların, çektiğimiz güçlük ve sıkıntıların doğal sonucu olan gerilemenin sebep ve etkeni yalnızca “cehalet”tir.

Köylerimizin en ıssız köşelerine varıncaya kadar vatanın her bölümünde yer yer okullar açarak, derece derece ilerleyerek, ilköğretimden başlayarak, dinsel ve ulusal duygulara saygılı, etkin, bilgili öğretmenler seçerek eğitimin yaygınlaştırılması, özellikle köylülerimizi aydınlatmak ve onlara doğruyu göstermek, bu müthiş ve tehlikeli hastalığa karşı tek ilaç olur.

Böylelikle bilim ve kültür alanında önemli adımlar atılmaya başlanıyorken, bir yandan da halkı “tüketici” konumundan çıkararak “üretici” durumuna sokmak, yani ellerin hesap ve çıkarına çalışmalarını engelleyecek yol ve araçlara hızla başvurmak gerekir.

Öyleyse, kazanılacak ulusal bağımsızlık savaşımızın bolluk getirici ve verimli olması, iki önemli öğeye bağlıdır; birincisi “eğitim”, ikincisi “ekonomi”.

Memlekette düzeni, çevresindeki işlemler, hatta din ve şariat işleri gibi öteki öğelerin gelişme ve yükselmesi konusunda etkisi besbelli olan şu iki önemli öğenin yetkinleşmesi en büyük derdimiz olan bir hükümetin varlığını gerektirir. Dolayısıyla hükümet biçimi hakkındaki fikir ve görüşümü de burada eklemek isterim:

Baskıcılığın zalim ve kahredici pençesi altında ezilen, bir zamanlar anayasalı yönetime rağmen gün yüzü görmeyen zavallı ulusa artık egemenlik hakkını vermek, onu kendi kendine yönettirmek, bu işi gerçekleştirmeye yeter. Dolayısıyla, yetkileri kısılmış

⁴⁰⁹ BOA, HR.İM., 63/18, leff 4-43, Belge tarihi: 05.12.1922.

*ve sınırlandırılmış bir halife başta olmak koşuluyla ulusal bir meclise dayanan bir hükümet gereklidir- Tanrı buyruğu gibi gereklidir.”*⁴¹⁰

Bu sözleriyle cehaleti baş düşman göstermiş ve eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Gerek ülkenin topyekûn gelişmesi gerekse köylerin ve köylülerin kalkınması için tüm yurttaki okulların açılması gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında öğretmenlerin de nitelikli ve donanımlı yetişmesini istemiştir. Mehmet Şevket Bey, Osmanlı ülkesinin yarı sömürgeleşme tarihinden dersler çıkarmış, ulusal ve dini değerlere sahip çıkan bir nesil yanında üreten, kendine yeten ve ele muhtaç olmayan bir millet arzulamıştır. Bu dileklerini gerçekleştirecek olan hükümetin özelliklerini açıklamaktan geri durmamış, istibdat devri baskı idaresinin milleti getirdiği hali işaret ederek egemenliğin millete ait olduğu bir iktidarla bu işlerin halledileceğini söylemiştir. Saltanatın bile henüz kaldırılmadığı bir ortamda, halifeliğin kaldırılabilmesi düşüncesini aklına getirememiş olacak ki kurumsal olarak varlığını devam ettirecek bir halifelik tasavvuruyla beraber devlet idaresinde söz hakkının millet meclisine ait olması gerektiğine yürekten inanmıştır.

Bu anketi 15 Nisan 1922’de Kastamonu’da cevaplayan Mehmet Şevket Bey’in, bir süre sonra Sinop’a geçtiği Sinop gazetesi haberlerinden anlaşılmaktadır. 21 Ağustos 1922 tarihli gazetede; “...bir müddetten beri livamızda bulunan Sinop mebusu Şevket Bey Boyabat yoluyla Ankara’ya.... gitmişlerdir.”⁴¹¹ şeklindeki bu haberin ardından 28 Ağustos 1922’de; “Geçen sayımızda Ankara’ya doğru şehrimizden hareket eylediklerini yazdığımız mebusumuz Şevket Beyefendi, Boyabat’tan gazetemiz için 52 abone kaydederek bedellerini göndermiştir. Şevket Beyefendi’ye bu yardımları için teşekkürlerimizi arz ederiz.”⁴¹² yazılmıştır. Kendisinin ikinci dönem için tekrar aday olduğu 21 Mayıs 1923 tarihli Sinop gazetesindeki adaylar listesinden anlaşılmaktadır.⁴¹³ Ankara’dan isimleri belirlenen ve Sinoplular tarafından takdir edilen üç aday karşısında şansı olmamış, tekrar seçilememiştir. Mehmet Şevket Bey’in birinci dönemde milletvekilliği sona erince Kastamonu’da avukatlık yaparak yaşamını sürdürdüğü

⁴¹⁰ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 350.

⁴¹¹ Kanbur, s. 44.

⁴¹² Kanbur, s. 15.

⁴¹³ Kanbur, s. 68.

yazılmıştır.⁴¹⁴ Fakat durumun böyle olmadığı dönemin gazete haberlerinde kesin biçimde kendisini göstermektedir.

17 Eylül 1923’de Sinop gazetesindeki “*Kimler Avukatlık Yapabilir?*” başlıklı yazı; “*Livamızda ilgili nizamnameye uygun olarak bir “Dava Vekilleri Cemiyeti” (Baro) kurulmuştur. Bu cemiyet dava vekilliği (avukatlık) resmi ruhsatına sahip olan Şevket, Mustafa İzzet, Hakkı Hami, İzzet ve Cafer Beylerden oluşmuştur. Bunlardan başkasının mahkemece vekillikleri kabul edilmeyeceğini İstinaf Savcılığı resmen mutasarrıflık makamına bildirmiş olduğundan halkımıza da bildirilmek üzere durum ilan olunur.*” şeklindedir. 24 Eylül 1923’de yayınlanan “*Baro Başkanlığı*” başlıklı yazıda ise; “*Sinop Dava Vekilleri Baro Başkanlığına, eski mebuslarımızdan Şevket Bey seçilmiştir.*” yazılmıştır. Buradan anlaşılabacağı gibi Mehmet Şevket Bey, Sinop Barosunun kurucu başkanı olarak seçilmiştir. Fakat o gün için bu durum kalıcı olamamıştır.

11 Ekim 1923’de “*Baro Heyeti*” başlıklı yazıda; “*Baro kurulması için; avukatlık ruhsatına sahip en az 6 vekilin (avukatın) olması gerektiğinden, vilayetimizde kanunda belirtilen sayıdan noksan olarak 5 avukatla kurulduğu anlaşılan Baro Heyetinin tasdikinin Adliye Vekâletince (Adalet Bakanlığınca) kanun dairesinde mümkün olmadığı İstinaf Savcılığından gelen yazıdan anlaşılmıştır.*”⁴¹⁵ Yine 10 Nisan 1924’de gazetede, sona eren belediye azalığı seçimleri sonuçları ile ilgili yapılan haberde; aza seçilenlerin listesinde “*Hacı Ömerzade eski mebus Şevket Bey*” şeklinde ismi verilmiştir.⁴¹⁶

II. TBMM tarafından 22 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 144 sayılı karar doğrultusunda, İstiklal Mahkemelerinde görevlendirilmeleri nedeniyle kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası alan birinci dönem üyeleri arasında 1781 sıra numarası ile Mehmet Şevket Bey de bulunmuştur.⁴¹⁷

Cumhuriyet Halk Partisinin birinci dönem milletvekillerinin durumunu öğrenmek için yaptırdığı bir çalışma için, Sinop Cumhuriyet Halk Fırkası Sinop Vilayet İdare Heyeti tarafından 15.07.1935 tarihinde parti merkezine bilgi vermek amacıyla oluşturulan evrakta; o gün Sinop’ta Büyük Cami mahallesinde oturduğu belirtilmiştir.

⁴¹⁴ Çoker, III. Cilt, s. 867.

⁴¹⁵ Kanbur, s. 227.

⁴¹⁶ Kanbur, s. 105.

⁴¹⁷ Çoker, I. Cilt, s. 656.

Bir emekli maaşı olmadığı, Sinop'ta avukatlık yaptığı, hazine ve hususi idare avukatı olup bu dairelerden de yaptığı işlere göre ücret aldığı kaydedilmiştir. Sinop'ta bir evi olduğu bunun dışında toprağı olmadığı yazılmıştır. Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra parti ile ilişkisinin kalmadığı, işinin çokluğunu ve hastalığını ileri sürerek parti ve halkevi çatısı altına gelmediği vurgulanmıştır. Partiye kayıtlı olduğu, aktif görev almadığı, muhalif çalışmalara girmediği belirtilerek bir sıkıntısı olmadığı ve dava vekilliği ile geçimini sürdürdüğü eklenmiştir. 30 Temmuz 1940 tarihli aynı sorgulamayı tekrar isteyen bir belgeye cevaben oluşturulan 28 Ağustos 1940 tarihli evrakta bu bilgilere ek olarak; 1881'de Sinop'ta doğduğu, hazine vekilliğinden 60 lira gelirin olduğu, evli olup beş çocuğı olduğu bilgisi verilmiştir. İkisinin memur, iki kızının evli, birinin öğrenci olduğu ve yaşlarının 34, 32, 28, 24, 16 olduğu eklenmiştir. 18 Kasım 1936 tarihinde öldüğü bilgisiyle birlikte ölümünden evvel bir gün hükümete ve rejime karşı aykırı hareketinin gözlemlenmediği bir kez daha ortaya konmuştur.⁴¹⁸ Mehmet Şevket Bey'in İstanbul'da öldüğü ve Topkapı mezarlığında toprağı verildiği yazılmış⁴¹⁹ olsa da kendisi Sinop'ta vefat etmiş ve defnedilmiştir.⁴²⁰

3.5. HAKKI HAMİ ULUKAN

Kafkasya'dan ülkemize 1864'te gerçekleşen Çerkes sürgünü ile göç eden Trapşı adındaki bir Abhaz ailesine mensup olduğu kaydedilen Hakkı Hami Bey, 1889 yılında Sinop ilinin Erfelek ilçesinin İnesökü köyünde dünyaya gelmiştir.⁴²¹ Baba adının Hasan Kansu olduğu milletvekili seçim mazbatasında kayıtlıdır.⁴²² Baba adını Hasan Kansav olarak veren kaynaklar da vardır⁴²³ fakat kelimenin "Kansu" okunmasının daha doğru olduğu yönündeki fikrimizi Hakkı Hami Bey'in, aynı anlamdaki "Ulukan" sözcüğünü soyadı olarak alması desteklemektedir. Annesi Esmâ Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini Sinop'ta tamamladıktan sonra Konya Hukuk Mektebinden mezun olmuştur. Az düzeyde Fransızca bildiği kaydedilmiştir.⁴²⁴ 4 Temmuz 1920'de mecliste, ordunun düzenlenmesi

⁴¹⁸ BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 517/2075/1, 2. Büro, Belge tarihi: 28.08.1940.

⁴¹⁹ Çoker, III. Cilt, s. 867.

⁴²⁰ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 22.

⁴²¹ Halid Kandemir, *Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in Birinci TBMM'deki Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 4.

⁴²² https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Erişim tarihi: 26.04.2021.

⁴²³ Kandemir, s. 4.

⁴²⁴ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 56.

konulu bir gizli celsede; Konya’da 1912 senesinde Balkan Harekâtı nedeniyle halka nasihatler edildiğinden bahisle o yıllarda orada olduğunu belirtmiştir.⁴²⁵ Açık olduğu on bir yıllık dönemde sadece 134 mezun veren Konya Hukuk Mektebinde⁴²⁶ iyi bir eğitim aldığı meclisteki konuşmalarına yansıyan hukuk bilgisi yanında hitabet gücü ve üslubundan anlaşılmıştır. Mazbatasında meslek ve vazifesi bölümünde dava vekilliği yanında İhtiyat Topçu Mülazımı (Yedek Subay) yazılmıştır. Mecliste yedek subayların terfisi ile ilgili bir görüşmede, ilan edilen seferberlik sebebiyle altı ay eğitime tabi tutulup yedek subay olarak orduya katıldığını açıklamıştır.⁴²⁷

Osmanlı arşivinde karşımıza çıkan Kastamonu valiliğinin yazdığı 11 Şubat 1920 tarihli bir belgeden, Yunan işgali döneminde Aydın’da bulunduğu anlaşılmıştır. Vali vekili tarafından İçişleri Bakanlığına yazılan bu belgede Aydın hadisesinde ziyan olan mal ve eşyası hakkında Sinop’ta dava vekili olan Hakkı Hami Efendi tarafından verilen dilekçenin gereğinin yapılması için Aydın vilayetine gönderildiği kaydedilmiştir.⁴²⁸ Mal ve eşyanın cinsine dair bir bilgi verilmemiştir.

Hakkı Hami Bey’in 4 Temmuz 1920’de meclisteki gizli celsede sarf ettiği; *“Bendeniz cephede bulundum efendiler, Aydın cephesinde bulundum...Düşman geldi bütün dünyayı ezdi, ondan sonra halk silaha sarıldı.”*⁴²⁹ sözleri de bu bilgiyi desteklemektedir. 23 Temmuz 1921’de TBMM’nin Kayseri’ye taşınması konulu gizli celsede dile getirdiği; *“Efendiler Yunanlılar İzmir’i işgal ettiğinin üçüncü günü bendeniz İzmir’den kaçıp gelen bir iki neferin ve ahaliden kurtulup gelenlerin sözleri üzerine, sui niyet her ne ise, elli yedinci fırkanın mevcudu üçe inmiş idi. Maatteessüf Menderes çayına çekildik. Sabahleyin mevcut üç neferle bütün hayvanat, bütün topraklar Menderes çayında üç günde, dört günde mahvoldu. Buna sebebiyet veren, İzmir’e Yunan çıktı, Aydın’a Yunan geliyor sadasını işiten ve bittabi en ziyade tecavüze maruz kalması*

⁴²⁵ TBMM GZC, D.1, C. 1, s. 82. Konuşma kaydında 1318 senesi yazılmış ama 1328 olmalıdır, eski harfli tutanak aslına ulaşamamıştır. 1318 senesi 1902’ye denk gelmektedir, o yılda Hakkı Hami Bey 13 yaşındadır. Konya Hukuk Mektebi 1908’de kurulmuştur. Balkan Savaşı 1912 yani 1328 senesindedir.

⁴²⁶ Ekrem Buğra Ekinci, Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi, *Tarih ve Medeniyet*, S: 58, Ocak 1999, s. 50-52. 1908-1919 yılları arasında öğrenci alan okul, kapandığı yıl 55 öğrenciye sahiptir.

⁴²⁷ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 193. Bahsettiği savaş I. Dünya Savaşı olmalıdır.

⁴²⁸ BOA, DH.İ.UM, 19/1, leff 3, Belge tarihi: H 11.06.1338 (2 Mart 1920). Belgenin üzerindeki derkenarda Hakkı Hami yazarken Kastamonu’da belgeye hatalı olarak isim Hakkı Hamid Efendi şeklinde yazılmıştır. Arşiv özetinde bu şekilde geçmiştir.

⁴²⁹ TBMM GZC, D.1, C. 1, s. 82.

*ihtimali mevcut olan zabitan ve memurin ihtimal ki memlekette Hristiyanlarla arası açık olanların ailelerini şuraya buraya göndermeye başladıkları dakikadan itibaren bu hal başlamıştır. Memleket dâhilinde öyle bir hale geldik ki, ne mutasarrıfı komiser dinler ve ne komiseri polis dinler. Bendeniz bunu bundan iki sene evvel gördüm.*⁴³⁰ şeklindeki sözlerinden anlaşılan Yunan mezalimi hakkındaki kötü niyetli dedikodularla Aydın'da askerlerin firar ettiği, halkın ve subayların aileleriyle göçe başladığı, kendisinin de bunlar arasında olduğudur.⁴³¹ Dönemin hatıratlarında kendisi hakkında bilgi verilirken Sinop'a İzmir'deki işgalin acısını tatmış olarak hicret ettiği de yazılmıştır.⁴³² Anlaşılan o ki Hakkı Hami Bey, I. Dünya Savaşı sonrası görevlendirildiği Aydın'dan Yunan işgali sırasında eşya ve mallarını geride bırakarak memleketine dönmek zorunda kalmıştır. Kendisinin savaştan önce de ailesiyle Aydın'da yaşayıp orada görev yaptığı ihtimali de göz önünde bulundurulmuştur. Nihayet hukuk eğitimi sonrasında nerede çalışıp yaşadığına dair elimize kesin bir bilgi geçmemiştir. Döndükten sonra Sinop'ta dava vekilliği yani avukatlık yapmaya başlamış, Müdafaihukuk Cemiyetinde görev alarak milli mücadeleye destek vermiştir.⁴³³

TBMM'nin birinci dönemine Sinop milletvekili seçilerek 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulunmuştur. Mazbatasına göre 74 oy almıştır. Mazbatası 24.04.1920 tarihinde onaylanan ve TBMM sicil numarası 383 olan Hakkı Hami Bey, mecliste İkinci Grup üyesi olmuştur.⁴³⁴ Mecliste Anayasa, Adalet, İktisat ve Mali Kanunlar Komisyonlarında çalışmıştır. Birinci toplantı yılında İktisat Komisyonunun Başkanlığını, ikinci toplantı yılında Üçüncü Şubenin Kâtipliğini yapmıştır. Üçüncü

⁴³⁰ TBMM GZC, D.1, C. 2, s. 106.

⁴³¹ Dönemi inceleyen araştırma eserlerde bölge ile ilgili benzer ifadeler görülmektedir. Örneğin; *"Beynelmîlel Tahkik Heyeti refakatine memur Kadri Bey de, Harbiye Nezaretine verdiği 5 Ekim 1919 tarihli raporunda; "Yunan işgali karşısında Aydın'dan 63.000'den fazla kişi Nazilli, Çine, Söke ve civarına, Bergama'dan 60.000'den fazla kişi Soma, Balıkesir, Kırkağaç ve havalisine muhaceret etmiş. Bunların hane, eşya, çiftlik ve tarlaları, mahsulleri tamamıyla Yunanlıların ellerinde kalmış, zavallı muhacirler her türlü şeye muhtaç halde, pek elim şerait-i hayatiye içinde bulunuyor" şeklinde durumu belirtmiştir.*" Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.445. Başka bir örnek; *"Albay Bekir Sami, 28 Mayıs 1919'ta bölgedeki Mevki Komutanları ile Askere Alma Daire Başkanlarına bir telgraf gönderdi. Telgrafta, Bergama'da subayların halkın heyecanını teskin ederek göçü engellemek yerine kendilerinin soğukkanlılıklarını kaybettiklerinin öğrenilmiş olduğu bildirilerek çok önemli şu ihtarlar da bulunulmuştur. "Herkes zihnine yerleştirmelidir ki, artık göç edecek bir yerimiz yoktur. Göç kesinlikle olmayacaktır. Bu günkü ortamda en önemli görev, herkesin gücünü kullanarak bu hastalığın önüne geçmeye çalışmasıdır."* Ünal Türkeş, Kurtuluş Savaşında Muğla, Karaca Ofset, İstanbul, 1973, s. 51.

⁴³² Uluğ, s. 4. Ayrıca Ferit Dikmen'in eserinde de aynı bilgi vardır.

⁴³³ Çoker, III. Cilt, s. 862.

⁴³⁴ Ahmet Demirel, İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler, s. 262.

toplantı yılında bir süre Memurin Muhakematı Tetkik Kuruluna üye seçilmiştir. 18 Ekim 1921'de Koçgiri Olayı'nın soruşturulmasına memur kurulda görevlendirilmiştir.⁴³⁵

Hakkı Hami Bey başlangıçta Mustafa Kemal Paşa tarafından mecliste oluşturulan Birinci Grup'un üyesi olmuş, sonrasında ayrılarak İkinci Grup'a geçmiştir.⁴³⁶ 15 Mayıs 1921 tarihinde Birinci Grup esas defterinde kaydı olmasına rağmen 14 Nisan 1923 tarihli grup esas defterinde adı olmadığı görülmüştür.⁴³⁷ İkinci Grup'un başkanı olmamasına rağmen zaman içinde grup başkanlığından bahsedilen isimler arasında onun adı da geçmiştir.⁴³⁸ Doğal olarak bu rolü sebebiyle dönemin basınında küçültücü ifadelerle hakarete uğrayan grubun ileri gelen kişileri arasında da bulunmuştur.⁴³⁹ Kendisi 63 tanesi gizli oturumlarda olmak üzere 256 konuşma yapmış, bir kanun teklifinden başka meclise yedi önerge sunmuştur.⁴⁴⁰ İkinci Grup'a üye olan tek Sinop milletvekilidir. Muhalif tavrıyla Birinci Grup milletvekillerini çok sıkıştırmış ama kendi grubundan arkadaşlarını eleştirmekten de geri durmamıştır. Dönem içinde mecliste en fazla söz alan Sinop milletvekili olmuş, özellikle bu etkin tavrıyla genç yaşta mecliste dikkati çekmiştir. Dönemi konu edinen eser ve hatıratlarda çoğunlukla adına rastlanması bu durumun kanıtıdır. Sinop ile ilgili konulara ilgi göstermiş, diğer Sinop milletvekillerinin Sinop ile ilgili olsun olmasın bir takım konuşmalarına da destekleyen ekleme ve açıklamalarda bulunmuştur. Bu tavrıyla da memleket ve hemşehrilerine sevgi beslediğini, mensubiyet ve aidiyet kavramlarına önem verdiğini göstermiştir.

Bununla beraber Hakkı Hami Bey'in Türklük davasına tepkili, milli mücadele ruhuna aykırı tavırları olduğu yönünde hatıralar da kaydedilmiş; bu durumu, mecliste Çerkes milletvekilleriyle yaşanan bir tartışmada anılarak onun da bu taifeden olmasına bağlanmıştır. Birinci meclisin milletvekillerinden birinin hatıratında, o dönemde yaşananların meclis içinde farklı tartışmalar yarattığından bahisle ilginç bir olay aktarılmıştır. Bir gün mecliste çoğunlukla muhalif milletvekillerinin oturduğu büyük

⁴³⁵ Çoker, III. Cilt, s. 862.

⁴³⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s. 127.

⁴³⁷ Çoker, I. Cilt, s. 304.

⁴³⁸ Güneş, s. 183.

⁴³⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s. 560.

⁴⁴⁰ Ulusoy, s. 127.

dinlenme salonundaki kara tahtaya şair milletvekillerinden Zühtü Bey bir beyit yazmıştır.

“Hak yolunda Türk’ün en haklı olan davası var.

Şahidi adil biziz haklı olan davamıza.”

Çerkes milletvekillerinden biri de altına şair Avni’ye ait bir beyit yazmıştır.

“Kimse idrak etmedi davasını manamızın

Biz dahi hayranıyız davayı bimanamızın.”

Bu yazıyı gören Niğde milletvekili Ata Bey hademedden silinmesini istemiştir. Bunun üzerine araya giren Hakkı Hami Bey; *“Sanki ne olmuş? Davamızın manası var mı? Pekala yukarıdaki münasebetsizliğe yerinde bir cevap olarak oraya yazılmıştır.”* şeklinde açıklama yapmıştır. Bunun üzerine başlayan tartışma sonunda Çerkes milletvekillerinden Bekir Sami Bey; *“Benim babam bu memlekete kırk bin Müslüman getirdi. Bu kadar nüfus ile Osmanlı padişahlığını şenlendiren bir adamın kıymetini takdir etmemek doğru mudur?”* diye çıkmıştır. Cevaben bir milletvekili; *“Evet, biz de size Türk vatanının cennetten misal olan Aziziye, Tokat, İzmit, Adapazarı, Akyazı gibi yerlerini verdik. Size bunları veren Osmanlı padişahı değil, Türk milleti idi.”* demiştir.⁴⁴¹ Aslında Hakkı Hami Bey’in meclis görüşmelerindeki konuşmalarına bakıldığında Türkler ile Çerkesler arasındaki kardeşlikten gururla bahsettiği görülmüş, hiçbir surette bu tarz bir tartışmanın içerisinde olmayacağı fikrini uyandırmıştır. Kendisinin mücadelenin en zor döneminde dahi geri adım atılmamasına yönelik sözleri ise milli davaya olan inancının tam olduğunun göstergesidir.

Kurtuluş Savaşı’nda Yunan kuvvetlerinin Ankara yakınlarına kadar yaklaşması üzerine mecliste Kayseri’ye taşınmaya yönelik bir fikir ortaya atılmıştır. Hakkı Hami Bey bu kararla beraber TBMM arşivi çalışanlarıyla Kayseri’ye gönderilmiştir.⁴⁴² Birinci Mecliste milletvekillerine, TBMM arşiv sandıklarından sorumlu olan TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir Silan tarafından düzenlenen tek soruluk anket çalışmasında sorulan *“Kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin feyizdar (bolluk getirici) ve semeredar (verimli) olması neye mütevakıftır (bağlıdır)”* sorusuna verdiği

⁴⁴¹ Lüleci, s. 69-70.

⁴⁴² Kandemir, s. 4-5.

24 Ekim 1921 tarihli cevap günümüz Türkçesiyle şöyledir: “*Ulusal bağımsızlık savaşımızın bolluk getirici ve verimli olması tarihin yol gösterici ve yasanın ayrıksız geçerli olmasına bağlıdır.*”⁴⁴³ Memleketin kaderini geçmişte yaşananlardan dersler çıkarılmasında görmüş, yapılan hataların tekrarlanmaması için tek rehberin, tarihin sayfaları olduğunu hatırlatmıştır. Hukukçu unvanıyla yasaların hiçbir durum karşısında esnemenen her şartta geçerliliğini ve kişi ayırmaksızın herkesin eşitliğini önemsemiş, kanunun üstünlüğüne vurgu yapmıştır.

14 Mart 1922’den itibaren 6 ay izin kullanmış olan Hakkı Hami Bey, bu izni sadece Nisan ayının belli günlerinde ve Mayıs, Haziran aylarında kullanmıştır.⁴⁴⁴ Birinci mecliste 1 Nisan 1923’te verilen önerenin ittifakla kabulü ile alınan seçim kararına büyük önem vermiş, birinci maddesine isim olarak “mukaddes karar” denilmesini teklif etmiştir.⁴⁴⁵ Bu teklifi reddedilse de halkın kendi kaderini belirlemesi esasına saygısını koruyarak birinci dönem sona erince aynı inançla ikinci dönem için de aday olmuştur. 11 Haziran 1923 tarihli Sinop gazetesinde adaylığı için hiçbir adayın yapmadığı biçimde bir usulle “*Sinop Livası Muhterem Ahalisine*” başlıklı bir ilan verdiği görülmüştür. Bu ilan şu şekildedir;

“*Yeniden yapılması kararlaştırılan mebus seçimleri için Sinop livası mebusluğuna adaylığımı koyuyorum. Tuttuğum yol doğru ve dayanağım Allah’tır.*

Milli hâkimiyetin sözle değil; hakiki ve fiili olarak taraftarı ve savunucusuyum.

Milli sınırlar içerisinde birlik ve bağımsızlığın sağlanması ve halkın hukuk ve hürriyetini ve genel asayişini sağlayabilecek şekilde güvenlik güçlerinin ve kısa bir süre içerisinde doğru kararları verecek şekilde adliye teşkilatının ıslahı ile cehaleti giderecek olan eğitim öğretim teşkilatında düzenlemeler yapmak, mübarek ve aziz vatan uğrunda malul ve yetim kalanlar ile devlet görevlerinde yıpranmış bütün emekliler ve fedakâr görevli ve astsubaylarımızın durumlarını ve geleceklerini temin edecek şartları olgunlaştırmak ve halkı perişan eden Reji (Tütün) ve Aşar usullerini milletin ihtiyaçlarına uygun bir yola koymak; isteklerimin temellerini oluşturmaktadır.

Yardım Allah’tandır.”

⁴⁴³ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 346.

⁴⁴⁴ Kandemir, s. 5.

⁴⁴⁵ Güneş, s. 94-95.

Dönem içinde muhalif olsa da kendi yolunu doğru görüp milli iradeye inancını tekrar eden Hakkı Hami Bey, bu şekilde seçim vaatlerini ortaya koymuştur. Güvenlik güçlerinin ve adliye teşkilatının iyileştirilmesini, eğitim sisteminin düzenlenmesini, malul ve yetimler ile emeklilerin geleceklerinin güvene alınmasını, tütün işletmeleri ve tarım ürünleri vergi uygulamalarındaki milletin çıkarlarına ters düşen durumların sonlandırılmasını hedefleri arasına almıştır. İkinci dönem seçimlerinde Sinop milletvekilliklerine Ankara'dan tavsiye edilerek seçilen üç büyük adayın karşısında şansı olmamıştır. Sonrasında bir müddet Sinop'ta yaşamaya devam etmiştir. 17 Eylül 1923'de Sinop gazetesindeki *"Kimler Avukatlık Yapabilir?"* başlıklı yazıda kurulduğu ilan edilen Sinop Barosunun, bunlardan başkasının avukatlığı kabul edilmeyecek şeklinde vurgulanıp üyesi olarak sayılan beş avukattan biridir. 24 Eylül 1923'de yayınlanan *"Hazine Vekilliği (Avukatlığı)"* başlıklı yazıda ise; *"Baro heyetinin kurulması üzerine; Hazine vekilliği, Mehmet Bey'den alınarak salahiyyetli dava vekillerinden Hakkı Bey'e verilmiştir."* yazılmıştır.⁴⁴⁶

Hakkı Hami Bey'in siyasi kariyerinde gerçekleştirdiği son hamlesi de dikkat çekmiştir. İkinci dönemde yeni rejimin ilanından sonra hilafetin kaldırılması ardından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla ilk muhalefet partisi kurulmuştur. Başta kurucusu Kazım Karabekir olmak üzere tüm üyeleri birinci dönemde Mustafa Kemal'in yakınında olan bu partiye, İkinci Grup üyeleri sıcak yaklaşmış hatta parti programını kendilerinininkine benzer görmüşlerdir. 29 Kasım 1924 tarihli Son Telgraf gazetesinde yayınlanan bir haberde İkinci Grup üyelerinin parti programına bazı maddelerin eklenmesiyle yapılacak yeniliklere olumlu yaklaşılması karşısında bu partiye katılma talebinde bulundukları yazılmıştır. 7 Şubat 1925 tarihli Vakit ve Tevhidiefkâr gazetelerinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına üye olan 18 kişilik İkinci Grup üyeleri listesinde Hakkı Hami Bey'in adı da vardır. Şeyh Sait Ayaklanması vesilesiyle 4 Mart 1925'te çıkarılan Takririsükûn Kanunu, bu partinin 3 Haziran 1925'te kapatılmasına sebep olmuştur. İkinci Grup'ta bazı kişilerin isimleri İzmir Suikasti Olayı'nda dosyaya girmiş, yargılamalarda beraat etmiş olsalar da bu şekilde grup tarihe karışmıştır.⁴⁴⁷ Hakkı Hami Bey muhalefet partisine üye olduğu için 1935 yılında diğer milletvekillerimiz için Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yapılan

⁴⁴⁶ Kanbur, s. 227.

⁴⁴⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s. 600-606.

sorgulamalara dâhil edilmemiş, arşiv kaynaklarında kendisiyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır.

Ne zaman olduğu tespit edilememekle birlikte kendisinin Sinop'tan ayrılarak Samsun'a yerleştiği ve burada avukatlık yapmaya başladığı kaydedilmiştir. Evli ve iki çocuk babası olan Hakkı Hami Bey, 5 Eylül 1938'de Samsun'da ölmüştür.⁴⁴⁸ Kızı Perihan Ulukan'ın "*Sivas Kongresince Seçilen Temsil Heyeti Üyeleriyle T.B.M.M. Birinci Dönem Milletvekillerinden 15.12.1948 tarihli ve 5269 sayılı, 18.7.1951 tarihli ve 5814 sayılı Kanunlar Gereğince Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlananlar*" kapsamında 2005 yılına kadar maaş aldığı tespit edilmiştir.⁴⁴⁹

3.6. RIZA NUR

Rıza Nur Bey Sinop'ta Camiikebir mahallesinde doğmuştur.⁴⁵⁰ Doğum tarihi 30 Ağustos 1878'dir.⁴⁵¹ Kunduracı İmamoğlu Mahmut Zeki Efendi'nin oğludur.⁴⁵² Annesi Hacere Hacile Hanım'dır.⁴⁵³ Babası İmamgil, annesi Zarflıoğlu ailesine mensup olan Rıza Nur, dört yaşındayken Kapan'daki ilkokula başlamış ve ortaokulu Alaaddin Camii avlusundaki rüştiyede okumuştur. Ardından eğitime devam edebilmek için İstanbul'daki halasının yanına gönderilmiştir.⁴⁵⁴ İstanbul'da Soğukçeşme Askeri Rüştiyesinde tamamladıktan sonra Kuleli Askeri İdadisinden mezun olmuştur. 1895'te Askeri Tıbbiye Mektebine girmiştir.⁴⁵⁵ Tıbbiyede okuduğu yıllarda edebiyata ilgisi, özellikle Namık Kemal'e hayranlığı artan Rıza Nur Bey'in, Fransızcadan tercüme şiirleri ilk kez Emniyet gazetesinde Sinoplu Rıza imzasıyla yayımlanmıştır. Bu yıllarda arkadaşları arasında "Diyojen" şeklinde lakap takılmış, kendisi ise sonradan soyadı olarak da alacağı "Nur" mahlasını kullanmaya başlamıştır.⁴⁵⁶

1901'de Tabip Yüzbaşı rütbesiyle okulu bitirip bir yıl Gülhane'de stajyer olarak çalışmış ve Alman hocaların ilgisini çekmiş ve orada asistan olmuştur. Alman Profesör

⁴⁴⁸ Çoker, s. 863.

⁴⁴⁹ 2005 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bağlı Cetveller, Ç Cetveli, s. 1, Erişim tarihi: 05.05.2021, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/05/11152005c1doc.doc>.

⁴⁵⁰ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 56.

⁴⁵¹ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 24. Mezar taşında doğum tarihi 1879 şeklinde yazılıdır.

⁴⁵² Kemal Öztürk, s. 171.

⁴⁵³ S. Yıldırım, B. K. Zeynel (Ed.), s. 56.

⁴⁵⁴ Derya Sarı, *Dr. Rıza Nur'un Hatıralarının Bir Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 3.

⁴⁵⁵ Turgay Altun, *Mekteb-i İdadî'den Öğretmenevi'ne Bir Asır (1885-1985)*, s. 64.

⁴⁵⁶ Sarı, s. 4.

Wieting Paşa'nın⁴⁵⁷ yanında çalışarak operatör olmuş, Fenn-i Hitan (Sünnet Tekniği) adlı uzmanlık eserini yazmıştır. Önce padişaha sunulan kitap daha sonra yayımlanmış ve Profesör Wieting Paşa tarafından Almancaya çevrilmiştir.⁴⁵⁸ Uzmanlığını tamamladıktan sonra Haydarpaşa Tıp Fakültesinde Müderris Muavinliği'ne atanmıştır.⁴⁵⁹ 1903 yılında kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) terfi etmiş, 1905 yılında Gülhane Hastanesine doçent, 1907 yılında da Askeri Tıbbiye cerrahi profesörü olmuştur. 1908 yılında binbaşılığa yükseltilmiştir.⁴⁶⁰ Arnavutluk Harekâtı'nda Mürettep Kolordunun sağlık işlerine memur edilerek İşkodra'da görevlendirilmiştir. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir.⁴⁶¹ İşkodra'dan başka bir defa eski harp hududu Zibefce'ye bakteriyolog ve kimyager olarak, bir defa da Beyrut Amerikan Tıbbiye Mektebi ve Şam Tıbbiye Mektebi imtihanlarına muhayyer (seçici) olarak gönderildiği ikinci meclise teslim ettiği hal tercümesinde (özgeçmiş) tarih verilmeden yazılmıştır.⁴⁶²

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Sinop halkı, belediye başkanı imzalı bir telgrafla Rıza Nur Bey'i milletvekili seçmek istediklerini belirtmişlerdir. Rıza Nur Bey'e gelen bu telgrafta halkın belediye ve telgrafhaneye toplanıp kendisini milletvekili yapmak istedikleri, kabul etmezse vatan hizmetini reddetmiş olacağı, bu işe layık kendisinden başka kimsenin olmadığı ve kabul cevabının telgraf başında beklendiği yazılmıştır. Telgrafi gönderenlerin kararlılıkları cevap telgrafının ücretini dahi ödemelerinden anlaşılmıştır. Rıza Nur Bey kısa bir şaşkınlık sonrası teklifi kabul ettiğini bildiren bir telgraf göndermiştir.⁴⁶³ Osmanlı Mebusan Meclisinin Birinci Dönemi için 04.02.1909'da yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası adayı olarak Sinop'tan milletvekili seçilmiştir.⁴⁶⁴ Bundan sonra tıp fakültesinde morg müdürü olarak çalıştığı da hal tercümesinde kaydedilmiştir. Rıza Nur Bey'in emeklilik talebi sonrası yapılan

⁴⁵⁷ 1904-1914 yılları arasında Gülhane Hastanesi Cerrahi Kliniği sorumlusudur. Derviş Şen, Gülhane Askeri Tıp Fakültesi Genel Cerrahi Anabilim Dalı'nın Tarihçesi, *Ulusal Cerrahi Dergisi*, C: 21, S:3, 2005, s. 163.

⁴⁵⁸ Turgay Altun, *Mekteb-i İdadî'den Öğretmenevi'ne Bir Asır (1885-1985)*, s. 64.

⁴⁵⁹ Çoker, III. Cilt, s. 868.

⁴⁶⁰ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 24.

⁴⁶¹ Kemal Öztürk, s. 171.

⁴⁶² https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_382_1_2.pdf, Erişim tarihi: 06.05.2021.

⁴⁶³ Buket Karalı, *Dr. Rıza Nur Hayatı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2001, s. 16.

⁴⁶⁴ Çoker, III. Cilt, s. 868.

incelemede bu vazifesinde ne kadar süre hizmet ettiğinin bulunamadığı, Başbakanlıktan Sağlık Bakanlığına yazılan 28 Şubat 1926 tarihli belgede ifade edilmiştir.⁴⁶⁵

Kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Fırkasına karşı yürütülen muhalefete katılarak Osmanlı Ahrar Fırkasını desteklemiştir. 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra tutuklanacağını anlayarak Mısır'a kaçmıştır.⁴⁶⁶ Yurda dönüşünde askerlik vazifesinden istifa ettiği, Osmanlı arşivinde bulunan 25 Haziran 1910'da Sadarettin Harbiye Nezaretine yazılan bir belgede kaydedilmiştir.⁴⁶⁷ İlginç olan Haziran 1910 tarihinin kendisinin tutuklandığı tarih olmasıdır. Muhalif isimlerden Şerif Paşa'nın özel mektubu ile İstanbul'a gelenlerden Dr. Münir Bey'in Rıza Nur Bey ile görüştüğü öğrenilmiş; bir gizli cemiyet çalışması iddiasıyla tutuklananlar arasında yer alan Rıza Nur Bey, üç buçuk ay tutuklu kalmıştır. Mahkeme sonucu aynı meseleden tutuklu sanıkların kırk beş tanesi mahkûm edilirken Rıza Nur Bey'in içinde olduğu kırk beş kişi de serbest bırakılmıştır. Fakat hakkında yeni deliller olduğu gerekçesine dayanarak Rıza Nur Bey'in tutukluluk hali devam etmiştir. Bu süreçte kendisinin avukat tutmasına izin verilmediği ve işkenceye maruz kaldığı kaydedilmiştir. Milletvekili dokunulmazlığına rağmen bu durumu yaşamıştır.⁴⁶⁸

21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. 1912 seçimlerinden sonra bu firkadan da ayrılarak kişisel muhalefetine devam etmiştir. 23 Ocak 1913'teki Babiâli Baskını'ndan sonra tıp ihtisası bahanesiyle yurt dışına gönderilmiştir.⁴⁶⁹ Önce Köstence'ye gitmiş, ardından Cenevre'ye geçmiş ve burada bir hastanenin cerrahî kısmında çalışmıştır. Arkadaşlarının davetiyle gittiği Nice'te eski Serasker Şükrü Paşa'nın kızı İffet Hanım'la evlenmiştir. Kısa bir süre Paris'te kalmış, oradan Mısır'a geçmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra yurda dönmüştür.⁴⁷⁰

İstanbul Mebusan Meclisinin son döneminde 12 Ocak 1920'de açılan meclis için yapılan seçimde Sinop mebusu olarak seçilmiştir. Meclisin feshinden sonra Ankara'ya

⁴⁶⁵ BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 4/24/14, leff 1, Belge tarihi: 09.03.1926.

⁴⁶⁶ Kemal Öztürk, s. 171.

⁴⁶⁷ BOA, BEO, 3865/289850, leff 1, Belge tarihi: H 16.06.1329 (14 Haziran 1911). Belge üzerindeki tarih 16.06.1328'e tekabül etmektedir. Bir yıl hatalı kaydedilmiştir.

⁴⁶⁸ Karalı, s. 20.

⁴⁶⁹ Çoker, III. Cilt, s. 869.

⁴⁷⁰ Ali Birinci, Rıza Nur, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim tarihi: 07.05.2021, islamansiklopedisi.org.tr/riza-nur.

gelerek 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışında hazır bulunmuştur.⁴⁷¹ Seçime girmediği için mazbatasını olmayan, Mebusan Meclisinden geldiği TBMM’ye arz edilmeyen ve TBMM sicil numarası 382 olan Rıza Nur Bey, mecliste Birinci Grup üyesi olmuştur.⁴⁷² Bakanlar Kurulu için 4 Mayıs 1920’de yapılan ilk seçimde Eğitim Bakanlığına getirilmiştir. Bekir Sami Bey’in izinli olduğu sırada 9-31 Mayıs 1920 arası Dışişleri Bakanlığına vekâlet etmiştir.⁴⁷³ Dışişleri Bakanlığına, Yusuf Kemal Bey’in yerine 23 Eylül 1922-26 Ekim 1922 ve İsmet Paşa’nın yerine 26 Ekim 1922-15 Nisan 1923 tarihleri arasında da vekâlet etmiştir. Ayrıca 4 Aralık 1920’de Rusya ile anlaşma için Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığında Moskova’ya gönderilen heyette yer almıştır.⁴⁷⁴ 1 Mart 1921’de Afganistan, 16 Mart’ta Rusya ile Dostluk Anlaşmalarının imzasından sonra Mayıs 1921’de Ankara’ya dönmüştür. 24 Aralık 1921’de Sağlık Bakanı olmuştur. Türkiye Ukrayna arasında 2 Ocak 1922’de Ankara’da imzalanan ve 16 Mart’ta 206 sayılı Kanun’la kabul ve onanmış olan Dostluk Antlaşması’nın onanmış metinlerinin alınıp verilmesine memur edilen heyetle Ukrayna’ya gitmiştir. 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı Bakanlar Kurulu Seçimi Kanunu’na göre Bakanlar Kurulu için yapılan seçimde Sağlık Bakanlığına yeni bir atama yapılmaması nedeniyle 18 Eylül’de görevinden çekilmiş ise de 25 Eylül 1922’de yeniden seçilmiştir.⁴⁷⁵ Sakarya Savaşı’nda ileri hatlarda yaralıların hizmetinde bulunmuştur.⁴⁷⁶ Bundan dolayı 27 Mart 1926 tarih ve 225 sayılı kararla sahibi olduğu yeşil istiklal madalyası cephede hizmetleri sebebiyle kırmızı-yeşil şeritli madalya ile değiştirilmiştir.⁴⁷⁷

Birinci Mecliste milletvekillerine, TBMM arşiv sandıklarından sorumlu olan TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir Sılan tarafından düzenlenen tek soruluk anket çalışmasında sorulan “*Kazanılacak olan milli istiklal mücadelemizin feyizdar (bolluk getirici) ve semeredar (verimli) olması neye mütevakıftır (bağlıdır)*” sorusuna verdiği 18 Mart 1922 tarihli cevap günümüz Türkçesiyle şöyledir: “*Bir takım etkenlerle birlikte esas olarak ulus duygusunu hakkıyla duymaya bağlıdır.*”⁴⁷⁸ Türk

⁴⁷¹ Aslan, s. 175.

⁴⁷² Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 262.

⁴⁷³ Kemal Öztürk, s. 171.

⁴⁷⁴ Aslan, s. 175.

⁴⁷⁵ Çoker, III. Cilt, s. 869.

⁴⁷⁶ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 24.

⁴⁷⁷ BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 195/335/8, leff 1, Belge tarihi: 05.04.1926.

⁴⁷⁸ TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, s. 346.

milletinin kültürünü ve milli bilinç düzeyini yükseltmek için sürekli çabalamış, basılı ve basımı bekleyen onlarca eserin yazarı olan Rıza Nur Bey'in bu kısa cevabı anlam yüklüdür. Bir milleti esaretten kurtarmak, memleketi kalkındırmak ve hak ettiği çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmenin odak noktası olarak; milli birlik ve beraberliği vurgulamıştır. Kendisinde de yüksek düzeyde gözlemlenen vatan sevgisini işaret etmiştir.

Lozan Barış Konferansı için İsmet Paşa'nın başkanlığında oluşturulan heyetle birlikte İkinci Delege olarak 3 Kasım 1922'de Lozan'a gitmiştir. Konferansın 1923 Şubat başında kesilmesi üzerine Ankara'ya dönmüştür. 14 Nisan 1923'te heyetle birlikte yeniden Lozan'a giderek 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Konferansı'nı İsmet Paşa ve Hasan Bey ile birlikte imza etme şerefine nail olmuştur. Dönem içinde on sekizi gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde kırk yedi konuşma yapmıştır. Bir soru önergesi vermiştir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık Tevcihine Dair, arkadaşları ile birlikte önerisi, 5 Ağustos 1921'de 144 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir.⁴⁷⁹

İkinci Dönemde Sinop'tan tekrar milletvekili seçilmiştir. 12 Ağustos 1923'te meclise katıldığı ve 242 oyla seçildiği hal tercümesinde yazılmıştır. Bu oyların ilçelere göre dağılımı; Sinop Merkez 62 oy, Boyabat 84 oy, Ayancık 54 oy, Gerze 42 oy şeklinde seçim mazbatasında kaydedilmiştir.⁴⁸⁰ 14 Ağustos 1923'te Ali Fethi Bey başkanlığında kurulan Bakanlar Kurulunda Sağlık Bakanı olmuştur. 23 Ağustos 1923 birleşiminde Lozan Konferansı'ndaki hizmetinden dolayı teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır. Fethi Bey'in 27 Ekim 1923'te istifasıyla bakanlık görevi sona ermiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 30 Ekim 1923'te kurulan İsmet Paşa kabinesinde yer almamıştır.⁴⁸¹ Bu dönemde kendini daha çok yazı hayatına vermiş, on iki cilt tutan Türk Tarihi'ni yazmıştır. Sinop'ta bir kütüphane kurarak gelir kaynakları ile birlikte Eğitim Bakanlığına vakfetmiştir. "Türklüğü yükseltmek için" kurduğu bu vakfa

⁴⁷⁹ Çoker, III. Cilt, s. 869.

⁴⁸⁰ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_382_1_2.pdf, Erişim tarihi: 07.05.2021.

⁴⁸¹ Kemal Öztürk, s. 172.

4000 kitap bağışlamıştır. Ayrıca ölümünden sonra mütevelliliğe getirilecek kişinin anne ve baba tarafından iki göbek atalarının Türk olmasını şart koşmuştur.⁴⁸²

Atatürk’e suikast girişimi olayından sonra siyasi hayattan çekilerek Fransa’ya gitmiştir. 1933’te Mısır’a geçmiştir. Beş yıl İskenderiye’de kalmıştır. Evvelce Paris’te başladığı Türkoloji çalışmalarına Mısır’da devam etmiştir. “Türk Birlik Revüsü” adında bir dergiyi sekiz sayı yayımlamıştır.⁴⁸³ Rıza Nur Bey, 1936 yılında İskenderiye’de şöyle bir vasiyet bırakmıştır; “Mustafa Kemal ve İsmet Paşa hala yaşıyorsa beni İskenderiye’ye gömün; onlar öldükten sonra Sinop’a taşıyın.”⁴⁸⁴ Atatürk’ün vefatından sonra 1938 yılı Aralık ayında yurda dönmüş ve Türkçü bir dergi olan Tanrıdağ’ı on sekiz sayı çıkarmış, Tasvîriefkâr gazetesinde yazılar yazmıştır. 8 Eylül 1942’de İstanbul’da ölmüş ve Merkezefendi Mezarlığı’na defnedilmiştir. Türkçü söylemlere sahip olarak herkesi etnik kökenine göre ayıran Rıza Nur Bey, mezar taşı üzerinde Orhon alfabesiyle adının yazılmış olmasının da işaret ettiği gibi kendini katıksız Türk saymıştır. Kendi değerlendirmesine göre berbat bir evlilik yaşamış ve 1932’de boşanmıştır. Çocuğu olmadığından Nihal Atsız’ı manevi evlât edinmiştir.⁴⁸⁵ Cumhuriyet arşivinde bulunan İstanbul Belediye Başkanı tarafından Başbakanlık Müsteşarlığına gönderilen 23 Kasım 1942 tarihli bir belgede; Rıza Nur Bey’in cenazesi için Mezarlıklar Müdürlüğünün 238 lira harcadığı, varislerinden kimse bulunamadığı için tahsil edilemeyen para sebebiyle hesapta açık kaldığı yazılmış, paranın gönderilmesi istenmiştir.⁴⁸⁶

Ölümünden 25 yıl sonra yayımlanmak üzere 4 Haziran 1935’te Londra’da British Museum Kitaplığına bıraktığı, kendi yaşamındaki anormallikleri de anlatan ve Atatürk’e ilişkin ağır suçlamalar, yalan ve iftiralarla dolu anıları 1967-1968 yılında dört cilt olarak yayımlanmıştır. Müze kitaplığına bıraktığı dört yazma eser arasındaki “Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı, Paris 1929” eserinde, başından sonuna kadar

⁴⁸² Birinci, Erişim tarihi: 07.05.2021, islamansiklopedisi.org.tr/riza-nur.

⁴⁸³ Kemal Öztürk, s. 172.

⁴⁸⁴ Sona Khachatryan, *Dr. Rıza Nur and His Relationship to The Turkish History Thesis*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 8.

⁴⁸⁵ Birinci, Erişim tarihi: 07.05.2021, islamansiklopedisi.org.tr/riza-nur.

⁴⁸⁶ Cemil Koçak, Rıza Nur’un Cenaze Masrafını Kim Ödedi?, *Star Gazetesi*, 11 Ocak 2014 Cumartesi, Erişim tarihi: 10.05.2021, <https://www.star.com.tr/yazar/riza-nurun-cenaze-masrafini-kim-odedi-yazi-828131/>.

katıldığı ve sorumluluklar yüklendiği milli mücadele ve arkadaşları hakkındaki ters düşüncelerini yansıtmıştır.⁴⁸⁷

Dönemi konu edinen eser ve hatıratlarda kendisiyle ilgili olarak da olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Birinci meclisteki hali için; “*Bu zat her zaman gergin yüzlü, çok az gülen, sert yaratılışlı bir kişi olarak tanınırdı. Kendisini yöresine saydırmak isteyen, mağrur denebilecek bir tutumu vardı.*” yazılan bir eserin sonraki sayfalarında meclis üyelerince pek sevilmediği belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Yine kendisini ve “Hayat ve Hatıratım” adıyla basılan anılarını eleştiren pek çok yazar olmuştur. Örneğin Zakir Avşar “Bir Türkçünün Portresi: Dr. Rıza Nur” kitabında, “Hayat ve Hatıratım” adlı eseri yazarken Rıza Nur Bey’in sağlıklı bir ruhsal durumda olmadığı fikrini, kendisinin Mustafa Kemal ve İsmet İnönü hakkındaki nefret dolu yaklaşımının ve gerçekte örtüşmeyen iddialarının sebebinin bu olduğunu ifade etmektedir. Turgut Özakman ise “Dr. Rıza Nur Dosyası” kitabında, Rıza Nur Bey’in iddialarını kanıtlayacak herhangi bir delil ve belge sunmadığını kaydetmiş, birkaç belgeye atıfta bulunarak Rıza Nur Bey’in anlattıklarının tahrifat, hatalar ve hayali hikâyelerle dolu olduğunu savunmuştur.⁴⁸⁹ Hatıralarının değerlendirmesini konu edinen tez çalışmasında Rıza Nur Bey için; kendi ruh dünyasının dış dünyasından daha karışık ve anlaşılmaz olduğu, günlük hayatta korkuları sebebiyle ortaya koyamadığı tepkileri kendi dünyasında büyüttüğü yazılmıştır. Milli Mücadelede sahip olduğu verilen her görevi yapan insan görüntüsünü o dönemde kaybettiği, ihtiraslı ve depresif bir insan kişiliğine büründüğü belirtilmiştir. Bunlara sebep olarak da Avrupa’da yaşadığı aile hayatı, sosyal ve ekonomik sıkıntılar gösterilmiştir.⁴⁹⁰

Rıza Nur Bey’in Sinop halkı nazarında ise kıymet ve değeri çok başkadır. Memleketine ve hemşehrilerine karşı ilgisi her dönem bilinen Rıza Nur Bey, yoğun mesaisi arasında ili ziyaretlerinde, vapuru daha yanaşmadan kalabalık bir halk kitlesi tarafından sahilde beklenen, hürmetle karşılanan bir kişidir. Sinop’a geliş ve gidişleri Sinop gazetesinde pek çok kez haber yapılmıştır. 18 Eylül 1922’de “*Geçen hafta Moskova’dan geldiklerini yazdığımız Sıhhiye Vekili ve Sinop mebusu muhterem Doktor*

⁴⁸⁷ Çoker, III. Cilt, s. 870.

⁴⁸⁸ Velidedeoğlu, s. 82.

⁴⁸⁹ Khachatryan, s. 3. Dr. Rıza Nur hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut Özakman, *Dr. Rıza Nur Dosyası*, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, ss. 167.

⁴⁹⁰ Sarı, s. 44.

Rıza Nur Beyefendi geçen Salı günü Boyabat yoluyla Ankara'ya gitmişlerdir."⁴⁹¹, 7 Mayıs 1923'te *"Sinop mebusu muhteremi Rıza ve Emin ve Hakkı Hami Beyler geçen haftaki vapurla İstanbul'dan gelerek Sinop'umuzu teşrif buyurmuşlardır."*⁴⁹² şeklinde yazılmıştır. İkinci TBMM dönemi için aday olduğunda her zamanki gibi büyük destek görmüş, 4 Haziran 1923 tarihli adayların değerlendirildiği bir yazıda kendisi için; *"Milli hareketin vücuda getirilmesi zamanında Ankara'da ortaya çıkarak mücadele için gerekli olan silah ve para gibi iki mühim şeyin hazırlanmasında başarılı olmuş ve bugün milletin menfaati uğrunda Lozan'da yararlılık göstermiş bir dahidir."*⁴⁹³ diye yazılmıştır. Sinop'a ve Sinopluya katkılarıyla sürekli anılan Rıza Nur Bey'in, 1923 yılında kurulan Sinop Türk Birliği Cemiyetine yardımı 12 Kasım 1923 tarihli gazetede *"Türk Birliği'nden"* başlığıyla; *"Muhterem mebusumuz Rıza Nur Beyefendi, birliğimize 2500 kuruş bağışta bulunmuş olduklarından kendilerine teşekkür ederiz."*⁴⁹⁴ şeklinde sunulmuştur.

İsteddiği gibi naaşı hiçbir vakit Sinop'a taşınamasa da Sinop'a duyduğu sevgi, şehre ölmez bir eser kazandırmıştır. Sinop için yaptığı çalışmalar arasında hiç şüphe yok ki en kıymetlisi hâlihazırda ayakta duran, 9 Ekim 1924'te kendisine ait 4296 kitapla açılan Sinop Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi'dir. Bunun için Paris'te bulunduğu dönemde 29 Aralık 1926 tarihinde tesis ettiği Dr. Rıza Nur Vakfı senedinde; Varoş mahallesinde bahçeli bir evi, bir bahçeyi, bir evi, Camiikebir mahallesinde bir ev ile bir arsanın kendisine ait hisselerini, Nisi Köyü çiftliği arazisi ve çiftlikten ayrı bir ormanı vakfettiği yazılmıştır. Rıza Nur Bey'in sağlığında Camiikebir mahallesindeki ev, bahçeli ev ve arsayı sattığı tespit edilmiştir. Ada mahallesi Tabya yolunda 2561 m² içinde iki evinin harap olması sebebiyle Karakum Özel İdare Tesislerinin yapımı sırasında yıkıldığı kaydedilmiştir. Sinop Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi 1988-1990 yılları arasında vakıflarca restore edilmiştir.⁴⁹⁵ Dr. Rıza Nur Vakfı'na ait bu kütüphane binası, 9 Kasım 1995 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla; her türlü bakım ve

⁴⁹¹ Kanbur, s. 45.

⁴⁹² Kanbur, s. 46.

⁴⁹³ Kanbur, s. 70.

⁴⁹⁴ Kanbur, s. 223.

⁴⁹⁵ Sinop Kültür Müdürlüğü, s. 25-26.

muhafazasının sağlanması kaydı ve kütüphane olarak kullanılmak suretiyle 5 yıl süreyle Kültür Bakanlığına tahsis edilmiştir.⁴⁹⁶

Değerli bir doktor, devlet adamı, âlim, edip, aydın bir insan olan Rıza Nur Bey'in hayatı boyunca kaleme aldığı 80 adet eseri vardır. 48 tanesi yayımlanmış, tıp eserleri yabancı dillere çevrilmiştir.⁴⁹⁷ Kendisi hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne onurla hizmet etmiş, gerek ilmi alanda gerekse siyasi hayatta insanüstü gayret sarf ederek hakkıyla görevini ifa etmiş bir Türk büyüğüdür. Türk milletinin yüceltilmesi, Türk kültürünün yükseltilmesi yolunda ve Türklük davası uğrunda bir gün ve gecesini boş geçirmeden çalışmış, çabalamış, okumuş ve yazmıştır. Bu çabalarının sonucu ortaya çıkan eserlerini de sonraki nesillerin faydasına sunmuştur. Bu eserlerin tenkide uğraması doğal, bazı bölümlerinin sağlıksız karşılanması normaldir. Fakat bu eser sahibinin uğraşını ve çabasını tamamen değersizleştirmemelidir. Çocukluk döneminden kalma kötü hatıraların, siyasi kariyerinde yaşadığı tutukluluk ve takibatların, özel hayatındaki sarsıntıların, kişisel hesaplaşmaların etkilerinin hatıratına yansıdığı görülebilir. Sonuçta hatıratlar nesnel tarih kaynakları arasında kabul edilebilir değildir, bu eserlerde öne çıkan öznel yorumlar pek tabii aynı dönemi konu edinen diğer eserlerle kıyaslanarak süzülebilir. Rıza Nur Bey üzerindeki tüm tartışmaların hatıratına yoğunlaşması diğer eser ve hizmetlerini unutturmamalıdır. İnaniyoruz ki ömrünü devletine ve milletine vakfetmiş olan Rıza Nur Bey, Sinop ve Türk halkının sevgi ve saygıyla her dönemde anacağı, hürmetle yâd edeceği ve şükran borçlu olduğu insanlardandır.

Bu bölümde I. TBMM'de görev yapan Sinop milletvekillerinin hayat hikâyeleri konu edildi, dördüncü ve son bölümde ise milletvekillerinin meclis konuşmaları ve faaliyetleri ortaya konulacaktır.

⁴⁹⁶ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 827/769/10, leff 2, Belge tarihi: 9.11.1995.

⁴⁹⁷ Turgay Altun, *Mekteb-i İdadî'den Öğretmenevi'ne Bir Asır (1885-1985)*, s. 65.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MECLİS KONUŞMALARI VE FAALİYETLERİ

4.1. ABDULLAH KARABİNA

Abdullah Karabina'nın meclis tutanaklarında kayıtlı konuşması olmamakla beraber bir adet kanun teklifi olduğu görülmüştür. Tutanaklarda yaptığımız çalışma neticesinde bu kanun teklifinin de hatalı şekilde kendisi adına kaydedildiği anlaşılmıştır. 3 Haziran 1922 tarihli kırk altıncı celsedeki “Alenen Nakzı Sıyam Edenlerin Tecziyesi” yani Ramazan ayında açıkta oruç yiyenlerin cezalandırılması hakkında kanun teklifinin kayıtlı olduğu tutanağın yeni harflere geçirilmesi sırasında yapılan bir hatadan kaynaklandığını anladığımız bir durum oluşmuştur. Daha önce 15 Mayıs 1922’de aynı isimle bir kanun teklifinin Bolu milletvekili Abdullah Sabri Aytaç tarafından verildiği ve söz konusu günün tutanağında teklifin Tasarı Komisyonuna sevk edildiği görülmüştür.⁴⁹⁸ 3 Haziran 1922’de Tasarı Komisyonundan gelen tutanağın görüşüldüğü celsede yanlışlıkla “Sinop milletvekili Abdullah Efendi’nin teklifi ile ilgili” şeklinde başlık atılmıştır. İşbu başlık eski harflerle yazılmış tutanakta mevcut değildir. Tutanaklar yeni harflere geçirilirken hatalı yazılmış olduğu anlaşılmıştır. İlgili başlığın altındaki görüşmede meclis başkanı “Bolu milletvekili Abdullah Efendi’nin teklifi ile ilgili” şeklinde sunduğu komisyon tarafından hazırlanan tasarı tutanağının, teklifin görüşülmeye değer görüldüğü konusunda olduğunu ve gündeme alındığını belirtmiştir.⁴⁹⁹ Ertesi gün 4 Haziran 1922’de yine “Bolu milletvekili Abdullah Efendi’nin teklifi” olarak ifade edilen kanun önerisi ile ilgili Adliye Komisyonuna gönderilmesi kararı alınmıştır.⁵⁰⁰ Konu ile ilgili 20 Temmuz 1922 tarihli son görüşmede Bolu milletvekili Abdullah Efendi’nin teklifinin reddedildiğine dair Adliye Komisyonundan tutanak yazıldığı kaydedilmiştir.⁵⁰¹ Konunun başından sonuna takibi yapıldığında teklifin Sinop milletvekili Abdullah Efendi ile ilgisinin olmadığı, teklifin ortaya konmasından reddine kadar Bolu milletvekili Abdullah Efendi adına kayıtlı olduğu görülmüştür.

Konuyu ele alan iki kaynaktan birincisi; ilk üç oturumu ele alıp bunlardan sadece birinin tutanağında “Sinop milletvekili” ifadesi kullanılmasına rağmen teklifi Sinop

⁴⁹⁸ TBMM ZC, D.1, C. 20, s. 38.

⁴⁹⁹ TBMM ZC, D.1, C. 20, s. 122.

⁵⁰⁰ TBMM ZC, D.1, C. 20, s. 145.

⁵⁰¹ TBMM ZC, D.1, C. 21, s. 437.

milletvekili Abdullah Efendi'ye atfetmiştir. Dördüncü oturum tutanağı hiç görülmemiş olacak ki Adliye Komisyonuna sevk edilen teklifin bir daha meclis gündemine gelmediğini yazmıştır.⁵⁰² Diğer kaynakta ise; öncelikle teklifin görüşme senesi 1920 olarak hatalı verilmiştir. Konu ile ilgili sadece 3 ve 4 Haziran görüşmeleri konu edilmiş, tutanakta iki ayrı teklifin varlığından veya benzerlikten bahsedilmemesine rağmen “*Sinop mebusu Abdullah Efendi'nin teklifinin Bolu mebusu Abdullah Efendi'nin teklifine benzer görülerek Layiha Encümenine gönderildiği*” kanaatine ulaşılmıştır. Akabinde 4 Haziran oturumunda kanunun kabul edildiği kaydedilerek yine bir hataya düşülmüştür.⁵⁰³

Özetle söz konusu teklifte ortaya çıkan karışıklığın görüşmelerden birinde yaşanan basit bir zabıt hatası olduğu, Sinop milletvekili Abdullah Efendi'nin birinci dönemde her hangi bir konuşması, bir önerge veya teklifinin olmadığı belirlenmiştir.

4.2. RIZA VAMİK URAS

Rıza Vamık Bey 24 Nisan 1920'de meclisin ikinci görüşme günü beşinci celsede meclis başkanlığı seçimi için oyların tasnifine seçilen memurlardan olmuştur. Aynı gün seçim öncesinde Mustafa Kemal Paşa kürsüden okuduğu nutkunda Mondros Ateşkesi'yle başlayıp meclisin açılışına kadar yaşanan gelişmeleri özetlemiş ve konuşmasını Misakimilli sınırlarını vurgulayarak bitirmiştir. Akabinde hükümetin oluşturulması için teklifini sunmuştur. İşte bunlardan sonra bilhassa Mustafa Kemal'in nutkuyla ilgili milletvekilleri görüşlerini bildirmişlerdir. Rıza Vamık Bey burada söz alarak; milletvekillerinin fazla zamanını almadan üç şey teklifini rica etmiştir. Birincisi Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunun tarihi bir belge olması sebebiyle tutanaklara aynen geçirilmesi ayrıca kitapçık şeklinde yayımlanarak köylere varıncaya kadar dağıtılması olmuştur. İkincisi ise Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyetine yapmış oldukları büyük hizmetler ve gerçekleştirdikleri çalışmalar için millet adına onların hislerine tercüman olarak açıkça teşekkür edilmesidir. Her iki teklifi de mecliste “münasiptir, kabul” sesleriyle karşılık bulmuş, fakat Rıza Vamık Bey üçüncü bir teklif sunmadan konuşmasını sonlandırmıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰² Çoker, I. Cilt, s. 716.

⁵⁰³ Ulusoy, s. 127.

⁵⁰⁴ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 33.

Bu konuşması dışında başka söz aldığı bir oturum bulunamayan Rıza Vamık Bey, 30 Mayıs 1921’de bir önerge vermiştir. Yunanistan 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgale başlayan süreç sonrasında her geçen gün Anadolu’da işgal bölgesini genişletmiştir. İşgal ettiği bölgede her türlü zulüm ve saldırıyı kendinde hak gören bu zihniyet bölgede büyük yıkıma sebebiyet vermiştir. 30 Mayıs 1921’de yapılan üçüncü celse görüşmelerinde Rıza Vamık Bey ve arkadaşları tarafından verildiği belirtilen bir önerge okunmuştur. Bu önergede Yunan mezaliminin vardığı vahim hal genel olarak ortaya konarak yıkıp yaktıkları ev ve öldürülenlerin ne miktara vardığı, ne zamana kadar buna katlanılacağı sorularak hükümetin bu konuda ne yaptığı ve ne yapmayı düşündüğü sorulmuştur. Devamında bu duruma son verilmesi için bir kez daha iyice düşünülerek kesin çözümler bulunması ve kahrolmuş çaresiz ümmetin can ve namusunun korunması adına ne gerekiyorsa yapılması için önergenin sunulduğu belirtilmiştir. Bu önergenin soru içermeyip temenni belirttiği için hükümete sunulmasına karşı çıkılmıştır. Bu esnada söz alan Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey, içerisinde hükümetin verilen zararın istatistiğini tutup tutmadığı ve aldığı tedbirlerin ne olduğunu sorduğunu vurgulayarak önergenin hükümete sunulmasını teklif etmiştir. Fakat önerge başkan tarafından oylamaya sunulmuş ve reddedilmiştir. Bu kez de önerge reddedilerek mezalimin yok sayıldığı yönünde tartışmalar başlamıştır. Çorum milletvekili İsmet Bey söz alıp önergenin reddedilme sebebinin soru şeklinde olmaması olduğunu ifade etmiş, usule uygun olmadığını söyleyerek tutanaklara böyle geçmesini istemiş ve tartışmalara son vermiştir.⁵⁰⁵

4.3. MEHMET ŞERİF AVCIOĞLU

23 Nisan 1920’de göreve başlayan I. TBMM’nin ilk toplantısına, en yaşlı üye sıfatıyla Sinop milletvekili Mehmet Şerif Bey başkanlık etmiştir. Meclisin faaliyetlerini sürdürebilmesi için ilk başta Osmanlı döneminde kurulan Meclis-i Umumi’nin içtüzüğü dikkate alınmıştır. Şerif Bey yaptığı ilk konuşmasında; istiklal, hürriyet ve millet egemenliğini vurgulayıp, ezelden beri hür yaşayan Türk Milleti olarak köleliğe hayır, tam bağımsızlığa evet diyeceğimize işaret ederek “...Büyük Millet Meclisini açıyorum.” sözleri ile tamamladığı konuşmasında ilk defa “Büyük Millet Meclisi”

⁵⁰⁵ TBMM ZC, D.1, C. 10, s. 376-377.

tanımını kullanmıştır.⁵⁰⁶ Aynı gün kendisinin ardından Mustafa Kemal Paşa konuşmasını yapmış sonrasında seçilen milletvekillerinin mazbatalarının tetkiki için komisyon kurulmasına geçilmesini talep etmiştir. Kura neticesinde seçilenlerin isimlerini duyuran Şerif Bey, Birinci Mazbataları İnceleme Komisyonu üyeleri arasında kendi ismini de okumuştur. Ardından ertesi gün saat onda toplanmak üzere toplantıyı sonlandırmıştır. Böylelikle bu tarihi günde Mehmet Şerif Bey tarafından saat 13.45'te başlatılan birinci celse toplantısı 14.30'da sonlandırılmıştır.⁵⁰⁷

Ertesi gün yapılan seçimle meclis başkanlığı vazifesini devreden Mehmet Şerif Bey, 28 Nisan 1920'de Hıyanetivatanıye Kanunu görüşmelerinde dördüncü madde ile ilgili, suçun işlendiği yerde yargılamasının tartışıldığı süreçte bir önerge sunarak suçlunun istenilen yere götürülüp yargılanabileceğini ama şahitler için bu durumun zor olacağını belirtmiştir. Ankara ilçeleri arasından örnekler vererek Nallıhan batısında gerçekleşecek bir suç için yargılamanın Ankara'da yapılmasının dört beş günlük yol düşünüldüğünde çok zor olacağını eklemiş ve yargılamaların suçun işlendiği yerde gerçekleştirilmesini dolayısıyla maddenin değiştirilmeden aynen kabulünü istemiştir. Önergenin oylamasına geçildiğinde kabul edenler sayılamasa da reddeden çıkmadığı için madde aynen kabul edilmiştir.⁵⁰⁸ 5 Temmuz 1920'de bazı devlet memurlarının kanunsuz görevden alınmalarının sebebine dair gensoru önergesi vermiştir. Üçüncü celsede okunan önergede; mülkiye ve adliye memurlarından birçok memurun azledildikleri haberlerinin alındığını, bu kişiler gerçekten azle layık bile olsalar mevcut kanunlara uyulmadığı için kendisinin bunu uygun görmediğini belirtmiştir. Kanunlara göre bir memurun yersiz bir tutumu varsa önce açığa alınarak hakkında soruşturma yapılması ve suçu sabitse ceza verilmesi yoksa memuriyete iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kanunlara uyulmadığından bu azillerin hiç olmamış sayılmasını ve memurların yapılacak soruşturma sonuna kadar açığa alınmış sayılmasını teklif etmiştir. Bu konuda açıklama yapmak isteyen Adalet Bakanı Celalettin Arif Bey söz almış; dışarıdan duyduklarıyla hareket edeceğine Şerif Bey'in bu meseleyi önce kendisine sormasının daha uygun olacağını böylelikle meclisin vaktinin harcanmayacağını

⁵⁰⁶ Mustafa Köksal, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "İlk"leri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2007, s. 50.

⁵⁰⁷ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 2-3.

⁵⁰⁸ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 128-129.

vurgulamıştır. Görevden alınanlarla ilgili müfettiş ve savcılarca soruşturma yapıldığını ve hükümetten yetki alarak bazı durumları kendisinin de yerinde tespit ettiğini belirtmiştir. Göreve geldiğinde rüşvete düşmanlık ilan ettiğini, azledilenlerin ya rüşvetçi ya da Yunan emellerine hizmetçi olduğunu eklemiştir. Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey söz alıp; Celalettin Arif Bey'in açıklamasını ve tedbirlerini güzel bulduğunu ama Şerif Bey'in önergesinin tamamen dikkate alınmamasının yanlış olacağını söylemiştir. Kendisinin de bu konuda haberler aldığını eklemiştir. Önceki önergede benzer biçimde Yozgat milletvekili Ahmet Bey'in azillerde haksızlık, yerlerine atananlarda da uygunsuzluk olduğunu belirttiğini ifade ederek bakanlığın açıklamasının dışında hatalı durumlar olduğunu zannettiğini vurgulamıştır. Örnek vermesi istenince bir önceki önerge doğrultusunda isim cetvellerinin geleceğini ve inceleneceğini söylemiştir. Şerif Bey tekrar söze girmiş, bakanın önergesini anlamadığını vurgulayarak memurların hemen görevden alınmamasını ve azil öncesi soruşturma yapılmasını istediğini söylemiştir. Antalya milletvekili Rasih Efendi ise ihtilal zamanında hızlı karar almak gerektiğini, soruşturmaya yer olmadığını ve bazı hataların olabileceğini söylemiştir. Samsun milletvekili Nafiz Bey, memurların seçim, tayin ve azillerinin kanuna tabi olduğu ama son zamanlarda yapılan atamalarda ve azillerde buna uyulmadığını ifade etmiştir. Terfilerde derecelendirme olması gerektiğini ama yüksek derecede bir memur dururken düşük dereceli bir memurun terfi ettirildiğini ve bunun uygunsuz olduğunu, bu seçim ve görevden almaların keyfi olduğunu belirtmiştir. Ardından bu önergeyle ilgili görüşmenin yeterli olduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa oylamaya geçmiş ve Şerif Bey'in önergesi bir önceki önerge gibi reddedilmiştir. Arşiv kayıtlarında önergeye dair konu özetinde Celalettin Arif Bey'in yanına adı eklenen Rıza Nur'un, bu önergeyle ilişkisi yoktur. Sadece tartışma sonunda önceki konuşmalardan birine dair alinganlık ederek istenirse kendi bakanlığındaki durumla ilgili de bilgi verebileceğini dile getirmiştir. İhtiyaç olmadığı kendisine nezaketle ifade edilmiş ve konu kapatılmıştır.⁵⁰⁹

15 Ağustos 1920'de mecliste Ereğli ve Zonguldak Havzalarından İhraç Olunacak Maden Kömürlerinden Alınacak İhracat Resmi (vergisi) Hakkındaki Kanun münasebetiyle görüşmeler yapılırken Mehmet Şerif Bey, maddelerin görüşmesine geçildiğinde ilk sözü almıştır. İki şey söylemek istemiş, öncelikle bu konunun iki

⁵⁰⁹ TBMM ZC, D.1, C. 2, s. 189-191.

havzaya toplanmasının yanlış olduğunu söylemiştir. Zonguldak'ın bir şirkete ait olduğunu Ereğli'nin ayrıca kömür çıkardığını, Kozlu ve Kilimli'nin devlete ait ocaklar olduğunu ve bunlardan tersanenin yararlandığını belirtmiştir. Bu havzaların ya ayırt edilmesi ya da birleştirilmesi gerektiğini, kendisinin hepsinin birleştirilerek görüşülmesini doğru ve yararlı bulduğunu eklemiştir. Bunun üzerine Kastamonu milletvekili Suat Bey, Amasra'dan Alaplı'ya sahilden yüz, içeriden otuz kilometrelik alanda kömür çıktığını ve kanunun birinci maddesindeki teklifin bu alanın tamamını kapsadığını ifade etmiş ve bir düzeltmeye gerek olmadığını ekleyerek konuyu kapatmıştır. Akabinde oylama sonucunda birinci madde aynen kabul edilmiştir.⁵¹⁰

18 Kasım 1920'de Mehmet Şerif Bey meclise iki teklifte bulunmuştur. İlki seçim bölgesiyle ilgili olup Sinop'ta köprü ve şoseler inşası hakkında kanun teklifidir. Diğer emekli, dul ve yetim maaşlarının artırılmasına dair kanun teklifidir. Her iki teklif de aynı gün Tasarı Komisyonuna gönderilmiştir.⁵¹¹ İki teklifinde komisyon tutanakları 9 Aralık 1920'de meclise getirilmiştir. İlk teklif için komisyonun, Kızılırmak üzerine bir köprü inşası için Bayındırlık Bakanlığına havale edilmesine dair tutanağı olduğu söylenmiş ve kabul edilmiştir.⁵¹² İkinci teklif için komisyonun, konunun Bütçe Komisyonuna havale edilmesi hususunda tutanağı olduğu belirtilerek kabul edilmiştir.⁵¹³ Bu konunun ilgili komisyonda görüşülüp karara bağlandığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. 13 Nisan 1921'de mecliste Bayındırlık Bakanlığının Boyabat Vezirköprü arasındaki Kızılırmak üzerine köprü inşasına dair teklife cevap tezkeresi okunmuştur. Bakanlık pusulasında, Mehmet Şerif ve Mehmet Şevket Beyler tarafından verilen önerge üzerine Kastamonu Başmühendisliğince 1905 senesinde bahsedilen yere yapılması planlanan 6500 lira bedelli köprü inşaatının evraklarının Sinop'tan istenip incelendiği yazılmıştır. İnceleme sonucu köprünün eski yerinden on kilometre yukarıda Karlı Geçiti'nde yapılmasına karar verildiği, on beş seneden beri fiyatların artması sebebiyle köprünün 77.000 lira ile yapılabileceği ve meclis tarafından bu durumun kabulüyle bakanlık bütçesine paranın aktarılması halinde işin halledileceği belirtilmiştir. Tezkerenin okunması sonrasında başkan tarafından konunun bakanlık bütçesi

⁵¹⁰ TBMM ZC, D.1, C. 3, s. 241-242.

⁵¹¹ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 406.

⁵¹² TBMM ZC, D.1, C. 6, s. 271.

⁵¹³ TBMM ZC, D.1, C. 6, s. 275.

görüşmelerine ertelenmesi istenmiştir. Bütçe Komisyonuna havalesini isteyenler olduğu için oylama yapılmış ama kabul edilmemiş, bunun üzerine bakanlık bütçesi görüşmelerine bırakılmıştır.⁵¹⁴

31 Mart 1921’de Mehmet Şerif Bey meclise Sinop Boyabat vesaire yollarının genel karayolları ağına katılması hakkında kanun teklif etmiş, bu teklif Tasarı Komisyonuna gönderilmiştir.⁵¹⁵ Komisyon tarafından hazırlanan tutanağın görüşülmesi 21 Nisan 1921’de birinci celsede gerçekleşmiş ve çok kısa sürmüştür. Tutanakta Şerif Bey’in teklif ettiği Boyabat Taşköprü yollarının genel karayolları ağına katılmasının kabul edildiği belirtilerek Bayındırlık Komisyonuna gönderilmesi uygun görülmüştür.⁵¹⁶ Konunun peşini bırakmayan Mehmet Şerif Bey’in 7 Şubat 1922’de, hükümete daha önce gönderilen konuyla ilgili önergenin uygulamaya konulmasına dair önergesi okunmuştur. Bu önergesinde kullandığı ağır sözlere bakarak kızgınlığını anlayabildiğimiz satırlarında; daha önce meclise sunduğu ve Tasarı Komisyonunda alkışlarla kabul edilen ve hükümete gönderilen kanun teklifinin orada bir batakhaneye düştüğünü ifade etmiş, bunda bakanların bir kusuru olmadığını buna cesaret edenin meselenin önemini anlamayan kâtipler olduğu vurgulamıştır. Hükümetin bu kâtipleri bulup cezalandırması üzerine meselenin hızla yoluna sokulabileceği düşüncesiyle ertelemeye sebep olan suçluların cezalandırılmasını ve teklifin hayata geçirilmesini hükümetten talep etmiştir. Lazistan (Rize) milletvekili Osman Bey, sıranın o yollara da geleceğini ama bugün yapılamayacağını söylemiştir. Başkan tarafından önergenin dikkate alınmak üzere hükümete gönderilmesi, yapılacak başka bir şey olmadığı vurgulanarak ifade edilmiştir.⁵¹⁷

Aynı gün mecliste kendisinin, Sinop ile ilgili TBMM tarafından önceden çıkarılmış bir kanunla ilgili bir talep önergesi daha olmuştur. Sinop’ta Tersane namıyla mevcut olan arazinin belediyeye terki hakkında kanun tasarısı 17 Kasım 1920’de hazırlanmıştır.⁵¹⁸ 5 Şubat 1921’de kabul edilen bu kanunla ilgili Sinop valiliği, arsa üzerindeki gayrimenkullerin durumu hakkında tereddüde düşmüştür. 7 Aralık 1921

⁵¹⁴ TBMM ZC, D.1, C. 9, s. 462.

⁵¹⁵ TBMM ZC, D.1, C. 9, s. 279.

⁵¹⁶ TBMM ZC, D.1, C.10, s. 43.

⁵¹⁷ TBMM ZC, D.1, C.16, s. 250.

⁵¹⁸ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 1/20/2, Ek: 83/2, Belge tarihi: 17.11.1920.

tarhli bir belgeyle Bakanlar Kurulu bu konuyu meclise sunmuştur.⁵¹⁹ Mehmet Şerif Bey'in 6 Şubat 1922'de meclise sunduğu Sinop tersanesindeki binanın da belediyeye verilmesine dair önergesinin okunmasıyla mecliste konu görüşölmeye başlanmıştır. Sinop'ta Tersane namıyla bilinen bölgenin belediyeye terkine daha önce meclis tarafından karar verildiği belirtilen bu önergede, bu karara Sinop'tan gelen teşekkür cevabında sadece tersane arsasının belediyeye bırakıldığı ama üzerindeki bina ile ilgili bir açıklama olmadığının yazıldığı belirtilmiştir. Eğer bina belediyeye bırakılmadıysa etrafı kale duvarları, eski hükümet konağı, polis ve jandarma daireleri ve denizle çevrili olan bu arsaya denizden başka giriş kalmayacağı yazılmak suretiyle binanın da belediyeye verilmesi talep edilmiştir. Mehmet Şerif Bey asırlık malzemeye yapılmış bu binanın kereste muhafazası için yapılmış dökük bir bina olduğunu ifade ederek yıkılması halinde iki kale kapısının geçit yeri olacak büyük bir caddeye dönüştüröleceğini vurgulamıştır. O günkü haliyle bir değeri olmayan arsaya şeref ve değer bahşedileceğini eklemiştir. Önceki karara binanın da eklenmesini istemiştir. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey binanın arsaya dâhil olup olmadığının yorum meselesi olduğu şeklinde görüş belirtmiştir. Konuya açıklık getiren Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey, Sinop valiliğinin bir mektupla durumu bildirdiğini, günden güne harap olan yerde boşuna bekçiye fazla masraf edildiği yazılarak aynı talebin ulaştırıldığını söylemiştir. Hükümetin bunu kabul ederek bir kanun teklif ettiğini İçişleri Komisyonunda görüşöldüğünü dolayısıyla önergeye ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine başkanın isteğiyle bu talep önergesinin de birlikte görüşölmeye için İçişleri Komisyonuna gönderilmesine karar verilmiştir.⁵²⁰ 5 Ekim 1922'de konuya dair hükümetin ve İçişleri Bakanlığı tezkerelerinin, Şerif Bey'in önergesinin, İçişleri Komisyonu ve Mali Kanunlar Komisyonu tutanaklarının okunması istenmiş fakat Rıza Nur Bey kısa bir konu olduğunu söyleyerek iki gün sonraki görüşmeye ertelenmesini istemiştir.⁵²¹ 7 Ekim 1922'de konunun görüşölmeye geçilmiştir. Başkan tarafından Mali Kanunlar Komisyonunun binanın arsa gibi belediyeye terkini kabul ettiği söylenmiş ve tutanağın okunmasına geçilmesi istenmiştir. Öncelikle konuyla ilgili olarak hükümetin tezkeresi okunmuştur. 5 Şubat 1921 tarihli kanunla belediyeye

⁵¹⁹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4/40/7, Ek: 84/1, Belge tarihi: 07.12.1921.

⁵²⁰ TBMM ZC, D.1, C.16, s. 248-249.

⁵²¹ TBMM ZC, D.1, C.23, s. 283.

bırakılan arsanın üzerindeki binanın faydası olmadığı, boşa masrafa sebep olduğu belirtilerek hükümetin 7 Aralık 1921 tarihli görüşmesinde binanın da belediyeye terkinin uygun görüldüğü ve meclise sunulduğu kaydedilmiştir. Ardından İçişleri Bakanının tezkeresi okunmuş; söz konusu arsanın askeriye elinde kaldıkça icara verilemeyeceği veya kamuya açık bir bahçeye dönüştürülemeyeceği belirtilmiş, belediyenin kullanımına bırakılmasının faydalı olacağına karar verilerek meclisin görüşüne sunulduğu kaydedilmiştir. İçişleri Komisyonu tutanağında önceki kanun içeriğinde binanın durumuyla ilgili bir ifade olmadığı için yorum yapılamadığına ama devlete masraf olacağına belediyenin değerlendirmesinin faydalı görüldüğüne değinilmiş ve Mali Kanunlar Komisyonuna gönderildiği yazılmıştır. Bundan sonra Şerif Bey'in önergesi ardından İçişleri Komisyonunun Şerif Bey'in önergesini de Mali Kanunlar Komisyonuna gönderdiğine dair tutanağı okunmuştur. Mali Kanunlar Komisyonu tutanağında ise arsaya sahip olan belediyenin binaya da sahip olmasının doğal olduğu kabul edilmiş, bunun ancak eski kanuna yeni maddeler eklenerek yapılabileceği uygun görülmüştür. Hazırlanan maddeler meclise sunulmuştur. Rıza Nur Bey bir açıklama yaparak daha önce belediyeye bırakılan arsada güzel bir bahçe oluşturulduğunu, buradaki iki eski binanın buna engel olduğunu söylemiştir. Önceki kanun görüşmelerinde arsa verilirken binaların da verilmesinin talep edildiğini, komisyonda bunun kabul edildiğini hatırlatmıştır. Binaların belediyeye terkinin uygun olacağını iletmiştir. Tokat milletvekili Rıfat Bey bu konunun benzeri bir durumun Tokat'ta yaşandığını, orada Kalhane'nin belediyeye nakit bir bedel karşılığı devredildiğini ve yine aynısının yapılmasını dile getirmiştir. Başkan genel görüşlerin yeterli olduğunu söyleyerek maddelerin görüşülmesine geçilmesini istemiştir. Binaların belediyeye terkine dair birinci maddeyle ilgili olarak ilk sözü alan Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey, binaların değeri arsa değerinden düşük olması gerektiği için binanın keşfinin yapılıp yapılmadığını sormuştur. Cevap vermek için söz alan Hakkı Hami Bey; Şükrü Bey'in söylediğinin bir arsaya başkası tarafından bina inşası ile ilgili olduğunu, burada belediyeye terk edilmiş bir arsanın üzerindeki binalar da belediyeye bırakıldığı halde kanunda açıkça belirtilmediği için karşılaşılan bir durum bulunduğunu, unutulmuş bu durumun düzeltilmesi için bu tasarının hazırlandığını belirtmiştir. Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey'in arsanın belediyeye bedelsiz mi bırakıldığına dair sorusu üzerine Hakkı Hami Bey, bedelsiz bırakıldığını ve belediyenin

bu arsadan dışarıya parsel ayıramayacağını belirterek maddenin kabul edilmesini rica etmiştir. Yapılan oylamayla madde aynen kabul edilmiş, peşinden kanunun yayın tarihi itibarıyla yürürlüğe gireceğine dair ikinci madde de kabul edilmiştir. Üçüncü madde kanunun hükümlerinin yürütülmesinden Milli Savunma ve İçişleri Bakanlıklarının sorumlu olduğu yönündedir. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey bu madde ile ilgili söz alarak önceden arsa belediyeye bırakılırken binanın Denizcilik Dairesine ileride lazım olur düşüncesiyle ayrı tutulduğunu hatırlatmıştır. Devlete ait gayrimenkullerin tasarrufunun kendi bakanlığına ait olduğunu söyleyerek maddenin düzeltilmesini istemiştir. Bu isteğin kabul görmesiyle maddelerin görüşülmesi tamamlanmıştır. Hakkı Hami Bey kanunun genel kurul oyuna sunulmasının hızlandırılmasını teklif etmiş, bu da kabul edilmiştir.⁵²² 9 Ekim 1922’de başkan tarafından bir önceki görüşmede sadece 124 kişi oylamaya katıldığı için oylamanın geçersiz olduğu söylenerek kanun yeniden oylamaya sunulmuştur. Yapılan ikinci oylamada 145 oyla kanun kabul edilmiştir. 8 çekimser, 6 ret oyu olduğu isim listesinde görülmüştür.⁵²³

6 Kasım 1922 tarihli Sinop gazetesinde yayınlanan kanun metni şu şekildedir;

“ *Mutasarrıflı Makamından:*

Sinop’ta Tersane namıyla mevcut yerin belediyeye terki hakkındaki kanuna ek olmak üzere Büyük Millet Meclisince 9 Ekim 1922 tarihinde kabul edilen kanun sureti:

Madde 1- Sinop’ta Tersane namıyla mevcut arazi üzerindeki binalar dahi müştemilatıyla beraber belediyeye terk olunmuştur.

Madde 2- İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3- İş bu kanun hükümlerini uygulamaya Maliye Bakanı memurdur.”⁵²⁴

20 Kasım 1922’de birinci başkan vekili Hüseyin Avni Bey başkanlığında gerçekleştirilen üçüncü celse çok tartışmalı başlasa da Mehmet Şerif Bey için yine tarihi bir görevle sonuçlanmıştır. Celse gündemi; Halife Abdülmecit Hazretlerine kutsal emanetleri teslim ve tebriklerin sunulması için meclisten bir heyet seçilmesine dair Meclis Divan Başkanlığının bir tezkeresidir. Bu tezkerede; Cuma günü İstanbul’da

⁵²² TBMM ZC, D.1, C.23, s. 305-309.

⁵²³ TBMM ZC, D.1, C.23, s. 322-324.

⁵²⁴ Kanbur, s. 25.

olacak şekilde gönderilecek heyete Divan Başkanlığı tarafından dört üye belirlendiği, genel kurulun bu heyete kaç milletvekili seçileceğinin ve kimler olacağını belirlemesinin istendiği yazılmıştır. Görüşmeye başlandığında Mersin milletvekili Selahattin Bey halifeye hitap edilirken “Efendi” sözcüğünün kullanılması gerektiğini belirterek bir tartışmayı başlatmıştır. Tartışma uzayınca Mustafa Kemal Paşa, “Hilafetpenahi” sözcüğünün yeterli olduğunu, bir Rum kelimesi olan “Efendi” ifadesinin halifenin değerini küçülteceğini söylemiştir. Halifenin hakiki unvanının “Halifei Müslimin”, “Hadimülharemeyn” veya “Hazret” ifadeleri olduğunu eklemiştir. Selahattin Bey mevcut teamüle yani o zamana kadar yapıla gelene saygı göstermek gerektiği konusunda ısrar edince Mustafa Kemal Paşa kızmış ve onların dalkavukça lakaplar olduğunu söylemiştir. Selahattin Bey sinirlenerek o lafı geri almasını isteyip dalkavüğün kim olduğunu sormuştur. Celse başkanı araya girip bu sözden kimseyi kastetmediğini beyan etmesini isteyince Mustafa Kemal Paşa, kimseyi kastetmeyip dalkavuk olanları kastettiğini dile getirmiştir. Hakkı Hami Bey söze girip Paşa Hazretlerine hitaben mecliste dalkavuk olmadığını, bu sözü sahibine iade ettiğini belirtmiştir. Daha ileri gidilmemesi için başkan araya girerek amacın dalkavuk kimse o olduğunu tekrarlamış ve mecliste böyle bir kimse olmadığını başkan sıfatıyla vurgulamıştır. Sonrasında gönderilecek heyetin halifeye biatı da gerçekleştireceği konu edinilmiş, bu mesele de bir süre tartışılmıştır. Heyetin kaç kişi olacağına yönelik tekliflere geçildiğinde Yozgat milletvekili Feyyaz Ali Bey’in kura ile belirlenecek on beş kişiden oluşturulması yönündeki önergesi oylanarak kabul edilmiştir. Ankara’da olmayan milletvekillerinin dâhil edilmediği kurada seçilenler şunlardır; Mehmet Şerif Bey, Rasim Bey, Halil İbrahim Efendi, Mehmet Vasfî Efendi, Operatör Emin Bey, Durak Bey, Ziya Bey, Eyüp Sabri Bey, Hacı Mustafa Efendi, Feyyaz Ali Bey, Hilmi Bey, Hüseyin Bey, Mehmet Efendi, Server Bey, Mehmet Ragıp Bey. Divan başkanlığının seçtiği dört kişiyle beraber 19 kişiden oluşacak heyetin, son olarak şeri şerif dairesinde biata memur olduğu da oylanarak kabul edilmiş ve konu kapatılmıştır.⁵²⁵

Meclis Başkanlık Divanının 18 Kasım 1922’de aldığı karara göre ilk cuma töreni şu şekilde olacaktır; meclis tarafından seçilecek kurul, seçim kararını içeren özel yazıyı,

⁵²⁵ TBMM ZC, D.1, C.25, s. 12-17.

cuma namazından önce Hırkayı Saadet Dairesine gelmiş olacak olan halifeyi ziyaretinde kendisine sunacak ve kutsal emanetleri TBMM adına teslim ve tebriklerini arz edeceklerdir. Teslim işleminin sonunda Nakibüleşraf Efendi tarafından Türkçe bir dua okunacaktır. Bu dua daha önce hazırlanmış bulunmalıdır. Bundan sonra büyük camilerden birinde cuma namazı kılınacak ve camide hilafet makamının onuruna uygun bir cuma alayı düzenlenecektir. Cuma hutbesinde hilafet duası yerine “Halife-i Müslimin Abdülmecit Hazretleri” adı anılır. Bu noktada eski usulün tekrar edilmemesi önemle istenir. Halifenin camiden ayrılmaları ile tören sona erer. Kutsal emanetlerin tesliminden sonra cuma ezanı okunurken bütün İslam kentlerinde yüz bir pare top atılır. Bu karara uygun biçimde 24 Kasım 1922 Cuma günü tören gerçekleşmiş ve heyetin en yaşlı üyesi sıfatıyla Mehmet Şerif Bey, bu heyete başkanlık ederek görevini yerine getirmiştir.⁵²⁶

4.4. MEHMET ŞEVKET PEKER

Meclisin açılış konuşmalarının ardından Mustafa Kemal Paşa, seçilen milletvekillerinin mazbatalarının tetkiki için komisyon kurulmasına geçilmesini talep etmiştir. Kura neticesinde seçilenlerin isimlerini duyuran Şerif Bey, İkinci Mazbataları İnceleme Komisyonu üyeleri arasında Mehmet Şevket Bey’in ismini de okumuştur.⁵²⁷

Meclisteki çalışmalarında genel olarak hukukçu kimliğiyle ön plana çıkan Mehmet Şevket Bey’in, teklifleri kanun metinleriyle ilgili olurken söz alıp yaptığı konuşmaları da hukuki meselelerle ilişkili olmuştur. 28 Nisan 1920’de ilk önergesini Hıyanetivatanıye Kanunu dördüncü maddesinde bir düzeltme talebiyle vermiştir. Suçun işlendiği yerde sorgulamasının yapılması esasını belirleyen maddede mahkeme heyeti üyeleri arasında sorgu hakiminin de olacağının açıkça yazılmasını istemiş, kısa süre sonra görüşmeye başlanacağı sırada sorgu hakimliği teşkilatının bazı ilçelerde olmadığını vurgulayarak önergesini geri çekmiştir.⁵²⁸ 29 Nisan 1920’de Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun düzeltilmesine dair teklifini yapmıştır. Bu kanunun sorgulamaya, iddia heyetine ve cinayetlerin yargılama usullerine dair bölümlerinin çok ayrıntılı olduğunu, zanlıların tutukluluk hallerinin uzamasına sebep olduğunu ve içinde

⁵²⁶ Çoker, I. Cilt, s. 284-287.

⁵²⁷ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 3.

⁵²⁸ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 127-128.

bulunulan şartlarda bunun sorun oluşturduğunu söyleyerek kanunda zamanın şartlarına uygun düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Teklifi Adliye Komisyonuna gönderilmiştir.⁵²⁹ Komisyon, tutanağını ancak II. TBMM dönemine sunmuş; o dönemde bu teklifin derinlemesine incelenmesi için ihtisas komisyonuna yönlendirilmesi, yeni bir tasarı ile meclise sunulmak üzere bakanlığa bırakılması teklif edilmiştir. İşbu tutanak oylamayla kabul edilmiştir.⁵³⁰

Aynı gün Bursa milletvekili Emin Bey ile verdikleri kanun önergesi ise mecliste bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Fesin yerine kalpağın milli başlık olarak kabul edilmesini konu edinen bu önerge, I. TBMM'nin ilk devrimci davranışı olarak görülmüştür.⁵³¹ Önergede fesin ithalatı nedeniyle çok fazla masraf edildiği hatırlatılmış, bu paranın yurt içinde kalması gerekliliği yanında Sultan II. Mahmut zamanında adalı Rumları taklit ederek alınan fesin milli olmadığı vurgulanmıştır. Doğu ve Müslüman milletlerde yaygın kullanılan ve son günlerde ülkemizde de sevilen kalpağın milli başlık olması istenmiştir. Fakat bu istek meclisin çoğunluğu tarafından tepki görmüş, önerge dikkate alınmamıştır. Tunalı Hilmi Bey fesin Türk'ün ruhunda yerleştiğini söylemiştir. Çorum milletvekili Haşim Bey, Fas ve Tunus Müslümanlarının hep fes giydiğini ve onların manevi kuvvetlerini koruyacak bir dayanak oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Sivas milletvekili Mustafa Taki Efendi ise fesin Müslümanları özellikle Osmanlıları başkalarından ayıran bir belirti olduğunu ifade etmiştir. Celseye başkanlık eden Celalettin Arif Bey oylamaya sunduğu önergenin reddi sonrasında meseleye, o günün fes ve kalpak zamanı olmadığını belirterek dahil olmuş, herkesin dilediğini giymesini istemiştir.⁵³²

Mehmet Şevket Bey 29 Eylül 1920'de Muamelatı İthamiyenin (suçlama işlemleri) İlgası Hakkında Kanun görüşmelerinde, sorgu hakimlerinin cinayetle ilgili işlerde delilleri değerlendirmede iddia heyetleri kadar yetkili oldukları için Ceza Muhakemeleri Usulü Geçici Kanunu'nun ikinci maddesinin suçlama işlemleri ile ilgili ilk faslının iptali hakkındaki birinci madde ile ilgili söz almıştır. Öncelikle birinci maddenin eksik olduğunu belirtmiş, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 123, 281 ve 471.

⁵²⁹ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 146.

⁵³⁰ TBMM ZC, D.2, C. 7, s. 18.

⁵³¹ Goloğlu, s. 186.

⁵³² TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 149-150, Çoker, I. Cilt, s. 666-667.

maddelerinin düzenlenmesinin de birinci madde sonuna eklenmesiyle bu eksikliğin giderilebileceğini söylemiş, ardından bu şekilde bir önerge sunmuştur. Ayrıca delillerin değerlendirilmesinde mahkemelerin yetkili olduğunu, sorgu hakimlerinin böyle bir yetkisi olduğunu söylemenin doğru olmadığını ifade etmiştir. Görüşmenin devamında her iki kanunda yapılacak iptal ve düzenlemelerin çok önemli olduğunu, bunların geçici ve dönemlik kanunlar olmayıp kalıcı olduğunu bu sebeple kesin çözümün bulunmasının gerektiğini söylemiştir. Önergesi okunduktan sonra oylanmış ama dikkate alınmamıştır. Madde değiştirilmeden hükümetin teklif ettiği şekilde kabul edilmiştir. Kanunun ikinci maddesi ise Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256. maddelerinin ilgası hakkındadır. Bu maddede 249 ve 250. maddelerin kalması taraftarı olan Mehmet Şevket Bey, fakirlerin avukat tutmak noktasında mağdur olacaklarını savunmuştur. Bu manada bir önerge daha vermiş ve önergesi kabul edilerek ikinci madde kendisinin oluşturduğu şekle dönüştürülmüştür.⁵³³ Sonraki celsede üçüncü madde görüşülürken Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü ve Kırşehir milletvekili Müfit Beylerle birlikte bir önerge sunmuştur. Bu önerge reddedilmiş, komisyon tutanağına göre üçüncü madde kaldırılarak dördüncü madde üçüncü madde şeklinde görüşmeye açılmıştır. Dördüncü maddede Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 51. maddesinin ilgası istenmiş, Mehmet Şevket Bey farklı görüş beyan ederek bu maddenin kalıcı olmasını istemiştir. Bu madde de bir önceki gibi yok sayılmış, sonraki madde ile ilgili bir düzeltme önergesi daha sunan Mehmet Şevket Bey'in bu önergesi de reddedilmiştir. Üçüncü madde değiştirilmeden kabul olunmuştur.⁵³⁴ Ertesi gün dördüncü maddenin görüşülmesi sırasında Mehmet Şevket Bey, bu maddenin yok sayılan maddelerin ardından anlamsız kaldığı yönünde fikir beyan etmiş, kendisi gibi düşünen başkaları da olmuştur. Neticede bu maddenin komisyona iadesine karar verilmiştir.⁵³⁵ Bu madde 30 Nisan 1921'de tekrar görüşüldüğünde Mehmet Şevket Bey, komisyonun gerekli düzenlemeyi yaptığını uzun uzadıya görüşmeye gerek olmadığını söylemiştir. Yapılan oylamayla madde onaylanmış, ardından kanunun tamamı oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁵³⁶

⁵³³ TBMM ZC, D.1, C. 4, s. 427-434.

⁵³⁴ TBMM ZC, D.1, C. 4, s. 439-444.

⁵³⁵ TBMM ZC, D.1, C. 4, s. 457-460.

⁵³⁶ TBMM ZC, D.1, C. 10, s. 159.

Mehmet Şevket Bey 13 Ekim 1920’de Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığı tarafından verilen bir tezkere ve bununla ilgili Adalet Komisyonunun tutanağı hakkında görüş bildirmiştir. Casusluk, ordu ve vatana ihanetle suçlanan kişilere ait askeri divanı harplerden gelen evrakın iade edilip edilmeyeceği hakkındaki tezkere için hazırlanan komisyon tutanağı hakkında Tunalı Hilmi Bey’in bir sorusu üzerine konunun başka bir tarafa çekildiğini söylemiş, komisyonun gerekli kararı verdiğini ifade etmiştir. Yapılan oylama sonucu komisyonun, İstiklal Mahkemelerinin sorgu yetkisindeki suçları başka mahkemelere havale etmeden hükme bağlayabileceği yönündeki tutanağı kabul edilmiştir.⁵³⁷

14 Ekim 1920’de Mersin milletvekili Şevki Bey ve arkadaşları tarafından sunulan bir önergeye Mehmet Şevket Bey de katılmıştır. Milletvekillerinin izinli olduğu dönemde izin süresini aşmaları sebebiyle yapılan kesintinin tahsisattan değil tazminattan yapılmasını istemişler, geç geldiği günleri meclis çalışmalarına daha fazla katılarak telafi edebileceklerini vurgulamışlardır. Bunu isterken meclise üç dört ay geç başlayan milletvekillerine tam tahsisat ödenmesini örnek vermişlerdir. Fakat başta kabul edilen önerge, itirazlar sonucu yapılan görüşmelerle reddedilmiştir.⁵³⁸ Aynı gün Ankara’da yaşayan emekli binbaşı olarak avukatlık yapan Ağâhpaşazade Memduh Bey tarafından meclise verilen bir dilekçe, çok uzun süren bir görüşmeye sebep olmuştur. Memduh Bey milletvekillerinin aynı zamanda avukatlık yapmasının haksızlığa ve adaletsizliğe sebep olduğunu vurgulayarak bunun kaldırılmasını istemiştir. Mecliste başlayan tartışma çoğunlukla halktan birinin kanun teklif hakkı olup olmadığına yönelmiş ve uzamıştır. Mehmet Şevket Bey kişinin dilekçesine istinaden Dilekçe Komisyonunun durumu görüştüğünü ve meclise sunulmasına karar verdiğini dolayısıyla artık meselenin özüne dönülmesini talep etmiştir. Kendisi verilen dilekçenin kanun teklifi olmayıp şikâyet olduğunu, komisyonun bunu tasarıya dönüştürerek meclise getirdiğini savunmuştur. İzahı yerinde olup işin halline yönelinmesini istese de milletvekilleri meseleyi daha da uzatarak önergelere dönüştürmüşlerdir. Konu ile ilgili verilen birçok önerge sonuçta oylanarak Adalet ve Anayasa Komisyonlarına gönderilmiştir.⁵³⁹ 1 Kasım 1920’de Mehmet Şevket Bey’in Hukuk Muhakemeleri

⁵³⁷ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 42.

⁵³⁸ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 62-64.

⁵³⁹ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 73-82.

Kanunu ve Sulh Mahkemeleri Kanunu'nun düzenlenmesine dair verdiği kanun teklifi Tasarı Komisyonuna gönderilmiştir.⁵⁴⁰ 18 Kasım 1920'de komisyondan gelen uygun olduğuna dair tutanak Adalet Komisyonuna gönderilmiştir.⁵⁴¹

9 Kasım 1920 tarihinde meclis çalışmalarında etkin olduğunu gördüğümüz Mehmet Şevket Bey, Adalet Komisyonu üyesi olmasından kaynaklanan durumu nedeniyle görüşmelerde sıkça söz almıştır. İlk olarak vatana ihanetten mahkûm Tekke köyünden Değirmenci Nurettin hakkındaki evrakın gönderildiğine dair Adalet Bakanlığı tezkeresi ve Adalet Komisyonu tutanağı için söz almıştır. Komisyon görüşmelerinde şahıs hakkında iki görüş ortaya çıkmış, bir taraf tutuklu olarak İstiklal Mahkemesine gönderilmesini istemiştir. Mehmet Şevket Bey aksini savunarak şahsın isnat edilen suçları işlediğine dair sabit sebep ve delillerin olmadığını söylemiştir. Bu halde tutukluluğu devam ederse süründürüleceğini vurgulayarak tutuksuz İstiklal Mahkemesine gönderilmesini, mahkeme sonucunda suçlu çıkarsa tutuklanmasının daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Fakat yapılan oylamada meclis onun gibi düşünmemiş, Yunanlılara casusluk suçlamasıyla tutuklu olarak İstiklal Mahkemesine gönderilmesi kabul edilmiştir.⁵⁴² Yalnız 23 Haziran 1921 tarihli görüşmeden anlaşılan o sırada İstiklal Mahkemeleri çalışmalarına ara verdiğiinden yargılamayı yine Söke Bidayet Mahkemesi yapmış ve meclis tarafından ortadan kaldırılan hükmünde ısrarcı olmuştur. Bunun üzerine Adalet Komisyonu adına açıklama yapan Mehmet Şevket Bey, komisyonun yeni bir tutanak hazırlayarak bu davanın cinayet mahkemesinde görülmesini, kişinin tutuklu olarak gönderilmesini teklif ettiğini söylemiştir. Meclis, tutanağı kabul etmiştir.⁵⁴³ Mehmet Şevket Bey'in birinci mecliste söz alma kayıtlarına baktığımızda buna benzer vatana ihanet yasasına bağlı olarak altı yargılama hakkında daha görüş belirttiği görülmüştür. İsmail Hakkı ve Osman Efendiler, Kemahlı Mehmet oğlu Mustafa, Sivaslı İbrahim oğlu Salih, Ilgınlı İbrahim oğlu Mevlüt, Madenli Dedeoğlu Osep, Sökeli İpokrat haklarındaki Adalet Komisyonu tutanakları meclise getirildiğinde söz alarak görüşmelere katıldığı tespit edilmiştir. Bunların yanında Eskişehir Büyükdere köyünden Mustafa Çavuş ve Durmuş Ağa'nın affedilmelerine, Kastamonu İstiklal

⁵⁴⁰ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 307.

⁵⁴¹ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 405.

⁵⁴² TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 321-322.

⁵⁴³ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 4.

Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilen Hüseyin oğlu Osman'a, Bozkır Olayı'nda müsadere edilen koyunlara, İstiklal Mahkemesince askerlik görevinden kovulan Jandarma Yüzbaşı Nuri Efendi hakkındaki evraklara dair de söz alıp kendi fikrini açıklamıştır.

9 Kasım 1920'de Siirt milletvekili Mustafa Sabri Efendi Sulh Hakimleri Kanunu'nun üçüncü maddesinin düzenlenmesine dair kanun teklifi vermiştir. Bu teklif üzerine Mehmet Şevket Bey ile karşılıklı uzun bir münakaşaya girmiştir. Mehmet Şevket Bey özünde bu teklifin sulh mahkemelerinin iş yükünü çok artıracak ve memleketin en hızlı çalışan mahkemelerini de diğerleri gibi hantallaştıracak savunmuştur. Sonraki dördüncü maddenin de düzenlenmesini zorunlu kılan bu teklifin mahkemelerin yargı alanları arasında karışıklığa sebep olduğunu da vurgulamıştır. Mustafa Sabri Efendi yıllarca sulh mahkemelerinde çalıştığını ve dışarıdan doğrunun tespit edilemeyeceğini iddia ederek milletin işlerini kolaylaştırmaya çalıştığını söylemiştir. Ardından Mehmet Şevket Bey'in aynı kanunun üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerinin düzenlenmesine dair kanun teklifi görüşülmüştür. Üçüncü madde için teklifi Mustafa Sabri Efendi'nin teklifinden iki noktada farklıdır; sulh hakimlerinin bakacağı davaların değer tutarını elli bin liraya kadar yükseltmiş ve hakkışufa davalarını sulh mahkemelerinin yargı alanına sokmamıştır. Oylama sonucunda Mehmet Şevket Bey'in teklifi kabul edilmiştir.⁵⁴⁴ Teklifin dördüncü maddesinin üçüncü maddeye bağlı olarak değişmesi gerektiğinden 5 Eylül 1921'de teklif meclise gelmiştir. Adalet Bakanının isteğiyle kanunun aslının anlaşılması için teklif görüşmesi ertelenerek Adalet Komisyonuna gönderilmiştir.⁵⁴⁵ 20 Ekim 1921'de komisyon tutanağı ile yeniden görüşülen dördüncü madde teklifi oylanarak kabul edilmiştir.⁵⁴⁶

11 Kasım 1920'de Balıkesir milletvekili Hasan Basri Bey ve arkadaşlarının düğünlerde israfın yasaklanması hakkında kanun teklifi üzerine söz alarak ikinci maddenin kanunun nizamnamesi şeklinde olduğunu, kanun içeriğine alınmasına gerek olmadığını vurgulamıştır. Kanunun uygulayıcı ve takipçisi olarak belirlenen müftü ve belediye başkanlarının meşgul edilmemesini ve bu maddenin yok sayılmasını

⁵⁴⁴ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 330-334.

⁵⁴⁵ TBMM ZC, D.1, C. 12, s. 149-151.

⁵⁴⁶ TBMM ZC, D.1, C. 18, s. 189-190.

istemiştir.⁵⁴⁷ 15 Kasım 1920’de kanunun bu maddesine dair önergeler görüşülürken aynı isteğini tekrarlamış ama reddedilmiştir.⁵⁴⁸ 25 Kasım 1920’de kanunun dördüncü maddesi görüşülürken de kanuna bağlı meselelerin yargılamasının sulh mahkemelerinde yapılacak olmasına karşı çıkmış, uygun olmadığını söyleyip kaldırılmasını istemiş ama dikkate alınmamıştır.⁵⁴⁹

9 Nisan 1921’de Kütahya milletvekili Cemil Bey’in İstanbul tarafından yayınlanan aflar ve cezaların ertelenmesi kararlarının itibarsız addedilmesine dair kanun teklifi için hazırlanan Adalet Komisyonu tutanağı için görüşmede, Mehmet Şevket Bey komisyon adına teklifin reddini istemiştir. İstanbul’un işgali öncesinde çıkmış kararlar olduğunu, afların uygulandığını, cezaların ertelenmesi kanununda ise 8. maddeyle Cemil Bey’in belirttiği suçların zaten ertelemekten istisna tutulduğunu belirtmiştir. Yapılan oylamayla tutanak kabul edilip teklif reddedilmiştir.⁵⁵⁰ 16 Nisan 1921’de görüşülen Ankara milletvekili Hacı Atıf Efendi’nin terekenin yazımı hakkındaki kanun teklifi ve 2 Mayıs 1921’de Ereğli taşkömürü havzası maden işçileri haklarına ilişkin kanun sebebiyle birinci madde görüşülürken de aynı ifadelerle söz alıp Adalet Komisyonuna gönderilmesini istemiştir. İlk teklif komisyona gönderilirken⁵⁵¹, ikinci isteğine konu olan madde için buna gerek olmadığı meclis tarafından ortaya konmuştur.⁵⁵² 25 Haziran 1921’de görüşülen Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey’in memurların yargılanması usulü hakkındaki kanun teklifini reddeden Tasarı Komisyonunun tutanağı için Mehmet Şevket Bey, bu teklifin hem Adliye hem de İçişleri Komisyonuna gönderilmesini istemiş, karar onun istediği gibi olmuştur.⁵⁵³

2 Temmuz 1921’de Bilecik milletvekili Mustafa Kemal Bey’in pek çok memurun mağdur durumda beklemesi sebebiyle verdiği bir önerge doğrultusunda Şurayı Devlet (Danıştay) kurulması hakkındaki kanunun görüşülmesine başlanmıştır. Mehmet Şevket Bey konu ile ilgili olarak önceki yıldan itibaren meclisi meşgul eden Şurayı Devlet meselesinin memurlar hakkındaki araştırmaların incelenmesi meselesi olduğunu belirtmiştir. Bu konunun daha önce meclis tarafından görüşüldüğünü ve reddedildiğini,

⁵⁴⁷ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 368.

⁵⁴⁸ TBMM ZC, D.1, C. 5, s. 387.

⁵⁴⁹ TBMM ZC, D.1, C. 6, s. 37-38.

⁵⁵⁰ TBMM ZC, D.1, C. 9, s. 423-425.

⁵⁵¹ TBMM ZC, D.1, C.10, s. 7.

⁵⁵² TBMM ZC, D.1, C. 10, s. 204.

⁵⁵³ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 38.

meclis dışından maaşlı kişilerce oluşturulması yönündeki kanun tasarısının da reddedildiğini, Adalet ve İçişleri Komisyonlarınca meclis üyelerinden oluşturulmasına dair tutanağın da reddedildiğini hatırlatmıştır. Reddedilmiş bir konunun tekrar görüşülmesinin doğru olmadığını vurgulamıştır. Fakat memurların yargılanmasının önemli olduğunu ve pek çok memurun perişan durumda yargılama beklediğini söylemiştir. Adalet Komisyonu tarafından konunun bir kez daha görüşüldüğünü ve bu son hazırlanan tutanaktaki şeklin uygun olduğunu düşündüğünü belirterek kabul edilmesini istemiştir. Hakkı Hami Bey söz alıp benzer ifadeler kullandıktan sonra memurların dosyalarının sonraki seneye birikeceğini ve memurların süründürüldüğünü söylemiştir. Pek çok yöntem bulunduğu halde meclisin reddettiğini, bir an önce memurların bekleyen davaları için bir başvuru yerinin gösterilmesi ve suçlu ile suçsuzların belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ardından kanunun ismine dair tekliflere geçilmiş, Mehmet Şevket Bey komisyon adına “Memurların yargılanmasına dair kanuna ektir” şeklinde isim teklif etmiştir. Sonra isim meselesi bırakılarak maddelere geçilmiştir. Bu süreçte komisyon adına yeniden söz alarak memurların yargılanması için yeni bir heyet oluşturulmasının görüşüldüğünü, İçişleri Komisyonunun dokuz ve Adalet Komisyonunun yedi kişilik bir heyet öngördüğünü söylemiştir. Son kararın meclise bırakıldığını, bu heyetin hiçbir komisyonda görev almayan milletvekillerinden oluşmasının iyi olacağını ama olmazsa Adalet Komisyonunun tüm yoğunluğuna rağmen bu görevi üstlenmeyi kabul edebileceğini eklemiştir. Son olarak kanunun düzenlenmesine dair tekliflere geçilmiş ve görüşmeler toplantı çoğunluğu kalmadığı için ertelenmiştir.⁵⁵⁴

14 Temmuz 1921’de I. Dünya Savaşı’nda yararlılık gösteren mahkûmların mahkûmiyet süresinin affına dair kanun tasarısı ve Adliye Komisyonu tutanağının görüşmesi yapılmıştır. Mehmet Şevket Bey merak edilen konular üzerine komisyon adına cevap vermiştir. Kanunun savaş sonrasını kapsamadığını, şahsi hukukun affedilemeyeceğini, genel hukuka dair affın şartlarının belli olduğunu ortaya koymuştur. Daha önce yayınlanan kararnameyle eşkıya ve asker kaçaklarının serbest bırakıldığını ve kalanların çaresizler olduğunu söylemiştir. Irz meselesine ilişkin mahpusların zaten savaşa gönderilmediğini ekleyerek bu gibi suçluların affa dâhil olmadığını

⁵⁵⁴ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 105-121.

vurgulamıştır. Ardından Hakkı Hami Bey de söz alıp kanunun lehine konuşacağını ama ateşkese kadar devletin birbiri ardına çıkardığı aflara karşı olduğunu belirtmiştir. Cepheye gönderilenlerden firar edenler veya fırsat bilip yeni suç işleyenlerin olduğunu, bu gibilerin affedildiğini ama cephede hakkıyla savaşıp terhis belgesi alanların tekrar mahkûm edildiğini hatırlatmıştır. Önceki aflardan yanlış kişilerin faydalandırıldığını bildiğini söyleyen Hakkı Hami Bey, bu kanunda mağduriyetlerin giderileceğini ve adaletin bunu icap ettirdiğini vurgulamıştır. Sonra kanunun düzenlenmesine dair tekliflerin görüşülmesine geçilmiş fakat hiçbir kabul görmemiştir. Kanun komisyon tarafından sunulduğu şekliyle değiştirilmeden kabul edilmiştir.⁵⁵⁵

30 Ocak 1922’de Mehmet Şevket Bey, bir önergeyle kanunen var olan Şurayı Evkafın oluşturulması için gerekli masrafların 1922 bütçesine eklenmesi hususunun Din İşleri Bakanlığına gönderilmesini teklif etmiştir. Yapılan oylamayla önerge kabul edilmiştir.⁵⁵⁶ 26 Temmuz 1922’de verdiği İnebolu Evkaf memuru İsmail Hakkı Efendi’nin evrakının incelenmesine dair önergesi de aynı yolla Din İşleri Bakanlığına gönderilmiştir.⁵⁵⁷ 13 Eylül 1922’de vergi zamlarının tahsilinin ertelenmesine dair önerge vererek halkın ağır vergilerden bıktığını vurgulamıştır. İlköğretim Kanunu’nun 15. maddesi gereğince alınan vergilerin her yerde farklı alındığını, bu kanunun düzenlenmesinin meclis gündemine geldiğini ama görüşülmediğini, kanun düzenlenene kadar vergi tahsilâtının ertelenmesi gerektiğini söylemiştir. Bu verginin Sinop’ta %66,5, Boyabat’ta %64, Gerze’de %74, Ayancık’ta %50, köylerde %100 alındığını eklemiştir. Bu kanunun kısa sürede mecliste görüşülmesini istemiştir. Hakkı Hami Bey bu konuda söz alarak kendisine destek vermiştir. Söz konusu verginin farklı oranlarda tahsil edildiğini ifade eden Hakkı Hami Bey, bu maddenin düzenlenmesine dair kanun tasarısının bir an önce mecliste görüşülmesi için bir önerge vermiş ve bu önerge mecliste kabul edilmiştir.⁵⁵⁸

Mehmet Şevket Bey, 18 Ocak 1923’de köylerin ve nahiyelerin idaresi kanun tasarısı hakkında söz alarak kanunun 164. maddesinin eksik ve hatalı olduğunu

⁵⁵⁵ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 261-274.

⁵⁵⁶ TBMM ZC, D.1, C. 16, s. 179.

⁵⁵⁷ TBMM ZC, D.1, C. 21, s. 497.

⁵⁵⁸ TBMM ZC, D.1, C. 23, s. 10-12.

söylemiştir. Düzenlenmesi için bir önerge sunmuş, meclis kararıyla tüm önergelerle birlikte madde Adalet Komisyonuna gönderilmiştir.⁵⁵⁹

Mehmet Şevket Bey'in gizli celse tutanaklarında yer alan konuşmalarının sayısı üçtür. İlki 24 Ekim 1920'de Konya milletvekilleri Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve arkadaşları hakkında Divanîharp kararı üzerinedir. Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey konunun geçmişine değinerek Çelebi Efendi'nin daha ateşkes döneminde İtalyanlarla görüşüp bir Selçuki hükümeti kurma fikrine vardığını, bu meclis açılırken de ilk isyan tepkisinin Konya'dan geldiğini ve Çelebi Efendi'nin de bu girişime destek verdiğini söylemiştir. Kendisinin Konya milletvekili olarak seçilip meclise geldiğini ama hareketleri ile bu makamın ehli olmadığını ispat ettiğini belirterek anayasanın 48. maddesi gereğince meclisten çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Ardından söz alan Mehmet Şevket Bey, hükümetin teklifinin anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir. İşlenen suçun ne çeşit bir suç olduğunun ve yargılamanın doğru makamda yapılıp yapılmadığının tespitinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Hükme dair bir evrakın olmadığını bu sebeple inceleme yapılamadığını söylemiş, hükümetin teklifinin milletvekilliklerinin sona ermesi olduğunu ve anayasaya uygun bulunduğunu eklemiştir.⁵⁶⁰ 21 Mart 1921'de yapılan görüşme, Tokat milletvekili Nazım, Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü ve Burdur milletvekili Şeyh Servet Efendiler hakkındaki Üçüncü Şube tutanağına ilişkindir. Yeşil Ordu Cemiyetine üyelikle suçlanan Nazım Bey'in savunması için konuşması sırasında şube adına cevap vermek için Mehmet Şevket Bey söz almıştır. Nazım Bey'in Mustafa Kemal Paşa'dan başka kimsenin ifadesi alınmadığı ve ona göre soruşturma yapıldığı iddiasının hatalı olduğunu belirterek İstiklal Mahkemesinden evrak geldiğini söylemiştir. Öncelikle bozgunculuk ve halkı kışkırtmakla suçlanan Nazım Bey'in hakkında ifadeler olduğunu, Çerkes Ethem ile ilişkisi, yabancılardan para aldığı iddialarının olduğunu söylemiştir. Bazı milletvekillerinin konuyla ilgili ifadelerinin alındığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesinin de Nazım Bey'in lehine olduğunu eklemiştir. Nazım Bey'in bir komünist parti kurduğunu, daha sonra Yeşil Ordu ve gizli komünist partiden ayrılanlarla partisini birleştirip Halk İştirakiyun Partisini kurduğunu açıklamıştır. Rus elçiliğiyle ilişki kurduğunu ve arkadaşlarıyla birlikte para karşılığı casusluk yaptığını belirterek

⁵⁵⁹ TBMM ZC, D.1, C. 26, s. 421-426.

⁵⁶⁰ TBMM GZC, D.1, C. 1, s. 213-214.

delilleri olan bu suçlardan mahkemeye çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Mehmet Şevket Bey'in açıklaması yeterli görülerek görüşmenin sonlandırılmasına karar verilmiş ve konuyla ilgili önergelerin okunmasına geçilmiştir.⁵⁶¹

Gizli celselerdeki üçüncü ve son konuşması kendisinin de zan altında olduğu bir meseledir. Üyeleri Mehmet Şevket, Yozgat milletvekili Yusuf Bahri ve Bursa milletvekili Hüseyin Necati Beylerden oluşan, Samsun ve havalisinde görevli Amasya İstiklal Mahkemesi hakkındaki kanuna aykırı hükümler verdiği dair iddialar 20 Mart 1922 tarihli gizli celsede ele alınmıştır. Bu celsede Dördüncü Şube tarafından hazırlanan tutanak görüşülmüştür. Tutanakta iddialar teyit edilmiş ve mahkeme üyeleri suçlanmıştır. Tutanakta mahkeme 14 noktada kusurlu bulunmuş, hatalı kararlar meclise bildirilmiştir. Örneğin; Küçük Ağa ve 38 arkadaşının idamları, divanîharbiörfiden müdevver evrak ile idama hükmetme, bazı salıverme ve tazminata hükmetme kararları, Tokat, Zile, Sivas ve Yozgat'ta kişi hakları alanında yetkisiz verilen af kararları dışında bazı kişiler hakkında verilen af kararları da vardır. Başkaca; Amasya İstiklal Mahkemesi kararı ile idama mahkûm edilen Alexandros'un müsadere edilen develerinin akıbeti uzunca bir süre meclisi meşgul etmiştir. O zaman için büyük bir servet olan bu büyük deve sürüsünün ne olduğu anlaşılamamıştır. Yine Yozgat İsyanı'nın bastırılması ve infazlardan sonra Arif Arslan adlı birinin, Çerkes Ethem'le kurduğu kişisel ilişkilere dayanarak 35.000 koyun, 5.000 sığıra el koyması gibi isnatlar gündeme gelmiş ama iddialar sonuçsuz kalmıştır. Sonuç olarak Amasya İstiklal Mahkemesi üyeleri Şevket, Necati ve Bahri Beyler hakkında yasama dokunulmazlıklarının kaldırılarak yargıya sevk edilmeleri talebi reddedilmiştir.⁵⁶² Mehmet Şevket Bey, 14 kusur hakkında tek tek izah vermiş ve kendilerinin verdikleri kararların sebeplerini açıklamıştır. Isnat edildiği gibi usul ve yorum hataları olabileceğini ve insanların hatadan noksan olmadığını belirtip kasıt yoksa hataya ceza mı gerektiğini sormuştur. Yorum hatasından dolayı kendilerinin mahkemeye sevk edilip edilmeyeceklerini meclisin kararına bırakmıştır.⁵⁶³ Sonuçta

⁵⁶¹ TBMM GZC, D.1, C. 2, s. 22-24.

⁵⁶² Akın, s. 176-177. Eserde mahkeme üyeleri verilirken Şevket ve Necati Beylerin yanında hatayla Yozgat milletvekillerinden Süleyman Sırrı Bey yazılmıştır. Sonuçtaki karar kısmında da tutanaktaki hatayı tekrarlar Vehbi Bey ismi kullanılmıştır. Doğru isim Bahri Bey'dir.

⁵⁶³ TBMM GZC, D.1, C. 3, s. 104-109.

Amasya İstiklal Mahkemesinin Yozgat İsyanı dolayısıyla kişisel haklara ilişkin verdiği tazminat kararlarının iptaline karar verilmiştir.⁵⁶⁴

4.5. HAKKI HAMİ ULUKAN

Hakkı Hami Bey, meclis oturumlarında genellikle hukukçu kimliğiyle ön plana çıkmış, bu konudaki meselelerde bilgisiyle açıklama getirmiş ve yorum yapmıştır. Fakat sadece hukuki konularla sınırlı kalmamış meclis gündemine gelen her konuya ilgi duymuş ve pek çoğunda fikir beyan etmiş, izahı gereken yerlerde bilgi istemiştir. Bu özelliğiyle mecliste en çok söz alan milletvekillerinden biri olmuştur. Konuşmalarının hepsini bu çalışmaya alabilmek imkânı olmadığından, bazıları seçilmiştir. Önceki satırlarımızda kendisinin dahil olduğu görüşmelerden alıntı yaptığımız konuşmalarına tekrar değinilmemiş, gündem içerisinde kanaatimizce çok etki etmemiş bir takım konuşmaları da atlanmıştır. Görüşmelerde çokça yer alan, kendisinin de Adalet Komisyonunda olması sebebiyle sıkça söz aldığı vatana ihanetten yargılananlar veya affı talep edilenlere dair fasıllara da yer verilmemiştir. Ele aldığımız görüşmelerdeki ifadelerinden vatana ihanete ve yargılamalar hakkındaki titizliğine yönelik yeterli fikir sahibi olunacağına inancımız oluşmuştur.

İlk olarak 25 Nisan 1920’de Beypazarı Olayı’na katılmış olanların affedilmesine dair telgraf sebebiyle söz alarak bozguncuların affedilmesine kesinlikle karşı olduğunu açıklamıştır. Vatana ihanet edenin en ağır cezayı çekmesi, işbirliği yapanların da aynı kabul edilmesi gerektiğini, ilk olayda afla yaklaşılsa istenilen sonucun hiçbir zaman alınamayacağını söylemiştir.⁵⁶⁵ Bu cümleleri, bu gibi olaylara yaklaşımı hakkında kesin bilgi vermektedir. Aynı gün Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey’in sunduğu vatana ihanete ceza tayini hakkındaki kanun teklifi için de söz almıştır. Kanunun aceleye getirilmesinin zararını vurgulamış, hemen kabul edilmeyip Tasarı Komisyonunda görüşülmesini ve komisyonun görüşüne göre hareket edilmesini istemiştir. Ertesi gün aynı teklifin görüşmesi devam ederken Osmanlı kanunlarının yabancı ülkelerden alındığını, milletimizin ihtiyaçlarına ve ruhuna hitap etmediğini vurgulayarak en önemli sorunun kanunların dili olduğunu söyleyerek sade ve anlaşılır

⁵⁶⁴ TBMM GZC, D.1, C. 3, s. 112-113.

⁵⁶⁵ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 48.

bir dil kullanılmasını istemiştir.⁵⁶⁶ 28 Nisan 1920’de Hıyanetivatanîye Kanunu’nun; vatana ihanet eden kişinin suçu işlediği yerin bidayet mahkemesinde, olağanüstü bir durumda ise yakalandığı yerin mahkemesinde yargılanacağı hususundaki dördüncü maddesi ile ilgili görüşmede ilk sözü almıştır. Bidayet mahkemelerinin ilçelerde de bulunduğunu ama teşkilatı tamamlanmadığı için esnaftan insanların üye edildiğini ve yargılamanın bunlara bırakılamayacağını söylemiştir. İl bidayet mahkemelerinde yargılanmalarını teklif etmiştir. Mehmet Şükrü Bey bunun olamayacağını savunarak kanunun hızla cezalandırma içerdiğini, illerin ilçe ve köylere uzak olduğunu, davaların zorlaşıp uzayacağını ifade etmiştir. Dosyaların mecliste de görüşüleceğini iletmiştir. Hakkı Hami Bey meclise dosyaların eksiksiz gelemeyeceğini, mutlaka hata ve eksiklerin olacağını söylemiştir. Hızlı hareket edilmesi için bir kişinin haksız yere idamını veya küreğe konulmasını kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Yargılamaların Divanîharplerde yapılması teklifinin de aynı sorunları içerdiğini vurgulamıştır.⁵⁶⁷ 4 Mayıs 1920’de Bakanlar Kurulunun seçimine dair kanuna bir madde eklenmesi hakkında teklifte bulunmuş, teklif Tasarı Komisyonuna gönderilmiştir. 11 Mayıs 1920’de geçen seferberlikte savaşa katılan mahkûmların affına dair kanun teklifine Adalet Komisyonunun tutanağı hakkında, mahkûmların affı için mutlaka askerlik vazifesini yaptığına dair terhis belgesi olması gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁸ 2 Haziran 1920’de geçici bir temyiz heyeti kurulmasına dair kanun için heyet üyelerinin seçiminde Adalet Komisyonunun görüşlerinin alınmasını istemiştir.⁵⁶⁹ 7 Haziran 1920’de gezici jandarma müfrezeleri kurulmasına dair kanun tasarısı hakkında, birliklerin sürekli gezeceğini, hareketli olacağını söylemiş ve bunların iâşe sorununun çok büyük sıkıntı oluşturacağını vurgulamıştır.⁵⁷⁰

4 Temmuz 1920’de söz aldığı gündem, devletin yakın tarihinde çok sıkıntılar yaşamasına sebep olan sansür meselesidir. Bakanlar Kuruluna ve resmi makamlara gönderilen mektupların sansürden istisnasına dair önerge hakkında o güne kadar yapıldığı şekliyle yüce meclisin yazışmalarının sansürden geçirilmesinin çok çirkin olduğunu, bunun meclisin kontrol altına alınması demek olduğunu söylemiştir. Bayram

⁵⁶⁶ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 79-80.

⁵⁶⁷ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 118-120.

⁵⁶⁸ TBMM ZC, D.1, C. 1, s. 276.

⁵⁶⁹ TBMM ZC, D.1, C. 2, s. 57-59.

⁵⁷⁰ TBMM ZC, D.1, C. 2, s. 113-114.

münasebetiyle gittiği, daha önce eğitim amaçlı bir süre yaşadığı Konya'da postanede beş bin mektubun sansür edilmek üzere bekletildiğini öğrendiğini anlatmıştır. Diğer şehirlerin de aynı durumda bulunduğunu ve bunun manasız olduğunu vurgulamıştır. Ticari haberleşmenin de bu durumdan olumsuz etkilendiğini söylemiş, sadece meclis için değil tüm millet için bu konuda kesin bir karar alınmasını istemiştir. Rıza Nur Bey, bunun bir itimat meselesi olarak algılanmamasını isteyerek sadece milletvekillerinin değil bakanların mektuplarının da sansürden geçirildiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa sansürün lazım olduğunu, isyanların bazılarının önlenbilmesinin mümkün olabileceğini hatırlatmış, meclisin mektuplarını kontrol edecek heyette milletvekillerinin de bulunabileceğini söylemiştir. Konya postanesinde memurların işlerini iyi yapmadıklarını, bunun hesabının sorulması gerektiğini vurgulamıştır. Hakkı Hami Bey sansürün milletvekillerini milletin gözünde itibarsızlaştırdığını vurgulamıştır. Ehil olmayan insanların masalarında günlerce mektuplarının açık saçık kaldığını söylemiş, bir telgrafın çekildiği yerde de vardı, bir yerde de sansüre uğradığını, bunun gecikmeye sebep olduğunu beyan etmiştir.⁵⁷¹ 31 Temmuz 1920'de aynı konuyla ilgili olarak Hakkı Hami'nin de dâhil olduğu 46 milletvekili tarafından milletvekillerinin mektuplarının sansür edilmesi hakkında Milli Savunma ve İçişleri Bakanlıklarına gensoru verilmiştir. Kendisi öncelikle söz alarak meclisin kararına karşı çıkanlara vatan haini denildiğini, bu konuda meclisin aldığı kararın açık olduğunu ve buna neden uyulmadığını anlamadığını iletmıştır. Söz konusu bakanlıkların kendilerini aydınlatmalarını ve suçluların cezalandırılmasını istemiştir.⁵⁷² Aynı gün Bursa komutanı Bekir Sami, valisi Hacim Muhittin ve Alaşehir komutanı Âşir Beylerin azledilmelerine, Bursa ve Alaşehir'in işgaline sebep olduklarından şimdiye kadar bir Divanîharbe gönderilmemelerinin sebeplerine dair İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığına verilen gensoru münasebetiyle söz alıp bu ülkede çok eskilerden beri vazifesinde fenalık edenlerin sorumlu tutulmadığını söylemiştir. Bir harpte büyük hatalar yapanın bir başka savaş sebebiyle affedildiğini, kimsenin ceza görmediğini hatırlatıp kendisinin bile kötü bir iş yapsa o gün kapısının önüne asılması gerektiğini dile getirmiştir. Alkış alan bu sözlerine suçlunun cezası zamanında verilmezse geçmişte yaşananların tekrar edeceğini

⁵⁷¹ TBMM ZC, D.1, C. 2, s. 165-168.

⁵⁷² TBMM ZC, D.1, C. 3, s. 12.

eklemiştir.⁵⁷³ Yine aynı gün İstanbul Mebusan Meclisi üyesiyken tutuklanarak İngilizler tarafından Malta'ya gönderilen milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi üyeliğine kabul edilmelerine ve kendilerine ödeme yapılmasına dair Divan Başkanlığı kararı münasebetiyle söz alarak bu kişilerin meclisin asıl üyelerinden olduğunu açıklamıştır. Kendilerine ödeme yapılmasının da lazım olduğunu, bunun meclisin bir kararıyla halledilebileceğini ve bu kararı bir komisyona gönderip geciktirmenin gereksiz olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁴

14 Ağustos 1920'de Trabzon milletvekili Hüsrev Bey'in önceki celsede Mustafa Kemal Paşa'nın bahsettiği Düzce Ayaklanması hakkında bilgi vermek istemesi, Hakkı Hami Bey'in olaylara ve çözüme yönelik yaklaşımını ortaya koyan açıklamalarına sebep olmuştur. Hüsrev Bey, Düzce Ayaklanması başladığında üç arkadaşıyla beraber oraya gittiklerini ve asilerin eline düşüp bir ay tutulduklarını anlatmıştır. Bu tutukluk süresi ve sonrasında yaşananlardan anladığı doğrultusunda sorunun geçmişin hatalarından kaynaklandığını ve yayılan bir sorun olduğunu gördüğünü söylemiştir. Hüsrev Bey'e göre bu ayaklanmayı çıkaranlar Çerkesler ve Abazalardır; Çerkesler gerçeği görerek pişman olmuştur ama Abazalar eskiden beri eşkıyalık ve hırsızlıkla uğraşan kontrol edilemez bir millettir. Meşrutiyet düşmanı olarak addettiği Abazaların bu düşmanlığının sebebini, saraya kız verip avanta olarak akrabalık yoluyla tabur ağalığı gibi rütbe sahibi olma imkânlarının meşrutiyetle ortadan kalkması olarak göstermiştir. Bunların teslim olanlarına inanılmamasını isteyen Hüsrev Bey; reislerinin cezalandırılmasını, ailelerin dağıtılmasını, Türk köylerine yerleştirilmelerini ve ellerindeki silahların toplanmasını istemiştir. Bu sözler üzerine kendisi de Abaza taifesinden olan Hakkı Hami Bey, doğru bir noktadan yaklaşarak Beypazarı Olayı'ndan beri asilerin affının caiz olmadığını söylediğini hatırlatmıştır. Ona göre meclisin en önemli vazifesi bu isyanların nasıl yayıldığını ve sonlandırılacağını bulmaktır. Memlekette Çerkes, Kürt, Türk meselesi yoktur; İstanbul ve Anadolu meselesi vardır. İsyandar oluyorsa, halk eşkıyalık yapıyorsa bunun hükümetin kabahati olduğunu söyleyen Hakkı Hami Bey, isyanların yayılmasının sebebini, bastırıldıktan sonra bir daha yaşanmasın diye gerekenlerin yapılmaması olarak göstermiştir. Kaçan asilerin yakalanmamak için başka asilerle birleşip tekrar isyana kalkıştıklarını söylemiştir. Daha

⁵⁷³ TBMM ZC, D.1, C. 3, s. 9.

⁵⁷⁴ TBMM ZC, D.1, C. 3, s. 17-18.

önce meclise sunulup okunmadan reddedilen şehitlerin ve asilerin yetimlerine yardım edilmesi konulu bir önergeyi hatırlatmıştır. Günü değil geleceği düşünmek gerektiğini vurgulayıp bilerek ya da bilmeyerek bir isyana karışan bir asinin küçük çocuğu veya ailesinin ihmal edilmesiyle düzeni sağlamak için iyi bir adım atılmadığını söylemiştir. Asilerin küçük çocuklarına merhametle sahip çıkılır ve onlara babalarının fenalığı anlatılırsa sağlıklı bir gelecek kurulabileceğini ifade etmiştir. Bu olayların arkasında İngiliz destekli İstanbul hükümetinin olduğunu, gerçek suçlular dururken şu köylüler veya şu kavimler şeklinde niteleme yapmanın doğru olmadığını açıklamıştır. Bir kavmin meşrutiyet karşıtı veya hürriyet sevmez olup olmadığını ancak o halkı yakından tanımakla bileceğini, başkasından duyulanla kanaat oluşturulamayacağını söylemiştir. O gün meselenin kavim meselesi olmadığını söyleyerek gerçek sorunun tespit edilmesinin gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷⁵ Doğaldır ki Abaza halkına dair söylenenlere alınan Hakkı Hami Bey, idari kusur ve eksikliklerin görmezden gelinerek meselenin sadece bir etnik soruna indirgenmesine karşı çıkmıştır. Kendisi avukatlığını konuşturarak mensubu olduğu milletin saygınlığını korumak ihtiyacı hissetmiştir.

9 Eylül 1920’de Firariler Kanunu’nun, hükümetin tayin ettiği sürede orduya katılmayanların evlerinin tahrip edileceği, mallarına ve hayvanlarına el konulacağı konusundaki birinci maddesiyle ilgili olarak söz almıştır. Hakkı Hami Bey hükümetin tayin ettiği süre ifadesinin sakıncalı olduğunu, kişiye veya ailesine tebliğ edildiği tarih şeklinde değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Jandarmanın bazen bu evrakı köylüden birine veya muhtara teslim ettiğini, kişinin kendisine tebliğ edilmeyen evraktan suçlu bulunup idamının ve ailesini cezalandırmanın yanlış olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁶

5 Şubat 1921’de mecliste, Sinop’ta Tersane namıyla bilinen yerin belediyeye terki hakkında kanun tasarısının kabul edildiğine dair İçişleri Komisyonunun tutanağı okunmuştur. Görüşmede söz alan Hakkı Hami Bey, öncelikle meclisin yardım etmesi gerektiğini anlaması maksadıyla Sinop’un durumuyla ilgili kısa bilgi vermek istemiştir. Sinop’un yarısına yakınının farklı zamanlarda çıkan iki yangında yandığını hatırlatmış, halkın bir kısmının yoksulluğun en yüksek seviyeye ulaşmasından ve ücretsiz kereste verilmemesinden köylere çıktığını söylemiştir. Bazılarının bir eve sekiz, on aile sığmaya

⁵⁷⁵ TBMM ZC, D.1, C. 3, s. 215-217.

⁵⁷⁶ TBMM ZC, D.1, C. 4, s. 48.

çalabaladıklarını, bazılarının hayvanın bile yaşayamayacağı mağaralara sığınarak vakit geçirmeye çalıştıklarını açıklamıştır. Arazinin hazine hakkı olup maliyeye ait olduğunda ısrar etmenin Sinop halkını görmezden gelmek olduğunu vurgulamıştır. Orada buna benzer birçok satılabilecek arsa olduğunu ve hükümetin bunları müzayedeye çıkardığını söylemiş, daha değerli gördüğü Tophane denilen yerin belediyeye terki mümkün olsa daha güzel olacağını ifade etmiştir. Bu yerlerin Hristiyanlar tarafından alınacağını, kendilerine ev alamayan halkın bu bahçeleri hiç alamayacağını, buraların Sinop’la ilgisi olmayan kişilerin eline geçeceğini söylemiştir. Belediyeye bırakılırsa halk için güzel bir dinlenme yeri olarak bir park ve bir iskele yapılacağını, hem halkın faydalanacağını hem de ticari olarak mal sevkiyatının hızlanacağını söylemiştir. Parayla alınmasının yanlış ve harap olmuş bir memleketin belediyesi için mümkün olmadığını, milletin malının millete verilmesi gerektiğini eklemiştir.⁵⁷⁷ Aynı gün yapılan oylamaya katılan 110 milletvekilinden 19 ret oyuna karşı 91 kabul oyuyla kanun kabul edilmiştir.⁵⁷⁸ Hakkı Hami Bey konunun hem idari hem sosyal boyutuyla ele alınabilmesi için mecliste geniş bir açıklama yapmıştır. Sinop halkının haklarının görmezden gelinmesini engellemiş yanı sıra milli menfaatlerin korunmasını savunmuştur. Böylelikle şehir halkının ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir alanın belediyeye kazandırılmasına etki etmiştir.

Hakkı Hami Bey’in meclis çalışmaları içerisinde en çok dile getirdiği sorunlardan biri de sıklıkla kanunların düzenlenmesine yönelik talepler, bunların hatalı oluşu ve kanunların geciktirilmesidir. Bu konudaki pek çok örnekten biri 21 Şubat 1921’de görüşülen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun 7. maddesinin değiştirilmesine dair bir tekliftir. Bu teklif sebebiyle meclisin yeni kabul etmiş olduğu ve uygulamada sorun çıkarmamış bir kanunun, henüz uygulanmaya başlandığı sırada değiştirilmesi için teklifte bulunulmasına karşı çıkmıştır. Meclisin geçen bir yıllık mesaisinde çıkarılan kanunların üç dört ay gibi kısa sürelerde tekrar düzenlenmesi talepleriyle karşılaştığını, bunun kanunların ehil olmayan ve kanunun ruhuna nüfuz edememiş kişilerce hazırlanmasından kaynaklandığını söylemiştir. Bir yıldır kanun tasarılarını teklif ve düzenlemeyle uğraşıldığından şikâyet ederek milletvekillerinin teklifte bulunmadan

⁵⁷⁷ TBMM ZC, D.1, C. 8, s. 91-92.

⁵⁷⁸ TBMM ZC, D.1, C. 8, s. 101.

önce meclis gruplarına ya da arkadaşlarına danışmalarını istemiştir.⁵⁷⁹ Yine 7 Mart 1921’de Nisabımüzakere Kanunu’nun düzenlenmesine dair bir teklif üzerine bu kanunun üç ayda üç defa düzenlenmesinden şikâyet ederek başlamış, söz konusu kısmın düzenlenmesi ihtiyacına hak vermiş fakat teklifte düzenleme için seçilen tarzı hatalı bulmuştur.⁵⁸⁰ 21 Mart 1921’de Bütçe Komisyonunun sekiz milyonluk ikinci avans için kanun teklifi üzerine, geçici bütçelerin toplamından ibaret olan 1920 yılı bütçesinin üç ay komisyonlarda sonra dört ay mecliste görüşülüp yedi ay sonunda onaylanabildiğini, 1921 yılı bütçesinin de Şubat ayı içerisinde verilebildiğini, görüşmelerle daha da erteleneceğini söylemiştir. Bütçelerin sene başında hazır olması gerektiğini hatırlatarak gecikmelerden dert yanmıştır.⁵⁸¹ Bu konudaki haklılığı da 30 Mayıs 1920 tarihli oturumda ortaya çıkmış, o gün aralarında Sinop milletvekili Mehmet Şevket Bey’in de olduğu bir grup, görüşmelerin 18 Haziran’a kadar ertelenmesini istemiştir. Ramazan ayı olması ve 10-12 Haziran arasının da bayrama rastlaması sebebiyle arzu edilen bu erteleme üzerine Hakkı Hami Bey, milletvekillerinin tatil diye bir yerlere gideceğini ve Bütçe Komisyonunun toplanamayacağını, bütçenin ortada olmadığını söylemiştir. Bu kadar uzun bir araya gerek olmadığını, memleketin kaderini eline alan meclisin okul çocukları gibi tatil aradığını belirtmiştir. Alkış ve tezahüratlarla karşılanan bu sözlere rağmen oturum başkanı kendi yetkisini kullanarak meclisi tatil etmiştir.⁵⁸²

Hakkı Hami Bey’in hukuki meselelerde çoğu kez üzerinde durduğu konulardan biri de usulsüz yargılama, delilsiz ve haksız tutuklamalar, buna bağlı gelişen insan hakları ihlalleridir. Bu konulardaki ifadelerine bakıldığında ispat edilmedikçe neyle suçlanırsa suçlansın kişinin haklarının elinden alınmasına karşı çıkmıştır. 28 Nisan 1921’de İstanbul’dan gelen şüpheli kişilerin bir garnizonda tutulması ve bu sırada ihtiyaçlarının hükümetçe karşılanmasına dair önerge için söz almıştır. Hakkı Hami Bey kişilerin hakkında bir soruşturma sonucu tutuklama kararı olmaksızın hapsine karşı olduğunu açıklamıştır. Gelenlerin iskelede karşılanıp soruşturulabileceğini, fenalığı olanların iade edilebileceğini veya bir şüpheyile geri gönderilebileceğini söylemiştir. Ama garnizonların savaş esirleri için olduğunu, buralara insanların doldurulmasıyla

⁵⁷⁹ TBMM ZC, D.1, C. 8, s. 329.

⁵⁸⁰ TBMM ZC, D.1, C. 9, s. 34.

⁵⁸¹ TBMM ZC, D.1, C. 9, s. 177-178. Rumi takvime göre düzenlenen mali yılbaşı 1 Mart tarihidir.

⁵⁸² TBMM ZC, D.1, C. 10, s. 377-378.

haksız yere onlara mahkûm veya tutuklu denilmesinin usulsüz olacağını vurgulamış ve bunun kanunsuz ve yanlış olduğunu belirtmiştir.⁵⁸³

18 Ocak 1921 tarihinde Sinop yangınzedelerine devlet ormanlarından ücretsiz kereste verilmesine dair kanun tasarısı Bakanlar Kurulu imzasıyla yayımlanmıştır.⁵⁸⁴ 17 Mayıs 1921’de mecliste bu kanun tasarısı ve Ekonomi, Mali Kanunlar ve Bütçe Komisyonlarının tutanakları okunmuştur. Kanunun gerekçe metninde; yanmış olan 431 evin inşası için her eve 20m³ çam, 2,5m³ meşe yani toplamda 8620m³ işlenmemiş göknar, 3232,5m³ çam, 1077,5m³ işlenmemiş meşe ağaçlarına ihtiyaç olduğunu İl İdare Meclisinin 9 Eylül 1920 tarih ve 840 nolu yazısından anlaşıldığı yazılmıştır. 1.887.100 kuruş tutarındaki bu kerestenin kesilmesine dair hazırlanan kanunun birinci maddesinde, bunların meskene özel kullanılmak şartıyla sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Hemen söz alan Hakkı Hami Bey, kanun tasarısının meclise gelmesi ve komisyonlarda oylanması sürecinin neredeyse bir yıl aldığını ama yangınzedelerin dört beş yıldır aynı acı ve felaketin etkisinde olduklarını vurgulamıştır. Kendisinden önce söylenildiği gibi felakete uğrayan yerler için vergi alınmamasına yönelik genel bir kanun çıkarsa da insanların yıllarca sürünmesinin önüne geçilebileceğini söylemiş, bu teklifin Sinop’a özgü kanunla birleştirilmemesini ve Sinopluların daha fazla bekletilmemesini istemiştir. Aksini isteyenlere karşı da görüşmelerin acilen tamamlanmasını talep etmiştir.⁵⁸⁵ Ne yazık ki bu süreç çok uzamış ve Hakkı Hami Bey Sinop’a gittikçe şehrin durumuna şahit olmaya devam etmiştir. Ama meclisi bu konuda hızlanmaya teşvik etmek için çaba sarf etmiştir. 29 Nisan 1922’de Sinop’tan meclise gönderdiği telgraf şeklindeki önergesi şu şekildedir;

“Ankara’da Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Sinop’a geldiğim günden beri nazarı dikkatimi ehemmiyetle celbeden iki maddenin arzını memleketin menafii iktizasından buldum.

1. Mısır bedelini tediye eden âciz açlığa mahkûm erkeksiz kadınlarla çocuklarının iâşesi ile tedariki zaruri tohumluk için, Sinop Ziraat Bankası vasıtasıyla sekiz bin lira miktarında bir meblâğ derhal rençberlere borç verilmediği takdirde şimdiden açlıktan

⁵⁸³ TBMM ZC, D.1, C. 10, s. 130.

⁵⁸⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 2/29/13, Ek: 99/1, Belge tarihi: 18.01.1921.

⁵⁸⁵ TBMM ZC, D.1, C. 10, s. 315.

ölmeye başlayanların adedi günden güne artacağı gibi noksanii ziraat sebebiyle âti dahi düşünceli bulunacağından ihmali gayricaiz olan işbu hususun müstacelen nazarı dikkate alınmasına delâlet buyurulması.

2. Altı seneden beri her türlü şeraiti sıhhiyeden mahrum mağara misillü mahallerde ikamet etmekte bulunan harikzedegân hakkındaki 1337 (1921) senesi bidayetinden beri ruznamei müzakeratta bekleyen kanunun mevsimi inşaat geçmeden evvel müstacelen intacını Heyeti Celilelerine arz ve rica ederim.

24.04.1922 / Sinop Mebusu Hakkı Hami”

Bu önerge Ekonomi Bakanlığına gönderilmiş, kanunun uygun bir zamanda meclis gündemine alınmasına karar verilmiştir.⁵⁸⁶

9 Temmuz 1921’de Beylerbeyi İhtiyat Zabit Mektebinden (Yedek Subay Okulu) mezun olanların terfisi hakkında kanun teklifi ve Milli Savunma Komisyonu tutanağı görüşülmeye başlanmıştır. Manisa milletvekili Refik Şevket Bey’in bu teklifinde bu okullardan mezun olanların Harbiye Mektebinde açılan özel dersleri tamamladıklarında kadrolu subaylar gibi olmalarının gerektiği ama cihan harbi nedeniyle bir kısmının bu eğitimi tamamlayamadığı açıklanmıştır. Balkan Savaşlarından beri dokuz senedir savaştan bu subayların terhis edilmesinin doğru olmadığı, edindikleri bu deneyimle eğitimlerini tamamlamış kabul edilmelerinin gerektiği ortaya konmuştur. Komisyon tutanağıyla uygun görülen bu teklif üzerine söz alan Hakkı Hami Bey, desteklemekle beraber eksik olduğunu belirtmiştir. Seferberlik nedeniyle alınan bu subayların günde on üç saat eğitim gördüğünü ve kendisinin de bu suretle altı ay uygulama eğitimi aldığını, teorik ve pratik eğitimleri neticesinde edindikleri askeri bilginin sonradan yetiştirilenlerden daha iyi olduğuna gözleriyle şahit olduğunu söylemiştir. Kendisiyle beraber orduya katılanların Darülfünun mezunu olduğunu ama kadroluların askeri rüştiye veya Kuleli mezunu olduğunu söylemiştir. Kuleli mezunlarının Harbiye eğitimi almadan yüzbaşı olurken Darülfünun mezunlarının teğmen yapıldığını belirtmiştir. Milli Savunma Bakanlığının bu durumu düzeltip yedek subaylara hakları olan terfiyi vermesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁷ Görüşme sonunda teklifin birinci maddesinin komisyona

⁵⁸⁶ TBMM ZC, D.1, C. 19, s. 439.

⁵⁸⁷ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 193-194.

iadesine ve yedek subayların kıdemlerine göre terfiden faydalanmalarının sağlanmasına karar verilmiştir.⁵⁸⁸

5 Ağustos 1921’de I. TBMM döneminin en önemli gündemlerinden olan Başkomutanlık Kanunu, bir gizli celsede görüşülmüştür. Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrası ordumuzun Sakarya nehri gerisine kadar çekilmesi üzerine bir olağanüstü tedbir düşünülmüştür. Mecliste Mustafa Kemal Paşa’ya olan güven ortaya konmuş, kendisinin ordunun başına geçmesi için genel kanaat oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine meclise bir teklif sunarak meclisin meşru yetkilerini fiilen kullanmak şartıyla, milli egemenliğe duyduğu inanç dolayısıyla üç ayla sınırlandırılacak biçimde Başkomutanlık görevini kabul ettiğini açıklamıştır. Mersin milletvekili Selahattin Bey bu görevin Başkomutanlık Vekili adıyla verilmesini teklif ederek İstanbul’daki kötü niyetli grupların bundan faydalanmasını önlemek gerektiğini ifade etmiştir. Başkomutanlık denildiğinde padişahın akla geldiğini, yetkilerini tamamen devretmiş bir meclisin varlığının sorgulanacağını ortaya atarak meclisin yetkilerini vekili unvanını taşıyan kişi aracılığıyla kullanmasının daha doğru olduğunu iddia etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bunu kabul edemeyeceğini söyleyerek aslında geçmişte yıpranmış olan bu vekil tabirinin ucunun padişaha çıkacağını, böyle bir vekil tayin etmediğini söylerse meclisi zora sokacağını vurgulamıştır. Hakkı Hami Bey aynı grupta yer aldığı Selahattin Bey’den farklı olarak böyle bir tartışmayı önemsiz ve gereksiz bulmuştur. Zaten meclis başkanı olarak teftiş ve benzeri amaçlarla ordunun başında bulunduğunu söylediği Mustafa Kemal Paşa’nın görevi kabul etmesinden sonra gerisinin isim meselesi olduğunu ifade etmiştir. Kendisi ayrı bir noktaya temas ederek meclisin tüm yetkileri tabirinden amacın ne olduğu, başkomutanın meclisin yerini mi alacağı, bu sırada meclisin nasıl çalışacağı konusunda aydınlatılmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu konuda da isteğinin sınırlı olduğunu, yalnız ordunun sevk ve yönetimi konusunda meclise danışmasının zaman kaybı olacağından kendi kararıyla hareket etmesinin gerekeceğini açıklamıştır. Görüşme ve tartışmalarla ordu yönetilmeyeceğini vurgulayarak yetkinin büyük ve meclisin böyle yetkisini birine devretmesinin yanlış

⁵⁸⁸ TBMM ZC, D.1, C. 11, s. 201.

olduğunu savunmuştur. Üç ay sonra yetkinin yenilenebileceğini veya kaldırılabilirliğini belirtmiştir.⁵⁸⁹ Hakkı Hami Bey cevaptan tatmin olmuş olacak ki tekrar söz almamıştır.

Konu ile ilgili en şaşırtıcı çıkış bir önceki celsede benzer bir teklifi meclise sunan grupta yer alan Rıza Nur Bey'den gelmiştir. Rıza Nur Bey meclis üstünlüğünün her şeyden önemli olduğunu ortaya koymak amacıyla uzun bir konuşma yapmış, sunulan teklifi tehlikeli ve hatalı bulmuştur. Kendisi önceki gün önergeyi dinlediğinde meclisin yetkilerini terk etmesi hususunu duyduğunda çok heyecanlandığını, hatta başını kaşındığını arkadaşlarından öğrendiğini, kaygısını böyle dışa vurduğunu söylemiştir. Hayatında hiç bu kadar önemli bir olay ve teklif karşısında kalmadığını belirtmiştir. Böyle bir teklifle adeta mecliste padişah seçildiğini, bunun olamayacağını bu milletin kan dökerek padişahı aldığını bu yetkileri kimseye devredemeyeceğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifini hiç anlayamadığını, orduyu yönetmesinde ve vergiler koymasında sorun olmadığını ama meclisin yetkilerine ortak olmasının amaca hizmet etmediğini ve söz konusu olamayacağını dile getirmiştir. Bu konuda çok güvensiz olduğunu cümlelerinden anladığımız Rıza Nur Bey; milletvekili dokunulmazlığı konusunun açık olmadığını, üstü kapalı genel ifadelerle çok şeyin saklanabileceğini, böyle bir teklifin yapılmamasını arzu ettiğini ve maddelerin sınırlandırılıp düzeltilmesini istediğini söylemiştir. Bu düzeltmede meclisi kapatma ve tatil yetkisinin olmadığını belirtilebileceğini, yine milletvekillerinin kişisel dokunulmazlıklarının önemli olduğunu ve anayasanın 79. maddesine dayanarak bir kayıt oluşturulabileceğini ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden İstiklal Mahkemelerinin göreve başlamasını istediğini hatırlatarak istediği yerde mahkeme kurup istediği milletvekillerini göreve atmasının doğru olmayacağını, bu şekilde istediği kararları mahkemelere aldırıp kendi isteklerini tamamen yapabileceğini söylemiş, böyle bir şeye meydan verilmemesini istemiştir. Sonrası zabıt müsveddesinde karışık olduğu için konuşmanın devamı kaydedilememiş, endişelerinin nereye kadar uzandığı gizli kalmıştır. Ardından teklif mecliste oylanmış, 183 oydan 169 kabul oyu ile Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olarak görevlendirilmiştir. Ret oyu verenlerin açık celsede durumu düzeltmeleri istenmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁹ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 164-166.

⁵⁹⁰ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 179-180.

18 Eylül 1921’de Maliye Bakanlığının Tuz Kanunu’nun bazı maddelerine denk kanun tasarısı, buna dair Mali Kanunlar Komisyonu ve Bütçe Komisyonu tutanaklarının görüşmesine geçilmiş, tuzun kilosunun iki kuruş artırılarak beş kuruşa satılması teklif edilmiş ve gerekçe olarak her şeyin zamlanması gösterilmiştir. Bu konuda Hakkı Hami Bey, kanun yaparken genelin menfaatlerini gözetmek gerektiğini, vergi kanunlarında hep aynı gerekçenin ortaya konup her şeyin pahalılaştığının söylendiğini ifade etmiştir. Vaktiyle ekmek iki kuruşken kırk paraya satılan tuzun, şimdi ekmek onbeş lirayken beş kuruşa satılmasının adaletle uygun olmadığını söylemiştir. Sözüne karışan Tunalı Hilmi Bey’i iki yüzlülükle suçlayınca o da kendisini “alnını karışlarım” şeklinde tehdit etmiştir. Vergiden kazanmak için tuza zam düşünüldüğünü ama satışların azalmasıyla kâr değil zarar edildiğini, bunun posta zammında böyle olduğunu açıklamıştır. Bir ay önce çıkarılan Tekâlifimillîye Kanunu’yla milletin yeteri kadar fedakârlık ettiğini belirtmiştir. Tüccarın köylüye tuzu daha pahalıya sattığını, tuzu alamaz hale gelecek köylünün sağlığının da bozulacağını iddia etmiştir. Bu iddiasını doktorların daha iyi açıklayabileceğini söylemesi üzerine Rıza Nur Bey söz almış, tuz yemeyen bir kişinin her hastalığa yakalanabileceğini, böyle bir anneden doğacak bebeğin tırnaksız ve saçsız olacağını, kemiklerinin şekillenmeyeceğini ve büyüemeyeceğini açıklamıştır. Kendisi Maliye Bakanı’na bu teklifin geri çekilmesini rica etmiş ve şekerle zam yapılabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine oylama yapılarak tasarı reddedilmiştir.⁵⁹¹

Hakkı Hami Bey’in meclis çalışmaları arasında en önemli görevi hiç kuşkusuz Koçgiri Olayı’nın araştırma kurulunda görev alması olmuştur. 3 Ekim 1921’de gizli celsede Koçgiri ve Umraniye Olaylarının bastırılması sırasında yaşananlar görüşülmeye başlanmış, gizli mi yoksa açık mı görüşülmesi tartışılmıştır. Hakkı Hami Bey yaşanan olayların anlaşılabilmesi için bölgeye bir heyet gönderilerek incelenmesini istemiştir.⁵⁹² 4 Ekim 1921’de gizli celsede Koçgiri Olayı görüşülmeye devam edilmiş, sunulan önergelerle ayaklanmaya katılmayanların affedilmesi tartışılmıştır. Hakkı Hami Bey verilen önergelerde bölge halkının adalet istediğinin söylendiğini hem bunun için hem de aftan yararlanacakların belirlenmesi için bir tetkik heyetinin bölgeye gönderilmesini istemiştir.⁵⁹³ 5 Ekim 1921’de gizli celsede Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa’nın

⁵⁹¹ TBMM ZC, D.1, C. 12, s. 243-250.

⁵⁹² TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 248-249.

⁵⁹³ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 267.

başarısızlığı sebebiyle yerine başka bir komutan seçilmesi istenmiştir.⁵⁹⁴ 6 Ekim 1921’de yapılan görüşmede Koçgiri Olayı’nın görüşmesi tamamlanmış, komisyonların ortak hazırladığı tutanak maddeleri okunmuştur. Birinci maddede sorumluların cezalandırılması, onların dışındakilerin affı ve bu amaçla Koçgiri’ye bir tetkik heyetinin gönderilmesi, diğer yerler için de İstiklal Mahkemelerinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. İkinci maddede tetkik heyetinin ayrıca Dersim ve çevresinde ekonomik ihtiyaçları belirleyip meclise bildirmesi istenmiştir.⁵⁹⁵ Tutanak oylanmış, 36 ret ve 10 çekimser oya karşı 117 kabul oyuyla kabul edilmiştir.⁵⁹⁶ Ardından tetkik heyeti bölgeye varmadan Divaniharp ve İstiklal Mahkemeleri tarafından hiçbir uygulama yapılmamasının bölgeye bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹⁷ Görüşme sonunda Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey tetkik heyetinin beş üyeden oluşmasını teklif etmiş ve oylanarak kabul edilmiştir.⁵⁹⁸ Tetkik heyeti üyelerinin seçimi ilk iki oylamada sonuçlanmamış, 20 Ekim 1921’de üçüncü kez seçim yapılmıştır. 172 mebusun oy kullandığı seçimde 22 çekimser oy olmuş, Bolu milletvekili Yusuf İzzet Paşa 106 oy, Amasya milletvekili Ragıp Bey 99 oy, Afyonkarahisar milletvekili Hulusi Bey 95 oy, Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemâli Bey 91 oy, Hakkı Hami Bey 75 oyla heyete seçilmişlerdir.⁵⁹⁹ 22 Ekim 1921’de Adalet Komisyonu tarafından meclise olaylara karışanlara dair bazı af kararları teklif edilmiştir. Komisyon üyelerinden Hakkı Hami Bey, Mustafa adlı şahsın idam kararının kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Ama komisyon tutanağı başkanın da katıldığı çoğunluk kararına uygun yazılmış ve meclis o şekliyle kabul etmiştir.⁶⁰⁰ 24 Ekim 1921’de tetkik heyeti üyeleri Hakkı Hami Bey ve arkadaşları, yetkileri ile ilgili kararnamedeki geniş yetkiler tabirinin yorumlanmasına dair meclise önerge sunmuşlardır. Meclis böyle bir yorumlama veya açıklamaya gerek olmadığına karar vermiştir.⁶⁰¹

Heyet çalışmalarını tamamlamış ve geri dönmüş, bu arada heyet kararıyla Nurettin Paşa görevden alınmıştır. 16 Ocak 1922’de gizli celsede Mustafa Kemal Paşa, Nurettin

⁵⁹⁴ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 287.

⁵⁹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 99-100.

⁵⁹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 103.

⁵⁹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 106.

⁵⁹⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 108.

⁵⁹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 199.

⁶⁰⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 215-217.

⁶⁰¹ TBMM ZC, D. 1, C. 13, s. 247-249.

Paşa'nın kendisine başvurarak azil sebeplerinin açıklanmasını istediğini, yapılan suçlamaların hepsine cevap veren bir rapor sunduğunu ve hükümet olarak inceledikleri bu rapora göre heyetin verdiği kararın ağır bir karar olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine meclis bu cevabın okunmasını istemiştir.⁶⁰² 17 Ocak 1922'de gizli celsenin devamında Hakkı Hami Bey, bu cevabın tetkik heyetine verilmesini istemiş, heyet son raporunu hazırladıktan sonra görüşülmesini teklif etmiş, herkesin savunma hakkı olduğunu vurgulamıştır. Meclis yargılamanın düzeltilmesine karar vermiştir.⁶⁰³ 25 Şubat 1922'de Hakkı Hami Bey, heyet başkanı Yusuf İzzet Paşa'nın Koçgiri Olayı'nda sefil olanlara tohumluk ve yemeklik verilmesi konusunda tezkeresi olduğunu ve Bütçe Komisyonunun da bunu uygun bulduğuna dair tutanak oluşturduğunu hatırlatarak görüşülmesini istemiştir. Maddelerin hepsi tartışılarak kabul edilmiştir. Kanunun tamamı oylanmış, kabul için gerekli çoğunluk sağlanamamıştır.⁶⁰⁴ Ertesi gün oylamaya geçildiğinde kısa süren felaketzedeler mi yoksa muhtaçlar mı denmeli münakaşası üzerinden zabıtların bozulduğu iddia edilmiştir. Oylamada kanun 138 kabul, 18 ret, 2 çekimser oy ile gerekli çoğunluk olmamasına rağmen ikinci tur olduğundan kabul edilmiştir.⁶⁰⁵

4 Şubat 1922'de Hakkı Hami Bey'in mecliste Sinop ve ilçeleri hakkında söylediği sözler, dönemin koşullarının ağırlığını ortaya koyarken ne yazık ki milletimizin çektiği zorlukları da gözler önüne sermektedir. O gün gerçekleştirilen gizli celsede gündem; Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmit sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük vergisinden istisnası hakkında Ekonomi Komisyonu tutanağıdır. Memleketimizde milletin manzarasını tasvir eden sözleri şöyledir; *"Efendiler geçen sene bendeniz Sinop'a gitmiştim. 1336 (1921) senesi, altı aydan fazla yaz da dahil olmak üzere yağmur yağmak suretiyle Sinop livasının ihtiva ettiği Acı ve Anzar kazaları dahili, hiç bir ziraat yapılamamış ve evvelki seneden elde edilen buğdaylar harman edilemeyerek harmanlarda çürümüştür. Bunu gözümlle gördüm, bu sene dahi geçen seneye makûs olmak üzere kurak devam etmiş, yaz mahsulü olan mısır ziraatı bile yapılamamış. Geçen sene Ayancık livasının açlık çektiği buraya*

⁶⁰² TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 622-624.

⁶⁰³ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 627-630.

⁶⁰⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 129-133.

⁶⁰⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 17, s. 145.

bildirildiği ve bendeniz bunu meclise aksettirdiğim halde maalesef buralara muavenet edilemedi. Bu fırsattan bir kaç tüccar istifade etti. Buna mahal bırakmayalım. Dört, beş tüccarı müdafaa etmekle, beş on kuruş kazandırmak için bir kısım ahaliyi açlıktan öldürüyoruz. Bunlar efendim, cepheye çalışan ve her gün şehit veren kahramanların yerine ikame edeceğimiz kimselerdir. Ölenlerin yerine buğday ikame edemeyiz. Efendiler, halkın iâşesini de düşünmek mecburiyetindeyiz. Yarın birer süngü ile düşmanın karşısına çıkacak onlardır. Yoksa hiç bir zaman dört, beş tüccar memleketi kurtarmamıştır, rica ederim.”⁶⁰⁶

29 Temmuz 1922’de Özel Komisyonun İstiklal Mahkemeleri hakkında kanun teklifi üzerine başlayan görüşmelerde Hakkı Hami Bey’in bu mahkemelere bakışı hususunda açık bilgi veren ifadeleri olmuştur. Hakkı Hami Bey görüş bildirdiği önergede teklif edilen, bu mahkemelerde rüşvet davalarının da görülmesinin ve sorunların hızla sonuçlandırılmasının halk üzerinde iyi etki edeceğinden faydalı olacağını ifade etmiştir. Fakat bu şekilde ülkede adliyenin varlığının ya kabul ya da inkâr edilmesi gerekeceğini ekleyerek bir eleştiri getirmiştir. Adliyenin varlığı kabul edilirse bu konuları İstiklâl Mahkemelerine vermenin doğru olmadığını iddia etmiştir. Ceza Kanunu’ndaki iç ve dış güvenliğin ihlalini, Askeri Kanun’daki hükümleri ve rüşvet konularını İstiklal Mahkemelerine devrettikten sonra diğer mahkemelerin ne iş yapacağını sormuştur. Sorunun kaynağını görerek çözüm üretilmesini istemiş, bundan sonra İstiklâl Mahkemeleriyle iş görülecekse kendisinin de buna katılabileceğini söylemiştir. Fakat adliye görevini yerine getirmiyor denilip diğer mahkemelerin işlerini İstiklâl Mahkemelerine vermenin iş yapmak olmadığını vurgulamış, mahkemelerin bağımsız ve hakimlerin dokunulmaz olması yanında diğer mahkemelere de aynı güçlü yetkilerin verilmesiyle İstiklal Mahkemelerine ihtiyaç kalmayacağını açıklamıştır. Hakim ve savcıların bir şikayetle sürgün edildiğinden yakınlıkla ülkede adaletin, kanunları iyi uygulayanların her türlü saldırıdan korunması ve dokunulmaz olarak görevini yerine getirebilmesiyle sağlanabileceğini savunmuştur.⁶⁰⁷

2 Kasım 1922’de Lozan Barış Konferansı’na katılacak heyet hakkında gizli celse devam ederken Hakkı Hami Bey, milli mücadelenin tüm meclisin iradesiyle, hep

⁶⁰⁶ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 682.

⁶⁰⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 22, s. 58-59.

birlikte kazanıldığını barışın da herkesin katılımıyla sağlanması gerektiğini, yalnız hükümetin fikirleriyle hareket eden bir heyetin eksik temsil oluşturacağını söylemiştir. Yedi düvelin ikişer delegeyle katılacağından on dört kişiye karşı iki delegemizle eksik kalınacağını ifade edip bir önerge sunarak heyete, görüşülen konuların tartışılıp çoğunluğa göre karar alınmasını sağlayabilmek için yedi kişinin daha eklenmesini tavsiye ettiklerini söylemiştir.⁶⁰⁸ Ertesi gün yapılan görüşmede gönderilecek heyetin konferansta izleyeceği hareket tarzı hakkında İsmet Paşa açıklama yapmış ve görüşler açıklanmıştır. Hakkı Hami Bey söz aldığı anda kendisi için hassasiyet içeren konuları ortaya koymuştur. Öncelikle savaş sürecinde Yunanlıların vahşet yaptığını ve pek çok savaş suçu işlediğini hatırlatarak heyetten Yunanlıların cezalandırılması doğrultusunda istekte bulunmalarını istemiştir. Ayrıca bu memleketin ekmeğini yiyip ihanet eden canilere de af konusunun açılmak isteneceğini, vatan hainlerine affın söz konusu olmayacağını açıklanmasını istemiştir. Üçüncüsü azınlıklarla ilgili dikkat çekici bir istektir. Mecliste gördüğü bir kitapta okuduğu daha sonra Yeni Gün gazetesinde de yazılan; Midilli adasında bir takım serserilerin Çerkesler adına talepte bulunduğu konusunda, ismi anılanlardan bazılarını tanıdığını söylemiştir. Bu kişileri Çerkesler ve Müslümanlar adına leke olarak kabul etmiştir. Çerkeslerin Rus çarının zulmünden kaçıp geldiğini, Türk milleti tarafından şefkat gördüğünü, Türklerden zerre kadar fenalık görmeyip hiç ayırt edilmediğini, et ve tırnak olunduğunu vurgulamıştır. Çerkeslerin asla Hristiyan bir devlete sığınmayacağını, bu hainlerin affı söz konusu olursa izin verilmemesini istemiştir. Dini azınlıklar konusunda da Türkiye kanunlarına uyulmasının ön şart olduğunu, Misakımilli esasına uygun biçimde yabancı devletlerin kendi ülkelerinde ne uyguluyorlarsa bizden onu isteyebileceklerini ifade etmiştir.⁶⁰⁹ Görülen o ki kendisi bizzat yaşadığı Yunan işgalinde, şahit olduklarının hesabının sorulmasını önemsemiş, mecliste birçok kez söylediği gibi vatan hainlerinin affedilemeyeceği hususunu tekrar ederek Avrupalı devletlerin koruyuculuk üstlenmesine izin verilmemesini istemiştir. Çerkeslerin ihaneti söylentilerinden utanç duymuş, bu durumun tüm Çerkeslere genellenmesine engel olmak istemiş, gayrimüslimlere tanınacak haklar konusunda da uluslararası eşitlik esasına bağlı kalmış ve saygı duymuştur.

⁶⁰⁸ TBMM GZC, D. 1, C. 3, s. 981-982.

⁶⁰⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 367-368.

Birinci meclisin son sürecinde yeni bir seçim havasına girilmişken herkesi dehşete düşüren bir olay yaşanmıştır. İkinci Grup üyesi olması sebebiyle Hakkı Hami Bey'in yakın mesai içinde bulunduğu Ali Şükrü Bey öldürülmüştür. 2 Nisan 1923'te mecliste katledilen Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey münasebetiyle yapılan görüşmede Hakkı Hami Bey sözleriyle kanunun hâkimiyetinin kutsallığına vurgu yapmış, meclisin bu ilk şehidini unutulmaz kılmak istemiştir. Ali Şükrü Bey için sözleri şöyledir; *“Muhterem arkadaşlar, aziz arkadaşımız Ali Şükrü Bey meclisteki üç senelik hayatıyla bu memlekete ne kadar hizmet etmişse bugün dahi şehadetiyle memlekette kanunun hâkimiyetini fîlen göstermek suretiyle ikinci bir defa daha memlekete hizmet etmiştir. Efendiler, millet için kendisini feda eden kahramanlar, ebedî yaşayanlardır. Millet için kendisini şahadete sevk edenler ebediyen milletin sinesinde yaşamaya azim ve iman etmiş insanlardır ki milletin mevcudiyetini, milletin hürriyetini ebediyen yaşatan onlar, millet için bir numunedir ve milletin ölmeyen bir hayatıdır. İşte Ali Şükrü Bey bu kıymetli vazifeyi ilk defa ifa etmek şerefine mazhar olduğundan dolayı ebediyen millet ona karşı medyunu şükran olacaktır.”*⁶¹⁰

4.6. RIZA NUR

Rıza Nur'un meclis çalışmalarına ve görüşmelerdeki konuşmalarına bakıldığında bakanlık görevi yürütmesi sebebiyle mesaisinin önemli bir kısmının buna dair konularla ilgili olduğu görülmüştür. Gerek açık gerekse gizli celselerde bakanlık işleri, delege olarak katıldığı uluslar arası konferans ve antlaşmalarla ilgili bilgiler vermiştir. Bir kısmı önceki görüşmelerde değinilmiş konuşmaları tekrar alınmamıştır. Dönem başında Eğitim Bakanı olduğu için görüşmelerdeki konuşmalarının önemli bir kısmını, eğitim meseleleriyle ilgili kendisine veya herhangi bir meselede hükümete sorulan sorulara verdiği uzun cevaplar oluşturmuştur. Uzun süreli yurt dışı görevlendirmeleri sebebiyle mecliste bulunamadığı vakit de bir hayli çoktur.

Meclis arşivinde kayıtlı ilk konuşması 4 Mayıs 1920'deki Eğitim Bakanı seçiminde aldığı oyu yeterli görmeyip meclisin kendisine güvenmediği iddiasıyla istifa etmek istediğini açıklamasıdır.⁶¹¹ Ardından 9 Mayıs 1920'de mecliste hükümet programını okumuştur. Sonrasında Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey'in öğretmen

⁶¹⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 28, s. 307.

⁶¹¹ Goloğlu, s. 182.

maaşlarının durumu ile ilgili yapılacaklar konusunda soru sorması üzerine açıklama yapmıştır. Eğitimi iyi idare etmenin öneminden bahsetmiş, içinde bulunulan şartlarda bunun zor olduğunu vurgulamış, ilk düzeltilmesi gerekenin öğretmenlerin durumu olduğunu kabul etmiştir.⁶¹²

13 Temmuz 1920’de bir önceki görüşmede konu edilen askeri meseleler hakkında Bakanlar Kuruluna gensoru ve hükümete güven duyulduğunun açıklanmasına dair söz almıştır. Konya İsyanı hakkında düşüncelerini açıklamış, olayın şehirde kışkırtılmış bir küçük grup tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu vurgulamıştır. Yapılan görüşmelerde valinin bu olayı yönetemediğine ve başarısız olduğuna karar verildiğini hatırlatmıştır. Eleştirildikleri noktada, yerine atayacak iyi bir memur ve görevli bulmanın zorluğundan bahsetmiştir. Meclisteki milletvekilleri tarafından sürekli farklı isimlerin tavsiye edildiğini ve birinin iyi dediğine öbürünün kötü dediğini açıklamıştır. Savaş döneminde memurların bozulduğunu ve memur yetiştirilmesinin zaman aldığını söylemiştir. Hükümetin uygun bir ismin vali olarak atanmasıyla yeteri kadar meşgul olup sonunda bir karar verdiğini ifade etmiştir.⁶¹³

17 Temmuz 1920’de öğretmenlerin maaşlarının neden verilmediğine dair soruları cevaplandırmıştır. Rıza Nur Bey bu konuda yurdun her tarafından öğretmenlerden şikâyet aldığını, mecliste çok uzun görüşmeler yapılması ve buna bir çözüm bulunması gerektiğini söylemiştir. Kendisine ulaşan mektup ve telgraflardan bazılarını okuyup meselenin sebeplerinin anlaşılmasını istemiştir. Okuduğu mektuplarla öğretmenlerin büyük yoksulluk çektiğini, istifa edip meslek değiştirmek zorunda kaldıklarını, evdeki eşyalarını satıp bitirdiklerini ortaya koymuştur. Bu duruma sebep olarak öğretmenlerin maaşlarını, genel bütçeden değil özel idare bütçesinden yani görev yaptıkları yerin maliyesinden almalarını göstermiştir. Bazı şehirlerde gelirlerin yetersiz olmasından bazılarında ise mülki amir ve memurların ödeme yapmamasından kaynaklanan sorunlar olduğunu tespit etmiştir. Yerel idarelerde gelirlerin tahsilinin eksik yapıldığını ama suçluların cezalandırılmadığını vurgulamıştır. Mal sandıklarına giren paradan eğitime ayrılan ödeneğin başka yerlere harcandığını ve eğitime ayrılan kalemlerin bazılarının tahsilâtının mümkün olmadığını söylemiş, böyle giderse okulların kapanacağını ifade

⁶¹² TBMM ZC, D. 1, C. 1, s. 243.

⁶¹³ TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 298-299.

etmiştir. Rıza Nur Bey çözüm olarak ilkokulların özel idareden, lise ve öğretmen okullarının genel bütçeden ödenmesini tavsiye etmiştir. Bakanlar Kurulunda sekiz maddelik bir kanun tasarısı sunduğunu ama bütçe döneminde görüşülmesinin uygun bulunduğunu söylemiştir. Hükümetin öğretmen maaşlarını vakıf gelirlerinden ödemeye karar verdiğini, diğer memurlardan önce öğretmen maaşlarının ödeneceğini söylemiştir.⁶¹⁴

31 Temmuz 1920’de Çorum milletvekili Dursun Bey tarafından Çorum İdadisi müdürlüğüne atanan kaymakamlıktan gelme Hasan Bey ve bakanlıkta müsteşar olarak atanan subaylıktan emekli Kazım Nami Bey hakkında öğretmenlerin hakkının yendiği ve daha ehil kişiler bulunduğuna dair soru önergesi verilmiştir. Rıza Nur Bey her iki kişinin de geçmişlerinde öğretmenlik yaptığını, çok değerli kişiler olduğu için böyle tercih ettiğini açıklamıştır. Önergeyi veren Dursun Bey’i kendisinin Ankara Maarif Müdürü olarak atadığını, şimdi kendisini hesaba çeken bu kişinin memuru olduğunu, bunun uygun olmadığını dile getirmiştir. Bazı milletvekilleri kendisine Dursun Bey’in de milletvekili olduğunu hatırlatmıştır. Kazım Nami Bey için müsteşarlık diye bir görev olmadığını, bakanlıkta bu şekilde kadroları kaldırdığını, geçmişte maarif müdürlüğü yapmış bu zatı bakanlıkta ikinci öğretim müdürü olarak atadığını açıklamıştır. Onun gibi önemli bir kişiyi bulunca hiç kaçırmadan görevlendirdiğini söylemiştir. Dursun Bey nice hak sahibi öğretmenin hakkının yendiğini söyleyerek açıklamayı yetersiz bulduğunu vurgulamıştır.⁶¹⁵ Rıza Nur Bey ülkede eğitimin gerek sistem gerekse teşkilat olarak kötü durumda olduğuna dair açıklamalarını yeri geldikçe yapmaya devam etmiş, bu süreçte ürettiği çözümleri de ortaya koyarak teklif ve görüşlerini sunmuştur. 4 Ekim 1920’de eğitim sisteminin gelişmesi için gerekli olanlar hakkındaki görüşmede, 19 Ekim 1920’de darülmualiminlerin kapatılıp sultanilerin idadiye dönüştürülmesi için kanun teklifi görüşmesinde, 4 Aralık 1920’de Ankara öğretmenlerinin grev ilan etmeleri ve farklı şehirlerde bazı okulların açılammaları sebebiyle verilen gensoru görüşmesinde; benzer biçimde bakanlığın eksikleri ve genel sorunları hakkında açıklamalar yapmıştır.

⁶¹⁴ TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 342-346.

⁶¹⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 3, s. 12-15.

14 Temmuz 1921’de görüşme konusu, bu kez Rıza Nur Bey’in Adalet Bakanı’na verdiği bir soru önergesi olmuştur. Seçim bölgesi Sinop’la ilgili olan bu önergede, Adalet Bakanlığının Sinop kalesinin tamiratına giriştiğini ve bunun için 1.800 lira ödenek talep ettiğini yazmış, bu tamiratın neden yapılacağını sormuştur. Adalet Bakanı Refik Şevket Bey kalenin tamiratına girilmediğini, ancak kale içinde önceden hapisane olarak kullanılmış ve harap halde bulunan 24 odanın tamirinin söz konusu olduğunu yazılı olarak açıklamıştır.⁶¹⁶

21 Temmuz 1921’de Moskova Antlaşması’nın onaylanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu tutanağı görüşülmüştür. Gerekli belgeler okunduktan sonra Rıza Nur Bey antlaşma metninin bakanlıktan gelen tercümesindeki hatalardan bahsederek harfi harfine tercüme edilmesini istemiştir. Antlaşmayı imzalayan heyette delege olması sebebiyle Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından övülünce önemli olanın kişiler olmadığını söylemiş, üç delege yanında iki danışman olduğunu, o kişilerin de çok çalıştığını vurgulamıştır. Sorumluluk almaktan kaçmayacağını vurgulamıştır. Antlaşmanın onaylanması için yapılan oylamaya 207 milletvekili katılmış ve hepsinin kabul oyu vermesiyle onaylanmıştır.⁶¹⁷

2 Ağustos 1921’de gizli celsede meclis tarafından görevlendirilerek cepheye gönderilen; Rıza Nur, Balıkesir milletvekili Vehbi ve İzmir milletvekili Mahmut Esat Beylerden oluşan heyetin hazırladıkları rapor okunmuş ve rapor hakkında açıklama yapmışlardır. Raporun okunmasının ardından söz alan Rıza Nur Bey uzun bir açıklama yapmıştır. Kendisi görevlendirildikleri bölgede tüm karargâhlar, kıtalar, subaylar ve askerlerle görüştüklerini, hepsinden bilgi aldıklarını söylemiş, bu konuyu vatanî bir görev kabul ettikleri için tüm gördüklerini aynen aktaracaklarını ifade etmiştir. Ordunun çok disiplinli olduğunu dile getirerek emir komutanın yukarıdan aşağıya sorunsuz, askerlerin maneviyatının çok yüksek olduğunu söylemiştir. Ordunun geri çekilirken bazı kısımlarını kaybettiğini ama çekirdeğinin korunduğunu, kendilerinin askerin yanında olmasının iyi etki ettiğini ve unutulmadıklarını anladıklarını vurgulamıştır. Bazı kıtaların 24 saatte 84 km yürüyüşle geri çekildiklerini, bununla iftihar edildiğini ama bazı askerlerin ayaklarında çarık olmadığını, bazı bölgelerde gölgelenecek bir ağaç bile

⁶¹⁶ TBMM ZC, D. 1, C. 11, s. 274.

⁶¹⁷ TBMM ZC, D. 1, C. 11, s. 321-333.

bulunmadığını, ayrıca askerin susuz kaldığını vurgulamıştır. Geri çekilmeye gelince; ya taktik olarak ya da zorunluluktan gerçekleşebilen bu durumun Türk ordusunda iki sebebin de etkisiyle yaşandığını açıklamıştır. Rıza Nur Bey'e göre mecburiyet daha ağırlıklıdır, komutanlar orduyu koruyabilmek için geri çekilmeyi çözüm görmüşlerdir. Bu zorunluluğun ortaya çıkmasındaki sebepleri; Yunan topraklarının daha üstün olması, istihbarat toplamak konusundaki üstünlükleri yanında ordumuzdaki düzensizlikler, geri hizmetlerindeki sorunlar olarak açıklamıştır. Bu sorunlar sebebiyle Milli Savunma Bakanlığını, Genelkurmay Başkanlığını hatta Bakanlar Kurulunu suçlamıştır. Rıza Nur Bey, Fevzi Paşa'nın Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığını bir arada yürüttüğünü, bir kişinin üç görevi birlikte yürütmesinin imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Milli Savunma Bakanlığının savaş başlamadan önce yapması gerekenleri başladıktan sonra yapmaya kalktığını, cepheyi destekleyemediğinden şikâyetle savaşın yoğunlaştığı bölgede yedek iki fırka bulundurulseydi savaşın kazanılabileceğine yönelik bir fikrin olduğunu ortaya atmıştır. Bakanlığın ordunun ihtiyaçlarını gideremediğini, subay açığını kapatamadığını, meclisin bakanlık bütçesini nasıl istedilerse öyle onayladığını, yolsuzluk olup olmadığının araştırılması gerektiğini, hemen ordunun ihtiyaçları karşılanmazsa çok zor bir durumda kalınacağını söylemiştir. Çözüm için en azami mesai ve kudretle çalışılması gerektiğini tavsiye ederek ordunun takviye edilmesini, halkın ve askerin heyecanının artırılmasını, ordu idaresine takviye yapılmasını mümkünse Mustafa Kemal Paşa'nın göreve gelmesini, İstiklal Mahkemeleriyle firarın önüne geçilmesini, cepheye gönderilecek ulemanın askeri duayla desteklemesini istemiştir.⁶¹⁸

5 Ağustos 1921'de gizli celse sonrası devam edilen açık celsede Başkomutanlık Kanunu görüşmesi tamamlanmıştır. Daha önce ele aldığımız gizli celsede Rıza Nur Bey, İstibdat dönemi hatıraları ve tutukluluk dönemi deneyimlerinin etkisiyle eleştirdiği bu kanun teklifi nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'dan şüphe eder nitelikte ifadeler kullanmıştır. İlginçtir ki açık celsede bu kanun teklifi doğrudan kendisi öncülüğünde bir grup milletvekili tarafından meclise sunulmuştur. Teklifin görüşme ve tartışma

⁶¹⁸ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 132-138.

olmaksızın kabulü istenmiş ve gizli celseden farklı biçimde, oylamaya katılan 184 milletvekilinin tamamının oyuyla kabul edilmesi sağlanmıştır.⁶¹⁹

13 Eylül 1921’de Dışişleri Bakanı’nın Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile gerçekleştirilecek konferans hakkındaki açıklaması sırasında söz alan Rıza Nur Bey, Moskova Antlaşması’ndan sonra bu devletlerle de bir antlaşma yapmanın gerektiğini açıklamıştır. Rusya ile ortak sınırları olan bu devletleri ilgilendiren konular oluştuğunu dile getirmiştir. Bakü’ye geçtikten sonra resmi olmasa da görüşmelere başladıklarını, Rusların da işe karıştıklarını anlatmıştır. Rusların Ermenileri kollayarak Gümrü Antlaşması’nın feshedilmesini istediklerini, bu isteği savuşturdıklarında Ermenilerle birlikte savaşa girmekle tehdit ettiklerini söylemiştir. Azerbaycan ile ilgili olarak halkın Türkiye’den yardım beklediğini ama yöneticilerin Rus yanlısı olduğunu, milli ve dini hislerini kaybetmiş bu kişilerin Ruslara alet olduğunu söylemiştir. Kendisinin bu devletlerle ayrı ayrı görüşmeyi istediğini ama Rusların toplu konferans istediğini, bu konuda hakarete uğradıklarını ifade etmiştir. Toplu konferansla TBMM hükümetini zor durumda bırakarak Gümrü Antlaşması’nı feshettirmeyi, bir Kafkas Konfederasyonu ile hem Kafkas Türklerini Bolşevikliğin koruması olarak kullanmayı hem de Türkiye’yi komünizm çatısı altına almayı istediklerini açıklamıştır. Kendileri oradayken Rusların Kızıldordu Komutanı’nın dört gün içinde Gümrü’nün boşaltılması konusunda Kazım Karabekir Paşa’yı tehdit ettiğini ve Paşa’nın bunu yerine getirmek zorunda kaldığını söylemiştir. Rusların TBMM’nin İngilizlerle ve Fransızlarla görüşmesinden çok şüphelendiklerini iletmiştir. Azerbaycan ile birebir antlaşma yapılabilmesi halinde pek çok ihtiyacın karşılanabileceğini hatırlatmıştır. Bu konularda mecliste uzun görüşmeler yapılırsa kendisinin daha geniş bilgi verebileceğini söylemiştir.⁶²⁰

16 Mart 1922’de Kars Antlaşması’nın onaylanması için kanun tasarısı üzerine görüşme başlar başlamaz erteleme için Kars milletvekili Ali Rıza Bey önerge vermiştir. Elviyeisela (Kars-Ardahan-Batum) milletvekillerinin antlaşmayla yakından ilgilendiklerini ama antlaşma metninin o gün dağıtıldığını söyleyerek incelemek için zaman istemiştir. Rıza Nur Bey hükümet adına, antlaşmanın değiştirilemeyeceğini ve ertelemenin sıkıntılı olduğunu açıklamıştır. Azerbaycan’ın antlaşmayı onayladığını,

⁶¹⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 12, s. 18-19.

⁶²⁰ TBMM GZC, D. 1, C. 2, s. 229-232.

kendi büyükelçilerine gecikmenin sebebini sordurduklarını söylemiştir. Geçen sene Moskova Antlaşması'nı iki günde onaylayan Ruslara karşı onayı geciktirerek üzüntü verici bir duruma düşüldüğünü hatırlatmıştır. Bu antlaşmanın lehimize olduğunu ve geciktirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ardından önerge oylanmış ve reddedilmiştir.⁶²¹ Antlaşma metni ve kanun tasarısı okunup yapılan görüşmelerin sonrasında kanun oylanmış, 3 çekimser, 12 ret oyuna karşı 172 kabul oyuyla onaylanmıştır.⁶²² 18 Mart 1922'de Ukrayna ile imzalanan 2 Ocak 1922 tarihli antlaşmanın onay belgelerinin teslimi için Harkof'a gidecek heyet hakkında Bakanlar Kurulu tutanağında; Sağlık Bakanı Rıza Nur, Manisa milletvekili Süreyya, Trabzon milletvekili Recai, Binbaşı Yakup Beyler ve bir kâtipten oluşan heyetin izinli sayılmaları istenmiştir. Kayseri milletvekili Osman Zeki Bey bir önergeyle, milletin açlıktan titrerken bu kadar çok kişi gönderilmesinin doğru olmadığını, bir kişi gönderilmesini belirtmiştir. Benzeri iki önerge daha sunulmuş, Hakkı Hami Bey izin görüşmelerinde hiç tartışma olmadığını hatırlatarak bu kişilerin mecliste oylanarak kabul edildiğini söylemiştir. Malatya milletvekili Lütfi Bey heyetin kendi masrafını belirlemesini istemiş, gelişigüzel para kazandırmak için beş on bin lira verilmesinin uygun olmadığını söylemiştir. Bu sözlere alınan Rıza Nur Bey, heyeti hükümetin bir siyasi nezaket ve diplomatik gereklilik sebebiyle gönderdiğini, zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Seçildiği için gitmeyi kabul ettiğini ama meclis Lütfi Bey'in düşüncesine katılıyorsa istifa edeceğini açıklamıştır. Kütahya milletvekili Cemil Bey söz alarak Rıza Nur Bey'in şahsına yönelik bir durum olmadığını, kendisinin mecliste muhterem bir kişi olduğunu söylemiştir. Yapılan oylamayla Rıza Nur Bey'in izni oybirliğiyle, diğer iki milletvekilinin izinleri oy çokluğuyla onaylanmıştır.⁶²³ Bu mesele 25 Nisan 1922'de gizli celsede bir kez daha tartışma sebebi olmuştur. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey heyetin ödeneğinin 7.500 liradan 15.000 liraya çıkarılması amacıyla 1922 yılı bakanlık bütçesine ekleme yapılmasını istemiş, bu istek kabul edildikten sonra konuşulanlardan etkilenen Rıza Nur Bey heyetten istifa kararı almıştır. Kendisi heyet üyelerinin para kazanması için bu teklifin yapıldığını söyleyenler olduğunu belirterek bu talebini ortaya koymuştur. Özellikle suçladığı Mersin milletvekili Selahattin Bey, böyle bir ifadesi

⁶²¹ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 248-249.

⁶²² TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 258.

⁶²³ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 265-270.

veya şahsına yönelik bir sözünün olmadığını belirtmiştir. Erzurum milletvekili Salih Bey de görüşmede tartışılan konunun heyet üyeleriyle ilgili olmadığını, üyelerin itibarlı olduğunu ve kalplerinden böyle bir geçirmemelerini söylemiş, konuyu kapatmıştır.⁶²⁴

3 Nisan 1922'de Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey meclise bir önergeyle, Rusya'da açlığa mahkûm olan İslam çocuklarının bir kısmının ülkemize getirilerek bakımlarının üstlenilmesi için bir komisyon kurulmasını teklif etmiştir. İsmail Suphi Bey, Kazım Karabekir Paşa'nın iki bin çocuğun Erzurum ve Erzincan'a yerleştirilebileceğine dair telgrafını da okumuştur. Ayrıca Sağlık Bakanlığının bin çocuğun Çocuk Esirgemeye, bin çocuğun Kızılaya verilmesini temin edeceğini söylemiştir. İsmail Suphi Bey, hepsi Türk ve Müslüman olan bu çocukların beş on bin tanesinin, ülkemizde kabul edebilecek ailelerin yanına yerleştirilebilmesi için milletvekillerine ricada bulunmuştur. Bolu milletvekili Dr. Fuat Bey, Sağlık Bakanlığının soruşturduğu elli dokuz şehirden otuz üçünden cevap geldiğini ve ülkemizde seksen altı bini aşkın yetim bulunduğunu söylemiş, bakımları için gerekli parayla ilgili yakında meclisten bir karar çıkacağını belirtmiş ve bu son teklifin de kabulünü istemiştir. Rıza Nur Bey söz alarak sınırımıza doğru yirmi yirmi beş bin çocuğun açlıktan geldiğini, yarısının yolda öldüğünü ve durumun çok ciddi olduğunu açıklamıştır. Yapılacak çok bir şeyin olmadığını, iki bin kadarının yetimhanelere yerleştirilebileceğini, ülkemizde de yetimlerin çok olduğunu ve paranın olmadığını belirtmiştir. Kızılaya da haber verdiğini ve cevap beklediğini, geriye kalan çocuklar için tek bir şey düşünebildiğini belirtmiş ve köylere, şehirlere ailelerin yanına çocukları yerleştirmek gerektiğini ifade ederek aksi halde çocukların geldikten sonra ülkemizde öleceklerini vurgulamıştır. Görüşmede belediyeler aracılığıyla ailelere dağıtılabileceği fikri olumlu karşılanmıştır. Rıza Nur Bey gelen çocukların kız erkek karışık olduğu ve Rus sınırında bulundukları bilgisini paylaşmış, ne kadar çok milletvekili bu konuyla ilgilenirse o kadar iyi olduğunu söylemiştir. Konuyla ilgili yapılan oylama sonunda her komisyondan iki üye seçilerek yeni bir geçici komisyon kurulması kabul edilmiştir.⁶²⁵

23 Eylül 1922'de gizli celsede meclis tarafından Rıza Nur Bey'in Dışişleri Bakan Vekili sıfatıyla siyasi durumla ilgili olarak bilgi vermesi istenmiştir. Görevi üstleneli

⁶²⁴ TBMM GZC, D. 1, C. 3, s. 294-303.

⁶²⁵ TBMM ZC, D. 1, C. 18, s. 479-482.

kısa bir süre olduğu için çok fazla bilgisi olmadığını belirten Rıza Nur Bey, ordumuzun tarafsız bölgeye kadar ilerlediğini, İngilizlerin telaşlanarak daha ileri gidilmesi halinde silahla karşılık vereceklerine dair tehditte bulunduklarını, Fransa ve İtalya'yı yanlarına çekmek için propaganda yaptıklarını ifade etmiştir. İngilizlerin boğazların serbestisi için çok yönlü bir çalışma yaptığını, meseleye Sırbistan'dan Romanya'ya Japonya'dan Yunanistan'a farklı devletleri çekmek için çabaladığını vurgulamıştır. Türkiye'nin bu konudaki politikasının farklı olmadığını hatta herkesten önce TBMM'nin boğazların serbestliğine yönelik saygısını açıklayarak farklı bir statü oluşturulmayacağını duyurduğunu ifade etmiştir. Henüz bir ateşkes görüşmesi talep edilmediğini eklemiştir. Son olarak Moskova'dan yeni dönmüş olması sebebiyle Rusların durumu kendisinden sorulmuştur. Rıza Nur Bey Rusların boğazların serbestliği konusuyla çok ilgili olduğunu ama resmi bir açıklama yapmadığını belirtmiştir. TBMM'nin Moskova Antlaşması gereği bu konuda Rusya'ya bağlı olduğunu ve Karadeniz kıyısındaki devletlere verilmiş sözlerin bilindiğini ortaya koymuştur. Yapılacak konferansa Rusların katılmasının Türkiye'nin menfaatlerine uygun olduğunu açıklamış, yanı sıra bu isteğin ortaya atılmasıyla İngilizlerle bir sorun yaşanacağını eklemiştir.⁶²⁶

30 Eylül 1922'de Burdur milletvekili İsmail Suphi Bey'in Buhara elçisinin görev yerine gitmeyerek Trabzon'da kalmasının sebeplerine dair soru önergesi üzerine Dışişleri Bakan Vekili Rıza Nur Bey'in cevabı gizli celsede görüşülmüştür. Rıza Nur Bey önergeyi okuduktan sonra altı ay önce Galip Paşa'nın Buhara elçisi olarak tayin edildiğini ve heyetiyle birlikte yola çıktığını hatırlatmıştır. Galip Paşa Trabzon'a ulaştığında Buhara Hanlığı'nın doğu bölgesinde Fergana'da Türkler tarafından Basmacı İsyanı'nın başlatıldığını söylemiştir. Ruslara karşı ayaklanan Türklerin milli bağımsızlıklarını arzu ettiklerini, bir ara sayıları yirmi otuz bine ulaşan bu kuvvetlerin Ruslara üstünlük sağladığını anlatmıştır. Bu birliklerin başına Enver Paşa'nın geçmesiyle düzenli bir hale geldiklerini, dört beş bin kadarının askeri bir kuvvete dönüştüğünü, Buhara merkezine kadar ilerlediklerini ifade etmiştir. Fakat Rusların bölgeye kuvvet göndermesi üzerine Enver Paşa'nın büyük bir yenilgi alıp Fergana'nın dağlık bölgesine çekildiğini söylemiştir. O dönemde Rusların bir siyasi girişimde bulunarak Buhara elçisinin görev yerine gitmesine engel olduklarını, Galip Paşa'nın

⁶²⁶ TBMM GZC, D. 1, C. 3, s. 812-821.

Trabzon’da kaldığını açıklamıştır. Bir elçinin altı aydır görev yerine gidememesinin devletin onuru için sorun, ayrıca bu kişilerin bu görev için maaş almaya devam etmelerinin kötü bir durum olduğunu vurgulamıştır. Rıza Nur Bey sorunu çözmek için hükümete bir teklifte bulunarak Buhara elçiliğinin korunmasını fakat mevcut memurların görevden affını istediğini, Galip Paşa’ya da sağlık sebebiyle istifasını teklif ettiğini ve onun da kabul ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine İsmail Suphi Bey, Buhara hatta tüm Türkistan bölgesiyle dostane ilişkilerin kurulmasının önemini vurgulamış, uygun bir ortam bulunur bulunmaz elçinin görevine gönderilmesini istemiştir.⁶²⁷

30 Ekim 1922’de mecliste öncelikle Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa’nın barış görüşmelerine Ankara ve İstanbul yönetimlerinin birlikte katılmasına yönelik telgrafi okunmuş, bu konu görüşülerek önergeler sunulmuştur. Ardından Saltanatın kaldırılması amacıyla sunulan, Rıza Nur Bey’le 78 arkadaşının Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığına, Yeni Türkiye Hükümetinin kurulduğuna ve Hilafet makamının esaretten kurtarılacağına dair önergesi görüşmeye alınmıştır. Tevfik Paşa’nın garip ve acayip görülen telgrafına maddeler halinde cevap veren bu önergenin altında Mehmet Şevket Bey’in de adı vardır. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından önce, İstanbul’dan gelen telgrafi gönderen heyetin ve padişahın hakkında kanuni işlem yapılmasını oylatmış, kabul edilmiştir. Görüşmede söz alan Rıza Nur Bey, konferansa iki taraf şeklinde katılmanın düşmanlarımızın bir entrikası olduğunu, bunun bugüne kadar çok zararının görüldüğünü belirtmiş, yakın zamanda konferansın toplanacağı bilindiğinden en kısa sürede bu işi bitirmek gerektiğini söylemiştir. Önergesinde Teşkilatıesiye Kanunu’nun birinci maddesine dayanarak egemenliğin millete ait olduğunun, padişahıtan alındığının vurgulandığını ortaya koymuştur. Önemli bir tarihi gerçeği ifade ederek dokuz yüz senedir bu topraklarda bir Türkiye Devleti’nin olduğunu, Selçuk hükümdarıyla başlayan bu iktidarın Osmanlı hanedanıyla devam ettiğini, bunun da sona erdiğini artık milletin kendi hükümetini kurduğunu ve önergenin de bunu dile getirdiğini söylemiştir. Rıza Nur Bey son olarak meclisten bu önergenin isim belirtme yöntemiyle oylanarak kabul edilmesini, tarihe kaydolacak bu kararı alan isimlerin millet ve sonraki nesiller tarafından görülmesini istemiştir. Bu arada görüşme usulü hakkında söz isteyen Hakkı Hami Bey’e karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa sinirlenerek; “*Hangi*

⁶²⁷ TBMM GZC, D. 1, C. 3, s. 839-840.

usul hakkında efendim? Usul karşısında ne diyeceksiniz? Hangi usul karşılığı arıyorsunuz, yoktur usul? Oturunuz! Usul dersi mi vereceksiniz?” şeklinde tepki vermiş, kanunu isim belirtmeyle oya sunduğunu söylemiş, isteyenlerin beyaz istemeyenlerin kırmızı oy vermesini istemiştir. 132 kabul, 2 ret, 2 çekimser olmak üzere 136 kişi oy kullanmış, çoğunluk sağlanamadığı için ertesi gün yeniden oylanmasına karar verilmiştir.⁶²⁸

1 Kasım 1922’de Rıza Nur Bey ve arkadaşları tarafından hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu ve halifenin bu hanedandan Büyük Millet Meclisince seçileceğine dair bir önerge verilmiş, görüşme Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasıyla başlamıştır. Kendisi yaptığı uzun konuşmasında hem İslam tarihi hem de Türk tarihine atıfta bulunmuş; Peygamber Efendimiz döneminden Dört Halife’ye, Emevi ve Abbasilerden Memlûklere akabinde Osmanlılara kadar halifeliğin tarih boyunca geçirdiği evreleri anlatmış ve yapısını izah etmiştir. Ardından yapılan görüşmeye muhalif milletvekilleri müdahale ederek önergenin Din işleri, Adalet ve Anayasa Komisyonlarından oluşan bir ortak komisyona gönderilmesi konusunda önerge sunmuşlardır. Hakkı Hami Bey’in de imzasını taşıyan İkinci Grup’a ait bu önerge oylanarak kabul edilmiştir.⁶²⁹ Ortak komisyondan gelen tutanaklar okunduktan sonra kanun maddelerine geçilmiş; ilkin Misakımilli sınırları içinde TBMM hükümeti dışında yönetimin kabul edilmediği ve İstanbul yönetiminin 16 Mart 1920 itibarıyla tarihe karıştığı, ikinci olarak Osmanlı hanedanına ait halifeliğe TBMM tarafından hanedanın ilmi ve ahlaki olarak en uygununun seçileceği, halifeliğin istinatgâhının Türkiye Devleti olduğu ortaya konmuştur. Bu şekliyle kanun oylanmış ve oybirliğiyle kabul edildiği açıklanmıştır.⁶³⁰

3 Kasım 1922’de barış konferansına gönderilmek üzere hükümet tarafından seçilen milletvekilleri hakkındaki tezkere için görüşme sonunda delegelerin izinlerinin onaylanmasına geçilmiş, Rıza Nur Bey’in izni 189 kişinin oylaması sonucunda 122 kabul, 54 ret, 13 çekimser oyla izni onaylanmıştır. Diğer delege Hasan Bey’in izninin 152 oyla onaylanması ve sonuçların okunmasından sonra Rıza Nur Bey söz alarak alıngan ve kırgın bir tavırla açıklama yapmıştır. Bir kaç gün evvel Sağlık Bakanlığının

⁶²⁸ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 292-297.

⁶²⁹ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 304-312.

⁶³⁰ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 313-315.

bütçesinin mecliste oybirliğiyle onaylandığını, bakan olarak kendisini büyük çoğunlukla seçen bu meclisin bütçede de her istediğini kabul ettiğini söyleyerek bu kez 54 milletvekilinin ret oyu vermesine şaşırmıştır. Kendisine olan itimadın bir kısmının kaybolduğunu vurgulayan Rıza Nur Bey, en eski milletvekillerinden olarak parlamento hayatına en genç milletvekili olarak başladığını hatırlatmıştır. Mecliste iktidar ve muhalefetin bulunacağını, bir kişiyi sevenlerin ve sevmeyenlerin olacağını belirtmiş, bunun kişisel görüş ve ihtiraslara dayandığını vurgulamıştır. Bu oylamadaki durumun nedenini açıklamak için az önce verilen on beş imzalı bir önergenin geri çekildiğinden bahisle, bu önergeyi geri çekenlerin namuslu kişiler olduğuna inandığını ama mertçe bir şey yapmayıp önergelerini geri aldıklarını söylemiştir. İkinci Grup milletvekilleriyle bir tartışma başlamasına sebep olan bu söz üzerine Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey, önergeyi geri almadıklarını söylemiştir. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey bir mesele bitmiş, arkadaşlara teşekkür edilmişken başka bir mesele açmaya kimsenin yetkisi olmadığını, mertlik namertlik konusunda kimsenin kimseye söz edemeyeceğini söylemiştir. Erzurum milletvekili Salih Efendi mecliste namert olmadığını ağır sözlerle belirtmiş ve namerdin alçak olduğunu söylemiştir. Ziya Hurşit Bey, Rıza Nur Bey için memleketin yetmiş milletvekilinden ret almış bir adamın bu memleketin delegesi olamayacağını söylemiş, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey onun delege olmadığını eklemiştir. Oturum başkanı oturumu tatil ederek büyüyen tartışmayı sonlandırmıştır.⁶³¹

2 Mart 1923'te bir gizli celsede kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri konusunda meclisin bilgilendirilmesi istenmiş, bakanların, delegelerin ve danışmanların açıklamalarda bulunması amacıyla barış görüşmelerinin bölümler halinde tartışılmasına geçilmiştir. Öncelikle Başbakan Rauf Bey, kendisinin ve İsmet Paşa'nın gerekli açıklamayı yaptığını diğer delegelerin açıklamalarda bulunacağını söylemiştir. Rıza Nur Bey kendisinin her konuyla ilgilenmesinin yanında en çok yedi başlıkla ilgilendiğini, bunlarla ilgili alt komisyonları takip ettiğini açıklamıştır. Tabiiyet, azınlıklar, sağlık meseleleri, rehineler, Yunanlıların kaçırdığı siviller ve savaş esirleri, adli kapitülasyonlar ve genel af meseleleriyle ilgilendiğini ifade etmiştir. İngilizlerin bütün dünyadaki işbirlikçilerini toplayıp konferansa geldiklerini, uzaktan yakından müttefikleri yanında tarafsız ülkeleri hatta ülkesi olmayan milletleri karşılarına

⁶³¹ TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 334-339.

diktiklerini ve sürekli tehdit ettiklerini anlatmıştır. Sınır harbine dönüşen görüşmelerde kendisini çok zor tuttuğu anlar yaşadığını vurgulamıştır. Görüşmelerin başında TBMM heyetine Sevr'i hatta daha kötüsünü teklif ettiklerini, kabul etmeyince Avrupa denetiminde bir geçiş dönemi teklif ettiklerini, bunu da ret edince üç kısımdan oluşan bir barış teklifiyle geldiklerini anlatmıştır. Birinci kısmın iki tarafın da kabul ettiği şartlardan, ikinci kısmın iki tarafın da kabul etmediği tartışmalı konulardan, üçüncü kısmın ise hiç görmedikleri ve kendilerine imza edilmesi için verilen maddelerden oluştuğunu açıklamıştır. Rıza Nur Bey bu teklifin de ret edilmesi üzerine müttefiklerin Lozan'ı terk etmeye hazırlandıklarını gördüklerinden kendilerinin de konferansı terk ederek döndüklerini söylemiştir. Son verilen teklifin milli emellerimiz doğrultusunda düzenlenmiş halinin meclise sunulduğunu eklemiştir. Ardından azınlıklar, patrikhane, Ermeniler gibi önemli meselelere dair görüşmeler hakkında açıklamalar yapmış, sonrasında üç buçuk saat süreyle soru cevap şeklinde milletvekillerinin merak ettikleri hususlarda, ilgilendiği başlıklarda yaşanan tartışmalardan bilgi vermiştir.⁶³²

⁶³² TBMM GZC, D. 1, C. 4, s. 4-26.

SONUÇ

20. yüzyılın başında patlak veren Dünya Savaşı sonrası işgale uğrayan Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbali için ortaya atılan fikirler arasında en zorlu yol hiç şüphesiz; Kurtuluş Savaşı'dır. Toprakları daralmış, kaynakları azalmış, düşman işgaline maruz kalmış, farklı acılarla yıllarca boğuşan halkı savaştan bıkmış bir ülkede; yöneticiler egemenlik haklarının ve milli varlığın düşman postalları altında çiğnenmesine sessiz kalmıştır. Bu şartlar altında hilafet makamının sözünden çıkılmaması, ülke topraklarının azınlık emellerine uygun parçalanması, Amerikan veya İngiliz mandası tekliflerinin karşısında Anadolu'dan bir bağımsızlık hareketinin başlatılması bazı gözlere hayal gibi gelmiştir. Üstün yetkilerle donatılmış bir ordu müfettişi unvanıyla Samsun'a vazifelendirilen Mustafa Kemal Paşa, hemen örgütlenmesine giriştiği milli bağımsızlık direnişinin ilk kıvılcımını Havza'da yakmıştır. Mitingler, genelge ve kongreler sürecinin sonunda oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yanında Temsil Heyeti aracılığıyla hem İstanbul Hükümeti hem de İtilaf Devletleri nezdinde halkın yasal ve meşru haklarının savunucusu olmuştur. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılarca, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgalleri Türk halkının tepkisini de davanın meşruiyetini de artırmıştır. İşte o andan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı seçim kararıyla Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi ülkenin kaderini eline almıştır.

“İçinde bulunduğumuz ahvali fevkalade bazı tedabiri fevkaladenin ittihaz ve icrasını icap ettiriyor.” cümlesinin milletvekilleri tarafından kürsüsünden sık sık dile getirildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir olağanüstü meclistir. Çünkü gerçekten dile getirildiği biçimde içinde bulunulan olağanüstü şartlar bazı olağanüstü önlemleri gerektirmiş, bu şekliyle perişan haldeki bir millet kıyama kaldırılarak işgal altında bir yurttaki yokluklar içinde son savaşına koşturulmuştur. 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM; İstanbul yönetiminin aldığı tüm kararları ve attığı imzaları geçersiz kılmış, milli bağımsızlık savaşına destek vermeyenleri ve kendi idaresine karşı harekete geçenleri vatan haini saymış, kendi mahkemelerini kurup yargılama yaparak otoritesini kurmuş ve sağlamlaştırmıştır. Kabul ettiği 1921 Anayasası'nın ilk maddesinde egemenliğin kaynağını millet olarak göstermiş, yüzyıllardır süre gelen saltanatın hükmünü sonlandırmıştır. Aynı zamanda içeride isyanlarla uğraşırken düşmanla

boğuşmuş, düşmanla işbirliği halindeki İstanbul yönetimine karşı verdiği iktidar mücadelesinin ardından da yeni bir devlet kurmuştur. Yeni Türkiye Devleti'nin bu kurucu meclisi, tüm yetkileri elinde tutan bir olağanüstü hal meclisi olsa da demokratik niteliklere de sonuna kadar sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Temsil gücünün genişliği, çoğulculuğu, karar mekanizmasının demokratik işleyişi, halkın durumuna ve ihtiyaçlarına yaklaşımı, milli kültür ve değerleri sahiplenşi tarihi rolünün beraberinde örnek gösterilecek nitelikleridir.

Sinop ilini temsilen bu meclise seçilen beş milletvekili dışında İstanbul meclisinden katılan bir milletvekili olmuştur. Sinop halkı tarafından seçilmiş, I. TBMM'de milletvekili olarak görev yapan; Abdullah Karabina, Hakkı Hami Ulukan, Mehmet Şerif Avcıoğlu, Mehmet Şevket Peker, Rıza Nur, Rıza Vamık Uras Beyefendiler görevleri süresince meclis çalışmalarına aktif bir biçimde katılmış, meclisin çalışma dönemi boyunca vazifelerini sorunsuz yerine getirerek milletvekilliği dönemlerini tamamlamışlardır. Aralarından sadece Rıza Nur Bey ikinci meclise seçilebilmiştir. Milletvekilleri arasında meclis çalışmalarına en etkin katılım sağlayan Hakkı Hami Bey olmuş, 63 tanesi gizli celselerde olmak üzere 256 konuşma yapmıştır. Sinop milletvekilleri arasında meclis çalışmalarında en etkisiz isim Abdullah Bey olmuş, hiç söz almamış önce Tasarı sonra Posta ve Telgraf Komisyonlarında görev almıştır. Hakkı Hami Bey dışında Sinop milletvekillerinin hepsi mecliste Birinci Grup çatısı altında toplanmıştır. Mehmet Şevket Bey Birinci Grup'ta ilk grup başkan yardımcılarında olmuştur. Mehmet Şerif Bey deneyimli bir bürokrat olarak meclis çalışmalarına katılmış, hem meclisin açılışında ilk başkanlık görevini yürütmesi hem de halifenin seçilmesi ardından tebrike gönderilen heyete başkanlık etmesi gururla anılacak vazifeleri olarak kaydedilmiştir. Mecliste bir kez konuşma yapan emekli bir komutan olan Rıza Vamık Bey, askerî deneyimiyle Milli Savunma Komisyonuna üye olmuş ayrıca Konya'ya özel görevle gönderilmiştir. Rıza Nur Bey ise II. Meşrutiyet'in ilk döneminden beri siyasetin içinde olan en eski milletvekillerinden olarak ilk günden itibaren hükümetin içerisinde yer almış, bakanlık göreviyle Sinop ilini en yüksek derecede temsil etmiştir.

I. TBMM döneminde ülkenin içinde bulunduğu genel sorunlar tümüyle ele alınmaya ve çözümlenmeye çabalanmıştır. Bazı konuların çözümü doğal olarak yerel yöneticilerin kabiliyetine bırakılmıştır. Çünkü meclisin öncelikli işi, işgali sona

erdirecek olan savaşı yönetmek ve buna yönelik kararları almak olmuştur. Sinop milletvekillerinin ülke sorunlarına ilgi ve yaklaşımlarının da deneyimleri doğrultusunda olduğu görülmüştür. Emekli bir komutan olan Rıza Vamık Bey'in Yunan işgaline hassasiyet göstererek bu sorunun yol açtığı zararı merak ettiği görülmüştür. Eski bir bürokrat olarak Mehmet Şerif Bey'in mülkiye ve adliye de bazı memurların haksız görevden alınmalarına dair gensoru önergesi vermesi dikkatimizi çekmiştir. Yine avukat olan milletvekilleri Hakkı Hami ve Mehmet Şevket Beylerin hem kanunların hazırlanış döneminde hem de yargıya yönelik tüm meselelerde etkin bir şekilde konuları takip ettikleri ve tartışmaların içinde yer aldıkları izlenmiştir. Rıza Nur Bey gerek Eğitim Bakanlığı gerekse Sağlık Bakanlığı döneminde görev alanıyla ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. I. TBMM onun devlet tecrübesinden uluslararası alanda da faydalanmış, yabancı devletlerle yapılacak görüşme ve antlaşmalarda kendisini görevlendirmiştir. Rıza Nur Bey dönem içerisinde başkomutanlık ve saltanatın kaldırılması gibi çok önemli konularda kanun teklifini yapan isim olarak da öne çıkmıştır.

Yerel konulara yönelik çalışmaları göz önüne aldığımızda milletvekillerinin; Sinop ile ilgili çalışma ve kanun teklifleri, şehrin içinde bulunduğu duruma dair açıklamaları, ihtiyaçlar ve beklentiler doğrultusunda iletilen talepleri dikkate değerdir. Sinop'a yönelik istekler konusunda en etkin milletvekili diğerlerine nazaran Sinop ile bağı en az olan Mehmet Şerif Bey'dir. Kendisi Sinop Boyabat vesaire yollarının genel karayolları ağına katılması ve Sinop'ta köprü ve şose inşası hakkında kanun teklifleri yapmış ayrıca Sinop'ta Tersane Arazisinin Belediyeye Terkine Dair Kanuna Ek Kanun teklifi hükümetin de katılmasıyla 9 Ekim 1922'de 268 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir. Bu kanun hususunda ona destek olan Mehmet Şevket Bey, vergi zamlarının tahsilinin ertelenmesine dair önerge vererek özellikle İlköğretim Kanunu'nun zora soktuğu halkın ağır vergilerden baktığını vurgulamıştır. Söz konusu kanunun Sinop'ta yüksek oranlarda toplandığından şikâyet eden Hakkı Hami Bey, hem Sinop yangınzedelerine devlet ormanlarından ücretsiz kereste verilmesine dair kanun tasarısı hem de Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları hakkındaki konuşmalarında Sinop halkının durumunu gözler önüne sermiştir. Sinop'ta Tersane Arazisinin Belediyeye Terkine Dair Kanun için yapılan görüşmelerde de Hakkı Hami Bey'in gayreti takdire değerdir. Rıza Nur Bey'in dönem içinde memleketine olan hizmet ve ilgisi çok açıktır. Gerek şehir halkının yararına bıraktığı mirası gerekse sivil

toplum kuruluşlarına destekleri bunun örnekleridir. Mecliste Adalet Bakanlığına sunduğu Sinop Kalesi'nin tamiratının nedenine dair soru önergesi de şehirle ilgili konuları yakından takip ettiğinin kanıtıdır.

Birinci Dönem Sinop milletvekilleri içerisinde en yoğun faaliyet gösteren iki isim olarak Hakkı Hami ve Rıza Nur Beyler ayrı bir yere sahiptir. Genç yaşta bir avukat olarak meclise giren Hakkı Hami Bey, hukukun üstünlüğüne bağlılığı yanında adil, merhametli, eşitlikten yana duruşuyla kendisini göstermiş ve millet egemenliğini her şartta savunarak tam bir halkçı kimliğine sahip olduğunu ispatlamıştır. Rıza Nur Bey bilgi birikimi ve tecrübesiyle mecliste mühim bir saygınlık kazanmıştır. Meclisin çalışma döneminin en başında ilk hükümet oluşturulurken ve dönem sonunda Lozan delegeleri seçilirken aldığı oy sayılarını yetersiz görerek istifa etmeyi düşünmesi, kendi onuruna düşkünlüğü yanında milli iradeye saygısının da işaretidir. Rıza Nur Bey kendi şeref ve haysiyetine asla söz söyletmemiş, katıldığı diplomatik görüşmelerde milletin değerlerini de sonuna kadar savunan bir devlet adamı görüntüsü çizmiştir.

Sonuç olarak çalışmamızın konusunu oluşturan I. TBMM dönemi Sinop milletvekilleri, ülkenin savunmasında, halkın birlik ve bütünlüğünün sağlanmasında, yeni devletin kuruluş aşamasında tüm yetkileri üstlenen meclisin bir parçası olmuşlardır. Bu görev döneminde üstlerine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirmiş, zor durumda sorumluluk almaktan geri durmamışlardır. Mecliste katıldıkları oturumlarda, komisyon toplantılarında devletin ve milletin geleceğine etki edecek kararlarda görüş belirtmekten çekinmemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu olan bu yüce meclisin, isimleri ölümsüzleşen kıymetli mensupları arasında tarihe kaydedilmişlerdir.

KAYNAKÇA

A- ARŞİVLER

1- BAŞKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

- BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/3, 2. Büro, Belge tarihi: 15.07.1935.
- BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/4, 2. Büro, leff 1, Belge tarihi: 15.07.1935.
- BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 517/2075/1, 2. Büro, Belge tarihi: 28.08.1940.
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 1/20/2, Ek: 83/2, Belge tarihi: 17.11.1920.
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 2/29/13, Ek: 99/1, Belge tarihi: 18.01.1921.
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4/40/17, Ek: 249/14, Belge tarihi: 07.12.1921.
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4/40/7, Ek: 84/1, Belge tarihi: 07.12.1921.
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 6/38/6, Ek: 249/38, Belge tarihi: 26.11.1922.
- BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 827/769/10, leff 2, Belge tarihi: 9.11.1995.
- BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 195/335/8, leff 1, Belge tarihi: 05.04.1926.
- BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 4/24/14, leff 1, Belge tarihi: 09.03.1926.

2- BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

- BOA, BEO, 3865/289850, leff 1, Belge tarihi: H 16.06.1329 (14 Haziran 1911).
- BOA, BEO, 4532/339867, Belge tarihi: H 29.11.1336 (5 Eylül 1918).
- BOA, DH. MB. HPS., 96/33, leff 5, Belge tarihi: H 02.09.1331 (5 Ağustos 1913).
- BOA, DH. MB. HPS., 96/33, leff 7, Belge tarihi: H 02.09.1331 (5 Ağustos 1913).
- BOA, DH.EUM.1.Şb, 2/22, leff 1, Belge tarihi: H 03.03.1333 (19 Ocak 1915)
- BOA, DH.EUM.2.Şb, 3/61, leff 1, Belge tarihi: H 24.02.1333 (11 Ocak 1915)
- BOA, DH.EUM.6.Şb, 2/49, leff 1, Belge tarihi: H 19.02.1333 (6 Ocak 1915)
- BOA, DH.İ.UM, 19/1, leff 3, Belge tarihi: H 11.06.1338 (2 Mart 1920).
- BOA, DH.SAİDd., 189/224, leff 225, Belge tarihi: H 29.12.1305 (6 Eylül 1888).
- BOA, DH.ŞFR., 404/98, leff 1, Belge tarihi: R 20.06.1324 (2 Eylül 1908).
- BOA, HR.İM., 63/18, leff 4-43, Belge tarihi: 05.12.1922.
- BOA, İ. DUİT., 179/69, Belge tarihi: H 30.05.1336 (14 Mart 1918).
- BOA, İ. DUİT., 180/23, Belge tarihi: H 12.05.1337 (13 Şubat 1919).
- BOA, İ. DUİT., 180/50, Belge tarihi: H 25.07.1337 (26 Nisan 1919).

- BOA, MF.MKT., 87/21, leff 3, Belge tarihi: H 05.10.1302 (18 Temmuz 1885).
- BOA, MK.MKT., 107/16, leff 1, Belge tarihi: H 07.07.1306 (9 Mart 1889).
- BOA, MK.MKT., 1078/83, Belge tarihi: H 26.09.1326 (22 Ekim 1908).
- BOA, MK.MKT., 1083/64, Belge tarihi: H 02.11.1326 (26 Kasım 1908).
- BOA, MK.MKT., 111/33, leff 1, Belge tarihi: H 24.10.1319 (3 Şubat 1902).
- BOA, MK.MKT., 117/5, leff 1, Belge tarihi: H 22.08.1307 (13 Nisan 1890).
- BOA, MK.MKT., 129/57, leff 1, Belge tarihi: H 22.11.1308 (29 Haziran 1891).
- BOA, MK.MKT., 184/54, leff 1, Belge tarihi: H 03.04.1311 (14 Ekim 1893).
- BOA, MK.MKT., 184/54, leff 2, Belge tarihi: H 03.04.1311 (14 Ekim 1893).
- BOA, MK.MKT., 236/14, leff 22, Belge tarihi: H 02.05.1312 (1 Kasım 1894).
- BOA, MK.MKT., 250/12, leff 1, Belge tarihi: H 18.08.1312 (14 Şubat 1895).
- BOA, MK.MKT., 254/54, leff 1, Belge tarihi: H 09.10.1312 (5 Nisan 1895).
- BOA, MK.MKT., 421/33, leff 1, Belge tarihi: H 20.06.1316 (5 Kasım 1898).
- BOA, MK.MKT., 728/53, leff 1, Belge tarihi: H 26.05.1321 (20 Ağustos 1903).
- BOA, MK.MKT., 818/50, leff 1, Belge tarihi: H 08.10.1322 (16 Aralık 1904).
- BOA, MK.MKT., 88/46, leff 1, Belge tarihi: H 26.01.1303 (4 Kasım 1885).
- BOA, MV., 258/101, Belge tarihi: H 08.03.1336 (22 Aralık 1917).

3- TBMM ARŞİVİ

- MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, D.1, C.1.
- TBMM GZC, D.1, C. 1.
- TBMM GZC, D. 1, C. 2.
- TBMM GZC, D. 1, C. 3.
- TBMM GZC, D. 1, C. 4.
- TBMM ZC, D. 1, C. 1.
- TBMM ZC, D. 1, C. 2.
- TBMM ZC, D. 1, C. 3.
- TBMM ZC, D. 1, C. 4.
- TBMM ZC, D. 1, C. 5.
- TBMM ZC, D. 1, C. 6.
- TBMM ZC, D. 1, C. 7.

- TBMM ZC, D. 1, C. 8.
- TBMM ZC, D. 1, C. 9.
- TBMM ZC, D. 1, C. 10.
- TBMM ZC, D. 1, C. 11.
- TBMM ZC, D. 1, C. 12.
- TBMM ZC, D. 1, C. 13.
- TBMM ZC, D. 1, C. 16.
- TBMM ZC, D. 1, C. 17.
- TBMM ZC, D. 1, C. 18.
- TBMM ZC, D. 1, C. 19.
- TBMM ZC, D. 1, C. 20.
- TBMM ZC, D. 1, C. 21.
- TBMM ZC, D. 1, C. 22.
- TBMM ZC, D. 1, C. 23.
- TBMM ZC, D. 1, C. 24.
- TBMM ZC, D. 1, C. 25.
- TBMM ZC, D. 1, C. 26.
- TBMM ZC, D. 1, C. 28.

B- KİTAPLAR

- ACUN, Fatma, “Değişme Ve Süreklilik: Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları”, (Ed. Mehmet Zencirkıran), *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*”, Dora Yayınları, Bursa 2016.
- AHMAD, Feroz, “*Modern Türkiye’nin Oluşumu*”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- AKBULUT, Dursun Ali, “Çöken Devlet”, (Ed. Durmuş Yalçın ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* (ss. 131-157), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.
- AKDAĞ, Mustafa, “*Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II*”, Barış Yayınevi, Ankara 1999.
- AKIN, Rıdvan, “*TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*”, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

- AKKAN, Erdoğan, “*Sinop Yarımadasının Jeomorfolojisi*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 261, Ankara 1975.
- AKŞİN, Sina, “*Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980*”, İmaj Yayınları, Ankara 2006.
- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C:40, ss. 1-10.
- AKYÜZ, Yahya, “*Türk Eğitim Tarihi MÖ 1000- MS 2019*”, Pegem Akademi, Ankara 2019.
- ALPTEKİN, Coşkun, “Sinop’un Fethi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, C: 8, 217.
- ALTUN, Turgay, “*Mekteb-i İdadî’den Öğretmenevi’ne Bir Asır (1885-1985)*”, Şimal Ajans, Sinop 2012.
- ALTUN, Turgay, “*Türkiye’de Belediyecilik ve Sinop Belediyesi*”, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları-11, Sinop 2016.
- ASLAN, Yavuz, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920- 30 Ekim 1923)*”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- ATABEY, Figen, “*Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- ATALAY, İ., MORTAN, K., “*Türkiye Bölgesel Coğrafyası*”, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, “*Söylev (Nutuk) I*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, “*Atatürk’ün Bütün Eserleri Cilt:3 1919*”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- BALCIOĞLU, Mustafa, “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, (Ed. Durmuş Yalçın ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* (ss. 161-367), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.
- BAŞOĞLU, Bekir, “*Sinop İli Tarihi*”, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1978.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Nizam-ı Cedid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C: 33, ss.175-178.

- BEYDİLLİ, Kemal, “Paris Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C: 34, ss. 169-172.
- BİRİNCİ, Ali, “Rıza Nur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, C: 35. ss. 65-66.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman, “Türkiye’de Amerikan Okulları”, Yelken Yayınları, Konya 2004.
- CENBELOĞLU, S., CENBELOĞLU, M., “Sinop İli Yakın Çevre İncelemeleri”, İl Yayınları Kardeş Matbaası, Ankara 1972.
- CENİK, Salih, “Birinci Meclis’te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.
- COŞKUN, Alev, “Samsun’dan Sonra En Zor 19 Ay İşgal-İç Savaş-Diriliş I-II”, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin, “TBMM ve Galatasaraylılar 1920-1923”, Galatasaraylılar Derneği, Erik Yayınları, İstanbul 2020.
- ÇİFÇİ, Fazıl, *Mahalli Basın Işığında Milli Mücadele’de Kastamonu ve çevresi*, Kastamonu Belediye Başkanlığı, Kastamonu 2006.
- ÇOKER, Fahri, “Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923 I-II-III”, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- DARKOT, Besim, “Sinop”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, C: 10, ss. 683-689.
- DEMİREL, Ahmet, “Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup”, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- DEMİREL, Ahmet, “İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler”, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- DERELİ, Fuat, “Sinop “Kuzeyin Hırçın Güzeli Sinope””, Şimal Ajans, Sinop.
- DİKMEN, Ferid, “İstiklal Savaşı’nda Sinop”, Sinop 1956.
- DOĞAN, Hamdi, “Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)”, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- DOĞANAY, Rahmi, “Milli Mücadele’de Karadeniz”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- EFE, İsmail, “Sinop Tarihi Türk Hâkimiyetine Girişinden Cumhuriyetin İlanına 1214-1923”, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2018.

- ERASLAN, Cezmi, “II. Abdülhamid Devrinde Eğitim”, (Ed. Cezmi Eraslan), *Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim* (ss. 11-23), Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2017.
- ERDEHA, Kamil, “*Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*”, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- GENÇ, Mehmet, “*Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-III Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- GÖRGÜN, Orhan, “*Ben Sinop(e)*”, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları-13, Sinop 2017.
- GÜNEŞ, İhsan, “*Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- KANBUR, Ercan, *Sinop’tan Haberler (1922-1923-1924 Yılları)*, Şimal Ajans, Sinop 2012.
- KANSU, Mazhar Müfit, “*Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I-II*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- KARACA, Ali, “*Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*”, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- KARAÇAM, ŞENGİL, Mizyal, “*Birinci Dönem TBMM’nde Düşünce Akımları (1920)*”, Cem Yayınevi, İstanbul 1996.
- KARPAT, Kemal H., “*Türk Demokrasi Tarihi*”, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- KONUKÇU, Enver, “*Alaşehir Kongresi*”, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- KÖKSAL, Mustafa, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin “İlk”leri*”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- LÜLECİ, Taner (Haz.), *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi-Edirne Mebusu Mehmet Şeref*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- MEMİŞ, Ekrem, “*Eskiçağ Türkiye Tarihi*”, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2010.

- MERT, Özcan, “Âyan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C: 4, ss.195-198.
- MOREL, Eugene, “*Türkiye ve Reformları*”, Süreç Yayınları, İstanbul 1984.
- NADİ, Yunus, *Birinci Büyük Millet Meclisi*”, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1998.
- NUR, Rıza, “*Hayat ve Hatıratım I-II-III*”, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967.
- OKUR, Mehmet, “*Milli Mücadele’de Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*”, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006.
- OSTROGORSKY, George, “*Bizans Devleti Tarihi*”, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZ, Mehmet, “Sinop”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C: 37, ss. 252-256.
- ÖZAKINCI, Cengiz, “*Kalemin Namusu/1 Türk, Savun Kendini Makaleler/2009-2019*”, Otopsi Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖZAKMAN, Turgut, “*Dr. Rıza Nur Dosyası*”, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.
- ÖZCAN, Selim, “*Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*”, Sinop Belediyesi Kültür Yayınları-8, Sinop 2015.
- ÖZTÜRK, Kemal, “*İlk Meclis Belgeseli*”, İnkılap Yayınları, İstanbul 1999.
- ÖZTÜRK, Özhan, “*PONTUS Antikçağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi*”, BRC Matbaası, Ankara 2011.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*”, MEB Yayınları, İstanbul 1971.
- PEKER, Nurettin, “*1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri: İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*”, Gün Basımevi, İstanbul 1955.
- SELEK, Sabahattin, “*Anadolu İhtilali I*”, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- SELVİ H., CIRIK B., “*Milli Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*”, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 162, Ankara 2020.
- SEVİM, Ali, “Süleyman Şah I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C: 38, ss.103-105.

- SÜMER Faruk, “Kutalmış”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C: 26, ss. 480-481.
- TANÖR, Bülent, “*Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*”, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- TARKAN, Hasan, “*Sinop Coğrafyası*”, Marifet matbaası, İzmir 1941.
- TATLICI M., YILDIZ M., ÜNLÜ S., “*Sinop Gazetesi Tanıklığında Milli Mücadele*” İBB Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2006.
- TURAN, Osman, “*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- TÜRKEŞ, Ünal, “*Kurtuluş Savaşında Muğla*”, Karaca Ofset, İstanbul 1973.
- UMAR, Bilge, “*Paphlagonia*”, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2007.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “*Osmanlı Devrinde Sinop*”, Fakülte Kitabevi, Isparta 2008.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “*İlk Meclis*”, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1999.
- YALÇIN, Osman, “*Sinop*”, Özyürek Yayınları, İstanbul 1980.
- YÜCEL Yaşar, Candaroğulları, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C:7, ss. 146-149.

C- MAKALELER

- AKBULUT, İlhan, “160. Yıldönümünde Kırım Savaşı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (208), 2014, 333-350.
- ALBAYRAK, Meltem, “Candaroğulları Beyliği’nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 2018, 73-100.
- ARABACI, Hacı Murat, “Rus Tarih Yazımında Sinop Muharebesi ve Bazı Hususların Mukayesesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 2018, 193-202.
- ARABACI, Hacı Murat, “Ukrayna Ortaokul ve Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler”, *Turkish History Education Jurnal*, 8(1), 2019, 27-59.
- BERBER, Ferhat, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, *Karadeniz Araştırmaları*, (31), 2011, 17-49.

- CEYLAN, Mehmet Akif, “Türkiye Kıyılarında Üzerinde Şehir Yerleşmesi Bulunan Tombololara Genel Bir Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (23), 2011, 352-372.
- DEMİR, Cenk, “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(2), 2019, 443-474.
- DEMİR, Cenk, “Sinop Rum Cemaati’nin 19. Yüzyıldaki Sosyal Yapısı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14(27), 2019, 111-142.
- AKYOL, DEMİRCİ, Esra, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, *Sosyal Politika Çalışmaları*, (31), 2013, 33-47.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi”, *Tarih ve Medeniyet*, 58, 1999, 50-52.
- ERDENİR, E. H. Burak, “Mustafa Kemal Atatürk ve J. J. Rousseau’nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(40), 1998, 277-300.
- EROĞLU S., AKHAN, A. A. D., “Seyahatnamelerde Sinop”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 2013, 257-272.
- GÖKSOY, Ertuğrul, “Prof. Dr. Ali Uras’ı Anarken”, *Ulusal Cerrahi Dergisi*, 28(2), 2012, 117.
- İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Belleten*, 28(112), 1964, 603-622.
- KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23(23), 2008, 149-194.
- KILINÇ, Aslıhan, “Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 2020, 549-565.
- MIFTAKHOV, Songül, “Düğün Harcamaları Azalsın, Aileler Artsın Kanunu: Men-i İsrâfat”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 316, Nisan 2020, 50-55.
- ÖZCAN, Besim, “Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 2007, 7-18.
- ÖZTAŞ, Sezai, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Hükümet Kurulana Kadar İlk Çalışmaları”, *IJOEEC*, 1, 2016, 23-32.

- ÖZTÜRK, Hüseyin Sami, “Karadeniz Tarihi”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 18, 2010, 22-27.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, FİLİZ, İsmail, “Meclis Zabıtlarına Göre Milli Mücadele’de İstanbul Hükümeti’nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 34, 2013, 179-206.
- PEACOCK, A. C. S., “Kırım’a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad’ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası”, Çev. Murat Keçiş ve Ali Mıynat, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), 2010, 243-265.
- SARIKOYUNCU, Ali, “İlk Meclis’in Din Adamı Milletvekilleri”, *Diyanet Dergisi*, 28, Ankara 1993.
- SÖNMEZ, Naim, “I.Meclis’te Gruplar İlişkisine Bir Örnek, İcra Vekillerinin Seçimine dair Kanun Görüşmeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(7), 2000, 441-489.
- ŞAHİN M., TUNÇ Z., “Türkiye Selçuklularının Sinop’un Fethinde Gâşiye’yi Hâkimiyet Alameti Olarak Kullanmaları ve Fetih İçin Gönderilen Fütüvvetname”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 2018, 701-710.
- ŞEN, Derviş, Gülhane Askeri Tıp Fakültesi Genel Cerrahi Anabilim Dalı’nın Tarihçesi, *Ulusal Cerrahi Dergisi*, 21(3), 2005, 163-167.
- ŞENGÜL, Haluk, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Çıkardığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı, 5, 2020, 152-179.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “95. Yıl Dönümünde Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *TDA Tarih Dergisi*, 376, 2018, 8-11.
- ULUSOY, Melek, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci ve İkinci Dönem Sinop Milletvekilleri”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 2014, 123-135.
- YARDIMCI, Muzaffer, “İlk TBMM Binası ve Sinop Vekili Mehmet Şerif Bey’in Meclis Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 126(228), 2020, 199-210.
- YILMAZ, Özgür, “Güney Karadeniz’de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809)”, *Cahiers Balkaniques*, Vol: 42, 2014.

- QASIMOVA, Sevinç, “XIX. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 2017, 589-624.

D- TEZLER

- ARSLAN, Kemal, *I. ve II. Dönem TBMM’de Samsun (Canik) Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1927)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2018.
- BAYKAL, Ömer, *Hukuki ve Siyasi Boyutlarıyla Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- BAYRAK, Muammer, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Erzurum Milletvekilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2017.
- BERBEROĞLU, Muhammet, *Beylikler Döneminde Sinop*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2010.
- BÜYÜK, Saadet, *MichalCzajkowski (Sadık Pasha) and his CossackCavalry Regiment /MichalCzajkowski (Sadık Paşa) ve Kazak Süvari Alayı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- COŞKUN, Çağrı, *1923-1938 Yılları Arası Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013.
- DEMİR, Fevzi, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.
- DEMİRDEN, YÜZGEÇ, Ayşegül, *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri, (1920-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006.
- DİNÇER, Burhan, “*Birinci TBMM’de Muş Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman 2018.

- GÜLDAL, Fatih, *Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.
- GÜMÜŞ, Elif, *Eskiçağ'da Sinop*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2019.
- HAÇİN, İlhan, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Sivas Mebusları ve Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2014.
- İDE, Ramazan, *Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- İDEM, Tekin, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2015.
- KANDEMİR, Halid, *Hakkı Hami (Ulukan) Bey'in Birinci TBMM'deki Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- KARABACAK, Gülşen, *I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Mersin Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2018.
- KARALI, Buket, Dr. Rıza Nur Hayatı ve Kişiliği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2001.
- KHACHATRYAN, Sona, *Dr. Rıza Nur and His Relationship to The Turkish History Thesis*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- KILIÇ, Rahşan, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İçel Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2015.
- KÜÇÜKKÖSE, Mustafa, *I. Dönem TBMM'de Amasya Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.

- KÜSKÜ, Fırat, *II. Abdülhamid Döneminde Sinop Sancağı'nda İdari ve Sosyo-Kültürel Hayat(1876-1909)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.
- OKUR, Orhan, *H. 1286 – H. 1299 (M. 1869 – M. 1882) Yılları Arasında Kastamonu Vilayet Salnamelerinde Sinop Sancağı'nın Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2019.
- ÖZCAN, Emre, *Cumhuriyet Döneminde Sinop Yangınları (1935, 1946, 1956)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018.
- ÖZDEMİR, Coşkun, *Sinop'un Toplumsal Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2007.
- ÖZTÜRK, Enise Aslı, *Tunalı Hilmi Bey'in I. TBMM'deki Yasal Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006.
- ÖZTÜRK, Kerem, *1932-1990 Yılları Arasında Sinop'ta Meydana Gelen Suç Olayları ve Diğer Önemli Olaylar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2016.
- SARI, Derya, *Dr. Rıza Nur'un Hatıralarının Bir Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- SOLAK, Emin, *Candaroğulları Beyliği Döneminde Sinop*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2017.
- SONGAN, Müjde, *Birinci TBMM'de Diyarbakır Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman 2019.
- TAŞ, Mehmet, *Birinci TBMM Döneminde Lazistan Mebusları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2013.
- TIRIL, Alpay, *Cumhuriyet Döneminde Sinop (1923-1950)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

- TÜTÜNCÜ, Erhan, *Sinop Türk Ocağının Kuruluşu, Gelişmesi ve Faaliyetleri (1923-1931)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop 2018.
- UYANIK, Esra, *I. TBMM’de Siverek-Şanlıurfa Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2016.
- YILMAZ, Nergiz, *Birinci TBMM’de Siirt Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman 2019.
- ZEKİ, Onur, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Bağımsız Mebuslar ve Yasama Çalışmaları (1920-1923)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2018.

E- SEMPOZYUMLAR VE KONGRE BİLDİRİLERİ-RAPORLAR

- AKŞİT, Ahmet, “Selçuklular Devrinde Sinop’ta Türk İskânı ve Bir Kıpçak Beyine Dair Notlar”, (Ed. A. Tırlı, E. Sönmez, S. Özdemir ve H. A. Duyar), *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss. 78-80), HTC Matbaacılık, Sinop 2015.
- ÇAKIRBAŞ, Ali, “Birinci Dönem TBMM’de Erzincan Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri”, (Ed. K. Taşçı, K. Altın, S. Kaymakçı), *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu 26-28 Eylül 2019 Bildiriler Kitabı*, (ss. 1774-1792), Erzincan Valiliği, Erzincan 2019.
- ÇINAR, Hüseyin, “Osmanlı ve Candaroğulları Hanedanları Arasında Evlilik İlişkileri”, (Ed. H. Çetin), *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı*, (ss. 14-27), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012.
- GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Sinop’un Sosyo-Ekonomik Yapısı”, (Ed. A. Tırlı, E. Sönmez, S. Özdemir ve H. A. Duyar), *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ss. 451-458), 15-18 Mayıs 2013, HTC Matbaacılık, Ankara 2015.
- GÜNLER, Mevlüt, “Pervane Muinüddin Süleyman ve Pervaneoğulları Beyliği’nin Kuruluşu”, (Ed. H. Çetin), *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim*

2011, *Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 480-500), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012.

- KARAKÖK, Tunay, “Candarogulları Beyliği Döneminde Sosyal-Kültürel Hayata Dair Bir Değerlendirme”, (Ed. H. Çetin), *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candarogulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 79-98), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012.
- KURUCA, Nazım, “75 Numaralı Kastamonu Vakıf Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyıl Başlarında Kastamonu ve Sinop”, (Ed. A. Tırıl, E. Sönmez, S. Özdemir ve H. A. Duyar), *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 95-101), 15-18 Mayıs 2013, HTC Matbaacılık, Ankara 2015.
- MADEN, Fahri, “Sinop’ta Pervaneoğulları Beyliği (1277-1322)”, (Ed. H. Çetin), *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candarogulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 517-545), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012.
- TÜTÜNCÜ, Mehmet, “Sultanü’l-Bahreyn İki Denizin Hâkimi: Selçuklular Zamanında Sinop ve Sinop-Alanya Ticaret Yolu”, (Ed. H. Çetin), *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler Çobanoğulları, Candarogulları, Pervaneoğulları 3-8 Ekim 2011 Kastamonu-Sinop-Çankırı* (ss. 99-120), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı 2012.

F- GAZETELER

- “Acı Kaybımız”, *Milliyet Gazetesi*, (06.01.1977), s.10.
- KOÇAK Cemil, “Rıza Nur’un Cenaze Masrafını Kim Ödedi?”, *Star Gazetesi*, (11 Ocak 2014 Cumartesi).
- ULUĞ, Hüseyin Hilmi, “İstiklal Savaşı’nda Sinop”, *Vakit Gazetesi*, (13 Eylül 1952).

G- İNTERNET ALINTILARI

- “Birinci Mecliste Bir Arnavut Vekil”, Erişim tarihi: 14.04.2021, <http://www.arnavuthaber.com/birinci-mecliste-bir-arnavut-vekil.html>.
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13604.pdf>, Erişim tarihi: 08.12.2020.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157157>, Erişim tarihi: 31.03.2021.

- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/451357>, Erişim tarihi: 08.12.2020.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782117>, Erişim tarihi: 26.11.2020.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/831162>, Erişim tarihi: 09.12.2020.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/892249>, Erişim tarihi: 10.12.2020.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/931022>, Erişim tarihi: 05.12.2020.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1198147>, Erişim tarihi: 31.03.2021.
- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1343364>, Erişim tarihi: 17.03.2021.
- <https://docplayer.biz.tr/13414382-160-yildonumunde-kirim-savasi.html>, Erişim tarihi: 07.12.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayan>, Erişim tarihi: 03.12.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/berzah>, Erişim tarihi: 20.11.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/candaroğullari>, Erişim tarihi: 30.11.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutalmis>, Erişim tarihi: 25.11.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizam-i-cedid>, Erişim Tarihi: 11.03.2021.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/paris-antlasmasi>, Erişim tarihi: 08.12.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-nur>, Erişim tarihi: 07.05.2021.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/Sinop>, Erişim tarihi: 01.12.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-sah-i>, Erişim tarihi: 25.11.2020.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>, Erişim Tarihi: 11.03.2021.
- <https://journals.openedition.org/ceb/5329>, Erişim tarihi: 03.12.2020.
- <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/05/11152005c1doc.doc>, Erişim tarihi: 05.05.2021.
- <http://www.oktayaras.com/mehmet-serif-avcioglu/tr/29304>
- <http://sinop.gov.tr/cografya>.
- https://www.tbmm.gov.tr/butce/2012/bagli_cetveller.pdf, Erişim tarihi: 07.04.2021.
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_385_1_1.pdf, Erişim tarihi: 06.04.2021.

- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_382_1_2.pdf, Erişim tarihi: 06.05.2021.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c103/tbmm22103031ss1028.pdf>, Erişim tarihi: 08.04.2021.
- http://www.21mayis.org/content/pdf/exile/2011_Ferhat_Berber.pdf, Erişim tarihi: 08.12.2020.

H- DİĞER KAYNAKLAR

- Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi, “*Devletimizi Kuranlar*”, Ankara 1985.
- “*Sinop ’93*”, Valilik Yayınları-11, PTT MGB. Matbaası, Ankara 1993.
- “*Sinop 1973 İl Yıllığı*”, Önder Matbaa, Ankara 1973.
- “*Sinop İli 1967 Yıllığı*”, İl Basımevi, Sinop 1967.
- Sinop Kültür Müdürlüğü, “*Tarih’te Sinop’tan Yetişenler*”, Sinop Valiliği Yayınları: 8, Sinop 1991.
- T.C. Sinop Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, “*Sinop İli 2004 Yılı Çevre Durum Raporu*”, Sinop 2005.
- T.C. Sinop Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü “*Sinop İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*”, Yılmaz Ofset, Sinop 1998.
- TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, (Ed. S. Yıldırım, B. K. Zeynel), “*TBMM Albümü 1920-2010 1. Cilt 1920-1950*”, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, Ankara 2010.
- TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, (Haz. Cihangir Gündoğdu), “*İlk Meclis Anketi Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*”, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:100, Ankara 2004.

EKLER

Ek 1: Abdullah KARABİNA'nın fotoğrafı.

Kaynak: <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>.

Ek 2: Rıza Vamık URAS'ın fotoğrafı.

Kaynak: <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>.

Ek 3: Mehmet Şerif AVCIOĞLU'nun fotoğrafları.

1

2

Kaynak: 1- <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>.

2- <http://www.oktayaras.com/mehmet-serif-avcioglu/tr/29304>.

Ek 4: Mehmet Şevket PEKER'in fotoğrafi.

Kaynak: <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>.

Ek 5: Hakkı Hami ULUKAN'ın fotoğrafi.

Kaynak: <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>.

Ek 6: Rıza NUR'un fotoğrafi.

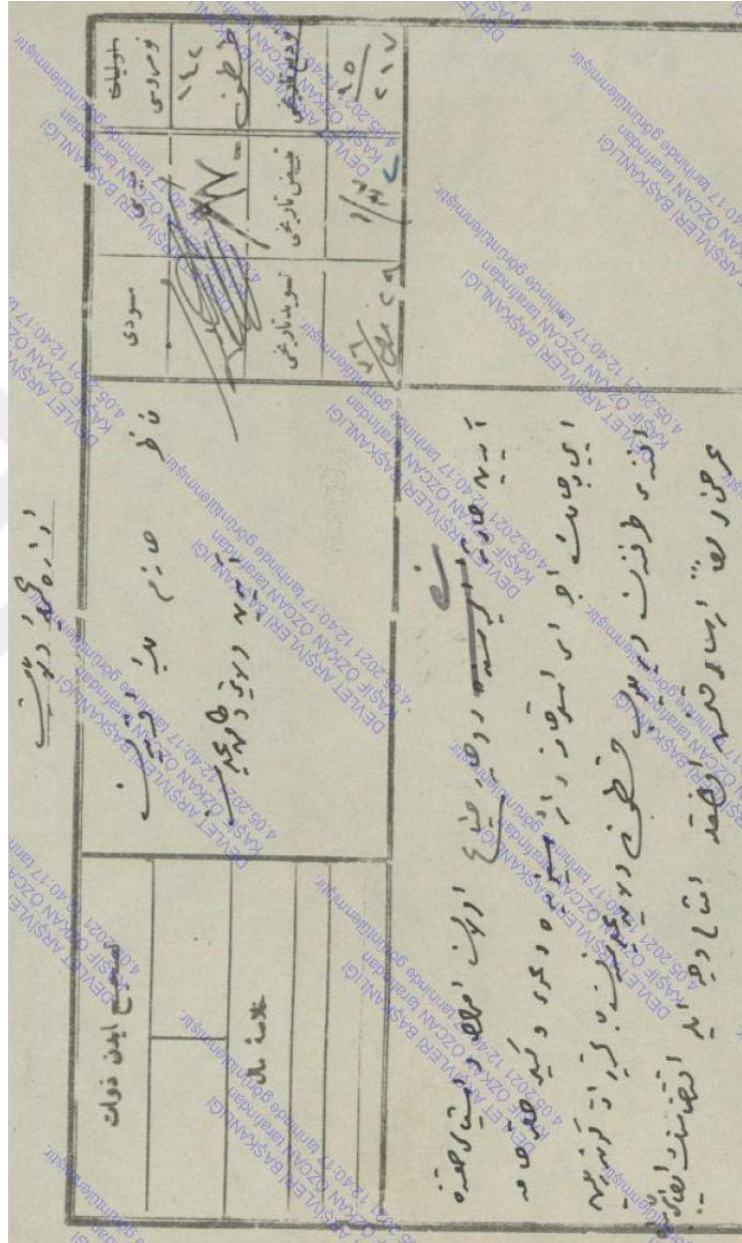
Kaynak: <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.arama>.

Ek 7: I. TBMM milletvekillerinin birlikte fotoğrafları.

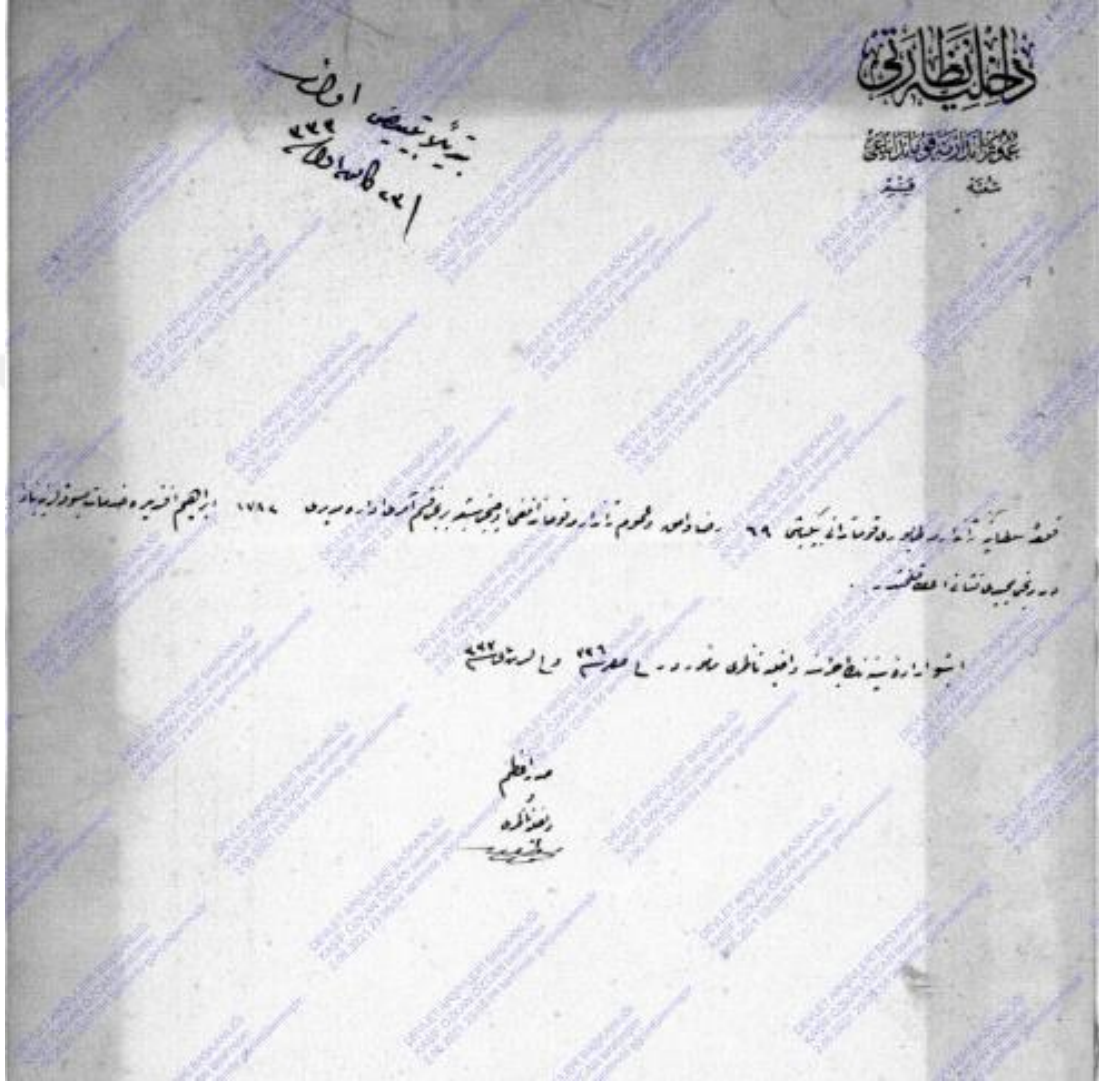
Fotoğrafta sol üst köşede duran ayaktaki fesli ilk milletvekili Mehmet Şevket Bey, orta sırada ayakta duran milletvekillerinden beyaz kalpaklı olan Hakkı Hami Bey'dir. (Songül Miftakhov, *Düğün Harcamaları Azalsın, Aileler Artsın Kanunu: Men-i İsrâfat*, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 316, Nisan 2020, s. 51.)

Ek 9: Aydın hadisesinde ziyan olan mal ve eşyası hakkında Sinop Dava Vekili Hakkı Hami Efendi'nin verdiği arzuhalin gereğinin yapılması için Aydın vilayetine takdim kılınan evrak.

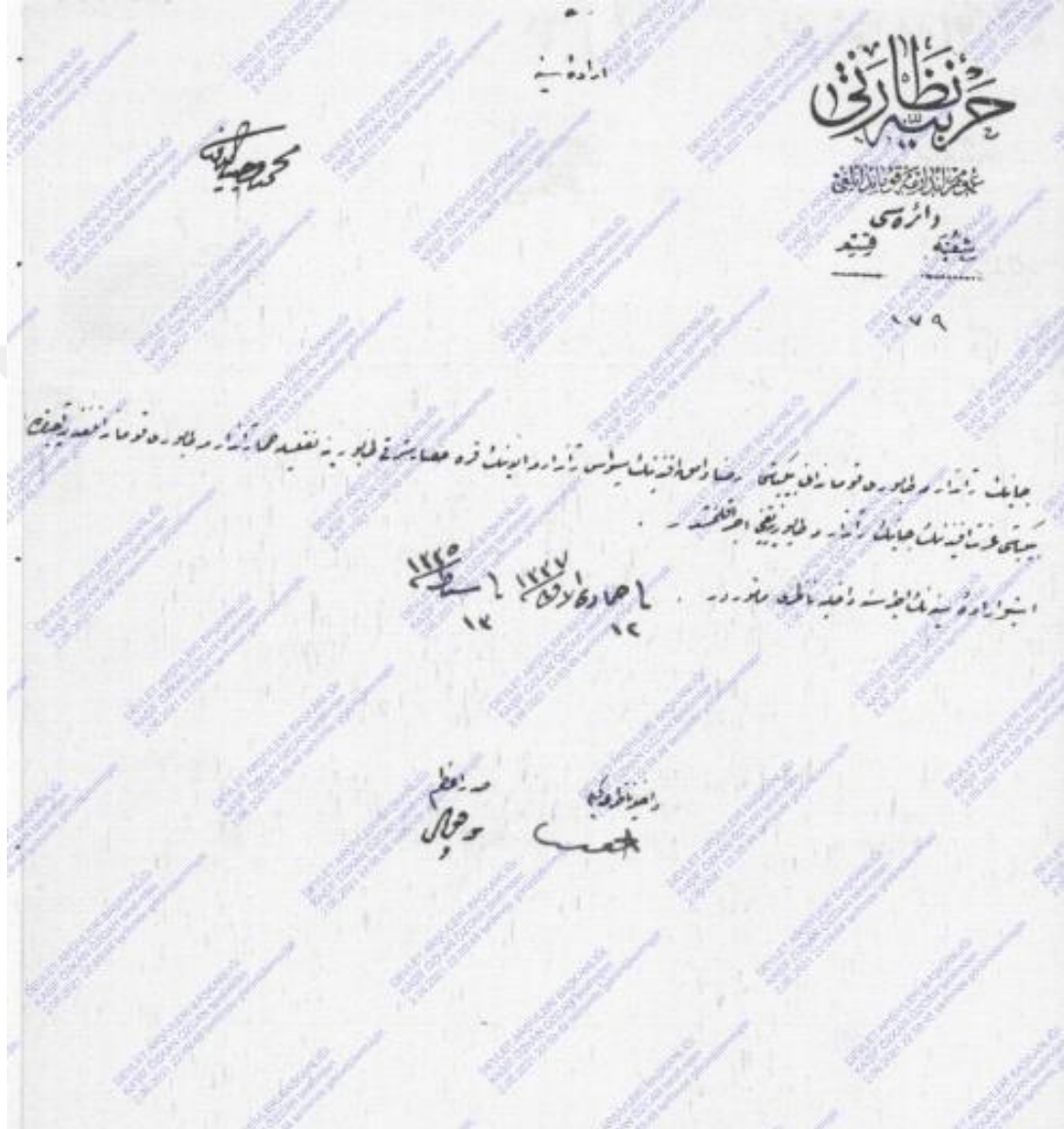
Kaynak: BOA, DH.İ.UM, 19/1, leff 3, Belge tarihi: H 11.06.1338 (2 Mart 1920).

Ek 11: Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Rıza Vamık Bey'in geçmiş hizmetlerinden dolayı Dördüncü Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmesi.

Kaynak: BOA, MV., 258/101, Belge tarihi: H 08.03.1336 (22 Aralık 1917).

Ek 13: Rıza Vamık Bey'in Sivas Jandarma Alayına bağlı Şarkî Karahisar'a tayin belgesi.

Kaynak: BOA, İ. DÜİT., 180/23, Belge tarihi: H 12.05.1337 (13 Şubat 1919).

Ek 14: Rıza Vamık Bey'in emeklilik evrakı.

Kaynak: BOA, İ. DÜİT., 180/50, Belge tarihi: H 25.07.1337 (26 Nisan 1919). Üç kişi için düzenlenen bu evrakta en üst satırdaki bilgiler Rıza Vamık Bey'e aittir.

Ek 15: Rıza Vamık Bey hakkında Cumhuriyet Halk Partisi İl İdare Heyeti tarafından oluşturulan son durumuna dair bilgilendirme yazısı.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Sinop
Vilâyet İdare Heyeti
sayı
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Rıza Vamık (Eski Sinop Sayısları)

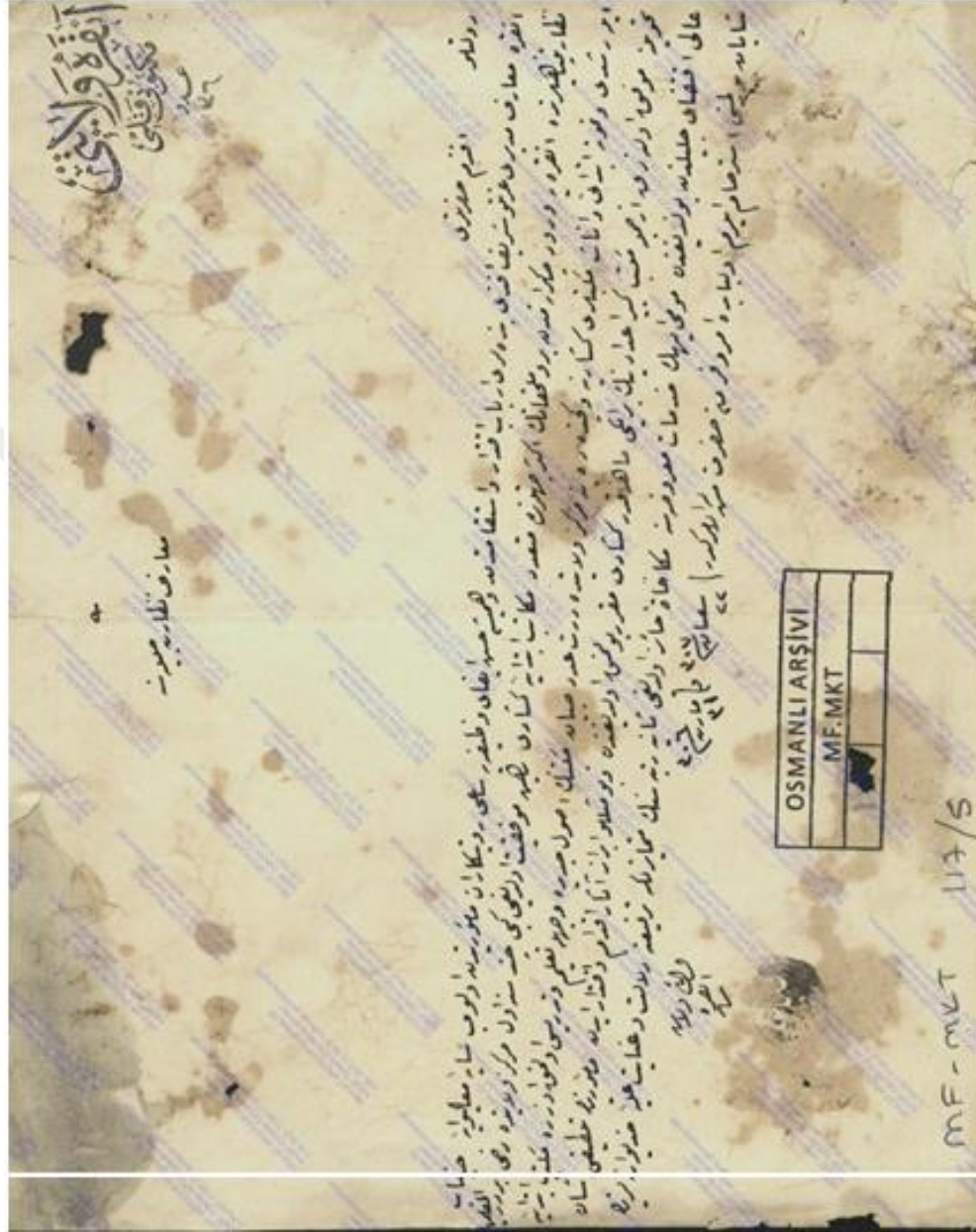
- 1—Birinci kamutaya seçildiği tarih . 1336 Rumi senesidir
- 2—Bu gün Sinopta Yeni mahallede oturmaktadır .
- 3—Jandarma binbaşı iken tekaut olmuştur . Sinop emvalinden Ayda (90) Lira tekaut masası almaktadır .
- 4—Tekaut masasından başka silesi ile ortak gersenin yaykıl köyünde her geçit mahsul verir çiftliği vardır .
- 5—Sinopta bir evi ve yaykıl köyünde çiftliği vardır .
- 6—Sayıslıktan ayrıldığı günden,beri partimizle hiç alakası olmamıştır .
- 7—Partimize Sayıslı olduğu sene kayıt olmuş olduğu eski kayıtlarda görülmüştür .
- 8—Yapılan tekkikata nazaren başka bir muhalif partiyede Girmemiştir .
- 9—Bu gün için sıkıntısı yokdur . aldığı masası ve çiftliğinde yetişen Tütün ve saire mahsuli ile çok iyi geçinmektedir .

15/7/1935

Rıza *93*

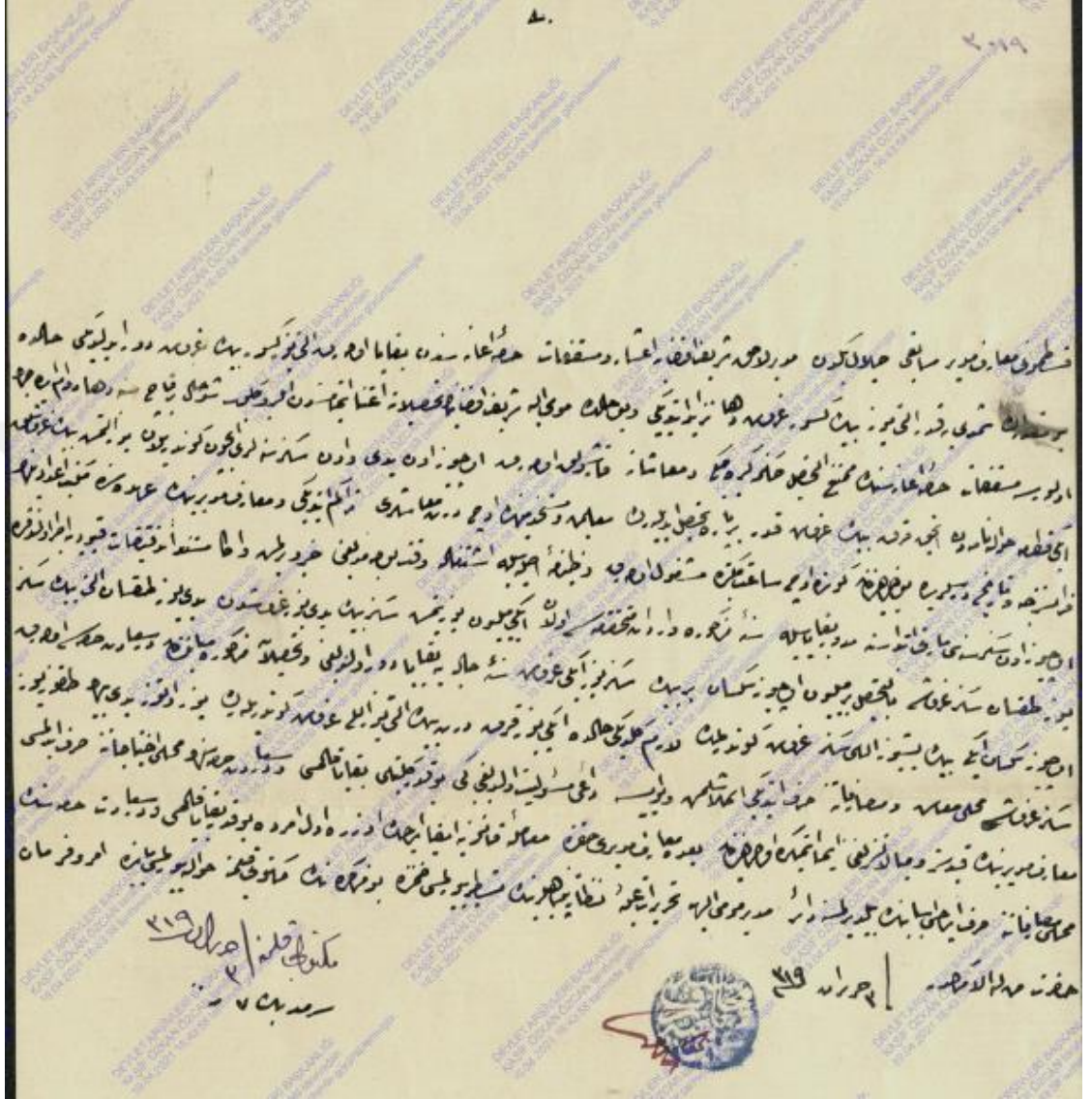
Kaynak: BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/4, 2. Büro, leff 1, Belge tarihi: 15.07.1935.

Ek 17: Ankara Maarif Müdürü Mehmet Şerif Bey'in üstün hizmetlerinden dolayı saniye rütbesinin mütemayizliğe yükseltilmesine dair ödüllendirme evrakı.

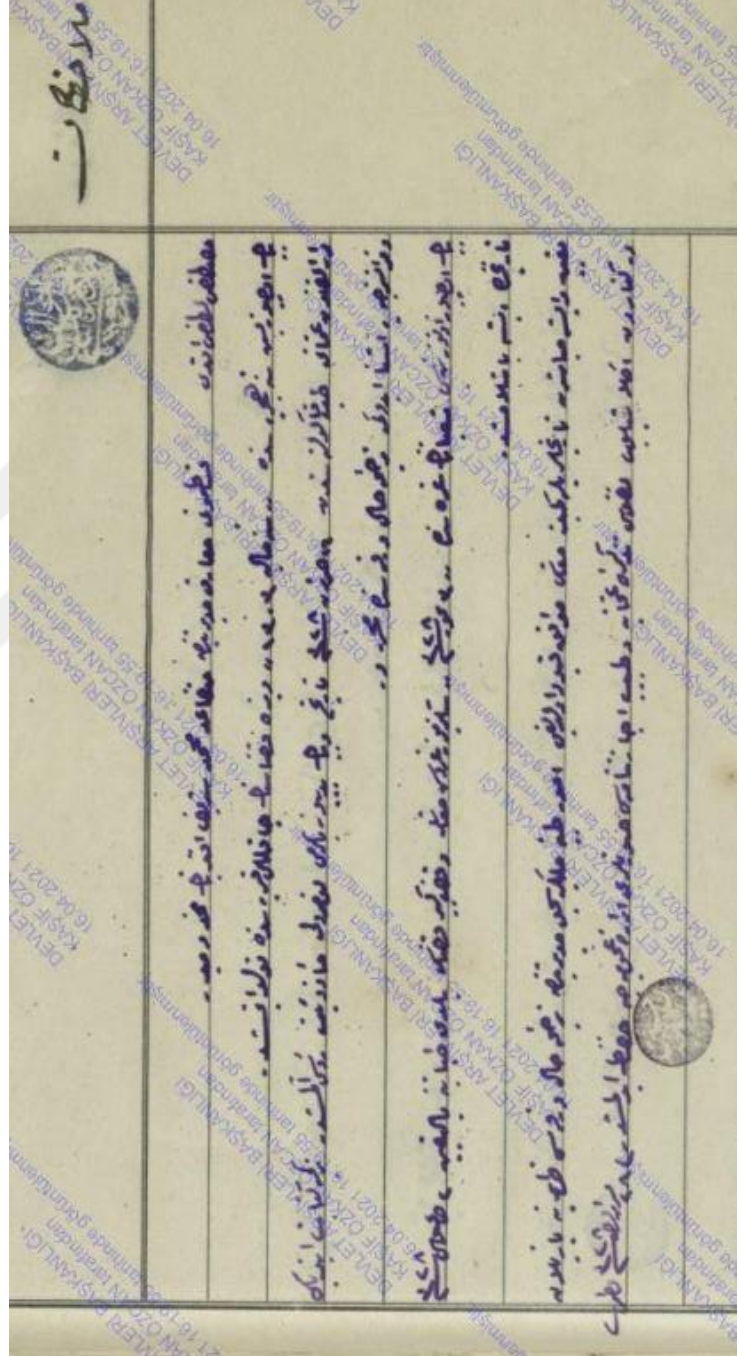
Kaynak: BOA, MF.MKT., 117/5, leff 1, Belge tarihi: H 22.08.1307 (13 Nisan 1890).

Ek 19: Kastamonu Maarif Müdürlüğünün gelirlerinin doğru toplanmadığına dair Mehmet Şerif Bey ile ilgili evrak.

Kaynak: BOA, MF.MKT., 728/53, leff 1, Belge tarihi: H 26.05.1321 (20 Ağustos 1903).

Ek 21: Mehmet Şerif Bey'in oğlu Mustafa Lütü Efendi'nin Osmanlı Devleti İçişleri Bakanlığı defterlerinde bulunan kaydı.

Kaynak: BOA, DH.SAİDd., 189/224, leff 225, Belge tarihi: H 29.12.1305 (6 Eylül 1888).

Ek 22: Mehmet Şerif Bey'in Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan son durumuna dair bilgilendirme yazısı.

Sinop
Vilâyet İdare Heyeti
sayı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
Şerif (Eski Sinop Sayısalı)

1—Birinci kamutaya seçildiği tarih 1336 rumi tarihidir .
2—Bu gün Nerede oturduğunu bilmeyoruz . zira Sayısalıktan ayrıldıktan sonra sinoba gelmemiştir .
3—Sinopski kültür müdürlüğünden tekaüt olarak oturmakta idi . Gendisi halen burda bulunmadığı için ne miktar tekaüt masası aldığı bizce bilinmemektedir .
4—başka bir yerden geliri olduğuda bizce belli deyildir .
5—Evi ve Toprağı olduğuda buraca belli deyildir .
6—Sayısalıktan ayrıldıktan sonra sinoba gelmediği için Partimize karşı ne kadar ilgili olduğuda bizce belli deyildir .
7—Sayısalı olurken Partimize kayıt olmuştur .
8—Sinop Sayısalılığından sonra sinopski hiç bir suretle alâkası kalmadığından ve sinoba gelmediğinden başka bir teşekküllere girüp girmediğide bizce belli deyildir .
9—Halen Nerede oturduğu ve hayat ve memurî bizce belli olmadığından sıkıntısıda belli deyildir .

15 /7/ 1935

94

Kaynak: BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/4, 2. Büro, leff 2, Belge tarihi: 15.07.1935.

Ek 23: Abdullah Bey'in Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan son durumuna dair bilgilendirme yazısı.

SINOP
HALKEVİ İDARE NİYESİ

Sayı:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Abdullah (Eski Sinop Saylavı)

1— Birinci kamutayda Saylav olduğu tarih 1336 rumi tarihidir

2— Sinobun Boyabat ilçesinde oturmakta idi . Bundan iki ay e
Evvel eseli ile ölmüştür .

2— Gendisinin tekanut meşası yok idi . zira memur olamayıp ticaretle meşgul idi .

3— yapılan tahkikata göre boyabatta Evi Kahvesi Ve köyü vardır

4— Evi Toprağı vardı.

5— Saylavlıktan ayrıldıktan sonra yaşı çok ilerlemiş idi
parti işleri ile ilgili olmamıştır .

6— Partimize Saylav olduğu sene kayıt olmuştur .

8— Muhalif teşekküllerde girmemiştir .

9— Gendisi ölüdür . Çocukları bıraktığı Ev Kahvehane ve çiftliği ile geçindikleri anlaşılmıştır .

15/7/1935

CAC
92

Kaynak: BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 516/2070/3, 2. Büro, Belge tarihi: 15.07.1935.

Ek 24: Mehmet Şevket Bey'in Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1935 yılında hazırlanan son durumuna dair bilgilendirme yazısı.

CUMHURİYET HALK FİRKASI
Sinop
Vilâyet İdare Heyeti
sayı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Şevket .(Eski Sinop Sayılavı)

1—Birinci kamutaya seçildiği tarih . 1336 rumitarihidir .
2—Bu gün Sinopta Büyük cami mahallesinde oturmaktadır .
3—Tekaut maaşı yokdur .
4—Gendisı Sinopta avukatlık yapıyor . Hazine ve hususi idare
e avukatı olup bu dairelerden de yaptığı işlere göre
özet almaktadır .
5—Sinopta Bir Evi vardır . Toprağı yokdur .
6—Sayılavlıktan ayrıldığı günden beri partimis ile ilgili
olmamıştır . gendisini parti ve halk evi çatısı altına
işinin çokluğunu ve hastalığını ileri sürerek geldiği
görülmektedir .
7—Partimise kayıtlıdır . Faal vazife olup şimdiye kadar
çalışmamıştır .
8—Şimdiye kadar bir muhalif teşekküllerde girmemiştir .
9—Bu gün için bir sıkıntısı olmadığı Dava vekilliği ile
temini maaşet etmekte bulunduğu .

15 /7/ 1935

at
91

Kaynak: BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 517/2075/1, 2. Büro, leff 3, Belge tarihi: 28.08.1940.

Ek 25: Mehmet Şevket Bey'in Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 1940 yılında hazırlanan son durumuna dair bilgilendirme yazısı.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MODELİ SINOP VİLAYET İDARE HEYETİ SAYI:		CUMHURİYET ARŞİVİ T.B.M.M. I inci devre esasından ölü Şevket Peker hakkında to- lanabilen malumat
İntihan dairesi ve sanesi:	Sinop 1336	
adı ve soy adı :	Şevket Peker	
Doğum yeri ve tarihi:	Sinop 1297	
Ölümünden evvel yaptıkları iş:	Sinop'ta avukat ve Hazine vekilidi.	
Tekrüt maaş var mı idi :	yoktu .	
Aylık miktarı :	yoktu	
Başka aylıklı vazifesi var mı idi:	Hazine vekilliğinden (60) lira ücret almıştır .	
Var ise ayda ne idi .		
İmlâk ve akarı var mı idi:	Sinop'ta bir evi vardı .	
arazi ve çiftliği var mı idi:	Yoktur	
silesinin serveti, geliri var mı idi:	Yoktur	
Evlî, bekar veya dulmuş idi :	Evlî idi .	
kaç çocuğu vardır:	Bes çocuğu vardır .	
vaziyetleri, kazançları;	İkisi memur, üçü kız evli Şirazi talebedir. 34, 32, 28, 24, 16 yaşları	
C.H.P. kayıtlı mı idi:	Büyükseme parti ocağına kayıtlı idi .	
partide faal vazifesi var mı idi:	yoktu .	
teşakküllerde vazife almış mı idi:	Yoktu .	
Bugünkü rejime ve hükûmete karşı kanaati:	Ölümünden evvel bir gün hükûmete ve rejime karşı şüpheli hareketi müşahade edilmiştir.	
nasil idi:		
Sinop: C.H. Partisi vilâyet idare heyeti Reisi		
		

Kaynak: BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 517/2075/1, 2. Büro, leff 2, Belge tarihi: 28.08.1940.

Ek 31: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesinin vakfiyesinin günümüz Türkçesine aktarılmış metni.

RIZA NUR'UN
VAKIFNAMESİ

48
58

onaylarım. Bindokuzyüzyetmişyedi senesi Nisan ayının onbeşinci Cuma günüdür. 15/4/1977

Sinop Noteri
Naci Şirî
(Resmî mühür ve imza)

Türkiye Cumhuriyeti Y. NO:2419
C. NO:

T.C.
Sinop Noteri
Naci Şirî

S U R E T

Nisan 340 30 kuruşluk pul
Resmî Mühür

Hemcenil mevfur ve Şükrü Cezil gayrimenkuzur elvakıf hatıysı demair ve Kaşifhabayayı serair olan cenaba mevcut ammi mümkinat ve menşei masnuat şanı şebih ve misliden müberra'ye satı nazir ve adilden marğa Hazretle-
rinin dergahı akdesi ve bergah mukaddesine sezevar ve vacibil akzadırki beni ademî kudreti kaşile ve hikmeti şa-
mile ile halk ve icat ve ihtira edip dünyayı merzaayı afiret ve evlayı deriyat akibet eylediği salavati tayyibat
ve tahyiyatı hasilat ol sultanı Cumheru Embiya ve invani menşur esfiye mahbar kabza hakayık ve hafız esrar ve
fabık imam kabeyi kussi ve himas medinei insi sadri şefayı sefa (Muhammedin Mustafa) Sallallahü Aleyhi Vesellem
Hazretlerinin meşher ve merhat münevvereleripe olsun yacuda şerifi sebebi icat gün'ye mekan ve bair hilkat insi
ve can oldu ve tehiyyat bigaye ve teslimat mala nehaya âl ve evlâd kiram ve eshap zebil ahir amenhu olsunki
herbiri sıratı müstakinde necmi hediye ve felek ihdada şemsü dahi oldular.

Ridvanallahü Aleyhimecme'in.

Bundan sonra sebebi tahrir kitap ve mucip katip hitap oldurki Medineî Sinop ehlisinden ve medineî mezkû-
rede şerefi mukim etbay hazıkai meşhure'den ve Türkiye Büyük Milletmeclisi azası ikramından ve sabıkam umuru mar-
ruf vekili ve mütevaliyen umuru sıhhiye ve muaveneti içtimaiye vekili ve meskeve ve lezanda sulh murahhası sahi-
bülhayrat ve rağbül hasenat imamzade devletlû Rıza Nûr beyefendi bin Mahmut Zeki efendi. Hazretleri Medineyi
mezkûre mahkemeyi şeriyesinde aktelunan mağlis şeri şerif atherde ve zikri ahl vakfına laecültescil mütevellî
nab ve tayin eylediği vilâyeti Sinop Valiye alisi atıfetlî Nizamettin beyefendi Hazretleri mahzarında ikrar
sahih şer'i ve itirafı sarîh mer'i edüp vakfi ati elbe'anın suduruna deyin bin üçyüz kırk seneyi maliyesi mar-
nın otuz birinci günü tarihi ile muvarrah he ve seksan iki ve seksen üç numaralar ile murakkam iki kita sepedi
resmi mucubince şira'en mal ve mülküm olan varuş mahallesinde sahili deryada ve gandilli bahçe meykinde canibi
yemini avpernûs efendi hanesi Yesari tarikiam ve arkası lebi derya ve cephesi tarikiam ile mahdut en edayı müc-
temil mabahçe bir bab hane ve kezalik bir tarafı lebi derya ve bir tarafı tahikima ve kilise vakfi ve yergi efen-
di hanesi ile mahdut mabahçe on odayı müctemil bir bab hane' 20 odayı ve ikiyüz yirmi bin kuruş kıymetinde müc-
temilatı sairiyi malümayi bir sakaf altında bir birine muttasıl iki kısımdan ibaret mabahçe iki bab hane ile me-
dineyi mezkûrenin camikebir mahallesinde vâki babam müteveffa Mahmut Zeki efendi ve validem müteveffa Cemile han-
nımdan mevruz ve müntakıl canibi yemini imamzade Şükrü bey ve müşterekleri hane ve bahçesi ve tarikias ve canibi
yesari imamzade Mahmut efendi veresesi bahçesi arkası Hacı Ahmet oğlu Ahmet veresesi hanesi ve cephesi tarikiam
ile mahdut sırf mülkü fevkani üçer oda ve birer sofa ve tahtani bir matbah ve bir oda ve bir ahır müctemil ve
bir çamaşırhane'yi havi sıf mülk bir bab haneden malik ve mutasarrif olduğum onaltı hissedin dört hisseyi şayı-
amı ve kezalik camikebir mahallesinde vâki ve vanibi yemini ve cephesi tarikiam ve yesari izetten imam zade
Mahmut efendi veresesine geçen hane ve arkası tahikias ile mahdut sırf mülk bir bab' iki odalı mabahçe hanedeki
otuz ikide sekiz hisseyi şayıamı vekezalik canibi yemini izetten teselsülen sahibi senet imam zade Mahmut efen-
di veresesine geçen hane veyesari Kasnakçıoğlu kızı Hayriye Hanım hanesi ve bahçesi ve arkası Hacıahmet oğlu
Mehmet Emin hanesi ve cephesi tarikiam ile mahdut sırf mülk bir kita arsadaki dört hissedin bir hisseyi şayıamı k
cem'an onsekiz bin yediyüz elli kuruş kıymetli şayısi mezkûrelerini cem evahik ve tevabiyyi ile vakfı sahih müeb-
bet ve hasbı sarîh muhallot ile vakf ve hasbı edip şöyle şart ve tayin eyledimki vakfı mezkûrün ismi kendi isimim
olan Rıza Nur Bey namı ile mevsûm ve mersum ola ve kütüphaneye dahi rızanur kütüphanesi adı kena ve telifatıma
ait asar ve mesvedatı ile hayat ilmiye ve siyasiye ve memureme ait feteğrafiyeler ve vesaik ve hatırat kütüphane
derununda tahsisen te'rik edilecek bir odada vaz ve teşhir oluna ve vakfı mezkûremden sahili deryada ve gandilli
bahçe mevkiinde bir sakaf altında hudutları mezkûr menzelen nısfı yani her iki haneden birisi derununa vazedeceğ
ğim ve müfredatını mübeyyin ve imzama havi ve mahkemede müseccel defatir mucibince malûmü esamî velimiktâr kütüp
veresail ve mefruşat ve bilcümle nevât ile kütüphane olan ve nısfı diyerinede hâli hayatımda bizzat ikâmete selâ
hiyettar olmağ üzere ve tensip edersen ahara icar ile nefimi yani gâlesini kütüphaneyi mezkûre ve varidat olarak
tahsis etmek hakkım olan vebiemrüllahi taâlâ vefatımdan sonraki mütevellilerin bu binayı ikametgâh veya sair şü-
retle kendi şahısları nefine istimal hakları olmaya ve haneyi mezkûrede kütüphane olmayan diğer kısmı ile berveçli
muaharrer Peder ve Validenden mevruz maünzel ve arsaya mahdûdeyi mezkûrelerdeki hisseyi şayıamı mezkûrelerin lede
iktiza icarîi mutada ile ahare icar olunup hasıl olan bedel icarlarından beher sene tekalûf ve rûsum muhtelifesi
verildikten sonra fazlasından mezkûr hanelerin ve kütüphanenin derunundaki kitapların tanzir ve terminleri bedel
icra mütebekisinden kütüphaneyi mezkûr için tayin olunacak hafız kütûbe, zamanın râyicine göre Belediye Heyeti-
nin münasip göreceği ücret mecmuu iradın yüzde onunu tevâvüz etmemek şartı ile kütüphanenin tenvir ve tenhisi

Kaynak: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Ek 32: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesinin vakfiyesinin günümüz Türkçesine aktarılmış metni.

ve masarif müteferrikaî zarurîyesi verile ve yine fazla kalırsa fazlayı mezkûreden iktiza eden kütüp ve resail iştirâ olunup kütüphaneyi mezkûre vaz ve tescilüne ve berveçhi muharrer Peder ve Validem mevruz hisseyi şayiayı mezkûrelerim icabı takdirinde satılabilip esmanî balıgaları kütüphaneyi mezkûr için bir akar ile istibdal edilebile ve vakfı mezkûrün her yıl niyâhetinde hesabâtı ait olduğı mahkeme marifetiyle rüyet ve kütüp ve eşyayı sairreyi mezkûre defatir mucibince kontrol olunup varidatı masarifatı tetkik ve sıhhat ve şartı vakfa muvafakatı haâinde ve bir gûna ziya vukuu bulmadığı takdirde tasdik edile ve vakfiye haricinde fuzulü masraf kabul olunmayıp buna ücret eden mütevellinin veya hafızın kütübün derhal azline ve israfatın müsebbibine tazminine hüküm oluna ve kütüphaneyi mezkûrün derununda kütüphane ihtiyacından fazla eda kaldıkta bu odalar ancak ebedi ve ilmi şer'î ismi ile müsemma muhasebeyi bedenîye cemiyet ve kulüplerine olmak üzere icar olunabile. Mezkûr kütüphaneye irat kayıt oluna ve bu odalarda müze dahi tesis olunabile, Vakfı mezkûrün tevelliyeti ber hayatta oldıkca bana ait olup hayatımda bana hiç bir fert ve makamın hiç bir hususta müdahaleye hakkı olmasın. Vakfı mezkûrün idare ve intizam dahilisini, teminen tarafımdan tanzim olunan ve imzama havi ve mahkemece müseccel talimatname ahkâmına harfiyyen nersat oluna.

Ne vebî emrullahi taâlâ vefatımdan sonra Belediye heyetinin nezareti tahtında tevellit mezkûre medineî mezkûrede Belediye Reisi olan zata ait ola. Ademî intizam ve suistimal rivayet edildikte encümeni vilâyetin tahkikât ve kontrol icrasına ve icabına göre mahkemece ihbare hakkı ola ve vakfı mezkûrün tabdili kuyud ve şurut ve aslına bir teğavüz vukuunda vakfı mezkûremden rucu ve şartu tabdil ve tağyir etmek dâima yedinde ola. Deyu tayini kuyut ve tebeyyünü şurut birle menzel'î mahdut mezkûrülere ve arsayı mahdudeyi mezkûreyi cemi tevabih ve levan hiki ile terağen Anumuş şevagil mütevellî müşarınüleyh adufetlî Nizamettin Beyefendi Hazretlerine teslim edip ve mütevellî müşarınüleyh dahi tesellüm ve kabul ve veçhi layık ile kabzeddikte ve mütevellîyan evkaf gibi tasarruf ettikten sonra vakfı müşari ileyî devletli Rıza Nur Beyefendi Hazretleri vakfının (vakfı) bazı menafilini kendi nefsine şart ettiğı surette müstehidini kirandan bazılarını indinde vakfı mezkûr sahih olmadığı gibi hisseyi şayiayı havi emlakı dahi vakf olmaları yine müstehidini müşarınüleyhden bazıları indinde gayri sahihdir. Ve gayri mateber olduğunda ben vakfı mezkûremden rucu edip berreçhi muharrer emlakı mahdudeyi mezkûrelerimi kel evvel mülküne istirdat ederim.

Diye Caneb vevakten canibi şefaka avdet ettikçe mütevellî müşarınüleyh Nizamettin Beyefendi Hazretleri dahi cevabe ibtidalile filhakika vakf ve vakfının bazı menafilini kendi nefsine şart ettiğı takdirde müstehidini hane-fiyeden bazıları indinde vakfı mezkûr sahih olmayacağı gibi hisseyi şayiayın vakfı dahi müstehidini müşarınüleyhden bazıları indinde vakfın menafilini nefsine şart etmesi sahih olduğuna şayiayın vakfı dahi sahihtir. Binaşaleyleh evkaf mahdude mezkûreyi red ve iadeden bi hakkın intina ederim diye red ve iadeden intina edip tarafeynden hiç biri berveçhi muharrer vâkı olan nizaların hal ve faslını talep eylemeleri ile müstehidini kirandan beyinde vukuu bulan hilâfın malûm olmasına ve mübtal hayır olmaktan hazer etmek ve canibi hayır evveli görerek lâzımı şer'iyyeden bulunmasına binaen vakfı mezkûr sıhhatına ve zimnındaki kuyut ve şurutun lüzumuna vakfı müşari-ileyhin berveçhi muharrer rucu iddiasını bin üçyüz kırk iki senesi Şabanı Muazzamın yirmi altıncı gününe müsadif bin üçyüz kırk senesi Nisanın birinci günün hükmolunduğunu natik Sinop Mahkemeyi şer'iyesinden tanzim kılınan vakfiye hücceti şer'iyesidir.

Pul

27 Şabanı Muazzam 1342

2 Nisan 1340

Resmî Mühür Kadî imza

Aslı ile mukabele oluna. Aslı ile Mukabele olundu.

Esas 340-40 vesakı Sicil 15 Başkâtip Mühür.

Yalnız yirmi kuruş süret harcı ahz oluna

Kuruş

20 Pul 3 Nisan 1340

Resmî Mühür

Yevciye : 3

3 Nisan 1340 Mühür

9954 Umumi

345 Hususi

No:

Dairede kiraat ve meali takrir vetefhim kılınan 2 Nisan 1340 tarihli Sinaop Mebusu Rızanur beye ait işbu vakfiye zirinde mevzu mühür resmi dairence malûm Sinop Mahkemeyi şer'iyesine ait olduğuna ve Rızanur beyin talebi üzerine aynen vakfı mahsusuna bîl kayıt tescil ve tasdik kılındı. 10 kuruş harcı resmi ve iki kuruş yirmi para Pul 1341 senesi ağustosunun 3 ncü Pazartesi gündür.

Sinop Katibi Adil maavini

Resmî mühür ve imza Pul 3 Ağustos 341

Resmî Mühür ve imza

Ucredi adil ahz olunmuştur.

Resmî mühür ve imza

DÜZCE

NOTER DAİRESİ

2466

Düzcede Avukat bey Rıza Ekit tarafından ibraz edilen ve haricen azılmış bulunan işbu vakfiye hüccet şer'iyesi

Kaynak: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Ek 34: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesinin vakfiyesinin günümüz Türkçesine aktarılmış metni.

-46-

Diger tamirler bozulan, kiralan, eskiyen esya, halı sandalye ve muşamba gibi şeyleri yenilemektir. Diger masraf kütüphanenin haksene bir miktar ciltsiz kitabının ciltletmek, O yıl içinde neşredilen kitapları satın almak yevmi birkaç gazete ile bir kaç mecmuaya abone olmaktır. Hafız kütüp ile hademeye aileleriyle beraber ikamet etmeleri için kütüphanenin alt katlarında birer müstakil apartman vücûda getirerek tahsis ettim. Çiftliğin masrafı binalarının alat ve adavatının tamirâtı olan hayvan yerine hayvan istirasi veya luzum üzerine hayvanat ve aleatin tezyidi saati nakliye zeriyat masrafı vekil veya müdürün alacağı ücrettir. Zeriyatı kısmen çiftliğe iskan edilen aileler ve kısmen müdür çiftlik hesabına amele ile yapacaktır. Çiftliğe hiç olmazsa dörder nüfuslu beş aile iskanı lazımdır. Müdür bütün masraflar çıktıktan sonra kalan varidatı safiyenin yüzde yirmi beşini alır.

Eğer zevceden evvel vefat edersen zevcem isterse kütüphanenin irat kısmı olan haneden oturmak hakkını haizdir. Ve keza irattan kendisini müreffeh geçindirecek bir maaş verilsin müdür dışıyetli hanıyetli ve çalışkan olduğu takdirde çiftliğin varidatı bütün masrafları gördükten sonra artar ve bu miktar Sinop çocuklarından üç beş çocuğu İstanbul'da ve Avrupa'da tahsil ettirebilir. Arzum şuki bu para ile Rıza Nur mükafatı adında bir mükafat tesis edip çalışkanlık ve ahlak ile temayüz eden Sinop'ta mektepte okuyan fakir çocuklara kitap kâğıt ve kalem gibi levazımı dersiyeye alınsın sonra üç göbek anadan babadan Sinop'lu ve Türk olan fakir ahlaklı ve çalışkan bir kaç çocuk İstanbul'da bir kaç tanede Avrupa'da tahsil ettirilsin.

Eğer bu mükafata layık olan yani ahlaklı ve çalışkan olan çocuk fakir olmayup orta aileden ise babasının bu çocuğu tahsil ettirmek için vereceği paraya luzumu kadar ilave edilsin. Tesisatı idare edecek olan Müdür 30 Teşrinisani 1926 katibi adilce musaddak ile iki Nisan 1340 tarihli vakfiye mucisince Belediye Reisi olan zat ve ancak anadan babadan üç göbek Türk ve Sinop'lu hükümet tarafından mansup değil halk tarafından müntahip olmak şartı ile müntahip olacaktır. Bu çiftlik vakıf ve tesisi dahil 2 Nisan 1340 tarihli vakfiye ile mühür ve katibi adilce musaddak 30 Teşrinisani 1926 tarihli tadil şerait senedi resmisindeki şartlara tabidir. Bundada onlardak gibi ve daha fazla bir selaniyetle luzum gördükçe bütün bunlardaki şartları tadil ve tebdil vati ve hatim etmek hakkımı muhafaza ediyorum. Keza hali hayatımda bu işlerin hiç birisine hiç bir kimse veya makamı resminin hükümetin hiç bir surette bahane ile karışmak hakkı yoktur.

Eğer bir müdahale vaki olursa çiftliğin tesisini ve ilga ve istedigim gibi tasarruf etmek hakkımı muhafaza ediyorum. Müdürün süreti intihabı 30 Teşrinisani 1926 tarihli tadil şerait vesikasından mezkûr olduğu üzere Belediye Reisi bu şartları haiz olmaz ise yani eba'en ceddî Sinop'lu veya Türk olmazsa veya Hükümetce mansup bir Belediye Reisi ise yerine bu şartları haiz Belediye azasından biri intihab olunur. Intihabı ehalden namusu ile maruf ihtiyarlardan beş kişi yine ehali tarafından intihab olunur. Bu beş kişinde Sinop'lu ve Türk olması şarttır. Bu beş kişi Belediye azasından şeraiti mezkûreyi ait olanlardan birini Müdür intihab eder eğer bunlar arasındada mezkûr şeraiti haiz biri, oksa ehalden bu şartlara haiz birini tayin ederler. Birde şimdiye kadar neşri etmiş olduğum bütün eserlerim ile henüz neşremediğim bütün telifatımın bütün hukukunda bu tesisname ile Kütüphaneye verdim. Müdür bunları bastırır veya basılması için bir kitapçıya satar hasılatını kütüphaneye irat kayıt eder. Ancak şunu pek ziyade arzettekiyimki henüz bastıramadığım ve yıllarca mesai ve müthiş mahrumiyetler, zahmetler ile vücûda getirdiğim birçok eserlerimi hayatımda bastırmadan vefat edersen Müdür çiftliğin varidatı ile her şeyi tercüman olan bu eserleri bastırsın. Ben bu kütüphaneye ve çiftliğe zevk ve sefadan kendim mahrum ederek muktesidane yaşayarak vücûda getirdiğim hemen bütün servetimi ve vema hasıl ömrümü verdim. Yıllar ile hayatım bunlara hasbedilmiş oldu. Çok emek ettim. Zahmet çektim ve yoruludum. Bu kitaplarımı tabii en büyük emelimdir. Zaten ederiinki bunlara mukabil bu arzum herhalde ifa edilir. Vefatımdan sonra Müdür her yıl nihayetinde irat ve masrafa dair bir bütçeyi Belediye heyetine Mahkemeye ve Valiye vermeye mecburdur. Vermeyen Müdür derhal azil olunur. Eğer bu makamlar hesapta bir su istimal görürlerse Müdür hakkında takibatı kanuniye icra etsinler. Kütüphaneden kitap zayi olur ise Hafız Kütbe Sarık, ad edilir. Ol suretle aleyhinde takibatı kanuniye yapılmalıdır.

Müdüre varidattan bir sermaye müteharrikede teslim edilecektir. Fazla varidat tesisi namına bankaya konur. Her müdür diğerinden bütün mevcut hayvanat alat ve sermaye müteharrikeyi imza teatisi ile teslim edecektir. Müdür bir kefil Maliye verimeldir. Gerek kütüphane ve gerek çiftlik birer nizamname ile idare edilecektir. Bunların maddeleri vukuat zuhur ettikçe ve tecrübe hasil oldukça kayıt edilmekte olmuğundan bilâhare bunlardan da istifade edilerek tarafımdan tanzim edilecektir. Bilâhare matbu ve gayrimatbu eserlerimde listesinde tertip edilecektir. Sermayei müteharrike icabında tezyit edilebilir. Eğer benden sonra Müdür bu gayeleri ifa etmez çalışmaz ve iradesi tezyit etmezse çiftliği ifara devam etmezse Belediye azası veya heyeti ihparyariyece müntahip veya teftiş selahiyettar Hükümet makamı tarafından azledilir. Eğer Müdür çiftliği kirletir tahrir edilirse suyu istimal yapıyorsa halk şikâyet etsin. Veya müstakillen intihab heyetinin veya Belediye heyeti veya teftiş selahiyettar mekûm Müdürü mahkemeye versin. Zararı tazmin ettirsin. Kendimi dünya zevkından mahrum ederek biriktirdiğim ve pek güçlüğü kazandığım paralar ile yapılmış olan bu tesislerden gayem Türkün yükselmesidir. Buda en ziyade marifet olacağından bu sebeple bu nev'i tesisleri yaptım. Bunları aharet ve cennet için yapmadım.

Böyle, hutkaslığından keza diniye mahri ve manevi hiç bir şey istediğimde yok. Her ayı insan her milleti sever ve vatanını sever ve böyle meydana gelmiş tesislerin muhafazasına ve gayelerin teminine yardım eder zan ediyorum. Ve yardım etmesini rica ederim. Aleyhine hareket edenler eblet melun insanlardır. Tesis hali hayatında ben idare ediyorum. Sinop'ta bulunduğum zamanlar resmi vekilim ile idare ediyordum Vekilim sorf bana karşı mesuldür. kimse ve hiç bir makam gerek bana müdahale, tesisteki şerait ve gayeleri tebdil edemez edecek olursa tesis ref ve ilga ve bütün bu tesisatı istedigim gibi tasarruf etmek hakkımı muhafaza ediyorum. Ve vefatımdan sonra Müdürü Belediye ve Hükümet ve ehali tarafından kontrol edilmesini de şart koyuyorum. Ancak bunlara şerait ve gayeleri tebdil etmek hakkını vermiyorum.

Kaynak: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Ek 35: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesinin vakfiyesinin günümüz Türkçesine aktarılmış metni.

Eğer vefatından sonra Hükümet veya bir makam bu tesis, namedeki gaye ve esas şartlardan birini bozarsa bu iratların benim maarif gayelerimden ve Türkiye hizmetten başka gaye hadim edilmesi menedilmiştir. MÜDÜR çiftlikte bir hahede oturabilir. Vefatından sonra kütüphane ve çiftliği ve bütün diğer iradları yani bütün tesisatı idare edecek olan MÜDÜRÜN intihabı hususuna dair bir noktayı ilave etmek zarureti his ediyorum. Bu tesisat ilk yaptığım zaman Sinoplu Avukat Şevket efendi bu tesise mühalafet edip tesisi aleyhinde çalışmış tahliyat ve neşriyat yapmıştır. Bu sebeble bir gün MÜDÜR olsa tesisi lehine hareket etmez. Bundan dolayı bu efendi MÜDÜR şeraitine haiz bulunsa bile gerek mumaileyhin ve gerek evlat ve insanlığın MÜDÜR intihap edilmesininde şart koşuyorum. Hasılı Sinop'ta bir kütüphaneyi bir çok inşaat tamirat ve tertibat ile kütüphane haline koydum. İçine halılar cımcılar ve kimekli kilim perdeler kanepeler ve koltuklar ve sandalye ve masalar ve dörtbin kadar kitap vesair eşya kıydım Kütüphane irat olarak ittisaliğinde Üç kat 11 odalı ve Üç sofalı bir kevgirhane ile babandan ve anandan kalan iki hanedeki hisselerimi ve Nisi kütündeki çiftliğimi verdim.

Çiftliğe binalar yaptım. Sellere karşı su macrealarını tanzin ettim. Alat ve edavat hayvanat ve bahri ve berri ve saltı nakliye koydum. Çiftlikte bin ocaklık bir fındıklık tesis ettim. Daha gerekli kütüphaneye gerek ben ve gayubiyetim esnasında resmi bir vekilim ile yapıyorum. Vefatında şart ettiğim usul üzere bir MÜDÜR intihap olacak o MÜDÜR bunları idare edecektir. Herşeyden evvel basılıp kalan eserlerin basılıp neşr edilecektir. Hiç bir kimse ve makam resmi gerek bana ve gerek vekilime hiç bir bahane ve sebeble müdahale edemeyecek vefatından sonra da gayelerim ve şartların tabdil edilemeyecektir. Ancak tesisi idare edecek MÜDÜR ehali, Belediye heyeti, Vali Mahkeme ve teftiş selahiyetleri makam tarafından teftiş ve kontrol edilip MÜDÜR lüzumu kadar varidat hasıl etmek üzere çiftliği idare edemiyorsa İmtihat ettiriyor. Herat ediyorsa azıl, suyu istimal ve tahribat yapmış ise azıl ve mahkemeye sevk edilerek zarar temin ettirilecektir. emanete ve hayrata ait emiyeti suyu istimal ettiğinden ona göre cezası verilsin. Ben bin hayır işledim. Bu hayırın harap veya mahf eden gayelerini istih-sal ve temin etmeyen elbet lanete layıktır. İmar ve ihya gayelerini temin ve mevkii file isal edenlerde elbet iyi insandır. Sinop halkı böyle bir zata daima büyük hürmetler etsinler. Hepisi bu kadardır.

Sinop Ehalisinden Doktor Rıza Nur
Doktor Rıza Nur

Sûreti intihabı 3 Teşrinisani 1926 tarihli tadil şeraiti vesikasından gösterildiği veçhile mezkûr şeraiti haiz değil ise Belediye azasından biri ehali tarafından ve kendi intihapları ile nemesu ile maruf yerli ve Türk beş ihtiyar zat intihap olunur. bunlar azadan bu şeraiti haiz olanlardan birini yoksa ehaliden bu şeraiti birisi intihap ederler.

Sinop Ehalisinden
Doktor Rıza Nur

Şehbenderhanede kiraat ve meali tefhim kılınan işbu tesismame zidinde mevzuu imzanın marufumuz olan Pariste Plant Çakışında 76 numarada makam bulunan Doktor Rıza Nur bey efendinin olup münderacatı bilkabul ikrar eyledik-ten sonda muvacehezinde vaz eylemiş olduğunu beyan ve tasdik eyleriz.

Şahit
(imza)

Pariste Ruvaya kelar sokağında 8 numarada mukim Pariste fezanderi sokağında 100 numarada mukim;
1927 senesi Kanuni 29 ncu Perşembe günü bu tesismame zirine mevzuu imzanın şahsı maruf Doktor Rıza Nur Beyefendinin olduğu ve berminval muharrer mariflerin ifade ve tasdiklerinden anlaşılmağa aynen umuru iradeye ve kâtipliğe müteallik evrak defterinin 155,156,157,158 nci saffalardan bir kayıt tasdik kılındı.

Paris Şehbenderi
(imza)

Bu tesismamenin defter mahsusundaki aslına mutabık Paris Şehbenderlik netasdik olunur. 31/Kanuni evvel 1927

Paris Şehbenderi namına
İmza
Resmi Mühür

Pul
Resmi Mühür

Düzce Noter Dairesi
2463

Avukat Bay Rıza Ekit tarafından ibraz edilen ve haricen yazılmış bulunan işbu tesismame sûreti arap harf-leri ile yazılı aslının bilmakabele aynı gibi olduğu görülmekle tasdik kılındı. Bir nüshası talebi veçhile ken-disine verildi. Dokuzyüz Kırkdokuz yılı Eylül ayının üçüncü Salı günü 20/8/1949

Düzce Geçici yetkili Noter Muavini
Fuat Tuğrul
60 kuruşluk damga pulu Resmi Mühür ve (imza)

20/Eylül/1949
Harç pulları dairedaki aslındadır.
İşbu sûretin ibraz olunan ve hamiline geri verilen aslının aynı olduğunu ve bir örneğinin Dairede alıkonulduğunu

Kaynak: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Ek 36: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesinin vakfiyesinin günümüz Türkçesine aktarılmış metni.

50

şüreti Arap harfleriyle yazılı 2.Nisan.1340.tarihli aslının bilmukabele aynı gibipolduğu görülmekle tasdik olundu. Dokuzyüz kırkdokuz yılı Eylül ayının 21. günü 21 Eylül 1949

Düzce geçici Yetkili Noter Muavini
Fuat Tuğrul (imza)
Harç pulları dairedeki aslındadır.
Pul Resmi Mühür ve imza

İşbu şüretin ibraz olunmuş ve hamiline geri verilen aslının aynı olduğunu ve bir örneğinin Dairemizde alkonulduğunu onaylıyorum. Bindokuzyüz yetmişyedi senedi mi'ân ayının yirmi birinci Perşembe günüdür. 21/4/1977

Sinop Noteri Naci Şiri
Yetkili Vekili
Osman Eskici
Resmi Mühür ve (imza)

Türkiye Cumhuriyeti N.No: C.No: 2447

T.C.
Sinop Noteri
Naci Şiri No: 362
Atatürk cad. No:2/H
Telefon:371

Sinop'ta vakıf ve tesis eylediğim kütüphanenin ittimalinde ve Deniz kenarında vaki mütearrif olduğum arsaları kâmilene gene mezkûr Rıza Nur Kütüphanesine irat olarak vakıf ve tesis eyledim. Şu şüret şartları bu arsalarda mezkûr kütüphane ve iratları olan çiftlik ve hanelerde mevcut vakıfname ve tesisnamelerdeki şartlara tamasıyla tabi olacaktır. Şurasını tekrar zikrederimki, onlar gibi bu tesishane de ilüme bağı vakıf ve tesis olmayıp hâli hayatımda kâmilene vakıf ve tesis edilmişlerdir. Ancak ilümlüne kadar idareleri hiçbir müdahale kabul edilmemek şartıyla şahsıma ait olup gabbubetin emasında tarafında nâş olunan vekil tarafından idare olunurlar keza şunuda şart koşarımki hâli hayatımda bu arsalar bir irad temin etmezse bunun bir kısmını satıp onu kütüphanenin bir ihtiyacına karşı sarfedebilirim. Ancak bu satılabilcek kısım arsaların kale cihetindeki kısmıdır. Diğer kısım yani kütüphane civarından itibaren 20 metre tulünde olan parça asla ve hiçbir vakit satılamaz ve üzerine muvakkat veya daimi bir binada yapılamaz. Bundan maksadım kütüphaneye bir bina yapılmayıp bu şüretle kütüphaneyi yangın şikayetinden muhafaza etmektir. Hemde arası bir bahçe ve spor yeri olabilir.

Yine Malik olduğum bütün hane eşyasını elbise ve çamışrlarıma kadar hepsini kütüphaneye yine evvelki vakifnamelerdeki şartlara tabi olarak vakfediyorum. Ancak bunlar vefatıma kadar tarafında vefatımdan sonra zevcem tarafından kullanılabilir.

Bilahare satılarak kütüphaneye irat halinde konur. Birde şunu ilave ederimki Sinop Orman Başmüdüğü Şükrü bey Resmi vekili bulunduğuş esnada bu müesseseyi Hayriye aleyhinde vaki müesses hareket dolayısıyla azledilmiş tir. Onu vefatımdan sonrada mütevellî nâş olunması hakkında iskat ediyorum. Ve buntunda vakıf ve müessis şartları meyanında bir şatr olduğunu zikrederim.

Pariste 76 rue des Plastes da mukim Esbat Sinop mebusu ve sıhhiye vekili Dr.Rıza Nur (imza)
İşbu vekaletname zirinde mevzu ismi şahsının Rıza Nur beyin olduğu ve muvacehemizde imza ettiğini tasdik eyleriz.
Şahit Cemal (imza) Şahit Kemal (imza)

İşbu vekaletname zirindeki mevzu imza Rıza nur beyin olduğu halde isim ve hüviyetleri muharrer muarraf lerin ifade ve tesdiklerinden anlaşılmakla tasdik kılındı.
Paris : 26/6/929 Paris Konsolosluğu N. Ziga Resmi mühür ve imza

1/nisan/340 tarih ve 40 fihrist 15.Sicil numaralı vakfiyeye zeyldir. Esbak Sinop Mebusu ve Sıhhiye vekili Rıza nur beyin Paris Konsolosluğunun 26/6/929 tarih ve 362 numarasında mukayyed vakifnamenin aslına mutabakatı tasdik olunur.14/9/1929

Başkatip Selahattin Pul resmi mühür ve imza.

DÜZCE NOTER DAİRESİ
2442

Avukat Bay Rıza Ekit tarafından mübraz ve haricen yazılmış işbu vekaletname örneğinin 22.6.929 gün ve 362 sayılı vekaletname örneğinin aynı gibi olduğu anlaşılmakla tasdik kılındı. İki nüshası talep veçhile kendisine verildi. Bindokuzyüz kırk dokuz yılı Eylül ayının on dokuzuncu Pazartesi günüdür. 19/Eylül/949

Düzce Geçici Yetkili Noter Muavini
Fuat Tuğrul
Pul Resmi Mühür ve imza

19 Eylül 1949

Kaynak: Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Ek 37: 1853-1856 Kırım Savaşı anısına Fransa tarafından hazırlanan, Osmanlı Padişahı, Fransa Kralı ve İngiltere Kraliçesi'ni el ele gösteren madalya.

Kaynak: Cengiz Özakıncı, *Kalemin Namusu/1 Türk, Savun Kendini Makaleler/2009-2019*, Otopsi Yayınları, Ekim 2019, s.426.

ÖZGEÇMİŞ

Kaşif Özkan ÖZCAN

İlköğrenimini Ayancık,

orta ve lise öğrenimini Sinop'ta tamamladı. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Tarih Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programını tamamladı. İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesine tarih öğretmeni olarak atandı. Tayin olduğu Sinop ilinde halen tarih öğretmeni olarak çalışmaktadır. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

